O ISTORIE A LUMII...

CU FEMEILE ÎN PRIM-PLAN

Kerstin Lücker
Ute Daenschel

LITERA

O ISTORIE A LUMII... CU FEMEILE ÎN PRIM-PLAN

Kerstin Lücker
Ute Daenschel

LITERA

O ISTORIE A LUMII...
CU FEMEILE ÎN PRIM-PLAN

Kerstin Lücker
Ute Daenschel

LITERA

Kerstin Lücker • Ute Daenschel

O ISTORIE A LUMII...
CU FEMEILE ÎN PRIM-PLAN

Kerstin Lücker și Ute Daenschel au făcut studii de muzicologie, filosofie, istorie, limbă germană și limbi slave și s-au întâlnit la Berlin ca doctorande. Săptămâni întregi au lucrat împreună, cot la cot, la tezele de doctorat; întâmplător au făcut schimb de calculatoare și au descoperit că tot ce încercau să spună suna mai bine cu vorbele celeilalte. Atunci s-au gândit să scrie o carte împreună: Ute a venit cu ideea unei istorii a lumii pentru tinerele cititoare și, datorită lui Kerstin, conceptul a devenit realitate. O istorie a lumii cu femeile în prim-plan a presupus o cercetare serioasă, căci puține lucruri au fost scrise despre femei în istoria lumii și, în procesul de redactare, cartea a fost într-un adevărat du-te-vino între cele două autoare, una scriind și cealaltă revizuind, până când amândouă au țesut textul acestei cărți.

Kerstin Lücker • Ute Daenschel

O ISTORIE A LUMII... CU FEMEILE ÎN PRIM-PLAN

Traducere din limba engleză de
AURELIA ULICI

LITERA
București

Weltgeschichte für junge Leserinnen

Kerstin Lücker și Ute Daenschel

Copyright © 2017 Kein&Aber AG Zürich – Berlin

Toate drepturile rezervate

Traducere bazată pe ediția în limba engleză

A History of the World with the Women Put Back In

Copyright © 2019 The History Press

Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

O istorie a lumii cu femeile în prim-plan

Kerstin Lücker și Ute Daenschel

Copyright © 2021 Grup Media Litera

Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactori: Carmen Vasile, Mirela Petrescu

Corectori: Valeria Radu, Rodica Crețu

Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare și prepress: Mihai Suciu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Lücker, Kerstin și Daenschel, Ute

O istorie a lumii cu femeile în prim-plan /

Kerstin Lücker și Ute Daenschel.

Traducere din lb. engleză: Aurelia Ulici –

București: Litera, 2021

ISBN 978-606-33-7401-2

ISBN EPUB 978-606-33-7613-9

I. Ulici, Aurelia (trad.)

94

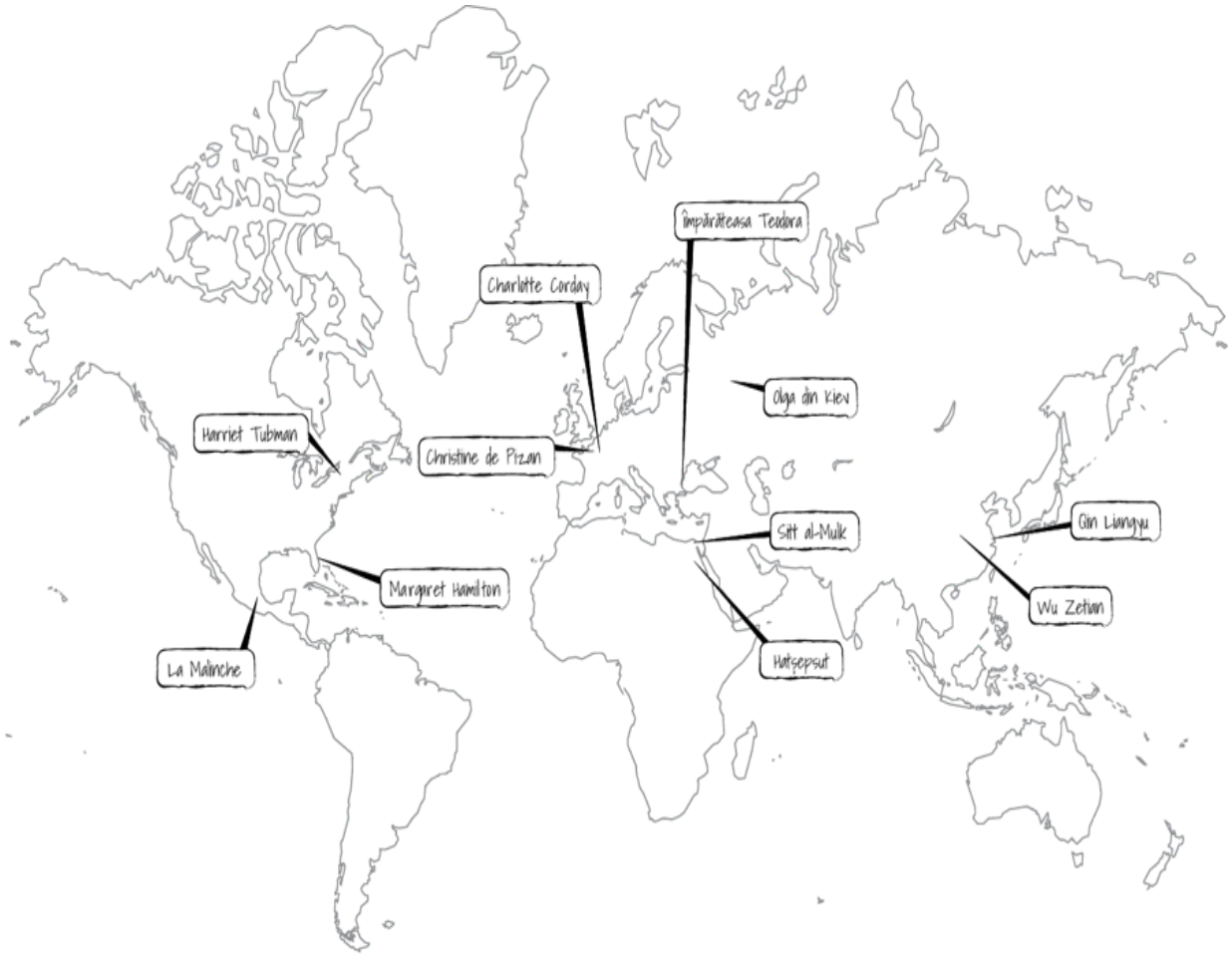
Împărăteasa Teodora
Charlotte Corday
Olga din Kiev
Harriet Tubman
Christine de Pizan
Sitt al-Mulk
Qin Liangyu
Margaret Hamilton
Wu Zetian
La Malinche
Hatşepsut

PREFAȚĂ

Inițial, această carte a fost destinată tinerilor cititori. De-a lungul timpului, publicul țintă s-a schimbat. Din ce în ce mai mulți adulți s-au arătat interesați și a devenit limpede că ea nu se mai adresa numai tinerilor cititori, ci tuturor – bărbați și femei, tineri și bătrâni. Faptul că a stârnit atât de mult interes a fost îmbucurător. În orice caz, cititorii noștri adulți au observat că, adresându-ne țintei noastre inițiale, ne-am concentrat mai puțin pe două probleme esențiale pentru înțelegerea relației dintre bărbați și femei: violență și sexualitate.

Cel care deține puterea în mod necontrolat îi poate trata pe ceilalți după bunul plac. Poate folosi violența și tortura. Poate face greșeli și chiar poate comite infracțiuni, iar apoi să dea vina pe alții. De-a lungul istoriei, nu numai că femeile au îndurat foarte des violența, dar au fost și învinuite că sunt victime. De multe ori au fost acuzate că i-au provocat pe bărbați să comită violențe împotriva lor, dar nimeni nu s-a gândit să se întrebe de ce ar alege o femeie să facă așa ceva de bunăvoie.

De-a lungul istoriei, oamenii au acceptat, chiar s-au adaptat unor formidabile schimbări și inovații, fie că a fost vorba despre explorarea spațiului sau de inventarea căii fe- rate, a mașinilor, a avioanelor sau a smartphone-ului. Dar cum rămâne cu ideea că toată lumea beneficiază de drep- turi egale, bărbați sau femei, și că societatea se bazează pe demnitate și egalitate pentru toți membrii ei? Iată un concept căruia i-a trebuit foarte mult timp pentru a fi ac- ceptat – a fost nevoie de câteva mii de ani.

De-a lungul secolelor, istoria a cunoscut atrocități și vio- lențe inimaginabile față de ambele genuri. Și totuși, violen- ța față de femei are o caracteristică aparte: este o nedreptate care foarte mult timp nu a fost considerată o greșeală. Ani de zile, legile multor țări au stabilit că bărbații au dreptul să-și bată nevestele.

Ar putea părea că minimalizăm suferința pe care o pre- supunea acest fapt dacă scriem pur și simplu că, de-a lun- gul istoriei, femeile au fost nevoite să-i slujească pe bărbați, să fie tăcute și supuse și să tolereze tot felul de nedreptăți comise împotriva lor. Și, cu toate astea, nu ne-am dorit să ne concentrăm numai asupra acestui lucru; există și alte aspecte în istoria lumii. N-am vrut să ne limităm la descri- erea înspăimântătoare a unor situații oribile. Deși istoria este plină de violență, ea abundă și de momente în care oamenii au depășit cu succes greutățile și au îmbrățișat valori cum ar fi egalitatea și demnitatea tuturor oamenilor.

„… Istoria, istoria adevărată și solemnă, nu mă intere- sează. Pe dumneavoastră vă interesează?“

[…]

„Citesc puțin, din datorie, dar tot ce aflu în ea ori mă înfurie, ori mă plictisește. Certuri de-ale papilor sau de-ale regilor, cu războaie și molime pe fiecare pagină; bărbații cu toții buni de nimic, și aproape nici o femeie – e foar- te obositor: și totuși, adesea mă gândesc că este ciudat să fie atât de anostă, căci mare parte din ea trebuie să fie născociri.“

Jane Austen, Mănăstirea Northanger

HATȘEPSUT

Dinastia a XVII-a din Egipt

Fiică de rege, soție de rege, soră de rege și regină ea însăși. Alături de nepotul ei, Tutmes al III-lea, Hatșepsut se concentrează în timpul domniei ei pe negoț, explorări și ridicarea unor impresionante construcții care dăinuie și astăzi.

SITT AL-MULK

Secolul al XI-lea, Africa

Califul de facto care a salvat un oraș. Sitt al-Mulk urcă pe tron după fratele ei mai tânăr, dispărut în mod misterios, și abrogă legi- le lui ciudate – legi care le interziceau femeilor să iasă din casă sau să râdă pe stradă.

ÎMPĂRĂTEASA TEODORA

Secolul al VI-lea, Imperiul Bizantin

Artistă de circ, care a condus un imperiu. Teodora a domnit alături de soțul ei, Iustinian, reorganizând Imperiul Roman de Răsărit după ideile proprii și promulgând câteva dintre primele legi pentru protejarea și susținerea femeilor.

OLGA DIN KIEV

Secolul al X-lea, Rusia

Văduvă de țar nemiloasă, care a adus creștinismul în Rusia. Rămâne regentă după ce soțul ei a fost ucis de un trib rival. Olga distruge tribul – și apoi trimite soli în lumea din jur ca să-i învețe despre creștinism.

CHRISTINE DE PIZAN

Secolul al XV-lea, Franța

Femeia care a scris „Eu, Christine“ și a povestit lumii suferința ei. Văduvă la 25 de ani, Christine de Pizan ia pana și scrie pentru a-și câștiga existența; prin scris, a schimbat convingerile și părerile Franței medievale.

CHARLOTTE CORDAY

Secolul al XVIII-lea, Franța

Revoluționara care a ucis pentru a salva Franța. Îngrozită de domnia Terorii, Charlotte consideră că ar putea salva idealurile revoluției omorându-l pe jurnalistul Jean Paul Marat – în schimb, rezultatul a fost interdicția ca femeile să se implice în politică.

WU ZETIAN

Secolul al XVII-lea, China

Mamă de împărat, care a preluat ea însăși tronul. Împărăteasa Wu a fost femeia contradicțiilor; a domnit cu violență și fără compromisuri, dar cu mare precauție, aducând Chinei prosperitatea.

QIN LIANGYU

Secolul al XVII-lea, China

Generalul care n-a pierdut niciodată o bătălie. După ce a murit soțul ei, Qin Liangyu și-a luat sulița și a preluat conducerea arma- tei, apărând dinastia Ming din China împotriva invadatorilor și a rebelilor.

LA MALINCHE

Secolul al XV-lea, Mexic

Sclava care a cucerit lumea nouă. Femeie nobilă, care a fost vân- dută mayașilor și apoi dăruită conchistadorilor, La Malinche a fost translator pentru Hernán Cortés, care i-a ajutat pe spanioli să cucerească Mexicul.

MARGARET HAMILTON

Secolul XX, Statele Unite

Inginer de software care a salvat aselenizarea. Margaret Hamilton a scris „Uită-l“, un cod care a ajutat computerele misiunii Apollo 11 să stabilească ordinea deciziilor – fără acest cod nu este sigur că ar fi aselenizat cineva.

HARRIET TUBMAN

Secolul al XIX-lea, Statele Unite

Sclavă fugară, care a vrut să-i împiedice pe oameni să sufere așa cum a suferit ea. Harriet Tubman a fugit în Canada cu ajutorul rețelei secre- te de

drumuri și apoi aproape imediat s-a întors și a început să lucreze personal în rețea, devenind una dintre cele mai faimoase adepte ale aboliționismului.

Pretutindeni

La început

Când spunem povestea planetei noastre, nu putem evita cuvinte de genul „poate“, „proba- bil“, „se crede că“.

Se crede că Pământul s-a format în urmă cu circa 4,6 miliarde de ani dintr-o masă de praf și de resturi în forma unui vârtej care se rotea în jurul unei stele galbene, tinere. Probabil. Și, la început, Pământul era dezolant și pustiu. Poate. Apoi, încetul cu încetul, pe parcursul a milioane de ani, organisme minuscule, unicelulare, au evoluat spre forme de viață din ce în ce mai complexe, până când, în cele din urmă, au apărut dinozaurii gigantici hoinărind pe Pământ. Se crede. Și, undeva în lume, cândva în negura timpurilor, o maimuță s-a ridicat în două picioare. Posibil.

Dar poate nu s-a întâmplat deloc așa.

Poate lumea și locuitorii ei au evoluat ur-mând aceste direcții, dar nu exact așa. Când vorbim despre istorie (evenimente din trecut) și înainte de ea de preistorie (evenimente din trecutul îndepărtat), cuvinte ca „probabil“, și „se crede că“ apar cu grămada, pur și simplu pentru că există atât de multe lucruri despre are nu putem vorbi cu certitudine. Multe dintre lucrurile pe care le-am crezut ca fiind fapte reale nu s-au dovedit a fi chiar adevărate, ci erau doar niște povești inventate de oamenii de știință și de biologi, ca să explice dovezile de care dispuneam.

Cu toate că ar putea fi doar niște ipoteze, concluziile noastre se bazează în general pe un raționament solid. Trecutul a lăsat o urmă și niște indicii despre ce s-a întâmplat cu adevărat, iar ele pot fi găsite peste tot în jurul nostru. Unele dintre aceste indicii pot părea destul de nensemnate. De exemplu, o piatră cu muchiile tăioase ca ale cuțitului: cineva a ascuțit-o așa în mod special sau doar s-a desprins dintr-o stâncă?

Alte semne care par ușor de înțeles la început, cum ar fi ziarele, scrisorile și cronicile despre evenimentele unui an, pot fi mult mai complicate când le

privim mai îndeaproape. Când analizăm acest fel de dovezi, trebuie să avem în vedere dacă descrierea a fost influențată de un motiv anume sau de un punct de vedere. L-a plătit cineva pe scriitor să-i prezinte ca pe niște eroi? Cartea a fost concepută mai degrabă ca o parabolă decât ca o relatare realistă, care ține cont de evenimente din viața adevărată? A fost o scrisoare pusă pe hârtie ca să distrugă reputația cuiva, fără alt motiv decât că scriitorul nu l-a plăcut? Dintr-odată nimic nu mai este clar.

Înainte de a susține o teorie sau de a trage o concluzie, trebuie adunate mii de dovezi și analizate cu atenție. Doar apoi putem ajunge la o concluzie sau putem construi o teorie. Teoriile sunt apoi revizuite și iar revizuite sau chiar respinse în totalitate, indiferent cât de convingătoare păreau la început.

Când scriem istorie, trebuie să ne croim drum prin această țesătură încâlcită. Istoricii trebuie să decidă care sunt martorii în care să aibă încredere și cum să interpreteze dovezile. Numai pe urmă ne putem forma o părere. Nimeni nu poate descoperi „adevărul“, dar putem găsi noi modalități de a privi lucrurile pe care le știm. Asamblând cu migală piesele acestui puzzle care este istoria, îl putem transforma pe „poate“ în „probabil“.

Un puzzle cu multe piese lipsă

Istoricii nu încetează să lucreze la acest puzzle, chiar dacă știu că nu vor avea niciodată toate piesele. Nu contează cât de captivantă sau de frustrantă e munca, speranța că într-o zi vor găsi suficiente piese pentru a construi o imagine completă a trecutului reprezintă un imbold. Din păcate, cel mai des se întâmplă să lipsească exact piesele care ar spune mai multe despre viața femeilor.

Și lucrurile se întâmplă așa din diferite motive. Când spunem povestea istoriei lumii, ne concentrăm asupra faptelor ieșite din comun, asupra evenimentelor care au schimbat lumea. Ne concentrăm pe războaie, pe crearea statelor, pe noi religii și invenții – iar majoritatea celor care au purtat răspunderea acestor evenimente au fost bărbații. Pe de altă parte, de-a lungul istoriei, femeile au avut grijă de casă, de gospodărie și de copii. Multă vreme, într-un fel sau altul, așa au stat lucrurile peste tot în lume,

astfel încât bărbații au avut mai multe ocazii să devină faimoși și să-și lase amprenta asupra istoriei.

Dar nu asta este întreaga poveste. În multe situații, femeile au împins tot mai departe limitele rolului lor tradițional; au făcut ceea ce au considerat că este bine și pentru asta și-au folosit talentele cu care au fost înzestrate. Au fost conducători și războinici, filosofi și scriitori, compozitori și artiști, arătând lumii exact de ce sunt în stare – când li s-a oferit șansa. În istorie există mai mul- te femei importante decât ați crede. Totuși, de cele mai multe ori, nu știm destul despre ele. Aceasta din cauză că oamenii credeau că este o greșeală ca femeile să facă lucruri ieșite din comun. Nu se potrivea cu ideea lor despre cum funcționa lumea. Bărbatul era cel care făcea fapte mărețe: femeile stăteau acasă.

Din acest motiv, bărbații care au marcat evenimentele epocii lor pur și simplu au ignorat contribuția femeilor. Lucrurile au început cu mult timp în urmă, în Egiptul Antic, când numele femeii faraon, Hatșepsut, a fost șters de pe temple după moartea ei. Pe atunci, nu era ceva ieșit din comun ca un faraon egiptean invidios să șteargă numele predecesorilor săi din palmaresul istoric – dar în cazul lui Hatșepsut nu existența ei ca femeie a fost eliminată. Faptul că a fost „rege“ s-a șters. Unii au venit cu ideea că lucrurile s-au întâmplat așa pentru că succesorii ei au crezut că o femeie conducător însemna o violare a ordinii lumii.

La fel s-a întâmplat și în Mongolia, unde un istoric a descoperit că, dintr-un pergament din secolul al XIII-lea, bucata pe care era menționată istoria femeilor fusese pur și simplu ruptă. Mai mult decât atât, în aproape 1 000 de ani de istorie romană, relativ puține femei sunt menționate. Fie că s-a întâmplat așa pentru că femeile au fost șterse din scrieri mai târziu, fie pentru că femeile au avut mai puține ocazii să strălucească în acea societate războinică (scenariul cel mai probabil!), aflăm cu greu câte ceva despre viața femeilor romane, iar foarte puținul pe care îl știm nu este demn de luat în seamă.

De-a lungul istoriei, femeile care au îndrăznit să se implice sau să-și exprime o opinie au fost adesea înfățișate într-o lumină negativă. Astfel de

femei erau de obicei descrise ca fiind viclene, nemiloase, necinstite și nelegiuite. Peste tot în lume, cronicarii istoriei împărtășeau același scop: folosind toate resursele de care dispuneau, păreau decișI să dovedească faptul că intervenția femeilor în politică aducea numai nenorociri.

Din păcate, astfel de încercări de a elimina femeile din istorie au avut un foarte mare succes. De multe ori tot ce știm despre femeile scriitoare este că au fost celebre. Scrierile lor au dispărut, în timp ce lucrările omologilor lor bărbați au fost păstrate și republicate de nenumărate ori. Există corespondențe în care numai scrisorile trimise de bărbat sunt cele care au supraviețuit: cele trimise de femeie fie au fost distruse în mod deliberat, fie s-au pierdut din neglijență. De-a lungul istoriei, uitarea a învăluit viețile și munca femeilor ca un văl. În ultimele câteva decenii însă, istoricii lumii au început să caute urmele lăsate de femei, astfel încât astăzi știm mai multe despre ele decât știam acum 100 sau chiar acum 50 de ani. Datorită muncii acestor istorici, vălul care ne-a întunecat atât de mult timp vederea în privința acestor femei s-a ridicat treptat.

În cartea de față, în care încercăm să punem laolaltă piesele acestui „puzzle al istoriei lumii“, nu-i vom lăsa deoparte pe numeroșii bărbați care au adus istoriei contribuții importante. Dacă am proceda așa, până la urmă imaginea ar fi la fel de părtinitoare și plină de lipsuri ca aceea pe care o avem acum. Nu vrem să rescriem trecutul, așa că în loc să încercăm să rezolvăm acest puzzle numai cu piese noi, vom încerca să găsim piesele lipsă din imaginea pe care o avem deja.

Istoria lumii pe care o vom povesti aici își are rădăcinile într-o versiune a istoriei pe care multă vreme am învățat-o din manualele școlare. Narațiunea tradițională este acum privită critic și asta din motive întemeiate. Nu este întâm- plător că pentru noi, în Europa, în mod tradițional „istoria lumii“ începe în Mesopotamia și în Egiptul Antic și că toate comorile acestor două regiuni sunt păstrate în mu- zeele din Londra, Paris și Berlin. Aceasta dovedește cât de puternici au fost europenii până nu cu mult timp în urmă. Ei hotărau cum ar trebui să fie spusă istoria lumii, demon- strau cât de importanți erau ei în istorie, pur și simplu se serveau singuri din comorile pe care le doreau din orice loc al lumii.

Istoria lumii așa cum o știm noi este inevitabil foarte europeană. Ne-am putea întreba, de asemenea, de ce Africa joacă un rol atât de neînsemnat și de ce știm atât de puține despre un continent atât de mare? Nu este o întâmplare că muzeele europene, în pofida criticilor venite din toate părțile, încă nu au înapoiat prețioasele opere de artă Egiptului, Greciei sau oricărei alte țări din care au fost luate. Este posibil ca aceasta să fi fost cea mai mare nedreptate care a afectat istoria lumii. Dar nu înseamnă că vechea poveste a istoriei nu mai este valabilă. Trebuie să o cercetăm în primul rând cu scopul de a înțelege cum au fost posibile astfel de nedreptăți. Dar, în același timp, e nevoie să avem o viziune critică și să ne amintim că povestea tradițională este doar una dintre puținele modalități de a prezenta istoria. Acest fel de a o povesti a fost gândit de eu- ropeni și privește lumea dintr-o perspectivă în care centrul este Europa.

În această carte nu vom vorbi doar despre femei; redându-le femeilor locul pe care îl merită nu înseamnă să-i excludem pe bărbați. Nu vom putea vorbi nici despre toate femeile puternice, inteligente, curajoase din istorie, chiar dacă au fost mari conducători, filosofi și artiști (deseori confruntându-se cu mari adversități). Concentrându-ne exclusiv pe femei, rezultatul ar fi o altă carte, Istoria lumii femeilor. Ar putea fi interesantă, dar ar fi o viziune foarte limitată, o perspectivă de nișă asupra istoriei. Obiectivul nostru este mai degrabă să punem femeile la locul pe care îl merită în istoria globală care este a noastră, a tuturor.

Africa și apoi lumea

PREISTORIE

Lucy

Pământul are aproximativ 4,6 miliarde de ani. Nu știm cum au apărut continentele, munții și pădurile, râurile, lacurile și oceanele, când sau cum s-a ivit viața, dar există câteva teorii. Conform uneia dintre aceste teorii, a existat un început și, în timpul acestui început, s-au format Universul și planetele. Noi îl numim Big Bang – chiar dacă de fapt n-a explodat nimic. Numele de „Big Bang“ descrie, în schimb, un timp când sistemul solar și planetele erau total diferite de ceea ce sunt astăzi. Acest început a avut loc cu foarte mult timp în urmă – miliarde de ani de fapt – când Universul, format din materie, spațiu și timp, s-a concentrat într-un singur punct mic, dens, numit „singularitate“*. Universul a început să se extindă. Miliarde de ani mai târ- ziu, a apărut pe Pământ apa, probabil din comete, și încet a început să se dezvolte viața. Prin simpla autoreproducere a moleculelor, o diversitate tot mai mare de forme de viață a evoluat în oceane și pe uscat.

Există multe păreri despre cum și când a apărut omul modern (Homo sapiens). Unii savanți cred că acești vânători care se ridicau în două picioare și făceau focul au apărut acum circa 2 sau 3 milioane de ani. Alții cred că primii oameni care pot fi cu adevărat comparați cu Homo sapiens, oamenii moderni, au apărut mai recent, acum 200 000 de ani. Diferența dintre cele două repere este uriașă, dar cifrele sunt în general șocante. De fapt, istoria despre care știm câte ceva este relativ scurtă – doar 5 000 de ani. O clipire din ochi, când te gândești de cât de mult timp există Pământul!

Istoria oamenilor începe în Africa. Acum circa 5–8 milioane de ani, exista o altă specie de oameni care trăia acolo. Cuvântul „om“ descrie o maimuță care, spre deosebire de alte primate, merge în două picioare, are degetul

mare opozabil și îl poate folosi împreună cu cele-lal-te degete apucând lucruri (ca un fel de pensetă). Se crede că aceste maimuțe au învățat să meargă în primul rând pentru că pădurile în care locuiau au început să se rărească, ceea ce însemna că nu mai puteau să sară din copac în copac.

În 1974, cercetătorii din Africa au descoperit aproximativ 50 de oase, care era foarte clar că făceau parte din același schelet. Cei mai mulți au considerat că scheletul a aparținut unei femei care avea în jur de 3,2 milioane de ani. În timp ce analizau schele- tul, cercetătorii ascultau melodia formației Beatles, „Lucy in the Sky with Diamonds“, așa că au decis s-o numească Lucy. Câțiva ani mai târziu, s-a descoperit că Lucy murise căzând dintr-un copac.

Între 8 și 2,5 milioane de ani în urmă, creierul hominizilor s-a schimbat foarte mult, aducându-i cu un pas mai aproape de strămoșii oamenilor moderni. Au început să devină mai abili, au învățat să vorbească și să-și facă planuri. La un moment dat, au descoperit focul și îl foloseau să se încălzească și să prepare carnea. Ciopleau unelte din piatră, ceea îi ajuta să vâneze mai ușor și să-și pregătească mâncarea. Mai târziu, folosesc lemnul ca să facă din el primele case. Toate au fost inovații revoluționare! Începutul civilizației și al culturii a coincis cu momentul când oamenii s-au apucat să realizeze cu mâna lor diferite lucruri – lucrurile erau create de oameni, nu de natura care exista independent de oameni. Destul de devreme, o ramură, omul de Neanderthal, s-a dezvoltat în Asia și Europa, dar mai târziu a dispărut.

În cele din urmă, Homo sapiens – în latină „om înțelept“ – își face apariția: o specie de hominizi mult mai asemănătoare cu oamenii moderni. Doar în urmă cu aproximativ 100 000 de ani, oamenii au început să migreze din Africa spre alte părți ale lumii, inclusiv Orientul Mijlociu, India, Asia, Australasia și Europa. În cele din urmă au ajuns în America din Siberia, via Alaska, și au continuat călătoria spre sudul continentului.

Bărbații vânează, femeile stau la taifas

Oamenii și-au imaginat multă vreme că viața în Epoca Pietrei era organizată mai mult sau mai puțin la fel ca acum 50 sau 100 de ani. Sigur, încă nu existau orașe, străzi sau case, dar era de presupus că oamenii își repartizau munca așa cum o făceau cu câteva zeci de ani în urmă. Bărbații susțineau material familia, iar femeile stăteau acasă, lângă sobă, și găteau; din acest motiv, atâtea muzee și manuale ne prezintă imagini cu bărbați care vânează. Bărbații pândesc prada (mare sau mică, nu contează), o omoară și o duc acasă pentru cină. În acest timp, femeile sunt prezentate adunate în jurul focului, în peșteră sau în cort, meșterind ceva sau amestecând într-un vas mare agățat deasupra focului.

Unii oameni susțin că miile de ani în care și-au petrecut atât de mult timp împreună în cort le-a făcut pe femei vorbărețe, în timp ce bărbații erau nevoiți să se concentreze în tăcere, urmărind prada, și de atunci așa au rămas lucrurile. Tot ei spun că, în ciuda tuturor progreselor făcute în mileniile care au trecut, continuăm să ne comportăm ca oamenii preistorici.

Dar n-ar trebui să ne asumăm nimic. Nimeni nu poate dovedi că viața acum 50 000 sau 100 000 de ani era organizată pe aceleași coordonate ca astăzi. Descoperirile arheologice nu ne pot spune prea multe.

Au fost găsite însă vase preistorice pe care sunt reprezentate figuri în niște robe lungi. Robele au o formă tringhiulară și seamănă cu niște fuste. În privința aceasta, oamenii credeau că nu exista nici un dubiu: figurile de pe vase trebuie să fi fost femei. Cu toate astea, mai târziu au fost descoperite aceleași robe pe personaje pictate care, categoric, aveau barbă. S-a dovedit că imaginile desenate în fuste reprezentau de fapt bărbați. Arheologii au început să privească mai atent și au descoperit din ce în ce mai multe obiecte care nu se potriveau deloc cu tiparul „bărbații vânători și femeile vorbărețe“. De exemplu, unele femei au fost găsite îngropate cu arme și unelte, în timp ce unii bărbați au fost îngropați cu mărgele și furcă de tors. Era oare posibil ca femeile să poarte arme și să le folosească? Și existau bărbați care trăiau din confecționarea pânzeturilor, chiar dacă avem tendința de a considera torsul și țesutul ca activități tipic femeiești?

Marea mamă (Zeița mamă)

În afară de vase și de alte obiecte găsite în morminte, multe alte descoperiri arheologice ne ajută să ne facem o imagine despre Epoca Pietrei. Printre aceste descoperiri se află picturile rupestre și figurinele făcute din calcar, fildeș de mamut, argilă (la vremea aceea, oamenii descoperiseră deja cum să ardă argila ca s-o transforme în ceramică). Una dintre aceste figurine este o statuetă făcută din calcar, care reprezintă o femeie voluptuoasă, înaltă de doar 11 centimetri. Arheologii au numit-o „Venus din Willendorf", după numele orășelului din Austria unde a fost găsită. Când prima dintre aceste mici statuete a fost găsită, i s-a dat numele „Venus", după zeița romană a iubirii. Astăzi, unii arheologi preferă să le spună „statuete de femeie" pentru că Venus este un nume oarecum derutant: de fapt, statuetele nu au foarte multe lucruri în comun cu zeița romană.

Totuși, ceea ce i-a derutat pe cercetători a fost faptul că statuete asemănătoare au fost găsite în toată Europa, din Franța până în Rusia – chiar și în îndepărtata Siberie. Au ajuns repede la concluzia că figurinele erau reprezentări ale zeițelor și o dovadă a credințelor religioase comune oamenilor care trăiau pe vasta întindere dintre Franța și Siberia. Categoric, burțile bombate ale statuetelor puteau fi un simbol al maternității, au explicat ei mai târziu, așa că era cât se poate de logic ca oamenii să se roage unei zeități femeie într-o vreme când încă mai duceau o viață plină de pericole în sălbăticie. Femeile erau cele care nășteau viață din trupurile lor, exact așa cum Pământul năștea tot ce era viață și hrănea omenirea.

Oamenii vedeau o strânsă legătură între femeie și Pământ sau natură: în multe limbi, femeile încă sunt numite „Mama Pământ" sau „Mama Natură". Aceste statuete, credeau ei, erau reprezentări ale zeițelor fertilității. Ținând cont de faptul că Venus din Willendorf și alte statuete asemănătoare au în jur de 30 000 de ani, probabil că nu vom avea niciodată o explicație certă în legătură cu ele. De exemplu, cum să explicăm statueta care a fost găsită la

Dolní Věstonice, în Republica Cehă, ale cărei trăsături faciale se potrivesc cu acelea ale unei femei care era îngropată în apropierea ei? Înseamnă oare acest lucru că oamenii din Epoca Pietrei creau în același timp imagini ale oamenilor în viață și imagini ale zeităților?

Indiferent dacă bărbații vânau, femeile stăteau la taifas sau zeițele dădeau viață, categoric știm foarte puțin despre structura societății omenești timpurii. Nu există dovezi concrete și, indiferent cât de mult ne-am dori să descriem relațiile dintre bărbați și femei, tineri și bătrâni, nu putem. O expoziție dintr-un muzeu elvețian a prezentat cândva imaginea unei fete din preistorie omorând un iepure sălbatic. Și de ce nu? Poate acum 10 000 de ani fetele erau cele care vânau.

Revoluția Neolitică

La un moment dat în istorie, vânătorii și culegătorii devin sedentari. Își construiesc case durabile, cultivă pământul și pun bazele satelor și orașelor. Unii afirmă că acest proces a însemnat o mare schimbare în istoria umanității. Pentru că s-a întâmplat în „noua“ Epocă a Pietrei, sau în perioada neolitică, procesul a devenit cunoscut ca „Revoluția Neolitică“. Această revoluție a început acum aproape 20 000 de ani. Cea mai mare schimbare adusă de Revoluția Neolitică au reprezentat-o alimentele cu care se hrăneau oamenii: cultivarea grâului, a orezului și a meiului însemna că, în loc să caute hrană în sălbăticie, oamenii se puteau stabili într-un loc. Vânătorii și culegătorii au devenit agricultori și păstori; alimentația cu fructe sălbatice și vânat a fost îmbogățită cu pâinea făcută din grâul pe care îl cultivau, respectiv cu carnea vitelor pe care le creșteau. Puteau produce cantități mari de hrană, așa că împărțeau produsele în comunitate și începeau să facă schimburi unii cu alții.

A urmat apoi un alt pas important: descoperirea cupru-lui care putea fi folosit la confecționarea uneltelor din metal. Aceste unelte erau mult mai

bune decât greoaiele scule din piatră. Cuprul a fost urmat de alte metale precum fierul și bronzul, după care au fost numite două epoci arheologice, Epoca Fierului și Epoca Bronzului.

Dacă voiai să coci pâine și să crești vite, aveai nevoie de pământ și uneori trebuia să-ți aperi pământul de alții. Pentru asta aveai nevoie de arme și de războinici. Unii cred că repartizarea acestor sarcini a schimbat și relația dintre bărbați și femei. Dintr-odată, unul a preluat conducerea, iar celălalt a rămas fără nimic.

În urmă cu aproximativ 5 000 de ani, în unele părți ale lumii, cum ar fi Africa de Nord, Orientul Mijlociu și India, au înflorit orașe mari și regate. Erau societăți și civilizații extrem de sofisticate. Nu știm de ce primele civilizații avansate au apărut mai ales în aceste regiuni, în vreme ce în alte zone ale lumii a fost nevoie să mai treacă 2 000 de ani pentru ca oamenii să-și părăsească peșterile.

În aceste orașe și state dezvoltate, relațiile de putere dintre oameni au devenit mai complicate. Munca nu era distribuită egal: pentru construirea palatelor mărețe și a templelor era nevoie de un număr mic de constructori, care calculau și făceau planul, și de sute de mii de sclavi care făceau munca grea. Merită să ne amintim: când vorbim despre istorie, vorbim de obicei despre o mică mână de personalități puternice, consilierii și ajutoarele lor. Aceste grupuri mici stăpâneau marea masă a populației. Și aproape în toate timpurile, viața în aceste societăți și marile lor realizări s-au construit cu sudoarea unor sclavi asupriți, exploatați.

Complicata structură a acestor orașe face necesară o altă invenție: scrisul. Scrisul a fost mai mult decât un mod practic de a rezolva treburi de zi cu zi, cum ar fi organizarea distribuirii cerealelor; scrisul i-a ajutat pe oameni și să comunice unii cu alții la mari distanțe. „Trimite niște lână împreună cu banii. Aici în oraș e prea scumpă“, îi scria cândva o negustoreasă asiriană soțului ei, care era plecat într-o călătorie de afaceri. Scrisoarea a fost scrisă aproape cu 4 000 de ani în urmă.

Pentru că scrisul cucerește și distanța fizică, și timpul, putem citi și astăzi scrisoarea negustoresei asiriene. Cuvintele scrise pot supraviețui secole și,

în cele din urmă, au apărut pe scenă primii istorici ai lumii – oameni care și-au documentat serios opiniile pentru generațiile viitoare.

În Mesopotamia

SUMERIENI ȘI BABILONIENI

Ceea ce contează este să fii primul

A fi al doilea sau al treilea care pune piciorul pe Lună nu este chiar același lucru cu a fi primul. Prima persoană este menționată în cărțile de istorie; primul este cel de care ne aducem aminte.

Prima persoană care a pășit pe Lună a fost Neil Armstrong și a fost un american. Prima persoană care a ajuns vreodată în spațiu a fost un rus pe nume Iuri Gagarin, iar primul câine în spațiu a fost Laika, tot rus (și pe deasupra femelă!). S-a întâmplat ca mulți dintre primii astronauți să fie ruși, așa cum prima femeie astronaut a fost Valentina Tereșkova. Expediția ei a fost într-adevăr ceva ieșit din comun, pentru că mult timp puține femei au avut ocazia să facă astfel de lucruri. Bărbații erau cei care mergeau la război, deveneau politicieni, jucau fotbal sau călătoreau în spațiu. Dar de ce s-a întâmplat așa și când a început totul?

Când povestim istoria, de obicei suntem interesați de începuturi: când și unde s-a întâmplat ceva pentru prima dată. Când povestim istoria lumii, evenimentele pe care le considerăm importante sunt acelea care au făcut lumea ceea ce este astăzi. De asta ni se par romanii atât de importanți: ei au inventat legile care sunt și astăzi în vigoare. Sau chinezii, pentru că inventarea hârtiei sau a prafului de pușcă a schimbat lumea.

Marile schimbări care au avut loc în felul de a trăi al oamenilor au fost întotdeauna legate de noi invenții. Astronauții n-ar fi putut călători în spațiu fără ajutorul unui echipament complicat, revoluționar – și cu prețuri astronomice. Timp îndelungat, călătoria pe Lună n-a părut a fi decât un vis îndepărtat și va fi nevoie de aproape 5 000 de ani ca omenirea să facă din acest vis nebunesc o realitate. Valentina Tereșkova, Neil Armstrong și Iuri

Gagarin au fost primii care au văzut planeta noastră de la distanță, privind spre Pământ de pe sau dinspre Lună. Astăzi trimitem în spațiu sateliți care pot face fotografii celor mai neînsemnate amănunte, cum ar fi drumurile și casele. Să vezi Pământul din cer este acum ceva absolut normal.

Despre stele și zei

Lucrurile stăteau altfel acum 5 000 de ani. Oamenii priveau spre cer și observau stelele: își dădeau seama că planetele apăreau pe cer la intervale regulate, exact în aceleași poziții. Acest lucru i-a făcut să reflecteze. La fel ca pe Pământ, evenimentele cerești păreau să urmeze o anumită ordine. Dar dacă exista o ordine, nu trebuia să fie și acolo cineva care să o respecte? Cum răsărea și apunea soarele cu o asemenea regularitate de la o zi la alta? Cum se schimbau anotimpurile? De unde venea viața și încotro se ducea? Ce se afla în spatele tuturor acestor lucruri; ce a făcut să existe această ordine? Cu alte cuvinte, ce ținea elementele lumii laolaltă?

Oamenii au căutat peste tot un răspuns. În cele din urmă, au descoperit pe cineva care era în același timp sim- plu și complicat: „Dumnezeu“. Dumnezeu era cel care cre- ase lumea și ținea totul împreună. Dar acum lucrurile se complicau: cine sau ce era Dumnezeu? Unde trăia el? Și era bărbat sau femeie? Existau mai multe asemenea ființe care erau răspunzătoare de diferite lucruri? Nu numai un zeu, ci mai mulți? Ori poate Dumnezeu era ceva mai abstract, ca „neantul“ sau „veșnicia“? Un lucru este totuși sigur: din timpuri imemoriale, oamenii au conceput zei sau spirite care le hotărau soarta. Peste tot în lume, oamenii și-i imaginau diferit și le dădeau diverse nume.

În preistorie, oamenii credeau să zeii trăiau pur și simplu în natură. Credeau că o ființă cu puteri magice trăia în fiecare copac, în fiecare râu. Când zeul vremii era supărat, biciuia cu tunete și fulgere. Un zeu furios al mării agita oceanele cu valuri violente. Puteri invizibile se puteau răzbuna trimițând un

potop. Ca să-i păstreze pe zei mulțumiți, oamenii le aduceau ofrande și comunicau cu ei prin intermediul cântecelor și al rugăciunilor. Din aceste ritualuri s-au născut religiile.

Dar, în cele din urmă, oamenii au încetat să mai creadă în ființe magice care trăiau în natură, în jurul lor. Au început să folosească râurile, câmpurile și pădurile în folosul lor, iar zeii au părăsit natura. Dacă zeii aveau o casă undeva, cerul părea locul cel mai potrivit.

Astrologi

Oamenii din Mesopotamia, o regiune care corespunde aproximativ Irakului modern, își priveau regii și reginele drept ființe nemuritoare, la fel ca zeii, ce continuau să trăiască și după moarte. Ca să-i pregătească pentru viața de pe lumea cealaltă, după moarte, conducătorii mesopotamieni erau copleșiți cu daruri – în mormântul reginei Puabi, de exemplu, arheologii au găsit o mantie împodobită cu mai mult de 1 600 de perle și o parură făcută din aproape opt metri de panglică din aur. Desigur, nu era de conceput ca o regină să călătorească în lumea zeilor fără slujnicele ei, așa că erau îngropate odată cu ea zece sclave, precum și o tră-su-ră la care erau înhămați doi boi.

Puabi a fost regina sumerienilor, care a trăit în regiunea unde astăzi se află Irakul și pe care grecii antici o numeau Mesopotamia (traducere literală, „între două râuri“, pentru că se află între Tigru și Eufrat). Sumerienii au construit un sistem complex de canale, cu care obișnuiau să ude întinderile mari de

pământ agricol. Au pus bazele orașelor Uruk și Ur, unde au înălțat temple mari și își trimiteau recoltele. Ca să țină evidența banilor, sumerienii au inventat cuneiformele, o formă de scriere bazată pe un sistem de triunghiuri și linii, care erau gravate pe tăblițe de argilă moale.

Pentru a marca ciclul nesfârșit al zilei și al nopții, su- merienii au inventat săptămâna de șapte zile. Tot ei au inventat o rețetă pentru bere și își petreceau timpul cu jocuri de societate și povești, ceea ce era important pentru crearea unei legături între trecut, prezent și viitor. De fapt, sumerienii ne-au dăruit cea mai veche carte din lume, o colecție de povestiri numită Epopeea lui Ghilgameș. Una dintre aceste povești vorbește despre un potop puternic, care cândva a devastat pământul.

Sumerienii credeau că zeul lunii, Nanna, veghea asupra orașului Ur, iar zeul cerului, An (sau Anu) veghea asupra orașului Uruk. În fiecare oraș construiau turnuri uriașe în cinstea zeilor. Aceste turnuri aveau o struc- tură specifică, fiind construite în etaje sau terase, cu templul propriu-zis așezat în vârf.

Dar, până la urmă, protecția zeilor n-a reușit să salveze cultura sumeriană de la decădere, însă sfârșitul a fost departe.

Până atunci, numeroși regi au domnit cu succes pe acele meleaguri. Unul dintre aceștia, Sargon, și-a căsătorit fiica, Enheduanna, cu zeul lunii, Nanna, făcând-o mare preoteasă a orașului Ur. Nu era ceva neobișnuit: conducătorii erau foarte mulțumiți ca fiicele lor să fie consacrate mari preotese, acesta fiind un mod de a-și consolida puterea. Enheduanna era educată, iar una dintre sarcinile ei ca preoteasă era să scrie imnuri care să fie cântate la templu în onoarea zeilor. Dar Enheduanna era o tânără neobișnuit de sigură pe sine. Era clar că-i plăcea să scrie și a început să facă însemnări despre lucruri care o preocupau, cum ar fi durerea și suferința, emoțiile oamenilor și relația ei cu zeii. Cu toate că la acea vreme nu era ceva obișnuit, își semna multe din scrieri cu propriul nume. Fraza: „Eu am fost mare preoteasă. Eu, Enheduanna“ pare să fi fost la fel de importantă pentru ea ca slujirea zeilor. Poate că încrederea ei nu era cu totul deplasată. După cum s-a dovedit, a devenit prima scriitoare din istorie – sau, cel puțin, scrierile ei sunt cele mai vechi care încă mai pot fi citite.

Despre lege și ordine

După sumerieni au urmat babilonienii. Ei au înregistrat cu exactitate deplasarea stelelor și au dat constelațiilor numele pe care le folosim și astăzi, cum ar fi „Carul Mare“, „Balanța“ (Libra), „Leul“ (Leo), și „Săgetătorul“ (Sagittarius). Babilonienii erau convinși că mișcările planetelor pot fi folosite în prevestirea viitorului. Pornind de la acest fapt, au inventat astrologia: aveau convingerea că evenimentele de pe Pământ erau afectate de evenimentele de pe cer – cu alte cuvinte, credeau că soarta noastră este influențată de mișcarea stelelor.

Deși erau cu ochii la stele, babilonienii nu și-au ne-glijat afacerile de pe Pământ. Unul dintre regii lor, Hammurabi, a scris un cod de legi care impunea felul în care ar trebui să funcționeze societatea: „Ochi pentru ochi și dinte pentru dinte“. Hammurabi a poruncit ca aceste legi să fie cioplite în piatră și așezate în curțile interioare ale templelor, astfel încât să poată fi la îndemâna oricui și oricând. Una dintre legile care le priveau pe femei stabilea: „Dacă o «soră a unui zeu» deschide o cârciumă sau intră într-o cârciumă ca să bea, acea femeie va fi arsă până moare“. Este posibil ca „sora zeului“ să fi fost o femeie cu îndatoriri religioase. Evident, îndatoririle erau atât de importante, încât era de așteptat ca aceste femei să se poarte cum trebuie, și nu să-și piardă timpul prin cârciumi!

Cu mai bine de 3 000 de ani în urmă, vălul, o bucată de pânză care stârnește controverse până în zilele noastre, își face apariția pentru prima dată în istorie. Conform legii asiriene, femeile și fetele trebuiau să-și acopere fața în public; gestul avea rolul de a le proteja și de a le arăta bărbaților că erau respectabile. Cu toate astea, pentru sclave și slujnice, purtarea vălului era o infracțiune pedepsită; aceste femei nu erau considerate respectabile, iar capetele neacoperite le spuneau bărbaților că sunt liberi să le hărțuiască fără teama de a fi pedepsiți.

În loc să le interzică bărbaților să hărțuiască femeile, legea asiriană cerea ca unele femei să se apere singure, negându-le altora, celor „nerespectabile“, același drept. Pentru bărbați, nu existau astfel de legi. Vălul este proba- bil cel mai evident semn că multe societăți tratau femeile și bărbații diferit – și, aproape fără excepție, femeile erau tratate mai prost.

Din Mesopotamia în Egipt

REGATUL DE PE NIL

Nilul măsoară timpul

Când ne gândim la istorie, suntem tentați să avem în vedere doar cronologia evenimentelor. Am putea să ne imaginăm istoria ca pe un grafic de date, care se desfășoară de la stânga la dreapta. Dar când începem să spunem povești din istorie, dăm peste lucruri ce pot fi mai complicate decât atât. Adesea, evenimente importante în coțuri diferite ale lu- mii au loc în același timp, așa că, până la urmă, trebuie să înregistrăm o mulțime de succesiuni cronologice paralele unele cu altele, împletite cu alte elemente de legătură care se intersectează cu ele, îmbinându-le într-o rețea nesfârșită. Dar în cartea de față nu vrem să prezentăm istoria ca pe o rețea încâlcită de linii care se intersectează – vrem să o spunem în cuvinte și povești. Și asta înseamnă că va trebui să sărim câte puțin, când înainte, când înapoi, prin locuri și epoci.

În multe regiuni din lume, precum Mesopotamia, India sau China, istoria a început în locuri diferite și aproximativ cam în același timp. Întotdeauna s-a întâmplat pe un râu: pământul care se întinde pe malurile râurilor era deosebit de fertil, așa că oamenii își puteau cultiva pe el recoltele de grâu și de mei. Foarte curând, au început să folosească râurile și afluenții lor ca pe niște drumuri. Bunuri sau obiecte grele, cum sunt pietrele pentru case și palate, puteau fi transportate pe apă mult mai ușor decât pe uscat.

Regatele dintre fluviile Eufrat și Tigru – Sumer, Babilonia și Asiria – au decăzut și s-au schimbat, însă ve- cinul lor, Egipt, a dăinuit uimitor de mult timp. Regatul egiptean a fost întemeiat cu mai bine de 5 000 de ani în urmă, dar, spre deosebire de multe altele, a supraviețuit practic neschimbat peste 3 000 de ani.

Egiptul își datora prosperitatea puternicului Nil, un flu-viu de aproape 7 000 de kilometri lungime. Oamenii Egip-tului l-au venerat ca pe un zeu și i-au dedicat cântece: „Slavă ție, o, Nil, izvorât din pământ, vino să hrănești Egiptul!“

Când Nilul se revărsa, pământul se transforma într-un mâl negru, fertil, pe care egiptenii îl numeau kemet sau „pământul negru“. Pământul de dincolo de locul unde ajungea apa, era numit „pământul roșu“ sau desheret: deșert.

Pentru egipteni, Nilul era dovada cea mai convingătoa- re că natura era condusă de deciziile luate de zei. Ca după ceas, fluviul inunda la fiecare 365 de zile. Când egiptenii și-au dat seama de asta, au inventat calendarul. În calendar, cele 365 de zile dintre cele două inundații erau împărțite în 12 luni a câte 30 de zile fiecare. Era aproximativ timpul dintre fiecare lună plină. După aces-te 12 luni, mai rămâneau cinci zile. Aceste zile au fost împărțite între luni și au devenit sărbători în onoarea ze- ilor care erau răspunzători de păstrarea acestei structuri organizate. Cu ajutorul Lunii și al Nilului, egiptenii au conceput un calendar aproape la fel de precis ca acela pe care îl folosim astăzi.

Case pentru viața de apoi

Cel mai bun mod de a înțelege Egiptul Antic sunt poate piramidele, templele mortuare și mormintele. Egiptenii credeau că viața continuă și după moarte, așa că, odată ajunși pe lumea cealaltă, aveau nevoie de o casă în care să locuiască. Egiptenii acordau mai multă importanță vieții de apoi decât timpului trecător de pe Pământ, așa că erau foarte grijulii cu amenajarea acestor locuințe, care erau piramidele.

Camerele din interiorul mormântului erau spațioase, legate între ele prin coridoare lungi și dotate cu cămări mari pentru depozitarea alimentelor, a băuturii (în special vin și bere) și a diferitelor obiecte de uz casnic. Alte

camere erau dotate cu mobilă, iar cei care își puteau permite luau în călătorie nu numai haine, ci și bijuterii, aur și argint. Fiecare mormânt conținea ushabti: mici figurine făcute din lemn, ceramică sau piatră, care ar fi trebuit să îndeplineas- că pe lumea cealaltă toate sarcinile persoanei decedate.

Egiptenii aveau nevoie de un trup în viața de apoi așa că, înainte ca un cadavru să fie pus în sarcofag, era îmbălsămat și înfășurat în pânză de in. Datorită acestui proces, corpul se conserva și, astfel, apăreau celebrele mumii egiptene. Înainte ca trupul să fie conservat, organele interne erau scoase și puse într-un vas special (canopă). Aceasta pentru că egiptenii credeau că inima era sursa tuturor gândurilor și a sentimentelor oamenilor. Creierul, pe de altă parte, era considerat inutil. După moarte, era pur și simplu scos pe nas și aruncat.

Pereții din interiorul piramidelor erau împodobiți cu picturi murale cu scene de vânătoare și scene în care faraonul și preoții lui săvârșeau ritualuri în onoarea zeilor. Altele le reprezentau pe preotese la marile sărbători, cântând și dansând. Apoi, desigur, existau hieroglifele care erau săpate în piatră și argilă moale. Datorită climei calde și uscate din Egipt și a faptului că mormintele erau bine închise, hieroglifele au fost uimitor de bine păstrate.

Acest labirint de camere din mormânt ne prezintă un instantaneu al vieții din trecut. Obiectele de zi cu zi necesare vieții de pe lumea cealaltă – bijuterii, obiecte de lux, vaze și vase de lut – ne oferă o viziune profundă asupra modului în care oamenii trăiau cu adevărat în acele vremuri.

Viața de pe Pământ

Înainte să ajungă pe lumea cealaltă, cei mai mulți egipteni se ocupau cu agricultura. Dar Egiptul nu și-ar fi câștigat renumele de civilizație avansată fără cioplitorii în piatră, constructorii de corăbii, tâmplarii, zugravii și

aurarii lui. Una dintre cele mai respectate meserii din întreg Egiptul era cea de scrib. Scribii alcătuiau lungi liste cu recoltele și bunurile care trebuiau să fie împărțite oamenilor, scriau imnuri și rugăciuni adresate zeilor, biografii ale faraonului și consemnau legile care îi ajutau pe oameni să trăiască în armonie.

La întoarcerea din călătoria în Egipt, isto- ricul grec Herodot le-a vorbit prietenilor săi despre o lume cu susul în jos:

Purtările și obiceiurile lor sunt cu totul altfel decât ale altor popoare în toate pri- vințele. Femeile egiptene se duc la piață să facă negoț, în timp ce bărbații stau acasă și țes.

Herodot a fost uimit că pe străzile orașelor din Egipt femeile se plimbau de colo colo, făcând tot felul de activități. Legile Egiptului le dădeau femeilor drepturi care nu erau obișnuite în alte civilizații ale vremii. Femeilor le era permis să-și administreze propriile afaceri și să dețină sau să vândă pământ, iar când se căsătoreau puteau păstra tot ce le dădeau părinții. În cazul în care ajungeau la judecată, feme- ile puteau fi chemate ca martori, exact ca bărbații, și chiar puteau să se reprezinte singure.

În pofida tuturor acestor lucruri, trebuie să amintim că viața de zi cu zi în Egipt era adesea exact la fel ca în alte părți ale lumii. Bărbații mergeau la muncă și femeile stăteau acasă, mai ales dacă erau mame. Egiptenii considerau maternitatea ca pe un miracol, iar nașterea copiilor era văzută ca unul dintre evenimentele esențiale ale vieții. Exista și un alt motiv pentru această credință: toți oamenii aveau nevoie de urmași, care să aibă grijă de ei când făceau călătoria spre viața de apoi.

Tărâmul zeilor

După moarte, în liniștea mormântului, zeii erau deosebit de apropiați. Ce putea fi mai important decât asta? Zeii erau implicați în toate aspectele lumii. Egiptenii considerau că tot ce-i înconjura era sacru și tot ce vedeau, simțeau, gustau și auzeau avea origine divină. Atum, zeul creator, a făcut lumea din neant, oceanul primordial. Armonia Universului era asigurată de maat, ordinea divină. În loc să fie veșnică și neschimbată, lumea era definită de schimbare – asta însemna că maat era în permanență amenințată de isfet, haosul.

Când zeii au apărut pe Pământ, au luat forme foarte multe și foarte diferite. În loc de „Mama Pământ“, egiptenii vedeau Pământul ca pe un zeu bărbat, numit Geb. În acest sens, descrierea făcută de Herodot Egiptului ca fiind cu susul în jos nu era departe de realitate. Lui Geb îi corespundea zeița cerului, Nut. Se credea despre ea că se apleacă peste Pământ și înghite soarele seara, aruncând lumea în întuneric, iar dimineața scuipă înapoi mingea de foc. Unii zei luau formă de animale sau erau jumătate-om, jumătate-animal, ca Thoth, care avea cap de ibis și era scribul zeilor, sau Anubis, care avea cap de câine sau șacal și îi însoțea pe oameni în viața de apoi. Zeițele Opet, un hipopotam, și Heket, o broască, le ajutau pe femei la naștere.

Tărâmul regilor

Faraonul era atât om, cât și zeu. Soția lui, Marea Soție Regală, era și ea considerată un mesager divin. Faraonii răspundeau de ordinea divină; ca s-o păstreze intactă, cuplul regal avea datoria să aducă pe lume un fiu care să le fie succesor. Cu toate astea, câteodată cuplul nu putea avea copii sau copiii lor se îmbolnăveau și mureau prematur. Uneori, la moartea regelui, fiul său – moștenitorul tronului – era doar un bebeluș și cam prea tânăr ca să aibă grijă de maat, ordinea divină a Universului.

Așa a ajuns regina Hatșepsut pe tron. Fostă Mare Soție Regală a regelui decedat, a domnit ca regentă în numele nepotului ei, care urma să fie rege la majorat. Hatșepsut a făcut obiectul multor dezbateri, dat fiind faptul că atunci când nepotul ei, Tutmes al III-lea, s-a făcut destul de mare ca să domnească, își consolidase puterea într-o asemenea măsură, încât au condus împreună ca doi monarhi. Pentru că erau doi monarhi, nimeni nu știa ce cuvânt să folosească pentru a se adresa „regelui“ la evenimentele oficiale, așa că în locul cuvântului rege se folosea denumirea de „faraon“, care însemna „casă mare“ sau „palat“. Altfel spus, datorită neobișnuitei forme de conducere în comun pe care o exercitau Hatșepsut și Tutmes, toți regii Egiptului au fost numiți „faraoni“.

Ca să-și asigure drepturile, Hatșepsut se prezenta atât ca bărbat, cât și ca femeie. Pe unele inscripții se putea citi după cum urmează: „Regele Egiptului de Sus și de Jos pe care îl doriți... iubit de zei“. În unele portrete avea caracteristici de bărbat, în altele de femeie.

Hatșepsut a fost un conducător de succes: a stabilit legături comerciale cu vecinii Egiptului, a adus bunăstarea în țară și a construit peste tot clădiri impresionante. Arhitectul Senenmut a fost unul dintre cei mai apropiați confidenți și îndrumători ai fiicei sale, Neferure, și există multe reprezentări în care cei doi apar împreună. În Karnak, unul din principalele complexe de temple ale epocii, a construit două obeliscuri uriașe și un minunat altar, care adăpostea o corabie cu pânze de care avea nevoie pentru călătoria în lumea de apoi. Templul funerar era și el deosebit, cu trei terase care păreau să iasă din stâncă. Acest tip de construcție îl deosebea de cele mai faimoase piramide care, pe vremea lui Hatșepsut, nu mai erau la modă. Templul ei funerar era decorat cu un basorelief mare, ce reprezenta scene din expediția ei în Punt, un fost regat din sudul Egiptului. La începutul domniei, ea și suita regală au călătorit în această îndepărtată și misterioasă țară, care a furnizat Egiptului aur, rășini parfumate și tămâie, lemn de cedru și multe alte materii prime.

Cu toate că Hatșepsut a fost un bun conducător, după moartea ei egiptenii s-au întrebat dacă, urcând pe tron, în loc să stea în picioare alături de el, Hatșepsut nu ame-ninţase chiar ordinea pe care era datoare s-o apere. Multă

vreme s-a crezut că nepotul ei, Tutmes, a distrus multe din reprezentările cu ea, din ură. Totuși, mai târziu, istoricii au sugerat că scopul lui ar fi putut fi acela de a-i face pe oameni să uite că o femeie fusese monarh. Imaginile ei rămase intacte sunt în mare parte cele care amintesc mai mult de Hatșepsut ca persoană decât ca „rege".

La aproape 100 de ani după domnia lui Hatșepsut, Amenhotep al IV-lea a devenit faraon. S-a opus cât a putut ordinii stabilite, cu mult mai multă tărie decât o făcuse vreodată un conducător femeie. Amenhotep al IV-lea a făcut un lucru cât se poate de scandalos: în loc să aibă grijă de maat și să le facă pe plac zeilor, așa cum era de datoria lui, a interzis toți zeii. Susținea că exista un singur zeu, Aten, zeul soarelui, și voia să-și întemeieze noua religie în jurul acestui zeu. Și-a luat singur titlul de Akhenaten, care înseamnă „slujitorul lui Aten".

Dorința lui Akhenaten de a crea o nouă religie poate părea inofensivă, dar era de fapt un act de violență. A trimis pietrari peste tot în Egipt ca să șteargă numele zeilor de pe toate templele și obeliscurile. Pentru mulți egipteni asta a însemnat distrugerea intenționată a tot ce era sfânt și dădea un sens vieții lor; au protestat, dar Akhenaten a rămas neclintit și a continuat să realizeze un nou alfabet și să construiască o nouă capitală dedicată exclusiv cultului lui Aten.

De ce Akhenaten a ales să declare război unui astfel de stil de viață de succes și să distrugă un panteon plin de culoare în favoarea unui singur zeu rămâne un mister.

N-a fost singurul mister care a înconjurat propria proclamare ca rege soare. Dacă n-ar fi existat charismatica sa soție, domnia lui ar fi putut fi sancționată ca un simplu moment de nebunie în istorie. Numele ei era Nefertiti, care se traduce prin „frumoasa care, iată, vine". I-a fost foarte aproape soțului ei și a fost proclamată fiica lui Aten. A avut un rol foarte important în noul cult, așa că numai prin intermediul ei oamenii au putut avea acces la zeul soarelui. Akhenaten și Nefertiti au fost un cuplu strălucitor, iar unele picturi chiar lasă impresia că Nefertiti însăși este pe tron, cu Akhenaten alături de ea, în poziția tradițională pe care o avea soția faraonului.

Oricum, se pare că Nefertiti a murit subit, după ce a căzut din trăsură, pentru că mumia despre care unii presupun că ar fi a lui Nefertiti avea răni grave pe față și pe piept. Alții susțin că mumia cu răni nu este a lui Nefertiti, așa că nu știm nici când și nici cum a murit. Recent, un alt arheolog a declarat că i-a găsit mormântul în altă parte.

Până în ziua de azi, nu este încă limpede dacă Nefertiti a murit într-adevăr subit sau dacă a dispărut pur și simplu, ceea ce se adaugă la aura de mister din jurul ei. Totuși, un lucru este sigur: odată cu dispariția ei, aura de magie care înconjura cuplul regal a dispărut și ea.

Akhenaten a încercat să folosească violența pentru a impune religia bazată pe un singur zeu. Oricum, fiul său, Tutankamon, a readus vechii zei și, odată cu ei, stabilitatea. Noii faraoni au părăsit orașul lui Akhenaten, iar palatul lui a rămas sub soarele egiptean. Imperiul egiptean avea să supraviețuiască încă 2 000 de ani.

Vecinii Egiptului: regatul Kuș

Majoritatea resurselor Egiptului, mai ales aurul și sclavii, veneau din Nubia, o regiune din sud, unde Nilul Albastru și Nilul Alb se unesc într-un fluviu colosal. Oamenii lo- culul, nubienii, arătau altfel decât egiptenii și aveau pielea mai închisă la culoare. În cele din urmă, un prinț nubian a fondat un stat independent de Egipt. Acest regat a fost cunoscut ca regatul Kuș; conducătorul își putea construi aici propriile temple, palate și morminte. Kușiții se închi- nau zeilor egipteni, dar aveau propriul alfabet care a fost descifrat, dar care a rămas netradus până în zilele noastre. Au construit și ei piramide pe vremea când deja nu se mai construiau în Egipt. Orașul kușit Meroë se află în Sudanul modern și găzduiește cel mai mare grup de piramide din întreaga lume.

În timpul erei kușite, orașul Meroë devine noul sediu al guvernării. De-a lungul anilor ce au urmat, frâiele puterii au fost preluate de un șir de regine kușite. Unele au domnit singure, dar și cele căsătorite erau extrem de puternice; erau în același timp mame și războinici și puteau avea chiar rolul de preoți, așa cum se observă într-o imagine a reginei Amanishakheto. În această imagine este îmbrăcată în piele de leopard – un material care în mod obișnuit era purtat exclusiv de preoți.

Din Egipt, în India

ISTORIA ÎNCEPE ÎN VALEA INDULUI

Harappa și Mohenjo-Daro

Când te uiți pe o hartă a lumii, regiunea din Orientul Mijlociu care a fost căminul sumerienilor, al babilonieni-lor, egiptenilor și iudeilor este o zonă relativ mică. La est de Mesopotamia, dincolo de Golful Persic, există un flu- viu imens. Fluviul acesta se numește Ind, iar astăzi repre- zintă poarta de intrare în țara care îi poartă numele: India. De-a lungul malurilor Indului, cercetătorii au descoperit urme ale unei civilizații avansate, aproape la fel de veche ca a Sumerului.

Știm foarte puțin despre întinderea acestei civilizații, dar se crede că ar fi acoperit o suprafață mai mare decât toate civilizațiile timpurii la un loc. De asemenea, este posibil ca scrierile cele mai vechi descoperite să provină tot de aici.

Clima Indiei este unică. O dată pe an plouă neîncetat timp de trei luni, dar, în general, în restul lunilor este secetă. Era nevoie ca ploile musonice să fie deviate în canale de irigație, astfel încât apa pentru semănături să se păstreze în anotimpul secetos și să apere câmpurile de inundații în anotimpul ploios. Oamenii din Valea Indului au construit un sistem complex de rezervoare, canale și conducte pentru apă, care îi uimesc pe arhitecți și ingineri și în ziua de astăzi. Casele din cele două mari orașe ale civilizației, Harappa și Mohenjo-Daro, erau chiar dotate cu băi și toalete cu rezervoare de apă – după prăbușirea civilizației, au mai trecut aproape 4 000 de ani până când cineva din Europa a venit cu aceeași idee. Străzile din Harappa și Mohenjo-Daro erau la fel de bine organizate, cum erau canalizarea și țevile de sub ele. Construite sub formă de grilă orientată după punctele cardinale de pe busolă, de sus arătau ca o tablă de șah făcută din linii și pătrate.

Din perioada Harappa au supraviețuit mici figurine din teracotă, cu formă de femeie, care poartă coliere și coafuri spectaculoase. În Mohenjo-Daro a fost găsită chiar o mică statuie din bronz. Este statuia unei tinere, dar nu știm cu adevărat ce face. Poate fi dansatoare.

După aproximativ 800 de ani, civilizația Harappa s-a prăbușit – majoritatea cerce- tătorilor cred că din cauza unor dezastre naturale. Poate o alunecare de teren a blocat fluviul și Indul probabil că a inundat valea. Poate orașele au fost pur și simplu înghițite de mâl. Alții cred că așezările au fost distruse de o populație nomadă care, în acea perioadă, a migrat spre India din stepele Asiei Centrale.

De unde vine acest popor este oarecum un mister. Au fost cunoscuți ca arieni și, în timp ce o parte din ei s-au stabilit în India, ceilalți ar fi plecat să cucerească Mesopotamia și au fondat Imperiul Persan.

Astăzi nu putem citi nici unul dintre textele lăsate în urmă de civilizațiile timpurii din Valea Indului. Aceasta înseamnă că nu știm mare lucru despre ei. Dar ce ceea ce știm este că, după venirea arienilor, viața în India s-a schimbat. Clădirile impresionante, sistemele de canalizare și de apă din perioada Harappa au dispărut și, odată cu ele, multe alte aspecte ale culturii ei sofisticate, inclusiv siste- mul de scriere. Oricum, nu s-a pierdut totul: obiceiurile și tradițiile indigenilor Harappa s-au contopit cu cele ale arienilor care au venit peste ei, dând naștere unei societăți noi, total diferite.

Sistemul castelor

Ceea ce numim noi „istorie“ a început în momentul în care oamenii au renunțat la stilul de viață de vânător-culegător, s-au apucat de agricultură și au inventat scrierea. Aceasta s-a întâmplat în mai multe locuri ale lumii și aproape exact în același timp. Am putea fi tentați să ne imaginăm că o invenție atât de ingenioasă cum este scrisul a fost gândită într-un singur loc

și apoi s-a răspândit peste tot în lume. Dar nu este cazul. Unele idei, cum sunt scrierea sau zeii, apar pe lume în mai multe locuri, independent unele de altele.

Chiar și printre sumerieni și egipteni diferențele dintre oameni deveneau din ce în ce mai mari. Unii erau mai pricepuți la unele treburi decât alții, ceea ce îi făcea să fie mai bogați și, în cele din urmă, de cele mai multe ori asta însemna că aveau influență mai mare. Curând societatea s-a împărțit pe categorii sociale. Foarte jos se aflau sclavii asupriți și exploatați. Veneau apoi agricultorii, care aveau foarte puțini bani sau influență. După agricultori veneau negustorii, meșteșugarii și cărturarii, care aveau ceva mai multe drepturi și oportunități. În frunte era de obicei un singur conducător, un prinț sau un rege, care era înconju- rat de un cerc restrâns de consilieri și confidenți puternici. Multă vreme acest sistem a funcționat fără să fie contestat, deoarece oamenii credeau că este impus de zei.

Societatea indiană era împărțită pe caste. Castele nu erau egale și erau aranjate în ordine, de la cea mai puter- nică la cea mai slabă. Casta din frunte era a brahmanilor, preoții însărcinați cu ritualurile religioase și ceremoniile. Erau urmați de celelalte caste, cum ar fi conducătorii și războinicii, negustorii, agricultorii și muncitorii.

Ceea ce deosebea sistemul castelor de alte sisteme de împărțire pe clase sociale erau regulile stricte. Familia rămânea în aceeași castă generații întregi. Era de așteptat ca bărbații să facă aceeași meserie ca tații lor și să se căsăto- rească în cadrul aceleiași caste. Dacă tatăl fusese războinic, fiul trebuia să devină și el tot războinic. Pe de altă parte, femeile din familie era de așteptat să fie mame, fiice și soții de războinici. Regulile erau aplicate și pentru alimente: o mâncare nu putea fi consumată decât dacă era preparată de cineva din aceeași castă.

Unii oameni nu aparțineau nici unei caste. Erau numiți „de neatins“ sau paria, pentru că nu făceau decât muncile cele mai murdare, de servitori. Oamenii credeau că, dacă erau atinși de un paria, se puteau murdări și ei. Prin urma- re, se asigurau că păstrau distanța. Paria erau excluși din toate manifestările societății.

Poate că singurul mod de a înțelege sistemul castelor este să aflăm câte ceva despre felul în care locuitorii Indiei se vedeau pe ei și locul lor în lume. Oamenii trăiau pe Pământ după sistemul strict al castelor, dar, de asemenea, făceau parte și dintr-o ordine superioară, care implica în- treg universul. Totul era ghidat de ciclul etern al naturii, pe care și-l imaginau ca pe un ciclu necontenit de inspirație și expirație, și toate vietățile – plante, animale și oameni – făceau parte din el. Viața nu se termina odată cu moartea; ceea ce înceta să existe o clipă renăștea în următoarea. Toată viața trecea prin ciclul renașterii.

Dacă erai sărac în viața aceasta, te puteai simți mai bine știind că te vei întoarce ca fiind altceva. Puteai muri ca agricultor, dar te puteai naște din nou ca pisică sau fluture.

Respirație divină

În India, la fel ca în Egipt, Babilonia și Sumer, oamenii apelau la zei pentru a-și explica felul în care lumea era menținută unită. Cele mai vechi texte sfinte care vorbesc despre tărâmul zeilor indieni se numesc Vede și au fost scrise în sanscrită, o limbă adusă în India de arieni. Aceste texte stau la baza religiei indiene, hinduismul.

Lumea zeilor indieni este foarte colorată și diversă. Cele mai vechi Vede spun povestea lui Indra, zeul războiului, care omora un dragon în fiecare an. Se spunea că, făcând acest lucru, dezlănțuia toate apele lumii și, prin asta, ploile musonice. Mai povesteau istoria zeului Shiva, cel cu multe brațe, și pe cea a Tatălui Ceresc și a Mamei Pământ, care erau reprezentați ca un taur și o vacă.

A trecut foarte mult timp până când Vedele au fost scri- se. Erau considerate niște informații secrete și nu puteau fi transmise decât din gură în gură, sub formă de cântece. Din punctul de vedere al indienilor, creatorii Vedelor erau

semizei. Acești cărturari sau înțelepți erau cunoscuți sub numele de brahmani și era datoria lor să apere cunoștințele păstrate în Vede. Brahmanii erau în cea mai mare parte bărbați, dar existau și câteva fe- mei; erau cunoscute ca brahmavadini.

Acești cărturari indieni erau interesați în mod deosebit de atman – respirație – căci po-porul indian credea că respirația era cea care lega omul de divinitate. Upanișadele, alt grup de texte an- tice indiene, descriu o tehnică menită să-i ajute pe oameni să devină una cu „sufletul lumii“ sau brahman. Această tehnică se baza pe meditație, ceea ce însemna pur și sim- plu să stai liniștit și să te concentrezi pe respirație; se mai spunea că are puteri vindecătoare. O practică asemănătoa- re, aproape la fel de veche ca meditația, este yoga. Aceste practici aveau nevoie de pace totală și liniște, așa că mulți brahmani se retrăgeau din lume. Lăsau totul în urmă, se izolau în păduri și își petreceau zilele meditând.

Dar ce urmăreau să obțină devenind una cu respirația divină a lui Brahma? E greu de spus. Poate erau în cău- tarea înțelepciunii și a cunoașterii; sau poate credeau că, devotându-se cu întreaga lor ființă zeilor, puteau scăpa de veșnicele cicluri ale renașterii.

Din India în China

DINASTIILE SHANG ȘI ZHOU

O fată nu e bună

În jurul anului 1800 î.Hr., în timp ce babilonienii cercetau stelele, iar civilizația Harappa se îndrepta spre amurgul ei, istoria o lua de la capăt: de data asta în China. Aici, altă civilizație avansată se dezvolta, dar primele dovezi scrise ale existenței sale nu vor fi descoperite decât peste secole.

Povestea descoperirii ei este una ciudată. Doar cu 100 de ani în urmă, rectorul Acade-miei Imperiale Chineze din Pekin s-a îmbol-năvit foarte rău. A cerut de la farmacie câteva oase de dragon ca să facă niște medicamente. Din fericire, rectorul era specialist în scriere veche și exact când era gata să transforme oasele în pudră, a observat niște semne ciudate pe ele. Desigur, oasele nu erau de dragon; erau, poate, omoplați lați de bou, pe care niște agricultori le adunaseră în timp ce-și arau câmpurile și apoi le vânduseră ca oase de dragon. Un singur lucru era adevărat: scrisul era real și erau într-adevăr foarte vechi.

Cercetătorii au urmărit originea oaselor și au început să sape în locul unde le găsiseră agricultorii. Au descope- rit ceva remarcabil: zidurile unui oraș uriaș și fundațiile palatelor și ale mormintelor, unele mari cât două camere. Mormintele conțineau bijuterii, arme și multe alte arte- facte. Fusese descoperită una din cele mai vechi civilizații din China... absolut din întâmplare.

Această civilizație a fost numită dinastia Shang. În timpul dinastiei Shang au fost săpate mici simboluri pe casete de bronz, carapace de țestoasă și omoplați de bou. Aceste materiale nu erau folosite pentru a scrie mesaje că-tre alți oameni, ci pentru a comunica cu zeii. În timpul ritualurilor Shang, se făceau găuri în oase și apoi se folosea un vătrai încins ca producă fisuri.

Fisurile erau apoi inter- pretate pentru a dezvălui răspunsurile la întrebările pe care le puneau zeilor.

În general, zeii cu care comunicau cei din dinastia Shang erau strămoșii lor morți; credeau că sunt înconjurați de spirite ale morților lor, iar aceste spirite interveneau în toate aspectele vieții. Din acest motiv aveau legături strân- se cu rudele moarte. De asemenea, credeau cu convingere că era important să demonstreze rezultatele ritualurilor strămoșilor prin inscripțiile de pe oase. Pe una dintre inscripții se poate citi: „Doamna Hao va naște și s-ar putea să nu fie bine. După 31 de zile, a născut. Și, într-adevăr, n-a fost bine. A fost fată."

Shang cereau zeilor sfaturi aproape în legătură cu orice. Avea să fie o recoltă bună? Avea să plouă? Ar fi fost bine să pornească război cu vecinii? Cât de demne de încredere erau răspunsurile, nu știm.

Dar un lucru pe care inscripția ni-l spune este că, în timpul dinastiei Shang, a da naștere unei fete nu era motiv de sărbătoare.

Sfârșitul dinastiei Shang

Doamna Hao, femeia îndeajuns de ghinionistă încât să aducă pe lume o fată, era concubina regelui. Mormântul ei era somptuos, așa cum se cuvenea, și plin de sute de sculpturi și de obiecte de artă din bronz, precum și de 755 de piese din jad. Pe ultimul ei drum a luat cu ea până și arme – poate așa avea să poată conduce armatele împotriva dușmanilor dinastiei Shang.

China, așa cum o știm noi acum, nu exista în epoca Shang. Pentru că zona care va deveni mai târziu Imperiul Chinez era foarte întinsă, cu un peisaj și o climă variate, regiunea a fost împărțită în mai multe principate mici, fiecare cu limba și obiceiurile lui.

Pe atunci, domeniul unui conducător nu era mai mare și mai puternic decât era familia lui. Dacă voiau să-și mărească puterea și influența, aveau nevoie de o familie mare și cel mai bun mod de a o face era să se căsătorească. Se crede că regele Wu Ding a avut 64 de neveste. Prin urmare, existau 64 de familii, iar aceste familii, la rândul lor, se puteau înrudi cu altele prin căsătorie.

Prăbușirea dinastiei Shang este povestită într-o legendă. Ultimul conducător Shang a lansat o campanie militară împotriva statului vecin. În timpul acestei campanii a răpit o femeie pe nume Daji, ca s-o ia de nevastă. La vremea aceea se întâmpla destul de des acest lucru – când un clan ca Shang era destul de puternic, conducătorul putea lua tot ce-și dorea. Această mireasă a avut însă o influență deosebit de nefastă. Se îmbătau împreună și chefuiau în petreceri dezlănțuite, în care prizonierii erau supuși unor grozăvii de nedescris. După cum spune legenda, regele provinciei învecinate s-a folosit de comportamentul celor doi ca motiv să atace dinastia Shang și să pună capăt domniei ei. După Shang, o altă familie a venit la putere: dinastia Zhou.

Împuternicire din partea Cerului

În vreme ce dinastia Shang folosea oase de animale ca să prezică viitorul, cei din dinastia Zhou își prezentau cre-dința în I Ching sau Cartea Schimbărilor. Cartea conține o listă de 64 de simboluri, fiecare făcut din linii frânte și continue. Ca să găsești răspunsul la o întrebare despre vii-tor, trebuia să arunci o mână de bețigașe și, în funcție de cum se așezau bețișoarele în cădere, căutai simbolul corespunzător în I Ching.

Dinastia Zhou a încetat să mai folosească scrisul ca mod de comunicare cu zeii. În schimb, li s-a părut că îl puteau folosi ca să comunice între ei. Relațiile cu zeii s-au schimbat și ele. Spiritele morților au fost înlocuite cu Cerul, care va continua să fie cel mai puternic zeu. Familia Zhou

conducătoare își considera domnia ca pe o „împuternicire“ primită din partea Cerului, o responsabilitate încredințată lor de către o putere superioară. Conform acestei credințe, considerau că era de datoria fiecărui conducător să fie un model de virtute. Dacă nu era, își pierdea dreptul de a guverna.

O legendă despre prăbușirea dinastiei Zhou demonstrează ideea prin fapte. Regele You, ultimul conducător al dinastiei Zhou, avea o nevastă numită Bao Si. Bao Si se plictisea: ca s-o distreze, regele You a aprins torțele, a sunat alarma care i-a făcut pe aliații regelui să năvălească în grabă la curte. În timp ce stăteau de strajă și înarmați până-n dinți, aliații au descoperit curând că nu fusese decât o glumă. Bao Si a râs, ceea ce l-a făcut fericit pe rege, așa că a mai făcut gluma încă o dată. După un timp, când dinastia Zhou a fost cu adevărat atacată, aliații au decis că se săturaseră. Au refuzat să-l ajute și You a fost învins.

Domnia dinastiilor cum au fost Shang și Zhou s-a încheiat din mai multe motive, nu numai din cauza proastei influențe a soțiilor și a concubinelor. Factorii care au dus la decăderea lor au inclus și creșterea forței altor familii aristocrate, ceea ce a făcut să scadă până și puterea celor mai puternici regi. Conducerea le-a fost amenințată și de călărețiii nomazi din Mongolia. Poveștile populare nu dau mare importanță acestui fapt, în schimb accentuează rolul lui Daji și Bao Si, cele două femei pe care le acuză că au provocat căderea soților lor. Acesta este rolul legendelor: cu cât mai simplă este povestea, cu atât mai ușor este să o ții minte și să o spui mai departe. Oricum, miturile și legendele pot fi folosite și pentru a răspândi un punct de vedere personal, așa că poate nu este o coincidență faptul că au tendința de a urma un anumit tipar: apariția unei femei diabolice; ea îl ispitește pe conducătorul bărbat, îndemnându-l la o purtare imorală; dezastrul are loc. În acest gen de legende, femeile devin țapul ispășitor, ascunzând motivele reale ale căderii conducătorului, cădere care adesea include greșelile și fărădelegile bărbaților. Așa cum spun cuvintele unui cântec chinezesc: „Un bărbat înțelept ridică zidurile unui oraș, dar o femeie înțeleaptă le doboară“.

Din China în Mesopotamia

UN SINGUR ZEU

Adoratori ai focului

Religiile civilizațiilor timpurii aveau nenumărate zei- tăți. Existau zeițe și zei ai zilei și ai nopții, ai iubirii și ai morții. Și totuși, la un moment dat, undeva în regiunea Mesopotamiei, au venit niște oameni din ținuturile înalte din nord (acum Iran). Acești oameni erau cunoscuți sub numele de perși; erau războinici curajoși, iar imperiul lor s-a întins de la Eufrat până la Tigru și, în cele din urmă, până în Egipt. Perșii aveau propriile idei despre cum fusese creată lumea. Credeau doar într-un singur zeu, un creator care a făcut lumea în șapte zile. Nu știau cum arăta acest zeu crea- tor, despre care considerau că nu este nici om, nici animal. În schimb, acest zeu era reprezen- tat prin simbolul focului și, din acest motiv, grecii i-au numit pe perși „adoratorii focului".

Profetul care avea misiunea de a răspândi aceste credințe era numit Zoroastru sau Zarathustra. Conform religiei cunoscute ca zoroastria-nism, lumea era guvernată de două principii, binele și răul, care erau prinse într-o veșnică luptă pentru putere. Se presupunea că oamenii trebuiau să contribuie la victoria binelui. Prin urmare, adepții lui Zoroastru trăiau conform crezului „gânduri bune, cuvinte bune, fapte bune". Conceptul era ciudat, căci asta însemna că oamenii erau mai mult decât niște victime neputincioase ale capriciilor zeilor.

Zeul lui Zoroastru era bărbat, iar religia lui era o religie pentru bărbați. Spre deosebire de Egipt și Mesopotamia, unde existau preotese, în Persia numai bărbații puteau fi preoți. Preoții erau numiți magi și puteau face vrăji când comunicau cu zeul lor.

Eva este slabă

Perșii și cultul lui Zoroastru au influențat o mică populație din vecinătate, transmițându-i ideea unui singur creator. La fel ca perșii, povestea iudeilor despre cre-ație vorbește despre un zeu creator care a făcut lumea în șapte zile. În a șaptea zi, a luat o bucată de lut și a făcut primul om: Adam, culmea creației sale. Dar Adam era singur. Dumnezeu l-a cufundat pe Adam într-un somn adânc și i-a luat o coastă, din care i-a făcut o tovarășă, pe Eva.

Dar povestea nu se termină aici. Odată ce Dumnezeu a creat lumea, Adam, Eva și toate celelalte animale trăiau în Paradis, unde nu aveau nevoie de nimic și unde erau la adăpost de tot și de toate. Copacii erau grei de fructe coapte, așa că nu le era niciodată foame. Singurul fruct interzis erau merele unui anumit copac, copacul cunoașterii binelui și răului. Dumnezeu le-a interzis lui Adam și Evei să mănânce din fructele acestui copac. Într-o zi, totuși, celor doi le-a ieșit în cale un șarpe. Șarpele le-a șoptit că acele mere erau mai gustoase decât altele și, dacă mâncau din ele, aveau să dobândească o parte din cunoașterea pe care Dumnezeu le-o interzisese. Vorbele șarpelui erau fascinante, iar Eva n-a putut să le reziste. A mușcat dintr-un măr și apoi i l-a dat lui Adam. Când Dumnezeu a aflat, i-a izgonit din Paradis pen- tru că au îndrăznit să-l înfrunte. Nesupunându-se poruncilor Domnului, au întrecut măsura încercând să cunoască ce le era interzis; aveau să suporte consecințele. Dumnezeu i-a izgonit din Paradis și i-a trimis să trăiască pe Pământ. Acum aveau să-și poarte singuri de grijă, să muncească din greu pământul și să-și cultive hrana.

Aceasta este povestea „Căderii“, a alungării oamenilor din Paradis. O poveste cu foarte multe interpretări. Una din- tre interpretări este aceea că din cauza cunoașterii omenirea a devenit conștientă de propriile imperfecțiuni, ceea ce i-a adus o mare nefericire. Conform altei interpretări, povestea vorbește în primul rând despre slăbiciunea și prostia femei- lor.

La urma urmelor, Eva s-a lăsat sedusă de șarpe, aducând nenorocire tuturor. Această a doua interpretare stabilește o legătură strânsă între femei, cădere și păcat – și asta a avut grave urmări. Milenii întregi cărturarii au făcut trimitere la Cădere și au folosit-o ca armă împotriva femeilor. Au fost considerate „genul mai slab“, atât ca fizic, cât și ca minte. Alungarea lui Adam și a Evei din Paradis a fost folosită ca justificare pentru oprimarea femeilor și a fost considerată o dovadă a faptului că femeile erau, prin natura lor, inferioare bărbatului.

Dumnezeu este bărbat

Povestea lui Adam și a Evei demonstrează că poveștile oamenilor pot influența lumea la fel de mult ca evenimentele reale. Când iudeii au scris poveștile care mai târziu aveau să devină textele lor sfinte (și baza credinței iudaice), Israelul era o țară mică, iar iudeii erau unul dintre numeroasele grupuri etnice care trăiau în acea țară. Dar cartea lor sfântă, Tora, a stabilit o cu totul altă relație a omenirii cu Dumnezeu, schimbând lumea.

Tora povestește cum Dumnezeu a încheiat un legământ anume cu poporul evreu, făcându-l pe Avraam patriarhul lor. Ca Popor Ales, numai lor li se cuvenea protecția Lui divină. În schimb, le-a cerut supunere totală.

Odată cu trecerea timpului, supunerea evreilor față de Dumnezeu a părut să pălească. Așa că Dumnezeu i-a vorbit profetului Moise și i-a dat o nouă serie de legi după care să trăiască iudeii: cele Zece Porunci. Cele zece legi erau alcătuite în mod foarte special, căci fiecare începea cu adresarea „Să nu…“ Era pentru prima dată în istoria lumii când Dumnezeu îi vorbea cuiva direct.

Legi precum Codul lui Hammurabi fuseseră inventate de oameni și puteau fi schimbate. Pe de altă parte, cele Zece Porunci erau sfinte pentru că veneau direct de la Dumnezeu. „Să nu ucizi.“ Atât. Aceste legi erau veșnice

și de neschimbat și se aplicau tuturor. Nu conta dacă erai sărac și lipsit de putere, sau bogat și puternic – trebuia să te supui. În timp ce bunăvoința vechilor zei putea fi câștigată cu daruri obișnuite, noul zeu avea alte pretenții: era atent la ce făceai și îți judeca purtarea. Voia să te porți așa cum trebuia. Cu alte cuvinte, voia același lucru ca zeul zoroastrian: gânduri bune, cuvinte bune, fapte bune.

Și totuși, felul în care iudeii își descriau zeul era cu totul nou. Zeul lor nu era un om căruia i se dăruise nemurirea. Nu era nici bărbat, nici femeie, și era tot ce noi oamenii nu sunt. Era nevăzut, motiv pentru care în a doua poruncă pretindea: „Să nu-ți faci chip cioplit, nici vreo înfățișare a lucrurilor care sunt sus în ceruri sau jos pe pământ, sau în apele mai de jos decât pământul“. Zeul lui Israel era și un zeu gelos, care nu îngăduia alți zei în afară de el. Nu era un zeu printre mulți alții, era pur și simplu „Dumnezeu“. Era interzis să i se spună numele cu voce tare, așa că în textele ebraice se face referire la el doar prin patru litere: YHWH.**

Dar dacă Dumnezeu comunica cu oamenii și oamenii comunicau cu Dumnezeu, cum i se puteau adresa dacă numele lui nu putea fi rostit? Cum aveau să i se roage? Asemenea putere era aproape de neconceput, așa că evreii au fost nevoiți să facă unele presupuneri despre zeul lor. În locul numelui său divin de nerostit, au început să întrebuințeze cuvântul Adonai, care înseamnă „stăpânul meu“. Într-un fel, cel nevăzut, zeul care nu putea fi numit, devine un bărbat.

De atunci, evreii au făcut o distincție precisă între bărbați și femei. Faptul a fost inspirat din povestea Căderii, iar ei au inventat legi care surghiuneau femeile în casele lor și le cereau supunere totală față de soții lor. Astfel, o veche rugăciune ebraică spune: „Binecuvântat ești tu, Doamne, Dumnezeul nostru, regele Universului, care m-ai făcut evreu… care nu m-ai făcut slugă… sau femeie“.

Asherah, soția lui Dumnezeu

Deși trecuseră secole de la Avraam și Moise, poporul lui Israel – canaaniții – au păstrat unele obiceiuri, chiar dacă erau învechite. Aceste obiceiuri au rezistat un timp, înainte ca noul zeu să devină un zeu de necontestat. De exemplu, în onoarea acestui unic zeu a fost construit un templu, dar regele Manase a decis să pună în el o coloană, care era un simbol al vechii religii. S-a crezut că această coloană de lemn era o reprezentare a lui Asherah, o zeiță populară în Canaan în acea epocă. A supraviețuit chiar o inscripție care se referă la ea ca fiind soția lui Yahweh, „Asherah a Lui“. Doar mai târziu, regele Iosia a scos-o pe Asherah din templu și a transformat templul din Ierusalim într-un loc de cult al unicului și veșnicului zeu bărbat. Prin mutarea lui Asherah, ultima zeiță a iudaismului, se crede că a dispărut și ea.

Sfârșitul zeițelor

Zeițe precum cea egipteană Isis s-au bucurat de mare faimă și au fost onorate în întreaga lume antică. Mult timp au existat zeițe, au existat preotese și importante manifestări ale religiei au fost lăsate în seama femeilor. Cu știința lor despre naștere, viață și moarte, s-au bucurat de aceeași stimă înaltă ca semenii lor cerești.

Toate acestea s-au schimbat odată cu apariția credinței într-un singur zeu – monoteismul, cuvânt care vine de la grecescul mono care înseamnă „unic“ sau „singur“ și theos care înseamnă „zeu“. Scoaterea zeiței Asherah din templul ebraic marchează începutul. Dar victoria unui singur zeu nu a venit peste noapte: mult timp singurii monoteiști din lume au fost evreii și perșii. Cu toate astea, zeițele Europei și din multe alte părți ale lumii dispar în cele din urmă și ele din conștiința oamenilor. Când zeițele dispar, dispar și preotesele, anunțând epoca în care femeile au fost aproa- pe cu totul excluse din locurile de cult.

Din Mesopotamia în India

BUDDHA DESCOPERĂ CALEA SPRE ELIBERARE

Povestea lui Siddhartha Gautama, Buddha

În secolul al V-lea sau al VI-lea î.Hr., în nordul Indiei apare un om care pune bazele unei noi religii, pornind de la vechile tradiții ale țării. Numele lui era Siddhartha Gautama și nu era mulțumit de situația în care se afla lumea. Viața, spunea el, înseamnă suferință și, câtă vreme oamenii erau prinși în eternul ciclu al nașterii și renașterii, erau condamnați pentru totdeauna să trăiască noi forme de suferință. Gautama a început să caute o cale de scăpare.

La mulți ani după ce a părăsit casa familiei, a ajuns în cele din urmă la iluminare: găsise modul de a evita suferința și a călătorit de-a lungul și de-a latul țării, ca să-și împărtășească experiența cu alții. A strâns mulți adepți, a alcătuit comunități și a fondat mănăstiri unde aceștia duceau o viață simplă de călugări și călugărițe, în armonie cu noile învățături. I-au spus lui Gautama Buddha, ceea ce în sanscrită înseamnă „cel treaz“ sau „luminat“. Învățăturile lui vor pune bazele budismului.

Textele sfinte care descriu viața lui Gautama Buddha reprezintă o îmbinare de adevăr și mit. Același lucru se poate spune despre toate textele sfinte, cele mai multe foarte vechi și transmise pe cale orală, cu mult timp îna- inte să le scrie cineva. De aceea poate fi greu să se facă diferența dintre ce este adevărat și ce nu.

Se crede că Siddhartha Gautama a fost fiul unui răz- boinic puternic. Părinții au făcut tot ce au putut ca să-l formeze ca pe un bun soldat, dar el a preferat să-și petreacă timpul meditând, iar când Gautama a vrut să se

însoare cu viitoarea lui soție, Yasodhara, tatăl ei i-a cerut să-și do- vedească mai întâi vitejia. Tată Yasodharei a pus la cale o serie de încercări pentru Gautama, cerându-i să lupte îm- potriva unora dintre cei mai mari războinici din regiune. Le-a câștigat pe toate.

Deși este aproape sigur o legendă, una dintre poveștile din textele sfinte ilustrează în mod special rațiunea acți- unilor lui Gautama. După cum spune povestea, Buddha a întâlnit un bătrân, un bolnav, un mort și un om sfânt. Primii trei i-au dovedit că suferința vieții s-ar putea termi- na odată cu vârsta, boala și moartea. Omul sfânt, totuși, părea să fi găsit altă cale de scăpare.

Cu toate că Yasodhara îi născuse un fiu, Gautama a decis să înceapă o călătorie religioasă, părăsindu-și casa și familia. Pe atunci, o mulțime de asceți și de călugări cerșetori rătăceau pe drumuri în acele locuri și meditau, pentru că erau nemulțumiți de puterea brahmanilor. Gautama li s-a alăturat.

Conform Vedelor și Upanișadelor, a stat un an întreg meditând, mâncând puțin și refuzând orice confort. Credea că, dacă va medita destul de mult, va găsi în cele din urmă răspunsul la întrebările care îl chinuiau. Dar răspunsul n-a venit niciodată.

În cele din urmă, Gautama a fost obligat să accepte că singurul lucru pe care l-a câștigat din meditație și auto- negare a fot durerea mare pe care o simțea la încheieturi. A încetat să mediteze. Chiar în acel moment s-a simțit iluminat, exact în clipa când a renunțat! E greu de înțeles deoarece asta însemna că trebuie să încetăm să ne dorim ceva: suferința este provocată de dorințele noastre.

Începând din acel moment, Gautama a enunțat cele „Patru Adevăruri Nobile“:

1. Totul este suferință.

2. Suferința este provocată de dorința fără sfârșit.

3. Putem pune capăt suferinței dacă încetăm să dorim lucruri.

4. Putem învăța cum să facem acest lucru urmând Calea cu Opt Brațe.

Gautama i-a învățat pe adepții săi Calea cu Opt Brațe, o se- rie de exerciții spirituale și morale. De asemenea, cei care îl urmau puteau atinge iluminarea. Scopul era să atingi o sta- re de după moarte cunoscută ca nirvana. Cuvântul nirvana înseamnă „suflat afară“ sau „stins“ în sensul de a stinge o flacără. Oricine atinge această stare este eliberat din ciclul renașterii. Nu va mai suferi din nou.

Noua învățătură era revoluționară, pentru că, spre de- osebire de sistemul castelor, îi trata pe toți ca fiind egali. Fie brahman sau agricultor, oricine putea urma Calea cu Opt Brațe, inclusiv femeile. Ceea ce conta nu era nașterea persoanei sau statutul ei social, ci felul în care și-a trăit viața și cât de multă karma bună a adunat.

Buddha respecta femeile. Mama sa adoptivă, Mahapa- japati, a fost una dintre primele lui adepte; a fondat un ordin de călugărițe și a fost hirotonisită. Aproape o treime din primii călugări budiști erau femei, dar asta nu l-a împiedicat pe Gautama să fie nemulțumit de rolul lor. Se temea că-i vor ispiti pe bărbați de la cinste și înfrânare. Ca atare, a decretat că femeile ar trebui să fie subordona- te tuturor călugărilor, chiar și celor mai tineri. Se spune că Ananda, confidentul cel mai apropiat, l-a întrebat pe Buddha cum să se poarte față de femei.

„Nu te uita la ele, Ananda“, i-a răspuns Buddha.

„Și dacă trebuie să le privim?“

„Nu vorbi cu ele.“

„Și dacă trebuie să le vorbim?“

„Rămâi în gardă, Ananda.“

Gautama era tratat ca un zeu, chiar dacă religia pe care o fondase nu recunoștea nici un zeu. Consta numai în exerciții care urmăreau eliberarea oamenilor de suferință. O componentă esențială a învățăturilor sale este contem- plarea spirituală prin meditație, motiv pentru care Buddha este întotdeauna prezentat stând jos.

Cu siguranță știm puține despre Buddha, pentru că informația pe care o avem a fost scrisă la mulți ani după moartea lui. Ceea ce știm, totuși, este: în secolul al V-lea sau al VI-lea î.Hr., în India a fost fondată o nouă religie, care a schimbat societatea indiană. Budismul s-a răspândit peste tot în sud-estul Asiei și cu mănăstirile lui a oferit tuturor șansa unei vieți în afara sistemului castelor exis- tent în țară, o evadare din felul de a se purta al oamenilor. Pentru mulți, aceasta a însemnat și o ieșire din suferință.

Din India în Grecia

NAȘTEREA EUROPEI ȘI GRECIA ANTICĂ

Răpirea Europei

În timp ce Buddha descoperea calea spre iluminare în India, oamenii Greciei își spuneau unul altuia următoarea poveste (și au spus-o încă mult timp): Zeus, tatăl zeilor, s-a îndrăgostit de o tânără pe nume Europa. Soția lui îl păzea geloasă, așa că s-a transformat în taur și s-a alăturat unei turme de vaci pe pajiștea unde se juca fata cu prietenele ei. Europa s-a apropiat de taurul puternic, l-a mângâiat și apoi s-a urcat în spatele lui. Zeus a profitat de noroc și a răpit-o, ducând-o repede spre insula Creta. Cum au ajuns, i-a spus cine este cu adevărat. Cei doi au devenit cuplu și au avut doi copii. Când zeița Afrodita a auzit povestea, a prezis că Europa va da numele ei unui nou continent.

Grecii credeau și că zeii au creat cerul, pământul, oceanele, munții și chiar timpul. Zeii grecilor trăiau pe Muntele Olimp și, deși erau nemuritori dăruiți cu puteri magice și supraomenești, se comportau exact ca oamenii. Se îndrăgosteau, se luptau unul cu altul, dansau, cântau, râdeau, dădeau petreceri desfrânate, puteau fi și vanitoși, furioși, certăreți și geloși.

Cele mai multe povești ale grecilor vorbesc despre tre- cutul lor – mituri și legende –, în care se amestecă adevărul cu ficțiunea. Grecilor le era greu să facă diferența între ele. Până la urmă, dacă un zeu a avut puterea să creeze Pământul și le-a dat în dar oamenilor focul, de ce n-ar fi în stare să se transforme într-un taur? Era cât se poate de logic; toate astea făceau parte din lumea lor. Altfel spus: dacă ceva nu se putea întâmpla în lumea reală, era posibil în lumea zeilor. De exemplu, războiul era rezervat bărbaților, dar, în mituri, femeile războinice, numite amazoane, mergeau la luptă călare alături de alte femei înarmate cu scuturi și topoare. Marile armate ale

acestor femei se răspândeau în toată țara. Printre locuitorii Muntelui Olimp se afla și Atena, zeița războiului și a strategiei.

Istoria Europei începe de fapt în Creta, insula grecească

unde Zeus și-a ținut mireasa răpită. Este un bun

exemplu despre faptul că poveștile pe care grecii le spuneau conțineau întotdeauna și o doză de istorie adevărată. În Creta au fost descoperite zidurile unor uriașe palate, vechi de 4 000 de ani, precum și vestigii ale minoienilor, vechii locuitori ai insulei. Din păcate, aceste ruine își păstrează secretele mai strict decât mormintele și piramidele egiptene, așa că nimeni nu a descifrat încă

scenariul civilizației minoice.

În cele din urmă, civilizația minoică s-a prăbușit, a iz-

bucnit războiul, iar palatele ei au fost distruse. Ceea ce a urmat a fost o perioadă din care cu greu au supraviețuit câ- teva descoperiri arheologice, texte sau ruine. Este păcat – și mai degrabă frustrant! – atât timp cât avem numeroase urme ale societăților grecești anterioare.

Oricum, după civilizația minoică, între anii 1200 și 800 î.Hr., efectiv totul a dispărut brusc. Astfel de lacune istorice au existat și în alte momente ale istoriei și au fost descrise de unii drept „era întunecată“. Unii cred că, după declinul civilizației minoice, oamenii au trăit ca nomazi și s-au mutat din loc în loc; unii au migrat chiar la distanțe mari înainte de a se stabili și de a construi din nou locuințe permanente. Ca urmare, ulterior, amintirile grecilor despre perioada minoică au fost confuze și au supraviețuit numai în mituri și legende. Truba-du-rii călătoreau prin țară recitându-le sau cântându-le.

O femeie cuminte toarce lână

La sfârșitul erei întunecate a Greciei, apar primele texte scrise în Grecia. S-a crezut că aceste texte fuseseră scrise de Homer, un rapsod despre care se zicea că era orb. Își spuneau poveștile prin viu grai, cu un ritm specific numit hexametru, care făcea să fie mai ușor de reținut poveștile lungi.

Se crede că Homer a fost autorul multor mituri și legende care au fost scrise în anul 800 î.Hr. Faima lui s-a răspândit în toată Grecia, de la Marea Neagră până la Roma și, în cele din urmă, în Europa. La fel cum s-a întâmplat cu povestea biblică a Căderii, deși miturile grecești erau „doar“ niște povești, impactul lor a fost uriaș. S-ar putea spune chiar că lor li se datorează întemeierea Europei, o comunitate de oameni care și-au spus unul altuia mereu aceleași povești, până în zilele noastre. Cele mai faimoase scrieri ale lui Homer, Iliada și Odiseea, povestesc despre războiul de zece ani împotriva cetății Troia, și despre lunga călătorie de întoarcere acasă a eroului, Odiseu, după sfârșitul războiului.

Războiul troian s-a născut din cearta pentru o femeie, frumoasa Elena. Paris, fiul regelui Troiei, a furat-o de la regele grec. Sigur, zeii au dat și ei o mână de ajutor evenimentelor: zeița greacă a iubirii, Afrodita, face în așa fel încât Elena să se îndrăgostească de Paris și să fugă cu el de bunăvoie în Troia. Când a izbucnit războiul, aparent fără un sfârșit previzibil, Elena stătea acasă și torcea lână, exact așa cum trebuia să facă femeile. La fel au funcționat lucrurile și pentru Penelopa, soția lui Odiseu, al cărei fiu, Homer ne spune, o învăța să stea cuminte în timp ce aștepta întoarcerea lui Odiseu. În fața întregii curți, Telemah îi poruncește: „Du-te acasă și vezi-ți de treaba ta, fusul și războiul de țesut… E treaba bărbaților să vorbească.“

Rolurile bărbaților și ale femeilor erau clar definite. Zeițele Olimpului poate că aveau puteri magice și poate că Zeus recurgea la urzeli și șiretlicuri ca să-și păcălească neves- tele și fiicele, dar la final întotdeauna avea ultimul cuvânt. Patriarhul divinei familii putea face tot ce-i plăcea.

Femeile apar și ele în poveștile lui Homer ca bune gospodine care se poartă cum trebuie, rămânând acasă. Femeile în afara sferei casnice sunt un pericol pentru bărbați. În timp ce naviga pe mări, Odiseu a fost prins la

îngrămădeală de monștrii marini Scila și Caribda; câțiva dintre tovarășii lui au fost transformați în porci de vrăjitoa- rea Circe; iar nimfa Calypso l-a luat pe Odiseu prizonier, până când un zeu i-a poruncit să-l elibereze pe sărmanul marinar. Toate aceste femei erau o amenințare pentru bărbați: îi seduceau, îi făceau docili și slabi. Chiar dacă nu au existat cu adevărat, poveștile sângeroaselor amazoane poartă un mesaj asemănător: feriți-vă de femeile puternice!

Poemele pierdute ale lui Sappho

Poveștile lui Homer au avut un impact real asupra vieții de zi cu zi a bărbaților și femeilor din Grecia. Rolurile genului în viața reală erau repartizate după criterii destul de asemănătoare celor din poveștile lui. Aceasta nu înseamnă totuși că nu au existat și excepții. Una dintre cele mai vestite a fost poeta Sappho. Aproape nimeni n-a scris atât de frumos despre dragoste cum a făcut-o ea și secole întregi poemele ei i-au inspirat pe scriitorii din întreaga lume. Poate că a fost și prima care a descris experiența universală a iu- birii ca fiind „dulce-amară“, căci deși iubirea poate fi dulce, poate provoca și mare suferință.

Versurile ei aveau chiar o formă specială, care îi poartă numele, versul safic, pe care poeții au continuat să-l folosească și după mii de ani.

Dar, de-a lungul timpului, aproape toate poeziile lui Sappho s-au pierdut și nu au supraviețuit decât niște frag-mente și câteva poeme întregi. Dar dacă s-ar mai fi păs-trat toată poezia lui Saphho, cugeta Friedrich Schlegel în secolul al XVIII-lea, n-am mai fi fost poate atât de obse-dați de Homer. Dar Sappho era moartă de mai bine de 2 000 de ani.

Sappho a trăit în Grecia, în insula Lesbos. Era incredibil cât de armonios și fericit trăiau împreună Sappho și tovarășele ei femei, fără bărbați. De fapt, cuvântul „lesbian“ își are rădăcinile în numele insulei care i-a fost cămin lui

Sappho; este un memento al iubirii și camaraderiei pe care ea le-a găsit în cercul intim de prietene apropiate.

Orașe, state, colonii

În epoca în care au trăit Sappho și Homer, mici așezări răzlețe au început să se unească pentru a forma comunități mai mari, cunoscute ca orașe-stat. Multe dintre aceste orașe-stat au apărut în zona continentală a Anatoliei, în peninsula Peloponez și pe o mulțime de insule aflate între ele. În orașele-stat grecești, în cea mai mare parte drepturile le reveneau oamenilor bogați, în timp ce săracii aveau puține drepturi sau uneori nu aveau deloc. Cei mai puternici și influenți oameni erau aristoi, aristocrații sau nobilimea. Uneori, un singur aristos reușea să acapareze puterea exclusiv pentru el. Acești conducători cu drepturi exclusive erau numiți tirani și toată lumea se temea de ei atât timp cât își foloseau puterea neîngrădită în propriul beneficiu, nu în beneficiul societății.

Populația orașelor și a satelor Greciei crescuse și era nevoie de mai mult pământ. Prin urmare, grecii au înce- put să-și invadeze vecinii și frecvent îi luau ca sclavi pe dușmanii învinși. Aceste invazii le-au permis grecilor să se extindă în nord și în est, iar spre vest până în Italia. Când ajungeau, puneau bazele unor noi așezări cunoscu- te sub numele de colonii. Curând, în jurul Mediteranei au apărut orașe și orașe-stat, unde oamenii vorbeau mai mult sau mai puțin aceeași limbă: greaca. Totuși, aceste așezări și-au păstrat independența; unele erau conduse de tirani, în timp ce altele erau conduse de o mână de nobili. Echilibrul puterii se schimba constant. Adesea orașele se luptau unele cu altele. Mai mult pământ însemna mai multă bogăție, așa că marile orașe-stat încercau mereu să obțină controlul asupra vecinilor.

Grecii îi învinș pe Xerxes și Artemisa

Cu cât coloniile grecești se răspândeau, cu atât ajungeau mai aproape de granițele puternicului Imperiu Persan, în est. Dar regii persani erau la fel de flămânzi de noi pămân- turi și continuau să-și mute granițele cât mai departe spre vest. De fapt, cuceriseră deja o parte din insulele Greciei și coloniile de pe coasta Anatoliei (în zilele noastre, Turcia). Aceasta însemna conflicte permanente între perși și greci.

Armata persană era mult superioară armatei Greciei, așa că orașele grecești au decis să lase deoparte pentru un timp neînțelegerile dintre ele și să-și unească forțele împotriva inamicului comun. Uniți, grecii le administrau perșilor o serie de înfrângeri nimicitoare. Mare rușine pentru regele Xerxes și puternica lui armată, așa că avea să caute aliați pe coasta Anatoliei, aliați care să i se alăture pentru cucerirea Greciei. Artemisa I, regina din Halicarnas, a intrat în luptă alături de Xerxes, aducând cu ea cele cinci corăbii pe care le avea și, conform istoricului Herodot, dându-i regelui persan sfaturi mai bune decât căpeteniile lui. Artemisa știa că era o greșeală tactică să-i atace pe greci la Salamina, dar regele n-a ascultat-o. Din nenorocire pentru Xerxes, când și-a dat seama că ar fi trebuit s-o asculte, a fost prea târziu. Bătălia de la Salamina s-a dat așa cum a plănuit, și flota persană a fost învinsă. Dându-și seama că bătălia era pierdută, Artemisa și-a scufundat corabia, preferând să se înece decât să fie capturată de inamic – o adevărată amazoană. Se zice că Xerxes, văzându-i curajul, a declarat: „Bărbații mei au ajuns niște femei și femeile bărbați“.

Cine știe? Dacă regele ar fi urmat sfatul Artemisei, e posibil ca perșii să fi continuat să cucerească întreaga Grecie.

Victoria Greciei a împiedicat puternicul Imperiu Persan să înghită orașele ei libere. Evenimentele se petreceau în jurul anului 500 î.Hr. După victoria împotriva perșilor, grecii au căpătat libertatea și puterea militară de a-și dez- volta propria cultură. Cultură care este încă un model pentru numeroase aspecte ale societății europene până în zilele noastre.

Oracolul din Delphi

Înainte să înfrunte armata persană la Salamina, atenienii au făcut un drum până la Delphi. Cu mult timp în urmă, Apollo, zeul soarelui, al artelor și al profeției, se spune că ar fi omorât un șarpe uriaș, pe nume Python, și pentru a-i fi comemorată victoria a fost construit un templu. Templul era îngrijit de o preoteasă pe nume Pitia, a cărei sarcină era să răspundă la întrebări complicate. Oamenii străbăteau întreaga Grecie ca să se împărtășească din înțelepciunea „Oracolului din Delphi“ („oracol“ vine din latinescul ōrāre, care înseamnă „a vorbi/a se ruga“). Răspunsurile ei erau de obicei enigmatice, greu de deslușit. După cum spune legenda, un filosof a întrebat-o odată pe Pitia care este lecția cea mai importantă pe care cineva o poate învăța. Răspunsul ei? „Cunoaște-te pe tine însuți.“

Grecii luau profețiile oracolului foarte în serios. De fapt, nu exista autoritate mai mare în toată țara, căci, în cele din urmă, misterioasele ei predicții veneau de la însuși zeul Apollo.

Când atenienii s-au dus la Delphi și au întrebat oracolul ce vor face în războiul împotriva perșilor, Pitia a răspuns în felul ei obișnuit, enigmatic: „Doar întăriturile de lemn pot salva Atena!“. După îndelungi discuții, strategii atenieni au ajuns la concluzia că „întăriturile din lemn“ erau pereții corăbiilor lor. Au decis să-i atace pe perși pe mare și să dea Bătălia de la Salamina pe apă, nu pe uscat. Au câștigat războiul.

Bunătate, adevăr, frumusețe și comportament perfect

În contextul acestor izbucniri violente, ceva extraordinar se petrecea în Atena. Cetățenii ei inventau o serie de legi care stabileau felul în care ar fi trebuit condus orașul. Deosebirea dintre aceste legi și altele era că implicau cât mai mulți oameni în conducerea statului, inclusiv pe săraci. Scopul legilor era să împiedice un singur tiran să-și impună voința tuturor oamenilor. Atenienii au alcătuit un consiliu din 500 de membri, care aveau sarcina de a stabili problemele ce trebuiau discutate în fața adunării oamenilor. Apoi, adunarea oamenilor, care era formată din 6 000 de membri, vota.

Sus, pe Acropole, o colină stâncoasă care domina ora-șul, atenienii construiseră un templu în cinstea zeilor. Nu departe era agora, piața unde cetățenii Atenei își țineau adu-nă-rile. Aveau multe de discutat. Trebuiau sau nu să pornească la război? Cum aveau să găsească echipament pentru armată și cine avea să plătească pentru el? Trebuiau alungați criminalii din oraș? Toate aceste probleme erau decise de popor și de aici vine și cuvântul democrație (care înseamnă „conducerea de către popor“). Oricum, oamenii implicați trebuiau să fie în stare să ia decizii înțelepte. Era nevoie să înțeleagă bine toate aspectele vieții publice, inclusiv comerțul, organizarea orașului și a războiului, relațiile cu statele învecinate și diferența dintre ce este drept și ce este nedrept. Când se impunea luarea unei decizii, oamenii care aveau argumentele cele mai elocvente își convingeau concetățenii și de obicei aveau succes.

Teoretic, grecii tocmai inventau un nou stil de gândire, care îi putea ajuta să pună în practică exact acest lucru. Au numit acest gen de gândire filosofie, „dragoste de înțelepciune“. În timpul primilor ani ai democrației în Atena, înțelepții străbăteau străzile orașului dând lecții fiecărui cetățean pe care îl întâlneau. Unul dintre cei mai înțelepți învățători a fost Socrate, care își petrecea timpul ținând discursuri în piețele orașului. Un zvon răutăcios a răspândit ideea că Socrate își considera soția, Xantipa, atât de insuportabilă, încât făcea orice pentru a evita să stea acasă. Când Socrate întâlnea pe cineva, îl atrăgea într-o discuție serioasă despre problemele care îl preocupau cel mai mult: ce este curajul (cu siguranță o întrebare importantă, având în vedere numeroasele războaie ale Greciei)? Ce este

justiția? Ce este bun? Prin aceste întrebări voia să-i încurajeze pe cetățenii atenieni să reflecteze la faptele lor și să se poarte mai rațional.

Socrate se lăsa atras în dialogurile filosofice cu elevul său, Platon, pe care acesta avea să le pună mai târziu pe hârtie. Într-unul dintre aceste celebre dialoguri, Socrate a mers atât de departe încât a afirmat că bărbații și femeile erau, de la natură, la fel. Datorită acestui fapt, susținea el, bărbații și femeile ar trebui să poată face exact aceleași lucruri. De ce, îl întreba pe Platon, n-ar putea femeile să lucreze ca paznici? De ce n-ar putea bărbații să crească copii? Raționamentul lui se baza pe un punct de vedere interesant: dacă femeile erau atât de proaste și needucate cum credeau oamenii, atunci de ce aveau încredere în ele să-i crească pe viitorii cetățeni ai Atenei? Cartea care descrie experiența gândirii lui Platon se numește Republica și ce scrie el acolo trebuie să li se fi părut grecilor o totală nebunie. Totuși, nu aveau nici un motiv de îngrijorare: cartea era o pură utopie, înțelegând prin asta că descrie o lume ideală sau imaginată; de fapt, Platon nu credea că ideile din carte ar putea fi aplicate în viața reală.

Viața în orașele libere a fost o sursă de inspirație pentru greci. Au început să inoveze pe alte teme decât filosofia, îndreptându-și atenția spre cosmologie, gramatică, mitologie, filosofie politică, religie, drept, științe și matematică. Au inventat teatrul, au scris poeme și au creat lucrări de artă de care încă ne minunăm și astăzi. În cinstea zeilor din Olimp, au înălțat clădiri impunătoare și au pus bazele unei uriașe competiții sportive ce avea loc la fiecare patru ani – Jocurile Olimpice. În timpul acestor jocuri, sportivi din toată Grecia se întreceau la alergări, aruncarea suliței și alte sporturi. Totul în slujba unui scop superior: promovarea unui comportament moral și crearea unei societăți perfecte.

Misoginie: cuvântul grecesc pentru ostilitate față de femei

Democrația ateniană a fost o invenție unică. Cetățenii Atenei își afirmau cu mândrie dreptul de a participa la modul în care era guvernată societatea. Exista doar un singur neajuns: numai bărbații aveau voie să participe. Un bărbat putea deveni agricultor sau om de stat, negustor, meșteșugar, poet, filosof, orator, sculptor, arhitect sau medic. Într-o zi putea lucra în teatru și, în următoarea, putea pleca la război. Mai târziu, putea deveni membru al consiliului unde să discute problemele politice ale momentului. Putea lua parte la competițiile sportive și putea deveni celebru în țară.

Femeile erau oricum excluse din această democrație. Indiferent ce planuri se făceau, ce se construia, se discuta sau se decidea în instanțe, lor nu le era permis să participe. Chiar și în teatru, rolurile de femei erau jucate de bărbați – singurul rol pe care femeia îl putea avea era cel de dansatoare. Așa cum spunea poetul grec Sofocle, „Femeile ar trebui văzute, nu auzite“.

În Grecia, viața femeilor se învârtea în jurul căminului – dar asta nu însemna că nu aveau nimic de făcut în gospodărie. Recolta adusă acasă de bărbați de pe câmp era pregătită de femei: măcinau grăunțele, coceau pâinea, făceau brânză și ulei de măsline. Cea mai importantă sarcină a lor era să țească materiale și pânzeturi. Fusul nu trebuia să se oprească deloc, ca să toarcă destulă lână pentru țesături. Scriitorul Xenofon scria cândva că torsul era „munca socotită cea mai onorabilă și mai potrivită pentru o femeie“. Ei bine, presupunem că, într-un fel sau altul, motivul pentru împovărarea femeilor cu această corvoadă trebuie să aibă o explicație!

Bărbații veneau și plecau după bunul plac. Unei femei nu i se permitea o astfel de libertate și, dacă ieșea din casă, atrăgea atenția în mod nedorit. O femeie era întotdeauna considerată proprietatea unui bărbat: o fiică aparținea tatălui ei, iar o nevastă aparținea soțului. Se credea că pentru o femeie singură era foarte periculos să întâlnească un bărbat pe stradă. Când o femeie se arăta în public trebuia măcar să poarte văl.

Desigur, nu toate femeile erau căsătorite. Cele în vârstă, care adesea erau văduve, puteau fi văzute vânzându-și produsele în piață. Tinerele, femeile necăsătorite, îi distrau pe bărbați la serbările populare cu băutură, ca dansatoare sau acrobate. La aceste evenimente, unele femei, hetairai, își vindeau bărbaților dragostea pe bani.

Dragostea și sexul sunt două lucruri care, de-a lungul istoriei, au adus multă suferință femeilor din întreaga lume. Când o femeie se îndrăgostea de un bărbat în afara căsătoriei, toată lumea o arăta cu degetul și spunea: „Rușine! Singură te-ai dezonorat!“ Chiar și atunci când nu era vinovată și un bărbat era violent cu ea, viața unei femei era distrusă.

Dar bărbaților nu li se aplicau aceleași reguli. Dacă un bărbat se îndrăgostea de o femeie în afara căsătoriei sau chiar o viola, de cele mai multe ori nu avea de ce să se teamă. Bărbații puteau fi urmăriți în justiție, dar în general femeia era cea considerată vinovată, căci era de la sine înțeles că femeia îl amăgea pe bărbat să comită păcatul, la fel cum Eva îl ispitise pe Adam să guste din fructul oprit. De asemenea, în Grecia, curtezanele care le dăruiau bărbaților iubirea, hetairai, îi făceau să se simtă inconfortabil. Erau descrise ca niște femei care amenințau să-i seducă, să-i vrăjească și să-i târască în infern la fel ca monștrii mării, vrăjitoarele și sirenele întâlnite de Odiseu în călătoriile lui.

Existau atât de mulți scriitori greci care urau femeile, încât suntem tentați să susținem că grecii au inventat „misoginia“ (ura față de femei) în sine – nu numai cuvântul. Istoricul grec Hesiod scria: „Zeus tună din înaltul cerurilor împotriva femeilor, pentru că sunt malefice pentru bărbații muritori“.

Misoginismul grecesc pare ciudat atât timp cât printre grecoaice au existat întotdeauna excepții care au devenit faimoase și au fost recunoscute pentru calitățile lor. Una dintre acestea a fost Sappho. Alta a fost Agnodice, o doctoriță care s-a deghizat în bărbat ca să poată practica medicina și a fost în cele din urmă trimisă în judecată, fără altă vină decât că ajuta femeile să nască.

Un alt lucru neobișnuit a fost dorința Hipparchiei, o tânără dintr-o familie bogată. A refuzat bani, bijuterii și orice fel de podoabe pentru că nu dorea decât un singur lucru: să devină filosoafă. Firește, asta însemna că trebuia să aibă nesfârșite discuții cu bărbații care refuzau să creadă că o femeie ar putea filosofa. În afară de apriga lui soție, Xantipa, Socrate a cunoscut multe femei inteligente. Printre ele se afla și Aspasia, o femeie care l-a învățat filosofia și pe care o respecta enorm.

În pofida acestor exemple, ura generală împotriva femeilor a lăsat urme adânci în conștiința oamenilor. Matematicianul Pitagora rezumă acest lucru astfel: „Există o lege a naturii bună, care a creat ordinea, lumina și bărbatul, și o lege nefastă, care a creat haosul, întunericul și femeia“. Contrastul față de egipteni nu putea fi mai izbitor: în Egipt, ordinea și dreptatea erau reprezentate ca o femeie cu o pană de struț pe cap.

Idei care dăinuie

Chiar înainte de fondarea Atenei, Grecia Antică era o lume pentru bărbați și, dacă vă gândiți că numai trei din zece atenieni se bucurau pe deplin de drepturile unui cetățean (restul erau femei sau sclavi), era o lume făcută pentru câțiva bărbați privilegiați. În zilele noastre, acest lucru n-ar fi considerat corect, dar pe atunci exista credința că oamenii care munceau nu aveau nimic important de spus. Cei care aveau trebuiau să facă lucruri mai bune decât să muncească.

Libertatea muncii de care se bucurau cetățenii atenieni le dădea șansa de a se gândi cum vor să trăiască și cum ar trebui să funcționeze o societate bună. Legile pe care grecii le-au inițiat ca să evite tirania și abuzul de putere a fost un lucru extraordinar. Acest sistem complicat a du- rat aproape 200 de ani, dar apoi a dispărut, devenind de domeniul utopiei mai bine de 2 000 de ani. Multă vreme, nicăieri în lume nu a existat vreun loc unde democrația să poată deveni realitate.

După victoria grecilor asupra perșilor, vor mai trece aproape 1000 de ani până când lumea clasică să dispară și să lase locul unei noi ere. Dar ideile grecilor, politica, filosofia, arta, teatrul și sportul, toate au dăinuit mult timp dincolo de vremea lor. Din păcate, și convingerea că locul femeii era în bucătărie.

Din Grecia în Macedonia

PRIMII CUCERITORI AI LUMII

Un vecin subestimat

Pentru greci, limba oamenilor pe care ei nu reușeau s-o înțeleagă suna ca o succesiune de zgomote „barbarbar"; prin urmare, acestor popoare străine le spuneau „bar- bari". Oricum, cuvântul a devenit curând un termen injurios. Cu cât aveau mai mult succes și deveneau mai bogați – în special atenienii – și cu cât mai grandioase erau construcțiile, teatrul și arta, cu atât mai mult înce- peau să-i privească pe alții de sus. Nu numai că barbarii nu înțelegeau limba greacă, dar nu aveau nici cultura pentru a discuta despre orice. Erau niște sălbatici necultivați.

Unul dintre grupurile pe care grecii le considerau „barbare" erau macedonenii. În loc să aibă o democrație așa cum aveau grecii, macedonenii erau conduși de un rege care se numea Filip. Filip al Macedoniei a condus o serie de campanii militare de succes, forțându-i în cele din urmă pe mândrii greci să facă o alianță cu el. În final, macedonenii, pe care grecii în mod greșit i-au subestimat, au ieșit victorioși iar epoca de aur a orașelor Greciei s-a încheiat.

Un bărbat mutilat

Încă de copil, fiul lui Filip, Alexandru, știa că va moșteni regatul tatălui său. Cel mai mare vis al lui era să extindă granițele regatului prin noi cuceriri. Ca să-și pregătească fiul pentru această sarcină grea, regele i-a

cerut celui mai mare filosof al tuturor tipurilor, Aristotel, să-i dea lecții fiului său.

Afirmația poate părea o exagerare – până la urmă, Aristotel însuși studiase cu magnificul Platon la Academia acestuia din Atena – dar, în anii care vor urma, Aristotel i se va alătura lui Platon ca „filosoful filosofilor“. Timp de 2 000 de ani, toată gândirea europeană a început cu Aristotel și chiar savanții arabi au fost influențați de învă- țăturile lui. El a pus bazele științei și ale filosofiei, a adunat și clasificat informații despre lumea naturală, plantele și animalele ei și a scris despre istorie, politică, logică (cum să gândești corect) și etică (cum să te comporți corect). Aristotel a fost și el preocupat de esența lui Dumnezeu, pe care a descris-o ca fiind „motorul nemișcat“ al Cerului și Pământului.

În privința asta nu încape nici o îndoială: Aristotel a fost un mare gânditor. Dar există o zonă în care, pen- tru mult timp, oamenii au făcut mai multe greșeli decât descoperiri reale. În pofida faptului că făceau disecții pe animale și cadavre de oameni pentru a cerceta organele interne, tot ce au găsit au fost niște bucăți de țesut și o masă cenușie, vâscoasă, în interiorul craniului. Nimeni n-a putut explica modul în care aceste țesuturi se conectau cu trăirile noastre. De unde venea capacitatea noastră de a vedea lucrurile, capacitatea de a vorbi, de a auzi cuvintele și de a gândi gândurile? Cum ajungeam să ne îndrăgostim sau să simțim singurătatea, ura, disperarea sau mândria? Ce era masa amorfă capabilă să conceapă clădiri fantastice sau să facă asocieri complicate de cunoștințe, cum este matematica? Nici măcar astăzi n-am găsit o soluție per- fectă pentru acest mister al legăturilor dintre corp și spirit, corpul viu și suflet.

Astăzi, putem explica ce se întâmplă în trupurile noastre de la naștere până la moarte; avem o înțelegere completă a mușchilor și sângelui, a organelor precum inima, rinichii, ficatul și plămânii. Totuși, pe vremea lui Aristotel, nu exis- tau lucruri ca microscoapele sau chimia. Oamenii nu știau nimic despre procesele metabolice care au loc în celule sau despre relațiile complexe dintre organele corpului. Și, pen- tru că nu știau, tot ce puteau face era să presupună.

Aristotel a observat și a descris sute de plante și de ani- male. Pe multe dintre ele le-a examinat pe dinăuntru și pe dinafară, dezvoltând propria teorie despre cum func- ționează. Aristotel credea că în lumea naturală tot ce tră- iește a fost așezat într-o ordine, de la cel mai mic la cel mai mare. Aceeași ordine se aplica și bărbaților, și femeilor. În pântece, susținea el, băieții erau poziționați pe dreapta și fetele pe stânga – o diferență esențială, pentru că partea mâinii drepte era în mod tradițional asociată cu ceea ce este bun și corect.

Aristotel era convins că femeile aveau un defect care își putea avea originea în lipsa de căldură din uter: credea că, urmare a acestui fapt, creierul fetelor era mai mic și mai puțin dezvoltat decât al băieților. O femeie, scria el, este un bărbat mutilat. De asemenea, erau reci și umede ca niște șerpi. Observațiile lui Aristotel se bazau pe animale, nu pe oameni, ceea ce nu l-a împiedicat să ajungă la următoarea concluzie: „Femeia este femeie în virtutea lipsei anumitor calități... un defect din natură“. Din acest motiv, deducea: „O femeie bună ar trebui să fie supusă ca o sclavă“. Cum se potrivește asta cu logica?

N-a fost singurul lucru în care marele Aristotel a dat greș. Credea că, de asemenea, creierul era un organ rece și că oamenii gândeau cu inima – lucrul cel mai rău a fost că generații întregi de savanți au luat de bune spusele lui. Mulți ani mai târziu, un medic roman important tot mai credea că femeile nu erau perfecte ca bărbații pentru că aveau corpurile mai reci.

Era nevoie de ceva cutezanță ca să afirmi că, într-un fel, femeile nu sunt prefecte ca bărbații (până la urmă femeile trec prin evenimente complicate, cum este nașterea), dar exact așa stăteau lucrurile pe atunci. Femeile erau văzu- te ca fiind imperfecte și bărbații ca o realizare supremă a creației. Cu povestea Căderii susținută de învățăturile lui Aristotel, oamenii aveau acum două motive să creadă că acesta era adevărul. Erau în același timp și natura, și voința lui Dumnezeu.

Spre est și din nou înapoi

Nimic din toate acestea nu-l interesau pe tânărul elev al lui Aristotel, Alexandru. S-a spus că Alexandru n-a învățat prea multe de la celebrul său profesor și că cei doi nu erau de acord nici asupra naturii unei politici bune. Aristotel ridica în slăvi democrația, în care puterea era a celor mulți, în vreme ce fiul regelui nutrea gânduri de cucerire a lumii de unul singur.

Povestea lui Alexandru poate fi spusă repede. După moartea tatălui său, ia tronul și își conduce armata spre est, unde câștigă fiecare bătălie pe care o dă. Perșii, a căror armată superioară reprezentase nu cu mult timp în urmă o amenințare reală pentru Grecia, au fost pur și simplu spulberați. A plecat apoi în Egipt, unde s-a proclamat faraon. Pe urmă s-a întors în est, cucerind dușman după dușman. Pe drum, s-a căsătorit cu Roxana care, pe lângă faptul că era de-acum soția regelui persan, se spunea că era și cea mai frumoasă femeie din întreaga Asie. Îl însoțea peste tot în campaniile de cucerire. În cele din urmă, Alexandru și tru- pele lui au ajuns într-o regiune necunoscută, pe malurile unui fluviu, pe care Alexandru l-a numit Ind – ajunseseră în India. Soldații s-au revoltat. Au refuzat să facă un pas mai departe. Bosumflat ca un copil, Alexandru a stat închis în cort trei zile, apoi a renunțat definitiv și a întors din drum armata.

În timpul călătoriei spre casă, lui Alexandru i-a trecut prin minte un gând. Știa că un imperiu mare era ușor de cucerit, dar greu de guvernat. Macedoneni, greci, perși, egipteni și indieni: toți trăiau la mare distanță unii de alții și nu erau obișnuiți cu obiceiurile și tradițiile celorlalți. Alexandru voia să schimbe lucrurile. Când a ajuns în orașul persan Susa, a decis să organizeze o nuntă colectivă. Planul era ca 80 de greci de rang înalt și guvernatori mace- doneni sau generali din anturajul lui să se căsătorească cu 80 de femei persane. Festivitățile au durat cinci zile, timp în care Alexandru și-a mai luat două neveste; îi plăceau petrecerile – și băutura bună.

Alexandru a murit subit, fără să-și termine vreodată călătoria înapoi spre patria natală, Macedonia, și nimeni n-a știut cu adevărat de ce. Marele lui imperiu s-a prăbușit în mai puțin timp decât fusese nevoie ca să-l cucerească. Cu toate astea, spectaculoasa lui campanie de cucerire a

schimbat lumea. Peste tot, de la Mediterana până în India, oamenii au intrat în contact cu civilizația greacă. Încă foarte mulți ani va influența viața oamenilor din țări înde- părtate; brusc fuseseră cuprinși de nebunia de a face totul în stil grecesc.

Una peste alta, Alexandru, care mai târziu va deveni cunoscut ca Alexandru cel Mare, a continuat să fie eroul multor legende și un model pentru oricine care, la fel ca el, s-a considerat a fi conducător al unui imperiu mondial puternic.

Din Macedonia în Roma

IMPERIUL ROMAN

O mare în centrul lumii

Dacă am putea privi de sus lumea antică, exact în centrul ei am vedea o mare. Întinderea albastră este Mediterana. Pe malul ei sudic, în Africa de Nord, se afla regatul fenicienilor. După cum spune legenda, capitala, Cartagina, a fost întemeiată de o prințesă.

Când a ajuns pe coasta Africii de Nord, prințesa Dido fugise de la fratele ei. Ea și oamenii ei au ancorat și au cerut voie regelui din acel loc să rămână acolo. Dar regele a decis să-i joace o mică festă. I-a spus că va putea rămâne oriunde va fi în stare să acopere pământul cu o piele de vacă. Dido i-a mulțumit frumos, a luat pielea și a tăiat-o în fâșiuțe cât se poate de subțiri. Apoi a luat fâșiile și le-a folosit ca să înconjoare o suprafață generoasă de pământ, cu un spațiu suficient pentru un întreg oraș.

Mediterana făcea legătura între Cartagina și numeroase regate și orașe-stat și așa s-a făcut că a înflorit ca oraș comercial prosper. Cu toate astea, curând, o cetate din centrul Italiei a început să strălucească mai mult decât toate: Roma. Romanii nu se limitau la comerț, ci își obligau vecinii să le plătească tribut. Mai târziu, au început să-și folosească armata puternică pentru a cuceri alte ținuturi, transformându-le în provincii romane. Oriunde se duceau, cereau taxe și soldați; au umplut trezoreria statului cu bani cu care să-și finanțeze armata în continuă creștere și astfel să-și poată continua cuceririle.

Unul după altul, ținuturile cădeau pradă Romei, până când toate țările din jurul Mediteranei au ajuns să facă parte din Imperiul Roman (Imperium Romanum). În cele din urmă, în loc să fie în centrul mai multor state

învecinat, Mediterana se afla în inima unui singur mare imperiu. Romanii o numeau Mare nostrum, „marea noastră“.

Buricul orașului

Orașul Roma, cu vilele, casele, templele, turnurile și arcurile de triumf, risipite pe șapte coline, într-o vale și într-o piață largă, deschisă, Forum Romanum. Piața era adevăratul centru al orașului: inima lui vie.

Forumul era un loc plin de viață. Zi de zi, sute de oameni se adunau acolo pentru afaceri, ca să discute politică, să ducă bârfele de colo colo sau să viziteze unul dintre templele din jur. Tot acolo se aflau și clădirile guvernamentale, tribunalele, templele: cele mai importante clădiri ale orașului erau amplasate de jur-împrejurul Forumului. Măreția lor era mărturia că puterea absolută radia din acest centru.

Aici, în inima Romei, se luau deciziile ale căror urmări se făceau simțite din Italia până la Marea Neagră. De la Roma erau trimiși bărbați care să conducă provinciile cucerite, care intrau în alcătuirea Imperiul Roman. Invers, pe Mediterana sau pe uscat, veneau spre oraș transporturi de mărfuri. Înainte de a-și croi drum spre numeroasele piețe ale imperiului, toate erau depozitate în hale uriașe de care era plin Forumul. Fructe exotice și ulei din vest; lână, lemn și metal din nord: gama largă de produse arăta oamenilor că Roma devenea mai bogată și mai puternică pe zi ce trecea. Forumul era cunoscut ca „buricul orașului Roma“, dar romanii îl considerau buricul lumii.

Un lucru public

Acest buric al lumii era cu adevărat ceva foarte special. În primul rând, politica se făcea în public, și nu în spatele zidurilor palatului regal. Senatorii votau în Senat toate problemele importante ale zilei – războiul și pacea, legile noi și felul în care trebuiau cheltuite impozitele. Chiar dacă guvernul era format doar din câțiva bărbați foarte respectați, treburile Senatului erau întotdeauna discutate în public, în mijlocul Forumului.

Lucrurile nu au stat mereu așa. La început, Roma a fost și ea condusă de regi. Toată puterea și bogățiile rega- tului proveneau din victoriile în războaiele care erau duse de agricultori, meșteșugari, negustori și cărturari, care își puneau cu toții viața în pericol ca soldați. Imediat ce și-au dat seama ce putere le dădea acest fapt, pretențiile lor de a fi primiți la guvernarea regiunilor pe care le cuce- riseră au crescut. În cele din urmă, regele a fost detronat, iar romanii au ales doi consuli care să conducă în numele lor. Pentru că toată lumea participa la guvernare, și-au numit statul Res publica, „lucru public“. Regatul roman devenise o republică.

Femei frivole

Democrația grecilor și republica romană au fost ambele unice, atât timp cât erau guvernate de un mare număr de oameni în loc de un singur rege. Așa cum se temeau grecii, și romanii se temeau de faptul că o singură persoană ar putea avea prea multă putere pe care s-o folosească în interes personal; consulii erau mereu aleși câte doi, astfel încât să se poată controla unul pe altul. De asemenea, mandatele le erau limitate la un an și li se cerea să-și justifice acțiunile în Senat.

Când Roma a devenit republică, a fost nevoie de legi noi. Aceste legi au fost scrise pe 12 table care erau afișate în Forum, astfel încât toată lumea să le poată vedea. Legile celor Douăsprezece Table le spuneau cetățenilor ce

drepturi și ce responsabilități aveau, dar și ce pedepse vor fi aplicate în caz că nu erau respectate. Oamenii veneau la Roma chiar din locuri foarte îndepărtate ca să-și revendice drepturile, căci legea romană se aplica peste tot în republică.

Cu toate că toți cetățenii romani erau supuși acelorași legi, nu se punea problema ca toată lumea să se bucure de aceleași drepturi.

Cel mai bătrân bărbat, pater familias, controla viețile tu- turor membrilor familiei, în special ale femeilor, care cât trăiau se aflau sub tutela tatălui, a fratelui sau a soțului. Dacă cineva s-ar întreba de ce se întâmpla așa, ar putea găsi explicația în Legile celor Douăsprezece Table: „Chiar la vârsta adultă, femeile trebuie să fie puse sub tutelă din cauză că sunt cu capul în nori“.

La fel ca în Sfintele Scripturi evreiești și în poemele epi- ce ale lui Homer, legile Romei susțineau că femeile valorau mai puțin decât bărbații. Copiii erau supuși și ei acestui tratament discreționar. Dacă familia nu era în stare să-și hrănească vlăstarele, fetele puteau fi ucise primele prin abandon (erau lăsate pe câmp), și decizia era luată, firește, de pater familias și de nimeni altcineva. Chiar și în orfelinate băieții primeau o porție mai mare de mâncare decât fetele.

Cu toate astea, lăsând deoparte pentru o clipă atitudinea lor față de femei, trebuie spus că romanii aveau o mulțime de drepturi. Pentru aproape încă 2 000 de ani, legile lor au fost destul de bune pentru ca multe state europene să se bazeze pe ele.

Vatră și casă

Orice cetățean roman care se respecta găsea profesori greci pentru copiii lui. Romanii aveau în comun cu vecinii lor multe idei filosofice și politice,

dar și zeii și mitologia; și unii, și ceilalți se închinau la Palladium – o statuie din lemn a zeiței grecești Pallas Atena, care era unul dintre cele mai sfinte simboluri ale orașului.

Templul care găzduia Palladium era dedicat Vestei, care era zeița focului din vatră și a casei, și era venerată la Roma. În templu exista un foc sacru care era ținut aprins permanent; fumul focului se ridica spre cer printr-o deschizătură în acoperișul boltit al templului și putea fi văzut de jur-împrejur, kilometri întregi. Romanii erau convinși că, dacă focul se stingea, un dezastru urma să se abată asupra orașului.

De asemenea, focul din templu simboliza focul care ar- dea în vatra fiecărui cămin. Pentru că vatra era domeniul femeilor, de focul sacru al Vestei aveau grijă preotese tinere numite fecioare vestale, care țineau în mâinile lor soarta întregului oraș. Teama cea mai mare a romanilor era ca una dintre aceste preotese să-și uite îndatoririle, copleșită fiind de pasiunea pentru un bărbat. Pentru a împiedica să se întâmple așa ceva, bărbații aveau voie să intre în templu numai în timpul zilei.

Virginele vestale erau singurele preotese din Roma; toate celelalte activități și funcții oficiale erau deținute de bărbați. Cu toate astea, de serviciile religioase și de ofrande se ocupau o mulțime de femei. Existau foarte multe zeițe dedicate femeilor: ajutau în timpul sarcinii și al nașterii, aveau grijă de nou-născuți și se asigurau că soții rămâneau credincioși. O dată pe an, celebrau festi- valul Bona Dea, „buna zeiță“, care era asociată cu fertilitatea. Era singurul festival la care le era permis femeilor să ia parte.

În timpul festivalului Bona Dea, femeile aristocrate se

ră- seașcă locuința în timpul festivalului, iar alcoolul era adus în casă pe ascuns, în urcioare care purtau inscripția „lapte“.

Opulență în timp de război

După câteva sute de ani, republica romană a fost lovită de crize val după val. Crizele au schimbat republica și în cele din urmă au dus la prăbușirea ei.

Prima dintre crize a fost reprezentată de războaiele pu- nice. Puternicii romani au îndurat primele înfrângeri mili- tare în confruntările cu – numele pe care romanii îl dădeau fenicienilor care trăiau în Cartagina. Hannibal, un general cartaginez curajos, a venit din nord trecând peste Alpi și a pătruns în inima Romei, însoțit de aproape 40 de elefanți. Uriașele animale i-au impresionat profund pe romani, la fel ca șocul de a fi învinși de cartaginezi.

Conform istoricului roman Titus Livius, impactul răz- boaielor punice a fost resimțit și de femei. În zilele ten- sionate de război, Senatul a adoptat o lege care interzicea femeilor să poarte bijuterii scumpe sau haine elegante, și să călătorească prin oraș cu trăsura. Oare senatorii intenționau să folosească aurul și bijuteriile ca să finanțeze războiul?

Când au fost raportate primele victorii ale Romei asupra cartaginezilor, care au fost trimiși acasă, iar romanii au putut să-și umple cuferele cu banii și bunurile jefuite de la dușmani, femeile au cerut ca legea să fie abrogată. Dar cum îi puteau face pe senatori să le asculte? Nu se puteau duce pur și simplu în Senat și să-i oblige să revoce decizia. Singura lor posibilitate era să găsească un bărbat care să facă cererea în numele lor. Și exact așa au procedat.

Ca să ajungă la Senat, toți senatorii trebuiau să treacă prin Forum. Femeile s-au așezat la intrarea în Forum și au cerut fiecărui membru al Senatului să le susțină. Cu toate că unii s-au lăsat convinși de cauza femeilor, cei mai mulți s-au simțit jigniți de purtarea lor. Senatorul Marcus Porcius Cato a fost deosebit de sarcastic. Convingerea lui era că, dacă li se permitea femeilor să-și exprime o singură dată părerea în public, nu avea să treacă mult până când să își dorească să aibă un cuvânt de spus despre orice. Legea le punea pe femei sub tutela bărbaților dintr-un motiv serios: tot statul ar fi fost pus în pericol dacă femeile – creaturi nepăsătoare, nedisciplinate – erau implicate în luarea deciziilor.

A doua zi, femeile au ieșit din nou în stradă, de data asta în număr și mai mare. Drumurile spre Forum nu erau blocate numai de femeile bogate din orașului: de data asta li se alăturaseră și femeile din mediul rural, din jurul Romei, și cu fiecare zi ce trecea se adunau tot mai multe. În fața acestei demonstrații de forță, avertismentele lui Cato s-au dovedit zadarnice. În cele din urmă, Senatul a cedat.

Retorica –arta de a ține un discurs persuasiv – prospera în dezbaterile publice care se țineau în Forum Romanum. Cicero, cel mai mare orator dintre toți, rămâne o sursă de inspirație pentru politicienii de astăzi. Femeile erau reprezentate în aceste discuții publice și, cu toate că bărbații preferau ca ele să tacă și să nu se amestece în politică, vocile lor continuau să se facă auzite.

Hortensia, fiica prietenului și rivalului lui Cicero, Quintus Hortensius, a devenit celebră pentru discursurile ei publice și pentru faptul că a condus protestul împotriva unui impozit pe obiectele de lux. A urmat apoi Gaia Afrania, soția unui senator, care a inflamat spiritele pentru că a continuat să prezinte cazuri în instanță. Scriitorul roman Valerius Maximus scria despre ea: „Este mai bine să consemnezi când un asemenea monstru a murit decât când s-a născut“.

Limba ascuțită a lui Cicero i-a adus mulți dușmani, printre care și pe numeroșii soți ai unei doamne romane, Fulvia; a fost a treia nevastă a lui Marc Antoniu. Fulvia și-a demonstrat puterea manipulându-și soții influenți până când Cicero a fost alungat pentru intrigile lui politice și, în cele din urmă, asasinat. Capul i-a fost expus în public și se spune că Fulvia a trăit o mare satisfacție când a înțepat limba lui Cicero cu agrafe.

Cleopatra și Cezar

După războaiele punice, republica romană n-a mai reușit să funcționeze așa cum se întâmplase în primii ei ani de glorie. Unii spun că faptul a fost provocat de împărțirea nedreaptă a pământurilor cucerite: bogații au devenit și mai bogați, în timp ce săracii au ajuns și mai săraci.

Alții susțin că, de-a lungul timpului, politica de neutralitate a senatorilor a declanșat dușmănia patricienilor (familiile clasei conducătoare ale Romei) și că, în cele din urmă, senatorii abia dacă mai reușeau să guverneze. Ceea ce Roma s-a străduit atât de mult să evite până la urmă s-a întâmplat: câțiva bărbați au pus mâna pe putere.

Poporul cerea mai multe drepturi pentru cetățeni, ceea ce a făcut ca Senatul să piardă din credibilitate și influență. Unii au încercat să remedieze lacunele prin reforme, dar au eșuat și au urmat un război civil și lupte interminabile pentru putere. În final, trei bărbați au profitat de slăbiciunea Senatului. Au format o alianță secretă și s-au declarat triumvirat – o guvernare în trei. Cu toate că, oficial, Senatul continua să conducă republica, în realitate cei trei au preluat controlul.

Formau o echipă perfectă: Crassus era extraordinar de bogat, Pompei își făcuse un nume ca fiind cel mai bun general din republică, iar Cezar era un politician rafinat, foarte influent. Dar, la moartea lui Crassus alianța s-a destrămat. Cei doi rămași s-au hărțuit până când Pompei a fost învins și a fugit în Egipt.

Alexandru cel Mare cucerise Egiptul și se încoronase faraon, iar din acel moment țara a fost condusă de generalii macedoneni și de descendenții lor, purtând cu toții numele de Ptolemeu. Regatul a fost victima unui puternic declin și, cu toate că Egiptul a fost cruțat de umilința de a deveni o simplă provincie romană, țara era cu totul depenentă de Roma.

Când Pompei a fugit în Egipt, Ptolemeu al XIII-lea se afla într-o situație foarte dificilă: trebuia să-i vină în ajutor lui Pompei sau să i se alăture lui Cezar? Ptolemeu l-a ales pe Cezar. În semn de respect față de Cezar și pentru a-i câștiga favorurile, i-a tăiat capul lui Pompei și l-a trimis la Roma.

Drept mulțumire, Ptolemeu spera să obțină ajutorul lui Cezar în disputa cu sora lui, Cleopatra. Ptolemeu și Cleopatra conduceau Egiptul împreună și fiecare încerca să-l detroneze pe celălalt. Oricum, Ptolemeu și-a făcut greșit socotelile. Cezar s-a îndrăgostit de Cleopatra și, în loc să se descotorosească de ea, a susținut-o și a ajutat-o să devină regina Egiptului.

Cei doi au plecat la Roma. Cezar era deja căsătorit, așa că sosirea lui cu frumusețea egipteană la braț a stârnit multă invidie și o grămadă de bârfe. Dar lui Cezar puțin îi păsa dacă poporul era sau nu de acord. Ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, a devenit și mai îndrăzneț și a cerut Senatului să-l declare suveran oficial al Romei – nu pe un an cum erau numiți consulii, ci pe viață. Cum era un lucru împotriva tuturor regulilor republicii, firește că și-a atras o mulțime de dușmani.

Nemulțumirea creștea printre senatori, mulți dintre ei considerându-l pe Cezar un dictator și un trădător al republicii. Senatul i-a dat dreptul să rămână în funcție până la moarte, dar unii senatori n-au avut răbdare să aștepte atât de mult și au pus la cale o conspirație împotriva lui. La Idele lui Martie, adică la jumătatea lunii, Cezar a fost asasinat în timpul unei adunări a Senatului.

Cleopatra și Marc Antoniu

„Ucigașii tiranului“ au sperat că vor salva republica. În schimb, au aprins un alt război civil, tot pentru că doi bărbați puternici se luptau pentru putere. Aceștia erau Marc Antoniu și tânărul Octavian, fiul adoptiv al lui Cezar.

Marc Antoniu voia să-și îndrepte atenția asupra problemei Egiptului. O nouă ocazie pentru Cleopatra de a-l avea la degetul mic pe un altul dintre cei mai puternici bărbați ai Romei. Se pare că pentru a-l întâlni a călătorit cu o corabie din aur cu pânze purpurii, îmbrăcată ca zeița romană a iubirii,

într-o rochie strălucitoare, transparentă, împodobită cu perle, care lăsa totul la vedere. Așa cum spune povestea, un grup de tineri însoțitori, frumoși, îi făceau vânt cu evantaiele.

La fel ca și Cezar, Marc Antoniu s-a îndrăgostit de regina egipteană. Un comentator făcea cu sarcasm observația că frumoasa Cleopatra își datora victoria Fulviei, care îi dăduse deja lui Marc Antoniu o lecție despre cum trebuie să te supui unei femei. Indiferent care a fost adevărul, noul iubit al Cleopatrei i-a oferit ceva ce pierduse odată cu moartea lui Cezar: pe cineva care să-i apere coroana. În schimb, romanii au câștigat un aliat puternic.

Octavian și Marc Antoniu au încercat să formeze o alianță, dar n-a durat mult, căci amândoi se temeau că lovitura va fi dată de celălalt. În timp ce tensiunea creștea, Octavian a încercat o altă tactică: a incitat poporul roman împotriva coregentului său. Întors la Roma, Marc Antoniu a acceptat să se căsătorească cu sora lui Octavian, Octavia. Octavia era foarte admirată, așa că fratele ei s-a folosit cât a putut de reputația ei fără cusur, pentru a-l defăima pe Antoniu ca pe un afemeiat care și-a părăsit logodnica virtuoasă ca să se înhăiteze cu o străină barbară din Egipt. Era o afirmație îndrăzneață, căci însuși Octavian stârnise de curând un scandal părăsindu-și soția însărcinată pentru o altă femeie.

Zvonuri răutăcioase circulau deja despre Cleopatra și Marc Antoniu. Romanii o considerau pe Cleopatra întruparea despotului străin, interesat numai de lux și extravaganță, totul plătit din banii poporului. Se temeau ca Marc Antoniu să nu adopte „modul de viață egiptean“, așa că au decis să-l urmeze în luptă pe Octavian. În cele din urmă, Marc Antoniu și Cleopatra au fost învinși, iar Marc Antoniu ucis.

Din durere pentru iubitul ucis, Cleopatra a cerut un coș cu smochine proaspete, care avea ascuns în el șerpi veninoși. Rămasă singură, s-a sinucis, lăsând șerpii s-o muște. Povestea pare foarte dramatică, chiar dacă la acea vreme mulți au privit-o ca pe un basm.

Oricare ar fi adevărul, putem fi cât se poate de siguri că, deși Octavian a păzit-o îndeaproape, Cleopatra a reușit să găsească o modalitate de a se sinucide.

Republica a murit: trăiască Cezar!

Octavian, rămas unic regent după victoria asupra lui Marc Antoniu, învățase câte ceva după moartea lui Cezar. Așa că a evitat orice gest care ar fi lăsat impresia că revendica puterea în exclusivitate. În loc să se numească direct su- veran, sau chiar rege, și-a spus princeps – „primul“ – și a implicat din nou Senatul în conducerea Romei. Procedând astfel, i-a făcut pe romani să creadă că susține valorile și tradițiile republicii, chiar dacă, în realitate, ținea în mâi- ni cu fermitate frâiele puterii. Și-a transformat familia într-un model de virtute romană. În primul rând femeile din familia lui trebuiau să fie opusul reginei egiptene în toate aspectele vieții: să fie modeste, supuse și – mai presus de orice – să se poarte ca femeile romane. Evitau excesele, torceau singure lâna pentru haine și își creșteau copiii ca pe niște buni cetățeni.

Republica a început să prospere din nou și, în cele din urmă, s-a așternut pacea mult așteptată. În semn de recu- noștință, Senatul i-a dat lui Octavian titlul de Augustus, ceea ce înseamnă „venerabil“. Augustus asigura banii de care era nevoie în război, iar disputele din Senat s-au ori- entat către dezvoltarea orașului. Acum, când te plimbai prin Forum, puteai vedea că multe dintre vechile clădiri erau renovate. Cu marmura lor lucioasă și luminoasă de pe pereți, păreau mai importante și mai impunătoare ca oricând.

Succesele politice l-au făcut pe Augustus mai îndrăzneț. În public a început să se prezinte cu o seriozitate care, contrar afirmaților sale de la începuturi, îl desemna drept cel mai de seamă dintre toți suveranii venerabili. Au fost înălțate noi monumente în onoarea familiei conducătoare și, într-o parte a Forumului, a fost construit un arc de tri- umf care comemora victoria lui asupra lui Marc Antoniu. Scena pe care timp de secole cetățenii Romei își exersa- seră talentul oratoric pentru a susține binele public a fost transformată într-o estradă pentru Augustus, de unde să se adreseze

poporului său. Ca un fel de răsplată pentru că i-a înfrânt pe răsculații din Spania și Galia și a stabilizat hotarele Romei într-o veșnică mișcare, Senatul a autorizat construirea unei clădiri în onoarea lui. Ara Pacis Augustae (Altarul Păcii Maiestuoase) a fost primul monument din Roma care aducea un omagiu unui singur conducător. Augustus, în pofida felului de a se prezenta în primii ani ai funcției ca un slujitor devotat republicii, a transformat Imperium Romanum în propriul imperiu.

Augustus a încununat totul oferind soției ale, Livia, titlul de „Augusta“. Pentru prima dată o femeie ajungea în fruntea statului, mai presus decât toți ceilalți. Augustus și-a luat titlul de Cezar, după Iuliu Cezar, tatăl său adoptiv și primul care a obținut cu succes controlul exclusiv al Romei. Cuvântul „Cezar“ va intra în multe limbi: termeni care îi desemnează pe conducătorii marilor imperii, cum sunt Kaiser, țar sau șah, toți își au originea în acest titlu.

Din Roma în China

REGATUL DE MIJLOC

Două lumi antice

„Toate drumurile duc la Roma“, cum spune proverbul. Și nu este întru totul greșit. Poate cultura romană nu era atât de veche precum culturile Sumerului, Egiptului sau Greciei, dar a reprezentat un punct culminant al Antichității. Va trebui să vă străduiți mult ca să găsiți un imperiu capabil să concureze cu Imperium Romanum în privința întinderii și a splendorii.

Și, cu toate astea, mai exista unul. În China se născuse Regatul de Mijloc, care dădea lumii antice un al doilea mare centru, de data aceasta în Asia. Caravane de negustori, samsari, călători – uneori armate întregi – traversau regiunea vastă dintre cele două lumi ale Antichității. Drumurile lor îi purtau uneori prin India, alteori prin nordul Himalayei spre stepa din Asia Centrală și prin Imperiul Persan.

Întrucât una dintre mărfurile cele mai căutate din Orient era mătasea chinezească, negustorii occidentali vor numi mai târziu această rețea de drumuri Drumul Mătăsii. Drumul Mătăsii lega imperiul Romei de imperiul Chinei.

Fiica bărbatului care a doborât arborele pagodei

Odinioară, China nu era un imperiu unit, ci era alcătuită din mici state independente. Într-una dintre aceste provincii, trăia un erudit căruia i se

spunea Maestrul Yan. Era consilier la curtea ducelui și era foarte respectat. Într-o carte despre viața lui, se spune următoarea poveste.

Ducele Jing din Qi avea un copac căruia i se spunea arborele pagodei, adică un salcâm japonez. Copacul era foarte important pentru el, așa că fixase în fața lui o placă din lemn, cu un avertisment: „Oricine atinge acest copac va fi pedepsit. Și oricine va distruge acest copac va fi omorât.“ Într-o noapte, un bețiv a doborât copacul. Când a auzit, ducele a spus: „Este primul om care nu mi se supune“. Omul a fost arestat și trimis să-și primească pedeapsa. Dar fiica bărbatului s-a apropiat de consilierul ducelui, respectatul Maestru Yan, și a cerut să-i vorbească. Discutând cu el îndelung, i-a spus că, după cât auzise, un bun conducător nu pedepsește pe nimeni fără un motiv întemeiat și treaba lui era să-și guverneze bine țara. Dar ducele, susținea ea, își exploata poporul spre propriul câștig. Legea protejării salcâmului japonez era împotriva oricărei forme de bună guvernare: era absurdă și pedeapsa era chiar mai mare decât pentru săvârșirea unei crime. Și-a încheiat discursul cu avertismentul: „Dacă vecinii noștri vor afla, vor crede că pentru conducătorul nostru copacii sunt mai importanți decât oamenii. Asta vreți?“ Maestrul Yan s-a dus la duce și i-a relatat tot ce îi spusese tânăra. Ducele și-a dat seama că procedase greșit și a abolit legea.

După aproape 400 de ani, povestea fiicei bărbatului care a doborât salcâmul japonez a apărut într-o carte numită Biografii ale femeilor exemplare. Autorul cărții, Liu Xiang, a adunat 125 de biografii ale femeilor care au fost un „model“ de comportament. Din păcate, Liu Xiang n-a dat dovadă de același curaj ca fata, atrăgând în schimb atenția că femeilor n-ar trebui să li se dea voie să devină prea independente. Independența lor, susținea el, nu ar aduce decât suferință și nenorocire.

Omenie și moralitate

La fel ca fata din povestea despre arborele pagodei, gânditorii chinezi au început să-și pună întrebări: ce însemna să fii un „bun“ conducător și ce trebuia să facă acest conducător ca să guverneze în mod eficient un imperiu? Cele mai importante răspunsuri abordau aceste întrebări din trei perspective diferite. Una era cea a filosofului Confucius, care credea că statul trebuia să se bazeze pe moralitate și onestitate. Apoi au existat ideile propuse de filosofii celor „o sută de școli de gândire“, o epocă prosperă între anii 770 și 221 î.Hr. Cei mai cunoscuți gânditori ai acestei perioade de aur a filosofiei chineze considerau că legea și ordinea nu puteau fi asigurate decât printr-o conducere necruțătoare. A urmat apoi Lao Zi, care respingea toate aceste abordări și susținea „non-acțiunea“ – lipsa de implicare.

Kongzi, sau „Maestrul Kong“ – cunoscut în Europa sub numele de Confucius – revenea la epoca dinastiei Zhou. Susținea că sub dinastia Zhou a predominat ordinea perfectă (fapt numai pe jumătate adevărat, dar inventarea unor astfel de povești putea ajuta la crearea sentimentului de unitate): „Toți suntem descendenții puternicei dinastii Zhou, cu oameni înțelepți și modele de conducători“. Aceasta a fost ideea care a inspirat în cele din urmă micile state ale Chinei să se unească.

Confucius era convins că succesul dinastiei Zhou s-a bazat pe un principiu esențial: supunerea și respectul fiilor față de părinți, ceea ce conducea atât la omenie, cât și la moralitate. Regula de aur pentru el era: „Ce ție nu-ți place, altuia nu-i face“.

Cel mai important lucru dintre toate, scria Confucius, era familia. În familie fiecare își are locul lui: din punct de vedere ierarhic, soția venea după soțul ei, dar copiii lor erau obligați să-și asculte amândoi părinții. Ideea lui Confucius este că trebuie stabilite unele reguli bazate pe aceste relații. Dacă ordinea era păstrată în familie, atunci armonia și unitatea domnesc peste tot.

Oamenii puteau învăța respectul față de semenii lor și, primind o educație, puteau deveni „de o înaltă moralitate“. Cei care erau inteligenți și învățau serios își puteau atinge scopurile în societate, indiferent cât de ambițioase erau aceste țeluri. Ideea era nouă, căci în trecut educația și cariera unei persoane erau determinate de naștere și de numele familiei. Dar, firește, noua cale a educației era accesibilă numai bărbaților. După cum se

povestește, Confucius ar fi afirmat că „virtuoasă este o femeie lipsită de talent“ – după părerea lui o soție bună își slujea bărbatul și își sacrifica propriile nevoi.

Se spune că învățatul Confucius avea 3 000 de elevi, cei mai mulți dintre ei veniți din medii modeste. Erau meșteșugari, agricultori și negustori. Marele învățat nu părea să fie foarte mulțumit de ei și îi critica spunând: „Chai este prost, Shen plicticos, Shi este prea rigid și You este grosolan“. Să-și fi uitat oare propria regulă despre respectul datorat semenilor?

Cele o sută școli de gândire: un suveran trebuie să folosească violența

Confucius n-a fost un învățător sau un consilier de mare succes – cel puțin așa putem presupune după puținele informații pe care le avem despre viața lui. Existau alții care aveau mai mare influență asupra conducătorilor Chinei decât el. Cam în aceeași perioadă când atenienii descopereau ideea de democrație, filosofii chinezi din cele „o sută de școli de gândire“ meditau la relația dintre societate și stat. Erau de părere că interesele le erau mai bine slujite de un imperiu unit sub un singur conducător. Dar cum ar fi trebuit să se comporte acel conducător și ce metode să folosească pentru a guverna țara? Ar fi trebuit să capete o educație și să păstreze vechile obiceiuri și cântece, așa cum susținea Confucius? Ar fi trebuit să guverneze cu omenie, smerenie și respect?

Să creezi un mare imperiu și să-l păstrezi unit nu era un lucru simplu. Ducii și principii se luptau în permanență unii cu alții pentru ceva. În plus, chinezii trăiau și sub ame- ninţarea permanentă a războinicilor călăreți care veneau dinspre întinsele stepe din vest. Sfătuitorii celor bogați și puternici erau de părere că oamenii puteau fi determinați să lupte și să se apere doar dacă erau pedepsiți și răsplătiți.

Regele din Wu l-a invitat odată la curtea sa pe comandantul militar de mare succes, Sunzi („Maestrul Sun“), ca să-i ceară sfatul. Regele voia să știe cum se putea asigura de ascultarea totală a supușilor săi. Sunzi i-a cerut regelui să adune la palatul imperial 180 de femei; apoi le-a împărțit în două grupuri și a pus în fruntea fiecărui grup pe una dintre cele două soții favorite ale regelui. Le-a explicat care este regula unei comenzi militare și le-a dat primul ordin. Femeile au început să chicotească. El a repetat comanda încă o dată, dar femeile s-au pus pe râs. Văzând asta, Sunzi a spus: „Când ordinele sunt clare, dar nu sunt respectate, vina este a conducătorului de grup“. Spre groaza regelui, Sunzi a cerut să fie decapitate cele două soții favorite.

Este o poveste macabră, dar aproximativ 300 de ani mai târziu, când un alt conducător a încercat să-și cucerească vecinii și să creeze un mare imperiu chinez, metodele pe care le-a ales au fost exact violența și prigoana.

Lao Zi: este mai bine să nu faci nimic

Poate că această brutalitate este cea care dat naștere, alături de învățăturile lui Confucius și ale celor „o sută de școli de gândire“, unei alte filosofii categoric insolite.

Așa cum spune legenda, a existat un bărbat pe nume Lao Zi, sau Maestrul Lao, care a scris o carte scurtă despre „non-acțiune“ sau wu wei. Această învățătură recomanda abținerea de la orice activitate și retragerea din lume. În viziunea lui Lao Zi, exista un singur mod de a scăpa de suferință și nedreptatea din lume – și asta însemna să nu faci nimic. Poate că ideea de izolare combinată cu meditația a ajuns în China din India, dar, indiferent de modul în care s-a răspândit, Lao Zi a dorit să se retragă în munții din vest pentru a face exact acest lucru. Îndată ce a ajuns la hotar, a întâlnit un vameș care i-a cerut să pună pe hârtie tot ce știa.

Cartea pe care Lao Zi a scris-o se numea Tao Te Ching (Cartea Căii și a Virtuții) și povestea despre puterea divină care făcea lumea să se miște, „Tao“. Tao sfidează evidența: este totul și nimic în același timp. Este „Calea“, principiul care pătrunde și menține ordinea armonioasă în lume.

Taoiștii credeau că cel mai bine este să nu faci nimic. Disprețuiau puterea sub toate formele, precum și cunoașterea cărților. Gânditorii erau ridiculizați, iar multe dintre afirmațiile existente în textele despre Tao erau de-a dreptul împotriva învățăturilor lui Confucius, care declarase că scopul fundamental al omenirii era să se educe și să construiască o societate bună. Cu toate astea, taoiștii nu respingeau în totalitate înțelepciunea veche. O parte din ea, cum ar fi învățătura despre Yin și Yang, forțele complementare care ne modelează existența, se îmbină perfect cu viziunea taoistă despre lume.

Primul regat al Chinei: cărțile sunt arse și se construiește un zid

Primul conducător al marelui Imperiu Chinez era cât se poate de conștient de ce însemna Tao. Și-a luat singur un nume nou: Qin Shihuangdi, „primul împărat din Qin“. Dinastia Qin i-a învins unul după altul pe dușmanii din nordul Chinei și statele existente de-a lungul impresionantului fluviu Yangtze. Asta a însemnat începutul Regatului de Mijloc, în centrul căruia era concentrată toată puterea. Când Qin Shihuangdi a murit, pe mormântul lui a fost gravată o inscripție: „În orice direcție ați privi, pământul pe care îl vedeți aparține împăratului“.

Dar de unde să știe poporul chinez din cele mai îndepărtate ținuturi ale Chinei că pământul lor aparținea acum împăratului? Qin Shihuangdi și sfătuitorii lui au încercat să pună bazele unui nou început. Spre deosebire de

Confucius, care pentru a-și găsi inspirația s-a întors la trecut, ei au urmărit să șteargă memoria istoriei: au porun- cit să fie arse toate cărțile din regat.

Dar nu a fost destul. Ca să șteargă toate cunoștințele pe care le păstrau în minte oamenii, au ucis 460 de învățați. Începând acel moment, oricine avea să intre în conflict cu guvernarea avea să fie aspru pedepsit.

Din fericire, memoria istorică s-a dovedit imposibil de șters definitiv. Cărțile puteau fi cu ușurință distruse, mai ales când erau făcute din bambus și fâșii din lemn, așa cum erau pe vremea aceea, și deci erau mai voluminoase decât cărțile de mai târziu care erau făcute din hârtie. Imperiul Chinez s-a extins în toate direcțiile, dar în unele ținuturi era greu de ajuns. Oricum, multe cărți au supraviețuit; odată cu ele a supraviețuit și istoria Chinei.

Dinastia Qin a împărțit regatul în diferite regiuni administrative și și-a instalat reprezentanți peste tot; acești funcționari se asigurau că agricultorii își plăteau taxele și își satisfăceau serviciul militar. Ca să-și consolideze puterea, dinastia Qin a ales brutalitatea și violența. Majoritatea chinezilor erau săraci, iar taxele percepute erau atât de mari, încât abia aveau îndeajuns cât să supraviețuiască. Cei care nu reușeau să plătească erau luați ca sclavi.

Ca să apere Regatul de Mijloc de nomazii din nord-vest, fusese început un proiect măreț de construcție, iar acum dinastia Qin continua acest proiect. Acesta avea să fie Marele Zid Chinezesc. A fost nevoie de mult timp până să fie gata și să devină cea mai mare construcție făcută de mâna omului – secole de fapt; ultimele porțiuni au fost terminate în secolul al XVII-lea. Încă de pe vremea domniei primului împărat, Qin Shihuangdi, Marele Zid a fost construit cu prețul unei imense suferințe; mulți sclavi și condamnați la muncă forțată și-au pierdut viața construindu-l. Se spune că o femeie pe nume Meng Jiang a plâns atât de mult când soțul ei a murit în timp ce muncea la zid, încât a apărut în el o fisură prin care i se vedeau oasele.

Împărăteasa Lü Zhi

Primul imperiu Qin s-a prăbușit după doar 14 ani, lăsând o altă dinastie, Han, să preia puterea. Dinastia Han urma învățăturile taoismului, ceea ce însemna că făceau doar atât cât era necesar și nimic mai mult; au lăsat guvernarea imperiului pe mâna funcționarilor, iar regii din fiecare pro vincie au renunțat la putere. Împărații Han considerau că era de datoria lor să păstreze calmul taoist.

Așa au stat lucrurile până la venirea pe tron a împărătesei Lü Zhi.

Înainte de a fi încoronată împărăteasă, Liu Bang, soțul lui Lü Zhi, s-a îndrăgostit de o tânără frumoasă, o cântăreață și dansatoare talentată, numită Qi, care i-a născut un fiu. Liu Bang îl iubea pe acest fiu mai mult decât pe fiul său născut de Lü Zhi și a amenințat că o alungă pe Lü Zhi, astfel încât fiul rivalei sale să poată deveni moștenitorul tronului. Dar împăratul nu putea schimba ordinea succesiunii fără consimțământul miniștrilor, așa că Lü Zhi s-a aliat cu ei. Avea destul timp să urzească toate aceste alianțe; cât timp Liu Bang încerca să țină unite provinciile îndepărtate ale regatului, ea rămânea la curte cu miniștrii. Apoi, Lü Zhi a făcut o mișcare foarte deșteaptă. A organizat un mare banchet, iar la acest banchet, în fruntea întregii familii regale, au intrat „Cei patru răzvrătiți“ de pe Muntele Shang, avându-l printre ei pe fiul său. Cei patru răzvrătiți erau un grup de pustnici care, la fel ca Maestrul Lao, era celebri și foarte respectați; așa cum spune legenda chineză, acești bărbați înțelepți nu puteau fi chemați în judecată decât de un suveran care era un tri- mis al Cerului. Convingându-i pe bătrâni să intre alături de fiul ei, împărăteasa Lü Zhi a arătat întregului imperiu că împăratul legendar era fiul ei. Tatăl lui n-a avut de ales: nu mai exista nici o cale să poată prezenta un alt succesor poporului superstițios.

Împărăteasa Lü Zhi a știut să-și păstreze puterea cu mână de fier. Când soțul ei a mu- rit, și-a alungat rivala în cel mai îndepărtat colț al imperiului. Totuși, nu exista decât un singur mod de a termina cu fiul doamnei Qi:

trebuia condamnat la moarte. Ca să-l apere, tatăl băiatului îl dusese într-o provincie foar- te îndepărtată, iar împărăteasa Lü Zhi a avut nevoie de multă perseverență și răbdare ca

să-l aducă înapoi în capitală. În plus, era protejat chiar de propriul fiu, care niciodată nu îl scăpase din ochi. Totuși, o singură dată, fratele protector a fost mai puțin vigilent și a plecat la vânătoare în timp ce fratele mai mic dormea. Era ocazia pe care Lü Zhi o aștepta. Când fiul ei s-a întors, fratele vitreg era mort; fusese otrăvit cu pene de Zhen sau pasărea cu „pene otrăvitoare".

Dar nu s-a oprit aici. Frumoasa dansatoare, doamna Qi, mama băiatului mort, cu mâinile, picioarele și urechile tăiate, cu ochii scoși, a fost obligată să bea o băutură care a lăsat-o pentru totdeauna mută. Pe urmă a fost aruncată la porci. Când fiul lui Lü Zhi a aflat despre aceste atrocități, se spune că ar fi strigat: „O ființă umană nu putea face așa ceva. Fiind fiul tău, niciodată nu voi fi în stare să conduc imperiul." Cu aceste cuvinte s-a dus în pat și a plâns un an. Pe urmă s-a retras din politică definitiv. Este posibil ca povestea să fi fost inventată, ca să păteze numele lui Lü Zhi, sau poate conține un sâmbure de adevăr. Oricum ar fi, intrarea împărătesei Lü Zhi în istoria Chinei a fost oricum numai glorioasă nu. Este o poveste la fel de cum- plită ca moartea ei; se pare că a murit mușcată sub braț de un câine Shar Pei. În China, mulți oameni credeau că era un câine trimis din Cer.

Marele înțelept

După aproape jumătate de secol, un nou împărat a decis să renunțe la calea non-acțiunii aleasă de predecesorii săi. Împăratul se numea Wu, care înseamnă „militar" sau „marțial". Împăratul și-a destituit funcționarii și a preluat controlul. A domnit folosind aceleași metode ca împăra- tul Qin Shihuangdi; era dur și brutal. Dar personalitatea lui avea și o altă latură: era

deosebit de interesat de arte și literatură, invita scriitori la curte, și a înființat chiar un departament guvernamental pentru muzică.

Acesta este momentul în care Confucius revine în po- vestea noastră. Când Wu a ajuns la putere, Confucius era mort de aproape 400 de ani. Cu toate astea Wu și sfătuitorii săi apropiați au revenit la învățăturile lui când au încercat să reorganizeze țara și guvernarea, căci învățăturile bătrâ- nului mestru erau pline de o mulțime de sfaturi. Împăratul Wu a pus bazele unui colegiu imperial, unde elevii puteau studia cele mai importante texte ale Chinei. Textele erau adunate în cinci volume și se credea că fuseseră publicate de Confucius. Din acel moment, aceste cărți au stat la baza gândirii chineze, iar Confucius a fost declarat fondatorul tuturor științelor, cel mai mare gânditor din istorie. Dacă voiai să devii funcționar guvernamental, trebuia să dai un examen greu și să arăți că știi textele canonice pe dinafară.

Conducătorii chinezi au urmat „înțelepciunea lui Confucius“ aproape 2 000 de ani. Prin asta stăpânirea se asigura că toți funcționarii știau și gândeau la fel de milenii.

Istoria așa cum a spus-o Ban Zhao

Mulți oameni talentați, bine educați, existau și în afara cercului puterii, în special la curtea imperială și în familiile din anturajul intim al suveranului. În timpul perioadei Han, s-au scris multe cărți importante care tratau subiecte ca medicina și acea tehnică specială chinezească, cunoscută sub denumirea de acupunctură, în care pielea pacientului este înțepată cu ace. Pentru că împăratul Wu era iubitor de artă și literatură, mulți scriitori s-au mutat în capitală și astfel au avut ocazia să înceapă să-și scrie propriile lucrări. Printre ele se află și Biografii ale femeilor exemplare despre care am vorbit mai devreme, dar și primele cărți de istorie a Chinei.

Aproximativ în aceeași perioadă, China făcea o descoperire care s-a răspândit în lumea întreagă: inventa hârtia. Imaginați-vă cât de ușor trebuia să fie să scrii pe hârtie în loc de fâșiile din bambus, greu de mânuit!

La scurt timp după această invenție, intră în scenă pri- ma femeie savant din China. Numele ei era Ban Zhao și era o femeie extraordinar de bine educată, care își spunea întotdeauna părerea la curte. Fratele ei, istoric și el, a fost mai puțin norocos: a fost executat. Era o epocă în care un astfel de lucru se putea întâmpla cu mare ușurință, mai ales dacă aveai vreo legătură cu împărăteasa. Când noul conducător a venit la putere, împărăteasa dinainte a fost ucisă împreună cu toți susținătorii ei. Și exact așa i s-a în- tâmplat și fratelui lui Ban Zhao, a cărui îndatorire era să scrie istoria familiei domnitoare. După moartea sa, sarcina a fost preluată de sora lui.

Ban Zhao și-a intitulat cartea Lecții pentru femei și cerea ca toate femeile să aibă acces la educație, exact așa cum avusese și ea. Acțiune curajoasă, având în vedere că era împotriva învățăturilor marelui înțelept Confucius, care susținuse cândva că „virtuoasă este o femeie lipsită de talent“.

Totuși, pentru a nu-i supăra prea tare pe bărbați, Ban Zhao a adăugat că o femeie bine educată și-ar putea „sluji mai bine bărbatul“.

Sfârșitul dinastiei Han?

Stăpânirea dinastiei Han a ajuns la final și a venit la putere o nouă dinastie, Xin. Aceasta le-a dat funcționarilor ocazia să-și recapete influența pe care le-o confiscase împăratul Wu – nu peste mult timp cei care aveau să su- fere erau suveranii, câtă vreme politica avea să le fie dictată de funcționari. Timp de aproape 2000 de ani, Regatul de Mijloc a păstrat în mare măsură structura stabilită de primul împărat, Qin Shihuangdi, și de împărații dinastiei Han. Această structură impunea ca împăratul chinez să conducă de

la centru, izolat de restul lumii și înconjurat de un aparat de stat colosal, care exercita puterea reală.

Noul împărat era un fel de „rege consort“, asociat mai degrabă cu titlul de împărătească văduvă decât cu titlul de împărat. Se simțea probabil ca o marionetă trasă de sfori de funcționari. Era presat din toate părțile de sfătuitori și de împărătese care, lacomi de putere și in-

fluență, încercau în permanență să se întreacă în comploturi răzbunătoare. Unii spuneau că în veșnica lor bătălie pentru putere, împărăte- se ca Lü Zhi ajunseseră să fie un fel de ghimpe în coasta funcționarilor. Așa că, în curând, funcționarii au luat măsuri pentru a face și mai stricte regulile pentru femei.

Din China spre Imperiul Roman

NAȘTEREA CREȘTINISMULUI

În Imperiul Roman totul merge bine

O caravană comercială care pleca din China spre Roma avea de făcut o lungă călătorie. Drumul Mătăsii străbătea stepe întinse, păduri nesfârșite, trecea peste munți înalți, iar călătorii intrau în contact cu populații necunoscute. Unele dintre aceste populații trăiau în corturi și se deplasau dintr-un loc în altul călare. Altele își duceau viața ca pescari și agricultori și trăiau în mici așezări risipite.

Chinezii și romanii nu erau de acord în multe privințe, dar exista un lucru despre care gândeau la fel: popoarele care trăiau în spațiul cuprins între China și Roma erau barbare. La fel ca și grecii, își priveau de sus vecinii și îi considerau necivilizați. Faptul se datora și pericolelor pe care le prezenta o călătorie pe Drumul Mătăsii. Negustorii transportau lucruri scumpe, de lux, cum erau mătasea, pietrele prețioase, purpura și mirodeniile, așa că erau nevoiți să se apere de animalele sălbatice, dar și de atacurile jefuitorilor. După luni întregi de dificultăți, un negustor răsufla ușurat când, în cele din urmă, trecea granița Imperiului Roman. În sfârșit, străzi pavate! Orașe cu hanuri și cârciumi! Băi termale unde să se spele după o călătorie atât de lungă!

Asta făcea Imperiul Roman atât de special; chiar în provinciile îndepărtate de capitală, cetățenii se puteau bucura de modul de viață roman. Comerțul era înfloritor, se construiau în permanență clădiri noi, iar luxul și bogățiile atrăgeau oameni din lumea întreagă, oameni copleșiți de ce vedeau. Un roman care umbla pe străzile îngrijite și pietruite ale Romei se putea bucura de același confort în Africa de Nord sau de-a lungul coastei Mării Negre.

Regina Amanirenas contestă hotarele Romei

Sub împăratul Augustus, Imperiul Roman s-a bucurat de o pace cum nu mai existase. Cu toate astea, cât țineau nesfârșitele lui hotare, armatele intrau în război cu regii vecini și uneori chiar cu regine. Una dintre aceste regine a fost Amanirenas, regina din Kuș, un regat nubian aflat la sud de Egipt. În acel moment, Egiptul Antic era total sub controlul Romei; cu toate astea, ca să se apere pe sine și regatul ei, Amanirenas și-a trimis soldații să lupte împotriva romanilor. A câștigat și s-a întors în Kuș cu o sculptură din bronz, care reprezenta capul împăratului. Cu mare ceremonie a pus să fie îngropată sub pragul palatului, astfel încât cetățenii și vizitatorii regatului Kuș să poată, la propriu, să-l calce în picioare pe împăratul roman.

Se spune că regina și-a pierdut un ochi în luptă, dar acest lucru n-a împiedicat-o să-i înfrunte pe romani încă o dată. Cu toate că în cele din urmă armata ei a fost învinsă, Amanirenas a negociat cu succes încetarea focului. Răspunsul Romei a fost neobișnuit de blând, iar regatul Kuș a mai dăinuit încă 300 de ani. Bogații din Kuș erau la curent cu facilitățile moderne ale epocii, așa că au construit o baie în stil roman în capitala Meroë. Acest oraș antic este un sit arheologic special, unde vizitatorii pot admira în același loc atât piramide egiptene, cât și o baie termală romană.

Împărăția lui Dumnezeu nu este pe această lume

În teritoriile ocupate, aflate chiar la marginea imperiului, Roma era adesea considerată o putere străină, nepopulară. Într-unul dintre aceste teritorii, îndepărtata provincie a Palestinei, s-a ivit un bărbat care, la fel ca Buddha în

India, a creat dintr-o religie veche una nouă. Acest bărbat era un predicator evreu rătăcitor, iar povestea lui, povestea creștinismului, ne este spusă în Biblie.

Când noua religie a câștigat destui adepți, aceștia au schimbat lumea. Au contestat vechiul statu quo prin idei revoluționare, ceea ce le-a făcut foarte atrăgătoare pentru oamenii care nu erau foarte împăcați cu lumea. Aceasta s-a întâmplat în cazul lui Iisus din Nazaret, care a străbătut provincia ca să-și facă cunoscute învățăturile până când, în cele din urmă, romanii l-au condamnat la moarte. Ucenicii săi, apostolii, convingeau din ce în ce mai mulți oameni să-l urmeze pe Iisus și să se convertească la creștinism. La fel ca în cazul tuturor religiilor, impactul creștinismului asupra istoriei este unul dintre puținele lucruri de care putem fi siguri: noua credință aducea idei noi, iar ele, la rândul lor, schimbau lumea. Oricum, cartea sfântă a creștinismului, Biblia, ne povestește viața lui Iisus și este alcătuită dintr-un amestec firesc de adevăr și mit. Numai un mic număr din aceste povești își au rădăcinile în istorie, restul sunt invenție.

Iisus din Nazaret a traversat în drumurile lui Palestina, care în acele vremuri era locuită de evrei. Oriunde se ducea, apăra drepturile săracilor și vindeca bolnavi. Împărtășea credința lui Buddha că viața pe Pământ aducea suferință și le spunea oamenilor că Dumnezeu îl trimisese pe Pământ să le aducă mântuirea – adică să pună capăt suferințelor lor. Ideea lui despre mântuire era totuși foarte diferită.

Iisus afirma că Dumnezeu nu va izbăvi omenirea de suferință în lumea asta. În schimb, când lumea aceasta se va sfârși, o alta va veni. Această lume nouă se va numi Împărăția lui Dumnezeu. Va fi altfel decât tot ce omenirea cunoscuse vreodată; nu va fi ca pe lumea aceasta. După spusele lui Iisus, suferința era în mare parte provocată de dezechilibrul de putere dintre cei puternici (bogați și puternici) și cei slabi (săraci și oprimați). În Împărăția lui Dumnezeu, predica el, aceste diferențe dintre bogați și săraci, bolnavi și sănătoși vor înceta să existe. Mai mult decât atât, în Împărăția lui Dumnezeu, promitea Iisus, cei slabi vor fi cei dintâi.

Dacă voiai să intri în această împărăție, trebuia să te pregătești încă de pe Pământ. Iisus era deosebit de aspru cu preoții evrei și îi acuza că pun

puterea înaintea relației cu Dumnezeu. Îi îndemna pe toți să privească în sine și să-și ispășească păcatele. „Oprește-te, spunea el, și întreabă-te dacă ai făcut fapte bune!“ Cei care renunță la bogăția lumească nu caută să aibă putere asupra altora și vor fi cinstiți și sinceri vor fi în cele din urmă răsplătiți de Dumnezeu.

Mulți oameni erau contrariați de un astfel de discurs, dar, spre mirarea lor, Iisus își susținea spusele cu fapte. Oamenii săraci, simpli se adunau fără număr în jurul lui. La fel ca el, își lăsau în urmă averile și familiile și călătoreau cu el de-a lungul țării, ca să anunțe zorii unei noi ere.

Cei disprețuiți de societate deveneau adesea cei mai înflăcărați susținători ai lui Iisus, chiar și femei. Într-una dintre zile, predicatorul a ajuns într-un oraș și a văzut o femeie care, după ce fusese găsită vinovată de păcat, era bătută cu pietre. S-a așezat între ea și mulțime și a spus: „Cine dintre voi este fără păcat să arunce cel dintâi cu piatra în ea“. Și așa i-a salvat viața.

Mulți considerau faptele lui Iisus ca fiind niște provocări, mai ales când le trata pe femei la fel ca pe bărbați și pe hoți la fel ca pe legiuitori. Nimeni nu îndrăznise să facă vreodată așa ceva înainte. Conducătorii evrei îl urmăreau atent și cu mare îngrijorare pe predicatorul rătăcitor și pe ucenicii lui. Omul își spunea Fiul lui Dumnezeu. Nu putea exista decât o singură explicație pentru purtarea lui: era total nebun! Dar predicile lui aveau efect asupra oamenilor. Avea mulțimi de adepți, iar conducătorii evrei vedeau acest lucru ca pe o amenințare la adresa autorității lor. Cum ascultau de ordinele Romei, i-au vorbit despre Iisus guvernatorului roman Pilat din Pont, lăsând în seama acestuia sarcina de a scăpa de incomodul predicator și de ucenicii lui.

Sentința pronunțată de Pilat a fost una cumplită: crucificarea. Moartea prin crucificare era chinuitoare și de obicei victima avea nevoie câteva zile până să moară. Din acest motiv, nu era aplicată niciodată unui cetățean roman și era rezervată sclavilor și celor mai josnici infractori. Mesajul trimis de Pilat era clar: Iisus, care fusese destul de lipsit de rușine ca să se declare singur Fiul lui Dumnezeu, trebuia să fie umilit și pedepsit ca un criminal periculos.

Când Iisus a fost arestat de gărzile romane, ucenicii au fugit. Probabil că s-au speriat și au crezut că vor fi și ei arestați și uciși. Singurele care i-au rămas alături au fost câteva femei ce l-au urmat pe Golgota, o colină în afara orașului Ierusalim, unde a fost crucificat. Ca să-și bată jos de el, Pilat din Pont a pus să fie scrisă pe cruce inscripția „Iisus din Nazaret, Regele Iudeilor“. O coroană de spini i-a fost pusă pe frunte și femeile, mama lui Iisus, Maria și Maria Magdalena, ucenica preferată, au stat la picioarele lui și l-au jelit.

Minunea Învierii

Biblia povestește istoria răstignirii lui Iisus cu lux de amănunte. Relatarea conține probabil un sâmbure de adevăr istoric, atâta vreme cât a fost găsită descrierea crucificării unui rebel evreu, dar cea mai importantă parte a teologiei creștine are legătură cu ce s-a întâmplat ulterior.

Conform poveștii, Iisus a murit înainte de sfârșitul primei zile. Pilat i-a dat voie unui tovarăș al lui Iisus să coboare trupul de pe cruce și să-l pună într-un mormânt, pecetluind intrarea cu o piatră grea, uriașă. Femeile l-au vegheat, iar în dimineața celei de-a doua zile, și-au croit drum spre mormânt. Spre uimirea lor, era gol. Oare ce se întâmplase?

Explicația dată mai târziu de teologi a fost că Fiul lui Dumnezeu își încheiase viața pe Pământ și urcase la Ceruri. Se ridicase din morți ca să treacă la viața veșnică. Prin miracolul Învierii, Dumnezeu le arăta oamenilor că Iisus a fost cu adevărat fiul Lui. La fel ca Iisus, care curând va fi cunoscut ca Iisus Hristos, toată omenirea va fi salvată și va intra în Împărăția lui Dumnezeu.

Aceste povești trebuie spuse ca astfel să înțelegem impactul pe care creștinismul l-a avut asupra istoriei lumii. Creștinii cred într-un Fiu al lui Dumnezeu care a fost împotriva condițiilor de pe Pământ, care a predicat

împotriva violenței, a bogăției, a controlului și puterii. Au văzut moartea lui Iisus pe cruce ca pe o dovadă că era mai bine să moară decât să renunțe la credința lor și au crezut în minunea Învierii și în promisiunea lui Dumnezeu de mântuire după moarte. Aceste idei s-au dovedit a avea o putere magnetică asupra oamenilor din Imperiul Roman și nu numai.

Diferența dintre realitate și ficțiune

Pentru oamenii din lumea antică, învățăturile lui Iisus erau total străine. Spre deosebire de vechii zei, care stabileau ordinea lumii din Cer și erau reprezentați cu fastul și splendoarea unor regi și regine, Dumnezeu a ales să vorbească prin Iisus, un om simplu, sărac. Acest nou mesager divin călătorea prin țară în zdrențe și era destul de curajos să-i critice pe privilegiați, inclusiv pe preoți.

În vreme ce vechii zei inspirau teamă, Iisus vorbea des- pre iubirea necondiționată a lui Dumnezeu pentru oameni. Tuturor oamenilor din lume le cerea să uite de vechii lor zei și să-l urmeze pe Dumnezeul iudeilor. Mai târziu, când Iisus nu a mai fost pe pământ, povestea lui a fost scrisă de cei patru evangheliști: Matei, Marcu, Luca și Ioan. Evangheliile lor devin cele mai importante cărți din Biblie. Și totuși, spusele lor lasă impresia că mediul lui Iisus era dominat de bărbați. Reieșea din ele că Iisus avea 12 ucenici – nici mai mult, nici mai puțin – și nici o femeie n-a fost de față la ultima cină înainte de răstignire.

Evenimentele, așa cum s-au întâmplat în realitate, și evenimentele povestite de martorii oculari nu sunt aproape niciodată la fel. Dacă Iisus ar fi vrut să scape omenirea de orice nedreptate, oare ar fi discriminat femeile? Dacă voia ca toată lumea să fie tratată la fel, dacă îi accepta pe hoți și pe mincinoși ca pe niște oameni care respectau legea, de ce ar fi făcut vreo deosebire între bărbați și femei?

Veștile bune se răspândesc

Iisus le-a cerut ucenicilor săi să răspândească în întreaga lume cuvântul despre Împărăția lui Dumnezeu. Își spuneau apostoli, cuvânt grecesc care înseamnă „persoana care este trimisă“. Cum nu existau ziare sau internet pentru a purta cât mai departe vestea, apostolii lui Iisus au călătorit dincolo de hotarele Palestinei și i-au convins pe oameni transmițându-le direct mesajul despre creștinism. Foarte curând, au apărut peste tot mici comunități care împărtășeau noua credință.

Unul dintre acești apostoli a fost Pavel. A călătorit în întregul Imperiu Roman și, oriunde se ducea, vorbea unor imense mulțimi de oameni. Când a ajuns în Atena, a urcat pe Areopagus, o colină stâncoasă care servea drept loc de întâlniri publice, un fel de Forum Romanum. Acolo, grecii înălțaseră un altar „zeului necunoscut“ – grecii își dădeau seama că era un alt zeu în afară de cei din Olimp, dar nu-i știau numele. Și, ca să evite mânia zeului necunoscut, pentru orice eventualitate îi duceau ofrande. De fapt, Pavel le spunea atenienilor că le-ar putea explica cine era acest zeu necunoscut. Ideea nu era rea: departe de a le fi străină, noua credință avea să îi ajute pe greci să afle mai multe despre zeul necunoscut. Pavel a reușit astfel să găsească o legătură între credințele grecești și creștinism. Nu după mult timp, creștinismul a cucerit Imperiul Roman, alungându-i pe zeii greci și romani.

Un scandal cu un impact uriaș

Femeile au contribuit și ele la răspândirea cuvântului creștin, dar era mult mai ușor pentru un bărbat să călătorească din oraș în oraș, vorbindu-le oamenilor. Celor mai multe femei le era interzis până și să le asculte discursurile; cum nu le era permis să iasă în lume, erau nevoite s-o facă pe ascuns sau când erau însoțite de un bărbat. O femeie care călătorea singură risca să fie omorâtă.

O tânără din orașul grecesc Iconium era cât se poate de conștientă de pericol. Când avea 12 sau 13 ani, stătea acasă, lângă fereastră, și îl asculta pe Pavel vorbind unui mic grup de oa- meni din apropiere. Nu avea voie să iasă afară, dar asculta cu nesaț cuvintele apostolului de la fereastră – iar vorbele lui au lăsat o puternică impresie asupra ei.

Tecla a părăsit casa părintească și l-a urmat pe Pavel, încălcând legile în vigoare și stârnind indignare oriunde se ducea. Își părăsise familia ca să călătorească și umbla pe străzi de una singură (indiferent cât de periculos era pentru o femeie), ceea ce i-a înfuriat pe oameni. Dar a supraviețuit, iar pentru mulți furia s-a transformat în uimire.

Tot ce știm despre viața Teclei este din povești care ulterior au fost înfrumusețate cu detalii fanteziste și transformate în legende. Conform acestor povești, Tecla a fost condamnată la moarte prin ardere; abia urcase pe rug când, dintr-odată, a fost salvată de la moartea în flăcări de un cutremur și o furtună. Apoi, într-un alt oraș, a fost aruncată la lei care, în loc s-o sfâșie în bucăți, s-au îmblânzit și i-au lins picioarele. Când în sfârșit a ajuns la Pavel, nici el n-a crezut în ea, dar, în cele din urmă, a fost nevoit s-o accepte ca pe un apostol.

Acum, astfel de povești ni se pot părea de necrezut, dar oamenii din lumea antică credeau exact invers. Un miracol era o dovadă că povestea era adevărată. La urma urmei, de unde să știe dacă nu s-a amestecat în evenimente un zeu?

Când vorbim despre cursul istoriei lumii, important nu este dacă oameni ca Iisus, Tecla sau Pavel au făcut astfel de fapte, ci care a fost efectul pe care l-au avut asupra altora. Comportamentul Teclei a fost considerat scandalos, așa că i-a șocat pe oameni și i-a făcut să se gândească. În cele din urmă,

povestea Teclei i-a ajutat pe primii creștini să găsească mai mulți adepți: se vorbea despre ea peste tot și, curând, a devenit faimoasă în lumea antică.

Tecla și-a asumat riscul și i-a arătat lumii că poți să nu te supui regulilor societății – care cereau ca femeile să se mărite –, dar că te poți supune poruncii unui zeu atotputernic. Multe femei i-au urmat exemplul și și-au lăsat familiile ca să fie botezate. Prin urmare, pe măsură ce bărbații își urmau nevestele și se converteau, creștinismul se răspândea foarte repede. În Seleucia (Turcia de astăzi) s-a construit un templu unde Tecla a fost înmormântată și onorată ca sfântă. Secole mai târziu, imaginea ei poate fi găsită încă în biserici și în magazinele de suvenire.

În timp ce scandalul care o înconjura pe Tecla se răspândea ca focul în lumea antică, Petru, unul dintre apostolii preferați ai lui Iisus, a plecat la Roma unde exista deja o comunitate mică de creștini. Nu peste mult timp, i s-a alăturat și Pavel. Creștinismul, o religie care a început în Palestina, ajunsese în inima Imperiului Roman.

În inima Imperiului Roman

IMPERIUL ROMAN DEVINE LUMEA CREȘTINĂ

Un act eroic

Imperiul Roman era uriaș și, în timp ce Tecla și Pavel se străduiau să recruteze adepți ai creștinismului, romanii erau preocupați de alte lucruri: pacea instaurată de împăratul Augustus începea să se destrame. În anii de care au avut nevoie ca să-și extindă imperiul, romanii s-au obișnuit să fie din ce în ce mai influenți, mai puternici și mai bogați decât vecinii lor. Cu fiecare victorie, tot mai multă bogăție se revărsa spre Roma. Erau convinși că imperiul lor va dura veșnic.

A venit totuși vremea să se confrunte cu un adversar pe care pur și simplu nu-l puteau învinge. Nord-vestul imperiului era locuit de triburi germanice. Romanii îi zugrăveau în culorile cele mai întunecate, descriindu-i ca fiind bărbați vânjoși, cu părul lung, de obicei sălbatici și violenți în luptă, pe jumătate dezbrăcați. Nevestelor și copiilor nu le plăcea să rămână acasă așteptându-i pe războinici să se întoarcă, ci le stăteau alături pe câmpul de luptă, încurajându-i. Pe scurt, germanii erau cu adevărat niște barbari cumpliți. Dar, oricum ar fi fost, acești bărbați sălbatici le-au aplicat romanilor o înfrângere zdrobitoare. Căpitanul german Arminius a atras marea armată romană într-o ambuscadă, în Germania, în apropiere de pădurea Teutoburg, și a măcelărit-o aproape până la unu.

Romanii au plănuit să se răzbune. Au ridicat o nouă armată ca să-i supună pe germani și să-l ia captiv pe Arminius. Comandantul romanilor era Germanicus (al cărui tată primise titlul de onoare „Germanicus“ după ce luptase cu germanii într-o bătălie anterioară).

Și-a luat soția, Agrippina, și copiii pe Rin, unde au trăit alături de soldați în cartierul general al armatei. Familia a rămas în cazarmă, iar Germanicus a plecat să-i învingă pe germani o dată pentru totdeauna. Dar nu a reușit nici de data asta și soldații au fugit. În timp ce încercau să treacă Rinul în siguranță, compatrioții lor rămași în cazarmă au început să se îngrijoreze. Se temeau de germanii care îi urmăreau pe fugari. În loc să-și ajute camarazii, s-au gândit că mai înțelept era să-i apere pe oamenii din tabără, așa că au decis să distrugă podul de peste râu. Dar Agrippina, care se afla acolo numai pentru că își însoțise bărbatul, avea alte gânduri. Fără să ezite, a preluat comanda și a interzis distrugerea podului, salvând viețile soldaților fugari. În loc să-i abandoneze, i-a primit în tabără și le-a îngrijit rănile.

Cu toate că Agrippina a salvat viețile multor bărbați în ziua aceea, nimeni nu i-a apreciat purtarea. La întoarce- re, în Senatul Romei, dezbaterea despre rolul femeilor s-a încins din nou. În timpul acestei dezbateri, un comandant militar – care de fapt își datora viața Agripinei – a luat cuvântul. Le-a criticat aspru pe femei, numindu-le slabe și proaste, avertizând că vor aduce numai nenorocire imperiului. A mers chiar mai departe sugerând că, pe viitor, comandanții ar trebui să călătorească spre taberele militare de la hotarele imperiului singuri, lăsându-și nevestele acasă.

Matricid

Din păcate, nu știm dacă Agrippina a aflat despre discuția din Senat. După moartea lui Germanicus, a părăsit armata și s-a întors la curtea imperială din Roma, ca să-și crească fiica, Agrippina cea Tânără. La fel ca mama ei, Agrippina cea Tânără nu dădea nici un semn că era dornică să adopte rolul de soție supusă. De când Roma era condusă mai degrabă de un împărat decât de un grup de senatori, o nouă cale către centrul puterii se deschidea pentru femei, deși pentru foarte puține dintre ele. În teorie, o femeie putea ajunge împărătească. Agrippina avea deja la activ o căsătorie, precum și un

fiu, când s-a căsătorit cu împăratul aflat la putere, Claudius. Dintre toți cetățenii imperiului era singura de care asculta împăratul și s-a folosit de influența ei nemijlocită ca să se amestece în problemele statului.

Bărbații din jurul Agrippinei nu erau mulțumiți de situație. Observatorii descriau modul în care se folosea de ei ca de niște pioni în jocul șahului politic. După ce a devenit cea mai puternică femeie din stat prin căsătoria cu Claudius, și-a dorit ca fiul ei, Nero, să fie moștenitorul tronului, așa că trebuia să-și convingă soțul să-l ignore pe celălalt fiu și să-l declare pe Nero succesor. Claudius a fost de acord cu cererea ei, ceea ce a dat poporului Romei impresia că era sub papuc. În vreme ce zvonurile răutăcioase se întețeau, împăratul a murit brusc, otrăvit cu niște ciuperci. Să fi fost oare moartea lui cu adevărat un accident? Nu vom ști niciodată sigur, dar Agrippina își atinsese scopul: în sfârșit, fiul ei ținea strâns în mâini frâiele puterii.

Ca să-l pregătească pe Nero pentru viitorul rol de împărat, Agrippina i-a luat cel mai bun profesor din țară, filosoful Seneca. Seneca și-a învățat elevul care era diferența dintre un bun suveran și un tiran: un suveran înțelept, spunea Seneca, își trata supușii și își învingea adversarii cu milă. Un mod de gândire popular printre romani. Îl plăceau pe Nero și îl salutau pe tânărul care trebuia încoronat împărat cu strigăte de bucurie când se arăta în fața porților palatului și se prezenta oamenilor.

Venise vremea ca mama împăratului să arate pe față că nu se mai mulțumea să stea în spatele tronului: voia să domnească alături de fiul ei. Odată, pe când tânărul împărat primea la curte o delegație importantă, a intrat sigură pe ea în sală și a cerut să se așeze alături de el, cu intenția de a prezida întâlnirea. Participanții au oftat îngroziți – o femeie implicată în politică era împotriva oricărei reguli a imperiului. Dar ce puteau face? Cu greu ar fi putut s-o admonesteze pe mama împăratului. Singura persoană care și-a păstrat sângele rece a fost Seneca. L-a sfătuit pe Nero să-și întâmpine mama și să-i arate cel mai apropiat scaun din spate.

Scandalul a fost evitat în ultima clipă, dar valul se întorcea acum împotriva Agrippinei. Îndrăzneala ei începea să-l irite pe Nero și tensiunea dintre ei

creștea. În cele din urmă, împăratul Nero a uitat că trebuie să dea dovadă de milă, așa cum susținea Seneca, și a poruncit ca mama lui să fie ucisă.

Boudicca și revolta britanicilor

Până la urmă, Nero a scăpat de mama lui și de amestecul ei, dar imperiul se confrunta cu alte dificultăți. Nu numai că hotarele din nord-est erau amenințate de germani, dar revolte pe care romanii nu le puteau înăbuși decât prin forță continuau să izbucnească în interiorul imperiului. Uneori, cea mai mică scânteie se transforma într-un incendiu uriaș. O astfel de situație incendiară s-a declanșat în Britania, acolo unde s-a desfășurat una dintre cele mai mari revolte din întreaga istorie a Romei.

La început, totul a părut destul de inofensiv: Prasutagus, un căpitan britanic, a murit și a lăsat moștenire o parte dintre pământurile lui romanilor. A făcut-o ca să le câștige bunăvoința și astfel să fie sigur că nimic nu i se va întâmpla familiei sale. Restul de pământ l-a lăsat fiicelor lui. Dar romanii au pus stăpânire pe tot pământul, ignorând pretențiile femeilor pe care le-au supus unor abuzuri cumplite.

Mama lor, Boudicca, a decis să riposteze. Împreună cu fiicele ei, au luat o căruță și au mers de la un trib la altul, îndemnându-le să se ridice împotriva ocupanților romani. Curând nu mai era vorba doar de pământurile lui Prasutagus, ci de lucruri mai importante – era în joc, nici mai mult, nici mai puțin, decât libertatea tuturor triburilor britanice. „Gândiți-vă pentru ce luptați!“ le striga Boudicca aliaților săi. „Nu e mai bine să mori liber decât să trăiești ca prizonier?“

Mii și mii de războinici au urmat-o în luptă. Cu toate astea, pentru romani nu a fost nimic altceva decât una din numeroasele revolte care izbucneau în mod regulat de-a lungul hotarelor imperiului. În comparație cu puterea imperiului, o revoltă era o simplă neplăcere pentru romanii cu care de

obicei terminau destul de repede. Localnicii au luptat cu- rajos, dar până la urmă nu s-au ridicat la nivelul romanilor. Britania a rămas sub dominație romană.

Roma arde

Sărmanul Nero – femeile păreau să-i aducă numai necazuri. Scăpase de maică-sa, învinsese revolta Boudiccăi din Britania, dar mai trebuia încă să rezolve problema aventurii lui secrete cu o tânără pe nume Poppaea. Întrucât Nero era deja căsătorit, se confrunta cu neplăcuta sarcină de a scăpa de soția sa, Claudia Octavia. Și totuși, nu era ceva prea complicat. Tot ce trebuia să facă era s-o acuze că are o aventură cu un sclav și apoi s-o execute.

Poporul Romei a urmărit cu groază desfășurarea acestei intrigi, căci Octavia era foarte iubită. Nu era deloc impresionat de manevrele lui Nero. Nemulțumirile cetățenilor și revoltele se țineau lanț, iar când a izbucnit un incendiu uriaș, oamenii au susținut că fusese pus chiar de Nero. Zvonul s-a răspândit aproape la fel de repede ca flăcările care s-au dezlănțuit peste oraș, purtate de un vânt puternic. Pagubele au fost imense: străzi întregi și zone mari din oraș au ars până la temelie. Mulți romani bănuiau că Nero dorea să golească locul ca să construiască un palat imens, Domus Aurea sau „Casa de Aur“, dar probabil că nu așa au stat lucrurile. Împăratul chiar și-ar fi deschis ușile pentru refugiați și a scăzut prețul grânelor, ca să ușureze suferința celor care pierduseră totul. Dar nimic nu era destul ca să liniștească poporul. Nero a ajuns să fie cunoscut drept unul dintre cei mai cruzi conducători din istorie.

Ca să deturneze atenția de la persoana lui, Nero trebuia să găsească un țap ispășitor. Primii care i-au venit în minte au fost creștinii: acel grup de străini care abia începeau să câștige adepți, dar cărora romanii nu le acordau prea mare atenție. Roma era un oraș plin de străini, iar cetățenii ei

erau obișnuiți cu zeii lor și numeroasele lor nume. Cu toate acestea, odată cu timpul, și-au dat seama că în credința creștină exista ceva nou și diferit.

Cei mai mulți romani erau tulburați de ideile creștinilor, așa că Nero n-a fost nevoit să facă prea multe eforturi ca să întoarcă în mod firesc furia cetățenilor către acest mic grup de eretici. Pentru început, creștinii au fost prinși și arși pe rug – o scenă înfiorătoare cunoscută ca „torțele umane ale lui Nero“ – sau răstigniți. Se crede că apostolii Petru și Pavel s-au aflat printre cei executați. Un istoric ro- man a scris că Nero a organizat în grădina lui un spectacol de circ, unde creștinii erau îmbrăcați în piei de animale și aruncați câinilor sălbatici. A fost sau nu adevărat, nu vom ști niciodată. E posibil ca Nero să nu fi fost atât de crud pe cât îl prezintă legendele istoriei, dar ceea ce știm este cât de persecutați au fost creștinii și cât de violentă și sângeroasă a fost acțiunea.

Femei martir

În secolele care au urmat, persecuțiile aplicate creștinilor au devenit tot mai răspândite. Ori de câte ori existau pro- bleme și poate pentru că se simțeau amenințați de noua credință, romanii jefuiau bisericile creștinilor, le luau bu- nurile și îi omorau. Dar nimic din tot ce făceau nu avea efectul scontat. Răspândirea creștinismului era de neoprit.

În realitate, mulți oameni erau atât de impresionați de forța acestor martiri creștini, încât se converteau și ei la noua credință și se duceau de bunăvoie la moarte. În orașul Lyon, o tânără sclavă pe nume Blandina a fost aruncată animalelor sălbatice, după ce a fost arsă pe grătar, timp în care a repetat în permanență propoziția „Sunt creștină“. Între timp, în Cartagina, o nobilă pe nume Perpetua s-a chinuit mult până s-a decis să se boteze odată cu sclava ei, Felicitas. În timp ce era în închisoare, a ținut un jurnal în care și-a descris suferința. Abia devenise mamă, trebuia oare să-și abandoneze copilul pentru noua credință? În cele din urmă a făcut-o și a ales moartea.

Exact ca Perpetua, mulți creștini au fost martirizați pentru că și-au păstrat credința creștină. Mai târziu, acești martiri au fost venerați ca sfinți.

În deșert

Nu toată lumea voia să moară ca un martir. Persecuția creștinilor sub împăratul roman Dioclețian a fost deosebit de crudă, așa că unii au ales altă cale: un sacrificiu pentru credința lor care nu cerea vărsare de sânge. Hristos însuși le arătase un alt mod de răzvrătire împotriva relelor lumii: să ducă o viață simplă, în sărăcie totală.

Nu mai trebuie spus că, pentru abstinența totală, cunoscută sub numele de ascetism, era nevoie de multă practică. În loc să umble după aur, lux și plăceri, mâncau din sărăcie, mergeau pe jos și îmbrăcau haine simple. Ca să se apere de tentațiile vieții, unii apelau la strategii nebunești. La fel ca pustnicii din India, se retrăgeau în păduri izolate sau foloseau lanțuri ca să-și lege piciorul de rădăcina unui copac în speranța de a le întări hotărârea. Alții se urcau pe stâlpi înalți și stăteau în vârf luni întregi, ani în unele cazuri. Voința de fier a acestor „sfinți stâlpnici“ sau stiliți era invidiată de toți prinții și regii, iar cei care erau în stare să îndure asemenea încercări erau foarte respectați, ca niște martiri.

Deșertul era un loc pustiu, dezolant. Se spune că Sfântul Antonie, un călugăr egiptean, a fost primul care s-a retras în pustietatea deșertului. În timp ce era acolo, a fost vizitat de Diavol în persoană, care a încercat să-l ducă pe căi greșite. Antonie și alți călugări au fost cunoscuți ca Părinții Pustiei și au devenit celebri, dar egalele lor, Mamele Pustiei, erau mai puțin cunoscute. Pentru a se putea alătura comunităților religioase din deșert, aceste femei se deghizau în bărbați. Totuși, asta ducea uneori la neînțelegeri. După ce s-a dat drept bărbat și a intrat la mănăstire, o femeie a fost acuzată că era tatăl unui copil și că își încălcase jurământul de castitate. În loc să fugă, a acceptat acuzațiile și a părăsit mănăstirea ca să

crească copilul. Călugării au descoperit că nu putea să fie tatăl copilului numai când a fost înmormântată...

Despre Mamele Pustiei, în secolul al IV-lea, părintele Bisericii Ioan Hrisostomul (Ioan Gură-de-Aur) scria: „Adesea femeile au luptat cu mai mult curaj decât bărbații și victoriile lor au fost mai glorioase“.

Una dintre aceste femei, Macrina cea Tânără, se trăgea dintr-o familie bogată, aristocrată, din Cappadocia. Macrina avea mulți frați care o învățaseră filosofie și științe, precum și multe alte lucruri. Firește, frații ei, în special Vasile și Grigorie, vor fi cei care mai târziu vor câștiga faima și gloria; astăzi fac parte dintre cei mai importanți învățători ai Bisericii din toate timpurile. Dar Macrina a fost cea care le-a arătat calea. Când tânărul Vasile s-a întors de la studii din Grecia, „îngrozitor de mândru de priceperea lui în retorică și logică“ (așa cum scria mai târziu Grigorie), Macrina i-a mai tăiat din elan și i-a cerut să urmeze calea unui adevărat creștin. După plecarea lui, Macrina a donat toate bunurile familiei și le-a spus sclavelor și slujitoarelor că din acel moment erau surori. S-a mutat cu ele într-un loc foarte îndepărtat, în afara orașului, și au fondat o comunitate de maici. Fratele ei Vasile a auzit de ea și i-a urmat exemplul.

Împăratul Constantin se alătură creștinilor

Între timp, lucrurile nu mergeau foarte bine pentru romani. Estul era atacat de sasanizi, o dinastie domnitoare care i-a condus pe perși din nou spre putere și glorie. Împreună cu germanii în vest, îi slăbeau pe romani pe două fronturi. Criza se simțea și în interiorul imperiului, făcând din locuitori o pradă tot mai ușoară pentru creștinii care le spuneau romanilor asaltați: „Zeii voștri v-au părăsit!“ Din ce în ce mai mulți oameni începeau să creadă în spusele lor și hotărau să li se alăture. În cele din urmă, părea că este doar o chestiune de timp până în momentul când Imperiul Roman avea să devină creștin și un împărat să se convertească la creștinism.

Dar asta ce însemna? Ar fi putut un împărat să se decidă cu adevărat să renunțe la bunurile lui și să ducă o viață în sărăcie? S-ar fi putut lipsi de relațiile bazate pe putere așa cum făcuse Macrina cu sclavele ei? Ar fi putut sta pe un stâlp? Toate astea aveau să fie un experiment interesant. Problema era că în cazul în care împăratul renunța la putere, nu mai era împărat.

De multă vreme creștinii nu mai urmau cu toții calea ascetismului; înainte credeau că sfârșitul lumii era aproape. Dar cum părea că mai aveau de așteptat, au început să se pregătească pentru lumea în care trăiau. Comunitățile de creștini din orașe hirotoniseau preoți și alegeau episcopi, creând o ierarhie, chiar dacă era împotriva învățăturilor lui Iisus. Iisus respinsese în mod expres ierarhia, dar era limpede că era mai ușor să găsești noi adepți decât să respecți regulile stricte, așa cum propovăduise Iisus.

Creștinii au continuat să câștige noi adepți și au devenit o putere reală. Pentru conducătorii Romei reprezentau o amenințare. Deci nu era logic să se alieze cu ei? Împăratul Constantin, primul împărat creștin al Romei, știa că nu putea pleca în pustiu și nu putea deveni pustnic. În schimb, s-a oferit să împartă domnia cu creștinii.

De la vechea Romă la noua Romă: Constantinopol

Constantin era copilul nelegitim al fiicei unui cârciumar și al împăratului Romei. Cu toate că mama lui, Elena, pro- venea dintr-o clasă inferioară, a negociat cu succes poziția fiului ei ca moștenitor al tatălui său. Drept mulțumire, după ce a devenit suveran, Constantin i-a dat mamei sale titlul onorific de împărătească.

Constantin a emis un decret care stabilea că, începând din acel moment, creștinii nu aveau să mai fie persecutați. La vremea aceea, se afla la Milano, așa că legea a fost cunoscută ca Edictul de la Milano. A fost un pas

impor- tant căci, deși torturarea și uciderea creștinilor erau atât de răspândite până atunci – odată cu Edictul aceste practici au luat sfârșit.

Constantin a continuat să facă nenumărate concesii creștinilor. A invitat mai mult de 300 de episcopi din tot imperiul la un conciliu în care aceștia au discutat despre esența „credinței drepte“. În greacă, cuvântul pentru „drept“ este orthos, iar cuvântul pentru „credință“ este dox; începând din acel moment, fiecare biserică din imperiu va practica credința ortodoxă.

Totul se schimbase radical. După ce secole de-a rândul au fost persecutați de împărații romani, creștinii aveau acum un împărat roman care le spunea cât de dreaptă era credința lor. Constantin, pur și simplu, s-a instalat în fruntea conciliului. Încercările de a forma o Biserică unită au eșuat de la primele dificultăți, pentru că unii episcopi au refuzat să facă compromisuri în privința unor probleme controversate, rămânând în schimb agățați de propria tradiție. Acești episcopi au fost numiți apo- stați, iar Biserica Ortodoxă nu a avut altă opțiune decât să-i excludă. Au plecat să-și înființeze propria Biserică. Creștinismul trăia prima schismă.

Când ceva nu mai funcționează așa cum trebuie, este logic să faci o schimbare. Predecesorul lui Constantin, Dioclețian, a încercat să depășească nenumăratele probleme ale imperiului, împărțind puterea între patru conducători: doi împărați (Augusti) și doi co-împărați (Cezari). Credea că acest sistem îi va ajuta să-i respingă mai ușor pe germani spre vest și pe sasanizi spre est – soluție logică, dar Dioclețian n-a luat în seamă reticența succesorilor săi de a împărți puterea. În loc să se concentreze pe dușmanii din afară, Constantin și co-împăratul lui au intrat în conflict. Constantin a ieșit victorios și s-a mutat în jumătatea de răsărit a imperiului, fondând un oraș care îi purta numele: Constantinopol. Orașul a devenit noua capitală a Imperiului Roman.

Cât despre romani, ei nu puteau avea decât o singură capitală: eterna Romă. Prin urmare, Constantin a construit pur și simplu o nouă Romă. A pus bazele noii capitale în Bizanț, o veche colonie grecească situată pe malurile Bosforului, un canal îngust aflat între continentele Europa și Asia, care oferea acces atât la Marea Neagră, cât și la Mediterana. Noua Romă trebuia

s-o imite pe cea veche cât mai îndeaproape. Împăratul a construit un palat, dar și un forum și o arenă pentru jocuri și curse de care.

La acea vreme, noii „romani“ din Constantinopol nu știau că orașul lor va deveni inima unui nou imperiu, pe care mai târziu istoricii îl vor numi Imperiul Bizantin. Constantinopolul va ajunge una dintre cele mai frumoase metropole ale lumii.

Așchii și oase

În timp ce Constantin și episcopii puneau bazele unei alianțe, Elena, mama lui Constantin, se străduia să crească importanța creștinismului în imperiu. Pentru împărătească, mesajul creștinismului era că trebuia să fie generoasă și omenoasă cu toți cetățenii imperiului: toată lumea, de la cel mai sărac cerșetor până la cel mai rău criminal, toți erau demni de compasiunea ei. Elena călătorea mult. Intra în biserici și, în loc să facă oamenilor semn cu mâna din amvon, îmbrăcată în toalete splendide, purta haine simple și se amesteca printre ei, discutând. În multe locuri pe unde a umblat a construit biserici noi. Oriunde întâlnea sărăcie și suferință dona bani și făcea tot ce-i stătea în putință să aducă alinare. Îngrijea bolnavi și chiar criminali care erau renegați de societate.

Faptele împărătesei Elena păreau a fi motivate de o iubire reală pentru oameni, așa că era foarte respectată și incredibil de iubită, ceea ce dovedea că era probabil o personalitate puternică și impunătoare. După vârsta de 70 de ani, a făcut o călătorie în Palestina, pe care a povestit-o în scris; era pentru prima dată când un suveran căuta cu mare grijă locurile unde trăise Iisus. Cât a stat acolo, a vizitat și locul de unde primii apostoli creștini au pornit în călătoria lor spre Roma.

Elena a construit o biserică în Betleem, locul unde s-a născut Iisus. De asemenea, a făcut săpături în locul unde a fost răstignit și unde a fost

îngropat Iisus. S-a spus că în timpul săpăturilor a descoperit „Adevărata Cruce“ – crucea pe care murise Hristos cu trei secole înainte. Adevărul acestei afirmații este foarte contestat, cu toate că mai târziu Elena a afirmat că a împărțit crucea în trei părți. A luat o bucată la Roma, a trimis una fiului ei la Constantinopol și ultima a lăsat-o la Ierusalim.

În acea vreme, legătura oamenilor cu Dumnezeu era la fel de importantă ca pâinea pe care o mâncau și aerul pe care îl respirau. Nu-l putea vedea pe Dumnezeu, nici nu puteau să-l atingă cu mâna, așa că păstrau în schimb obiecte care aveau o legătură simbolică cu El. Credincioșii strângeau relicve: oase de sfinți sau obiecte care le aparținuseră cândva. În jurul perioadei când Elena a călătorit la Ierusalim, bucățele de lemn presupuse a fi din Crucea Adevărată au început să circule printre creștinii din lumea întreagă; așchii nu mai mari decât un deget erau foarte căutate și păstrate ca o comoară. Moaștele erau cumpărate și furate, iar în jurul lor se construiau biserici – uneori chiar orașe întregi – căci oamenii sperau ca sfintele obiecte să le aducă protecție, siguranță, fericire și prosperitate.

Femei apostoli

Răspândirea uluitor de rapidă a creștinismului se datora într-un fel și distanțelor mari pe care le parcurgeau primii apostoli. Odată ajunși la destinație, câștigau foarte repede noi adepți, astfel încât creștinismul s-a răspândit mult mai rapid la marginile imperiului decât în centrul lui. În timp ce Constantin renunța la persecutarea creștinilor din Milano, Armenia era deja un stat creștin, cu o nouă religie acceptată de rege și de poporul lui.

Cam pe când împărăteasa Elena pleca spre Ierusalim, o prezicătoare rătăcitoare din Siria a ajuns în micul regat al Iberiei (Iviria), astăzi o parte a Georgiei. Numele ei era Nino și a petrecut mai multe luni călătorind spre răsărit, traversând pe drum munți înalți de 3 000 de metri. După ce a ajuns în Iberia, s-a retras într-o colibă, unde și-a dedicat timpul preparării

medicamentelor din plante și vindecării bolnavilor. A devenit foarte cunoscută pentru reușitele ei și, când regina s-a îmbolnăvit grav, i-a cerut ajutor lui Nino. Îngrijită de ea, regina s-a făcut bine – respectul și uimirea oamenilor pentru străina care ajunsese în țara lor atât de nevoiașă și izolată au crescut.

Regele Mirian al III-lea a vrut s-o răsplătească pe Nino. Ea a refuzat și a explicat că vindecarea venea de la Dumnezeu. Umilința și modestia ei l-au impresionat pe rege aproape la fel de mult ca puterile vindecătoare, așa că a decis să se convertească și el la creștinism. Nino i-a cerut să construiască o biserică și i-a sugerat și să trimită oameni la Roma ca să-i ceară lui Constantin preoți. În acest timp, a devenit una dintre cele mai importante personalități din țară. Autoritatea ei era atât de mare încât, înainte de moarte, i s-a dat chiar sarcina de a alege viitorul episcop.

Nu încape nici o îndoială, Nino este cea care l-a convertit pe rege și întreaga Georgie la creștinism. Cu toate astea, la puțin timp după moartea ei, georgienilor le-a fost greu să se împace cu gândul că o femeie devenise unul dintre cei mai importanți sfinți ai țării lor. După mai mult de 100 de ani, unii teologi încă susțineau că Nino a fost bărbat, în timp ce alții afirmau că întreaga ei poveste a fost inventată. Același lucru s-a spus despre multe femei predicatoare care au călătorit din oraș în oraș în primii ani ai creștinismului. Apostolița Iunia, care era foarte respectată de Pavel, a fost și ea descrisă de istorici ca fiind bărbat, punând un „s“ la sfârșitul numelui ei, schimbându-l în Iunias. Doar de cu- rând această afirmație a fost corectată de cercetători: Iunia era femeie (fără „s“), iar faptul că era apostol este o dovadă că la începuturi creștinii îi tratau pe bărbați și pe femei ca fiind egali.

Femei pe drumurile Palestinei

În primii ani ai creștinismului, femeile se bucurau de o libertate inexistentă până atunci. Dintr-odată li se deschideau și alte posibilități decât căsătoria: creștine fiind, puteau învăța să citească și să scrie, să studieze limbi străine sau Sfânta Scriptură. Dar, în afară de asta, puteau și să călătorească în țări îndepărtate.

Multe dintre ele au urmat exemplul împărătesei Elena: au continuat să facă pelerinaje spre locurile creștinătății, au fondat mănăstiri și au îngrijit suferinzi și oameni nevoiași. Au construit instituții care să aibă grijă de acești oameni, precum și adăposturi care să găzduiască și să dea de mâncare pelerinilor. Existența acestor adăposturi le-au permis femeilor să călătorească: fără ele, mai mult ca sigur, nu s-ar fi putut aventura la drum. Nu cu mult timp în urmă, Sfânta Tecla se pusese singură în mare pericol și, oriunde se dusese, fusese pedepsită doar pentru că era femeie care călătorea singură. Acum lucrurile se schimbaseră.

La acea vreme, o poveste anume stârnea mare vâlvă: povestea unei femei romane, pe nume Melania. Fiica unui senator bogat, Melania a crescut într-un palat minunat și a ascultat cu invidie și admirație aventurile bunicii ei care se întorsese de curând dintr-un pelerinaj în Palestina. Când a împlinit 20 de ani, Melania s-a decis s-o ia pe urmele bunicii și să devină ascet. La început, familiei i-a fost greu să-i înțeleagă decizia, dar în cele din urmă a reușit să-și convingă mama și soțul și amândoi au însoțit-o pe Melania în călătoria ei spre răsărit. În Africa de Nord l-a vizitat pe Augustin de Hipona, unul dintre cei mai importanți doctori ai Bisericii. Cât a fost tânăr, dusese o viață dominată de violență, făcând parte dintr-o bandă care bântuia pe străzi. Când s-a maturizat, a scris un text despre convertirea lui, Confesiuni, ceea ce i-a întărit faima ca filosof al Bisericii. Melania și-a continuat drumul spre Ierusalim unde ea și soțul ei au construit două mănăstiri pe Muntele Măslinilor. La moarte, Melania a donat o mare sumă de bani pentru construirea unei biserici și pentru săraci.

Multe femei romane bogate și-au donat bunurile organizațiilor creștine. Puteau decide singure ce să facă cu banii lor – ceva de neconceput în vechea Romă. Aceste femei făceau mai mult decât să construiască mănăstiri, abații, spitale și azile pentru săraci: de obicei insistau și să le conducă.

Câțiva dintre cei mai de seamă bărbați ai Bisericii au fost ajutați de femeile bogate. Unul dintre ei a fost apostolul Pavel, care a primit atât bani, cât și ajutor juridic din partea lor. Altul a fost Sfântul Ieronim, care a tradus Biblia în latină. Depindea de ajutorul altora, iar la Roma a fost ajutat de o femeie pe nume Marcela, care își transformase casa în loc de întâlnire pentru creștini. Aici a întâlnit-o pe Paula care a devenit Sfânta Paula a Romei. Ieronim și Paula au plecat în Palestina unde, cu banii Paulei, au fondat patru mănăstiri.

Adio zeilor antici

La aproximativ 50 de ani după moartea lui Constantin, împăratul Teodosie cel Mare declară creștinismul religie de stat în Imperiul Roman. Nu era o simplă formalitate: acum, comunitățile de creștini erau mari și puternice și începeau să-i convingă pe cei care încă îi celebrau pe vechii zei. Foștii persecutori erau acum cei persecutați. În Alexandria trăia o filosoafă pe nume Hypatia, care era cunoscută pentru înțelepciunea ei chiar în locuri mult mai îndepărtate de orașul în care trăia. Dar și cele mai respectate personalități se zbăteau să facă față curentului. Hypatia era o apărătoare a păgânismului și a tradiției preoteselor grecești. Un preot creștin pe nume Petru Lectorul a stârnit atâta ură împotriva ei, încât o mulțime furioasă de creștini a alungat-o din biserică și au omorât-o.

Pentru creștini, venerarea vechilor zei însemna vrăjitorie diavolească. Totuși, asta nu-i împiedica să comunice cu noul lor zeu folosind ritualuri care uneori erau asemănătoare celor vechi. Până în acel moment, oamenii aveau obiceiul să se închine spiritelor ocrotitoare în fața unui mic altar așezat în colțul unei încăperi, unde aprindeau lumânări și aduceau mici ofrande. Nu se puteau ruga noului zeu al creștinilor tot acolo? Și mesagerilor Lui, martirii și apostolii? Sigur că puteau! Imagini – de data asta icoane (portrete ale lui Iisus, ale discipolilor sau unor sfinte ca Tecla și

Nino) – împodobeau firidele caselor, precum și spațiile publice, oferind credincioșilor o fereastră către lumea invizibilă a lui Dumnezeu.

Cu toate că vechii zei au dispărut treptat, câteva dintre ritualurile închinate lor au rămas. Împăratul Teodosie cel Mare a desființat focul veșnic din Templul Vestei și n-a mai îngăduit cultul ei. Acesta a fost și sfârșitul Oracolului din Delphi. Un istoric al vremii povestește cum Pitia și-a prezis căderea în ultimul ei oracol:

Spune regelui că măreața casă meșteșugit lucrată s-a prăbușit.

Nici adăpost nu mai are Apollo, nici sfinte frunze de laur;

Fântânile acum au tăcut; profeția s-a stins.

Descendenții lui Teodosie au fost creștini și membri ai Bisericii. Nepoata lui Teodosie, Pulcheria, a fost comparată cu Fecioara Maria, Mama lui Hristos, Pulcheria fondând trei biserici în Constantinopol în onoarea ei. Din acel moment, deciziile în problemele de credință erau luate de episcopi în adunările lor, iar Pulcheria și-a însoțit fratele la un conciliu al episcopilor din Efes, în anul 431 d.Hr. În timpul acestui conciliu, episcopii au stabilit o nouă doctrină, care dădea o importanță deosebită Fecioarei Maria. Prin această dogmă decretau că Maria l-a născut pe Fiul lui Dumnezeu; a primit titlul oficial de Theotokos, care însemna „născătoare de Dumnezeu“ sau „Maica Domnului“. Episcopii au ridicat-o pe Maria de la statutul de sfânt obișnuit la unul mult mai important.

Chiar dacă teologii nu au făcut din ea o zeiță, în secolele care au urmat creștinii au început să i se roage și să i se închine ca unei zeități feminine.

Migrație

Imperiul Roman s-a schimbat, și asta nu doar din cauza creștinilor. Constantin a mutat capitala în partea greacă a imperiului, pentru că începuse să fie chiar dificil să apere vestul imperiului de germani. Inițial, germanii au făcut totul ca să-i împiedice pe romani să-și extindă teritoriul, dar acum rolurile se schimbaseră și ei erau cei care făceau incursiuni în teritoriul roman.

Și din motive serioase. Migrația lor fusese declanșată de evenimente din răsărit, departe de lumea romană, unde hunii continuau să înainteze spre vest în căutarea de noi prăzi. Hunii erau un popor nomad de călăreți din Asia Centrală și răspândeau groaza și teroarea în calea lor. Tactica lor specifică de luptă era să-și nimicească adversarii de pe cal, spre deosebire de romani și germani, care intrau în luptă, acești neînfricați războinici trăgeau cu arcul din șaua cailor care goneau în galop.

Hunii cucereau teritoriile unele după altele, obligând triburile care trăiau acolo să-și caute alte pământuri. Triburile germanilor luate cu asalt s-au mutat de la est spre vest și de la nord spre sud, ajungând în Franța, Italia, Spania și chiar în Africa de Nord. În cel mai scurt timp vechea ordine a fost aruncată în haos. O populație uriașă și-a părăsit ținuturile străvechi, într-o deplasare cunoscută sub denumirea de Marea Migrație. În loc să se lase cuceriți și înrobiți de huni, triburile germanice forțau teritoriile vecinilor lor. Nici măcar Roma nu a fost cruțată. Vizigoții și vandalii au jefuit orașul de trei ori, motiv pentru care folosim acum cuvântul „vandalism“ care descrie orice distrugere fără sens. În acest caz, totuși, cuvântul este înșelător, căci vandalii au furat nenumărate valori, dar au distrus foarte puțin.

Căderea Imperiului Roman

În timp ce hunii înaintau spre vest ștergând, în drumul lor, de pe hartă triburi, presiunea asupra Romei creștea. Cu puțin timp înainte de moartea lui, Teodosie cel Mare a decis să împartă Imperiul Roman între cei doi fii ai săi. La fel ca Dioclețian, credea că era singurul mod ca Roma să reziste în fața dușmanilor care acum atacau din toate părțile. Așa cum existau două Rome din cauza noii capitale, Constantinopol, acum aveau să existe și doi împărați: Honorius în apus, și Arcadius în răsărit. Oricum, vechea Romă n-a mai rezistat mult, așa că Honorius a fugit cu întreaga curte în orașul de pe coastă, Ravenna.

La puțin timp, vizigoții au jefuit Roma. Spre marea lor mirare, au reușit să pună mâna pe o pradă deosebit de valoroasă: Galla Placidia, fiica lui Teodosie și sora celor doi împărați. Regele vizigot, Alaric, plănuiește s-o ia de nevastă, așa că fură și niște aur și bijuterii pe care să i le dea ca dar de nuntă. Câțiva ani mai târziu, are aceeași soartă ca mulți alți războinici: hoarda lui se îndreaptă spre Sicilia, iar el moare în toiul unei bătălii. Cumnatul său, Ataulf, preia comanda și pune mâna și pe mireasa lui Alaric. Galla Placidia, sora împăraților romani, era acum soția unui șef de trib barbar. Nu exista un semn mai evident: zilele Romei erau numărate.

Galla s-a măritat cu ambii fără voia ei și a devenit regina germanilor tot împotriva voinței ei. În ciuda acestui fapt, se pare că se înțelegea bine cu soțul ei: Ataulf îi promisese că, în situația în care el murea, ea se putea întoarce la familia ei de la Roma. Așa s-a și întâmplat, s-a întors la Ravenna după doar câțiva ani.

Întoarsă la curtea lui Honorius, a fost primită cu suspiciune de câțiva dintre curtenii împăratului. La urma urmei, venea chiar din tabăra dușmană, soția unui rege barbar. Când între frați și surori a izbucnit lupta pentru putere, fratele ei a încercat să folosească faptul împotriva ei. Dar Galla era vicleană și, la moartea lui Honorius, a urcat pe tron ca succesor propriul fiu. Cum băiatul nu avea decât șase ani, a domnit în locul lui. Regina germanică de odinioară reușise să pună mâna cu succes pe tronul imperial al Romei.

Mai târziu, zvonuri răuvoitoare au acuzat-o de căderea Imperiului Roman de Apus. Dar, desigur, era o absurditate: sub presiunea diferitelor triburi

germanice care forțau granița spre sud, imperiul, ca o hartă mult prea folosită, era deja zdrențe înainte de domnia ei.

Totuși, ceva era în neregulă cu victoria vizigoților. Triburile germanice se temeau de cultura romană și de piețele ei publice, de casele cu multe etaje, de apeducte, străzi și economia complexă. Așa că, în loc să facă din teritoriul cucerit unul germanic, au încercat să devină ei înșiși romani. La urma urmelor, după cum spune proverbul, când te afli la Roma... Când conducătorul germanic Odoacru l-a de- tronat pe ultimul împărat al Imperiului Roman de Apus, și-a trimis însemnele la Constantinopol, explicând că din acel moment el și alții asemenea lui vor domni ca regi și vor fi loiali față de Constantinopol.

Imperiul Roman din Antichitate nu mai exista.

Pretutindeni

ORICE SFÂRȘIT ÎNSEAMNĂ UN NOU ÎNCEPUT

După căderea Romei în mâinile vizigoților, în Imperiul Roman nu mai domnea doar un singur împărat. La vre mea aceea, cetățenii orașului lui Constantin nuși dădeau seama, dar se născuse un nou imperiu, care va fi numit Imperiul Bizantin. Inima lui nu mai era în Italia, ci în Grecia, iar noii romani vorbeau greaca, nu latina. Nu mai credeau că împăratul era în același timp suveran și zeu, întrupați întro singură ființă.

Și creștinismul se schimbase. Prin alianța cu împăratul, trecuse pur și simplu în cealaltă tabără. În primele trei secole, creștinismul fusese un simbol al revoltei împotriva elitei consacrate, dar acum făcea parte din ea. Biserica sa îmbogățit și a devenit puternică. Acum era oficial: suvera nul creștinilor era numit de zeul creștin.

Libertatea pe care creștinismul leo dăduse femeilor a dispărut repede. Unii chiar începeau să se îndoiască de existența Sfintei Nino și a altor sfinte femei: Tertulian, un avocat din Cartagina, afirma deja că textele care descriau călătoriile făcute împreună de Pavel și Tecla nu erau alt ceva decât niște făcături. După Tertulian, Pavel a fost un apostol important, dar povestea cu Tecla era mai bine să fie uitată. Ca un avertisment în privința prezenței femeilor în Biserică, spunea: „Nerușinarea femeilor care își asumă dreptul de a predica nu trebuie să le permită să meargă atât de departe încât să pretindă dreptul de a boteza“. Mulți alți învățați importanți ai Bisericii au exprimat păreri asemănătoare.

Existau totuși și voci care se opuneau. Părinții Bisericii Grigorie al Nyssei, Grigorie de Nazianz și Ambrozie al Milanului au celebrato cu toții pe Tecla ca pe prima feme ie martir și sau arătat foarte impresionați de inteligența Macrinei, în timp ce episcopul bizantin Ioan GurădeAur lea lăudat pe aceste femei creștine pentru dăruirea lor și vorbea mereu despre curajul și inteligența lor. Dar acești învățați nui puteau împiedica pe oamenii Bisericii să re stabilească treptat vechea ordine. Tertulian se putea odihni liniștit în mormânt: femeile nu vor avea dreptul să boteze. În timp ce Macrina, Melania, Nino și multe alte femei străbăteau lumea convertind noi adepți ai

creștinismului, episcopii au decis, în Conciliul de la Laodicea, să interzică femeilor să devină preoți. A fost una dintre multele decizii luate de episcopi în încercarea de a pune din nou femeile la locul lor. Femeile trebuiau ținute departe de putere, și asta includea și puterea Bisericii.

Aproximativ în această perioadă, oamenii au început să citeze un pasaj din Biblie, atri buit în mod tradițional apostolului Pavel:

Femeile ar trebui să tacă în biserică. Nu le este îngăduit să vorbească, ci să se supună, precum zice și legea.

Astăzi nu există nici o îndoială că Pavel a scris cu adevărat aceste cuvinte. Oricum, citatul sa dovedit a fi la fel de eficient ca povestea cu Adam și Eva. De câte ori cineva voia să închidă gura unei femei, tot ce trebuia să facă era să amintească de povestea Căderii și de acest citat presu pus a fi scris de Sfântul Pavel.

În ciuda tuturor acestor lucruri – și poate pentru prima dată în istorie – creștinismul timpuriu a deschis pentru femei o ușă secretă, care de atunci nu sa închis nicioda tă pe deplin. O femeie care ducea o viață virtuoasă așa cum cereau învățăturile creștine puteau dobândi faimă și recunoaștere. Lucru valabil pentru toată lumea. Creștinii care luau în seamă învățăturile lui Iisus, și nu deciziile Bisericii găseau în ele multe argumente bune pentru ai trata pe toți oamenii ca egali.

Na durat mult timp ca femeile să folosească acea ușă secretă pentru a ajunge la un nivel de putere și glorie fără precedent. Una dintre aceste femei a fost Teodora, împără teasa Imperiului Bizantin.

De la Roma la Constantinopol

IMPERIUL BIZANTIN

De la actriță de circ la împărătească:incredibila ascensiune a Teodorei

Bosforul este o strâmtoare care se întinde ca o linie subțire între continentele Asia și Europa. Acesta este teritoriul pe care a decis Constantin să ridice noua Romă. În cel mai îngust loc, malul vestic și malul estic sunt despărțite de doar 700 metri de apă. După o scurtă traversare cu barca, ești pe pământ asiatic.

Imperiul Roman se întindea până foarte departe în Europa. Odată ajunși pe partea asiatică a Bosforului, călătorii erau nevoiți să străbată sute de kilometri de la un cap la altul al Asiei Mici și al Siriei, înainte să ajungă la marginea imperiului. Hotarul estic va avea parte de 1 000 de ani de necontenite conflicte între greci, romani și perși.

Asia Mică și Siria au fost primele locuri ale începuturilor creștinismului. Curând, regiunea va fi gazda unor mari schimbări. Încă făcea parte din Imperiul Roman și, ca pretutindeni, toți ochii erau țintiți pe inima lui: Constantinopolul, noua Romă de pe Bosfor.

În Antichitate, toate orașele care se respectau aveau un circ – o arenă de distracții în aer liber. În Constantinopol, hipodromul era o imensă construcție din piatră cu o pistă de alergări în formă de U, pentru cursele de cai și care. Într-o parte exista o lojă pentru împărat, cu un acoperiș pe care erau patru cai din aur care fuseseră comandați la Roma de Constantin, personal.

Circul putea primi un public de 100 000 de oameni – mai mult decât cel mai modern stadion de fotbal. Dacă voiai „pâine și circ“, așa cum un poet

roman*** a ridiculizat astfel de forme de distracție, atunci trebuia să te pregătești să te supui unui zgomot asurzitor, unei oribile duhori și să fii strivit din toate părțile de sutele de oameni. Cei mai mulți spectatori stăteau pe bănci de lemn, în vreme ce senatorii și omenii de succes și influenți urmăreau spectacolul de pe scaune din marmură. Femeile și copiii, pe de altă parte, trebuiau să se mulțumească să stea în picioare; până la urmă ar fi trebuit să fie bucuroși că măcar li se dădea voie să intre.

În Bizanț viața se învârtea în jurul circului, nu al Palatului Imperial. Două grupări, Verzii și Albaștrii, se luptau în cursele de care și de cai, iar oamenii pariau o grămadă de bani pe favoriți. De asemenea, în timpul jocurilor aveau suficient timp ca să discute despre visurile și ambițiile lor, precum și să critice guvernarea.

Circul era locul unde împăratul se afla față în față cu poporul și, ciulind urechea, își putea da seama care era starea de spirit în oraș.

În pauzele dintre cursele de care și de cai, publicul era distrat de saltimbanci și comedianți, animale sălbatice, meciuri de box, dansuri, cântece și gimnastică. Distracțiile erau însoțite de muzică cântată la orgă – un instrument cu tuburi din bronz care scot sunete datorită aerului pompat în ele de un burduf. Orga era foarte îndrăgită și un acompaniament care nu putea lipsi de la evenimentele sportive.

Actorii și acrobații se situau pe treapta cea mai de jos a societății. Erau nevoiți să muncească din greu pentru pâine și puține meserii erau atât de disprețuite; predicatorii protestau în permanență împotriva imoralității din circ. După părerea lor, dăuna sufletului creștin. Totuși, asta nu-i împiedica să ia parte la spectacole.

S-a întâmplat ca după moartea soțului ei, dresor de urși, una dintre dansatoare să se trezească într-o sărăcie lucie. El era tatăl celor trei copii ai ei și membru al grupării Verzilor. Odată cu moartea lui, mama și-a pierdut orice mijloc de trai. Disperată, și-a acoperit cele trei fiice cu ghirlande și le-a cerut să cânte pentru spectatori. Apoi a apelat la spectatori pentru ajutor și în cele din urmă a găsit o slujbă nouă la gruparea Albastră. Familia era salvată.

Așa cum se obișnuia la vremea aceea, fetele o luau pe urmele mamei. Teodora, fiica mijlocie, era de o frumusețe ieșită din comun, iar spectacolele ei de dans și pantomimă erau atât de fermecătoare, încât a devenit o adevărată celebritate.

Dar evenimentele din viața Teodorei au luat o întorsătură neașteptată, ca într-un basm. A călătorit în Africa de Nord cu un bărbat despre care spunea că o scăpase de la circ cumpărându-i libertatea. În cele din urmă, bărbatul a abandonat-o, așa că s-a întors de una singură la Constantinopol. În călătoriile ei a întâlnit câțiva preoți care i-au vorbit despre creștinism, impresionând-o profund. Când, în cele din urmă, a ajuns înapoi la Constantinopol, s-a mutat într-o simplă colibă, a jurat să ducă o viață creștină plină de pioșenie și să-și câștige existența torcând lână (amintiți-vă că, potrivit filosofilor antici greci, aceasta era cea mai onorabilă ocupație pentru o femeie).

Într-o zi, frumoasa Teodora l-a întâlnit pe Iustinian, nepotul împăratului și succesorul la tron. Între cei doi s-a născut o iubire puternică, dar și imposibilă. Pur și simplu, Teodora nu-și putea uita jurământul de penitență; risca mânia vecinilor și să fie alungată. Și pentru Iustinian era în joc nici mai mult, nici mai puțin decât tronul. Conform unei legi vechi de 500 de ani, unui bărbat cu statutul lui îi era interzis să ia în căsătorie pe cineva atât de umil ca o actriță.

Dar Iustinian nu putea fi făcut să se răzgândească. Împărăteasa voia să zădărnicească cu orice preț căsătoria cu Teodora, așa că a așteptat să moară și și-a convins unchiul să schimbe legea. În cele din urmă, el și Teodora s-au căsătorit cu o ceremonie somptuoasă în fața întregului oraș. Fata care trăise cândva într-un circ cerșind bani s-a mutat în minunatul palat imperial. În Roma precreștină o astfel de ascensiune ar fi fost de neconceput. Dar Teodora a intrat pe ușa din spate pe care creștinismul o deschisese pentru femei: dacă te pocăiai pentru păcatele tale și te purtai bine, puteai depăși toate obstacolele.

Orașul Teodorei și al lui Iustinian

Poporul o suspecta pe Teodora că ar fi fost vrăjitoare. Unii credeau chiar că împăratul avea puteri supranaturale. Se răspândise chiar zvonul că Iustinian își putea scoate capul și apoi să-l pună la loc sau să se facă invizibil.

Curând, împăratul a fost implicat într-un conflict violent cu poporul. Cele două grupări ale circului și-au unit forțele și s-au întors împotriva statului. Într-un glas, Verzii și Albaștrii au cerut un nou împărat. Când cererea le-a fost respinsă, s-au dezlănțuit și au dat foc la case. Înfuriați, orășenii strigau „Nika!“ („Victorie!“) și amenințau că-i taie capul lui Iustinian (îngrozitoare perspectivă, trebuie spus, chiar pentru cineva care, din câte se spunea, putea să și-l mute de pe umeri fără să-l oblige altcineva...).

Cum situația devenea tot mai periculoasă, consilierii lui Iustinian l-au sfătuit să se grăbească să fugă din Constantinopol cu corabia. Pregătirile erau pe sfârșite, dar chiar când era gata de plecare, Teodora i-a tăiat calea. Și-a convins soțul să rămână și să țină piept rebelilor. Roba lui purpurie avea să fie un giulgiu nobil, i-a spus ea, iar moartea era de preferat unei vieți de mizerie într-o țară străină.

Iustinian și-a regăsit calmul. Luptând până la ultimul strop de putere, el, generalii și soldații au învins gloata furioasă. Circul devenise o baie de sânge. La sfârșitul con- flictului, 30 000 de oameni fuseseră uciși și jumătate din oraș ars până la temelie și distrus. Dar cuplul imperial a supraviețuit, dovedindu-și puterea.

Iustinian era un conducător priceput, care avea alături de el o femeie puternică. A început să consolideze noul Imperiu Roman din interior și să-și scrie propriile legi. Romanii depășiseră demult cele Douăsprezece Table – legile scrise cu 1 000 de ani în urmă. Când împăratul a adunat la un loc toate legile noi scrise, Codul lui Iustinian era aproape cât trei Biblii.

Teodora și Iustinian au reconstruit orașul, transformându-l într-o metropolă zgomotoasă. Din Africa până la Ravenna au ridicat noi biserici, împodobite

cu mozaicuri bizantine. Unul dintre cele mai frumoase mozaicuri este cel care reprezintă portretul cuplului, aflat în Catedrala San Vitale din Ravenna, care poate fi admirat și astăzi.

Ca împărătească, Teodora s-a ocupat de legile care le priveau pe actrițe și femeile nevoiașe. A construit și un așezământ asemenea unei mănăstiri pentru femeile care căutau un refugiu din fața greutăților profesiei. Mai târziu, locuitorii din Constantinopol vor arăta turiștilor coliba unde Teodora trăise cândva și muncise ca torcătoare: devenise un izvor de mare mândrie.

Dar de departe cel mai frumos dar pe care Iustinian l-a făcut orașului a fost Hagia Sofia, o biserică nouă și o adevărată minune arhitecturală. A fost dedicată „Sfintei Înțelepciuni“ – Sophia – un concept identificat cu Dumnezeu chiar de pe vremea Vechiului Testament. Timp de aproape 1 000 de ani, nici o altă construcție din lume nu a egalat-o în dimensiune și splendoare.

Tot în Bizanț

STRĂLUCIRE ȘI TENEBRE

Orașul de aur: ultimul bastion al imperiului în declin

Dacă mergeai la Constantinopol, nu uitai niciodată. Nu numai Hagia Sofia îi lăsa pe vizitatori cu respirația tăiată; totul în jurul lor părea să-i orbească de atâta aur și, minune după minune, se arăta în fața ochilor. Împreună cu sunetul de orgă și ciripitul păsărilor mecanice din aur, grandioase terase și grădini ofereau un splendid fundal pentru plimbări. Fântâni arteziene și jocuri de apă mecanice te încântau și, la fiecare ceas, una din cele douăzeci și patru de uși ale unui orologiu se deschidea ca să anunțe ora. Pentru diplomații străini, o audiență la palat era punctul culminant al vizitei: împăratul bizantin îi primea de pe un tron hidraulic, care îl ridica în aer.

Dar nu era destul să deții pur și simplu puterea: trebuia să o și arăți tuturor. Pigmenți extrași din melci de mare erau folosiți pentru a vopsi în purpură ținutele imperiale, o culoare aprinsă care îi făcea să iasă în evidență printre hainele cenușii ale mulțimii; în felul acesta, toată lumea știa că avea de-a face cu un membru al curții. Simbolul era atât de izbitor, încât împăratul a decis să îmbrace o întreagă încăpere în purpură. Acolo vor veni pe lume fiii și fiicele împăratului, asigurându-le dreptul la tron încă de la naștere. Strategia a dat rezultate. Curând, poporul Bizanțului era convins că domnitorii destoinici se nășteau întotdeauna în purpură.

Când punea la cale o alianță cu un suveran străin, cel mai de preț instrument de negociere din arsenalul împăratului era o prințesă născută în purpură. Fetele erau măritate cu domnitori străini având rolul de ambasadoare ale țării și erau trimise în țări îndepărtate încă de mici. Era de

datoria lor să se asigure că soții își respectă cuvântul și că nu se întorc împotriva Bizanțului.

Pentru o astfel de sarcină era nevoie de femei inteligente, capabile și bine educate. Erau crescute în palatul de la Constantinopol, care avea o uriașă bibliotecă plină cu mii de cărți. Dar când prințesele ajungeau la curtea altui rege, le era greu să renunțe la confortul de acasă. La lipsea conversația intelectuală, cărțile și micile plăceri. Așa cum spune o poveste, o femeie din Bizanț, vizitând Veneția, a decis să mănânce cu furculița pe care a adus-o de la Constantinopol (destul de lesne de înțeles). Un doctor al Bisericii a mustrat-o pentru păcatul acestui lux: furculița cu trei dinți era aparent un simbol al Diavolului. Totuși, așa cum s-a întâmplat în multe alte cazuri, în cele din urmă confortul a învins superstiția.

Faimos pentru bogăția, minunata artă și arhitectura lui, oameni din Spania până la granița cu China visau să viziteze într-o zi Constantinopolul. Orașul era o bijuterie pentru epoca pe care o numim Evul Mediu; privită de acolo, lumea din jur părea să fie sortită descompunerii.

Europa de Vest se confrunta cu o „epocă a tenebrelor“. Cel mai impresionant lucru în primele secole ale Epocii Tenebrelor a fost că multe lucruri pur și simplu n-au mai existat. Imperiul Roman, odinioară puternic, fusese îngenuncheat de invazia germanilor și a hunilor. Acum prinții domneau peste mici regiuni numite principate și nu se mai simțeau legați de o putere centrală. Agricultorii și proprietarii de pământ ajunseseră în sapă de lemn, iar casele și drumurile din orașe erau distruse. Casele cu multe etaje, apeductele și băile care îi uimeau cândva pe vizitatori erau acum în ruină. Impactul era mult mai evident la Roma. Dintr-o populație de aproape 1 milion de locuitori rămăseseră numai 50 000 – cum ar veni o clasă de 20 de elevi din care lipsesc 19.

Lucrurile nu mergeau mult mai bine în Răsărit. Civilizațiile din Egipt și Mesopotamia își pierduseră de mult strălucirea. Vandalii își lăsaseră urmele în Africa de Nord, iar lipsa aurului și a bunurilor se făcea simțită în întreg imperiul, până în Siria și Palestina.

Printre ruinele Imperiului Roman, Bizanțul strălucea ca un far de aur, singuratic. Cum nu văzuseră cu ochii lor, curând oamenii n-au mai reușit să-și aducă aminte cum era înainte. Constantinopolul părea probabil un paradis, o oază în deșert.

Dar și Bizanțul se lupta să supraviețuiască. După ceva mai mult de 50 de ani de la domnia lui Iustinian și a Teodorei, imperiul era la un milimetru distanță de prăbușirea totală. Perșii cuceriseră deja Siria, Armenia, Ierusalimul și Egiptul pentru imperiul lor sasanid, punând mâna chiar pe Adevărata Cruce a lui Hristos, una dintre relicvele cele mai sfinte ale creștinismului. Regele persan Khosrow al II-lea a dăruit-o preaiubitei sale soții, Shirin, o creștină.

Cetățenii noii Rome erau convinși că Fecioara Maria veghea asupra orașului, ajutându-i să se apere de dușmani. Pelerinii au adus orașului două relicve neprețuite, vălul Mariei și brâul, care erau păstrate într-un chivot încrustat cu pietre scumpe. Când în cele din urmă perșii au asediat Constantinopolul, protecția Fecioarei Maria nu le-a stat în nici un fel în cale (poate un oarecare rol l-a jucat puterea navală bizantină), și orașul a fost salvat în ultima clipă. Mai târziu, romanii și perșii au încheiat un armistițiu și Adevărata Cruce a lui Hristos a fost înapoiată Ierusalimului, într-o procesiune triumfală.

Din Constantinopol în China

CHINA ÎN EVUL MEDIU

Tărâmurile Soarelui Răsare

Pe vremea când oamenii credeau că Pământul era plat, se gândeau că există unele țări în Est, unde soarele răsărea în același loc în fiecare zi. Numeau aceste țări de unde venea lumina în fiecare dimineață „Orient“. La fel ca romanii spuneau „Ex oriente lux“, ceea ce înseamnă „lumina vine de la Răsărit“. Atât cât îi interesa pe romani, Orientul începea dincolo de Mediterana, în Turcia modernă, Siria, Palestina, Irak și Iran. Oamenii din Asiria, așa cum era numită de obicei regiunea, credeau că răsăritul soarelui era supravegheat de zeul Asher. De aici a venit cuvântul „Asia“, care mai târziu va fi numele pe care europenii îl vor da continentului de unde părea că răsare soarele. În Orientul Îndepărtat al Asiei se afla China, iar după China era capătul lumii.

Astăzi știm că Pământul este o sferă și că, în loc să răsară în fiecare zi în același loc deasupra Orientului Mijlociu sau al Chinei, poziția soarelui față de Pământ se schimbă în funcție de momentul zilei. Din China, oamenii pot și ei privi spre răsărit și, în loc să vadă capătul lumii, văd un ocean imens. În acel moment al istoriei, chinezii nu călătoreau prea mult pe mare, așa că le-a luat ceva timp să descopere în largul coastelor un grup mare de insule. Insulele – pe care astăzi le cunoaștem ca fiind Japonia – erau căminul unui popor cu trupurile și fețele tatuate care, așa cum înțelegeau chinezii, își spuneau „elfi“, ceea ce însemna „mici spirite“. Apoi chinezii au făcut ceea ce făcuseră înaintea lor asirienii și romanii: au numit acest pământ din răsărit „Nippon“, „Țara Soarelui Răsare“. Acesta este și astăzi numele pe care japonezii îl dau țării lor.

„Micile spirite“ din Țara Soarelui Răsare erau strămoșii japonezilor. Când chinezii au intrat pentru prima dată în contact cu ei, erau conduși de regina

Himiko. Sătui de război, unii șefi de trib s-au unit în jurul ei și au decis s-o întroneze.

În timpul domniei, Himiko a trimis patru delegații în China. Pe atunci, japonezii duceau o viață foarte simplă și supraviețuiau din pescuit. Oricum, curând Himiko a descoperit că poporul chinez făcea lucruri foarte diferite. Ambasadorii au fost probabil uluiți de tehnologia lor, de orașele întinse, de clădirile uriașe, de templele falnice, de străzile pavate, de zidurile groase și de abundența de produse care se vindeau în piețele lor. China i-a arătat respect reginei Himiko și, ca dar de despărțire, împăratul le-a dăruit ambasadorilor ei 100 de oglinzi din bronz. Un comerț activ a înflorit între cele două țări; din China, japonezii au moștenit scrisul, inovațiile în arhitectură, religia și îmbrăcămintea, pe care apoi le-au înglobat în propria cultură.

Himiko a fost o regină de succes, așa că după moartea ei a fost aleasă să-i urmeze o altă femeie. Numele ei era Toyo și avea numai 13 ani.

Un creuzet de religii

În timp ce regina Himiko stabilea relații de prietenie cu vecinii, marele Imperiu Chinez al lui Qin Shihuangdi și al împăraților dinastiei Han se prăbușea. Bătălia care a pus capăt războiului civil, care mai târziu a fost cunoscută ca Bătălia de la Stâncile Roșii, a fost dată de ultimii mari generali ai imperiului. N-au fost destul de puternici ca să-și respingă adversarii și soarta imperiului a fost pecetluită. Răscoalele, epidemiile și foametea au decimat populația, orașe întregi și drumurile care le legau au fost distruse. Timp de 400 de ani, imperiul a fost împărțit în teritorii separate, controlate de comandanți militari; unii dintre acești comandanți au revendicat chiar titlul de împărat, cu toate că restul regatului nu se afla sub controlul lor. Și, așa cum vă puteți imagina, au existat situații când mai mulți conducători s-au declarat în același timp împărați.

În aceşti ani de tulburări, n-a existat nici o instituţie a statului care să controleze cele mai îndepărtate colţuri ale regatului. Oamenii nu mai erau obligaţi să respecte aceleaşi reguli stricte ca înainte şi aveau libertatea să încerce lucruri noi. Asta înseamnă că, timp de 400 de ani, China a fost cât se poate de deschisă influenţelor străine. O astfel de influenţă a fost noua religie venită din India, numită budism, care a fost adusă în ţară de călugării rătăcitori.

Să ne întoarcem în timp cu 700 de ani şi să ne reamintim ce este budismul. Buddha a fost un călugăr care îşi învăţa discipolii care sunt cele Patru Adevăruri Nobile şi care este Calea celor Opt Braţe; sub îndrumarea lui, credincioşii reuşeau să lase în urmă cu succes suferinţele lumii, eliberându-se din ciclul morţii şi al renaşterii. Când budiştii voiau să-şi amintească de Buddha, îşi imaginau un tron gol, uneori nişte urme de paşi sau un cal fără călăreţ. Datorită acestor imagini natura invizibilă a lui Buddha devenea vizibilă: cel iluminat nu era un zeu, ci un om care se „topise“ pentru totdeauna în nirvana – o stare dincolo de ciclul morţii şi al renaşterii.

Apoi, la aproape 200 de ani după moartea lui Buddha, Alexandru cel Mare şi armata lui grecească au ajuns în nord-vestul Indiei. Câţiva dintre generalii lui greci au rămas acolo şi i-au învăţat pe indieni cum să sculpteze statui din piatră. Curând, au început să cioplească în pereţii stâncoşi ai peşterilor statui ale lui Buddha, la fel de înalte ca turnurile bisericilor.

Într-un fel, oamenii au început să se închine acestor statui uriaşe săpate în stâncă la fel ca unor zei. S-a dovedit că o religie care nu avea un zeu sau nişte imagini nu rezista.

O nouă învăţătură s-a născut: „Mahāyāna“ care înseamnă „Marele Vehicul“ sau „Marele Drum“. Adepţii ramurii Mahāyāna a budismului nu erau preocupaţi decât de eliberarea individului de suferinţă. Erau tulburaţi de suferinţa tuturor fiinţelor vii şi erau devotaţi îngrijirii oamenilor şi a animalelor din jurul lor. Deveniţi ei înşişi iluminaţi, îi puteau vindeca şi pe ceilalţi.

De pe vremea acelor începuturi, budismul s-a schimbat foarte mult. Cu toate că iniţial li s-au părut ciudate chinezilor, învăţăturile despre nirvana şi

golirea sufletului păreau foarte asemănătoare cu mesajul non-acțiunii din taoism; în realitate, când a ajuns în China, budismul s-a contopit cu taoismul și s-au influențat reciproc. Situația a condus probabil la o mulțime de neînțelegeri, atât timp cât foarte puțini călugări erau în stare să traducă vechile texte budiste din sanscrită în chineză.

Împărăteasa Wu Zetian

Budismul și taoismul au schimbat China. La început, aceste două învățături nu erau altceva decât o colecție de proverbe înțelepte, de reguli și practici de viață, dar în cele din urmă au evoluat devenind o religie. Zeilor budiști și taoiști li s-au construit temple, pentru călugări s-au ridicat mănăstiri care erau conduse de stareți. Osemintele sfinților erau strânse și venerate ca moaște, iar când credincioșii se depărtau de calea virtuții erau amenințați cu toate caznele iadului. Se întâmpla la fel ca în toate celelalte religii, dar în același timp era foarte diferit. Un amestec evident între două religii ar fi fost de neconceput în alte culturi. Oricum, chinezii nu considerau nimic greșit în faptul că aprindeai o lumânare la templul taoist dimineața și că aduceai o ofrandă unui zeu budist seara. Când au început să fie construite în orașe temple pentru înțeleptul Confucius, credincioșii se puteau închina și bătrânului filosof, așa cum se închinau unui zeu.

Diferențele nu se opreau aici. În vreme ce vechiul Imperiu Roman dispăruse pentru totdeauna, regatele separate ale primului Imperiu Chinez începeau să se unească din nou. Persoana căreia i s-a datorat unirea lor a fost o împărăteasă, Wen din Sui pe numele ei. Wen fost urmată de una dintre numeroasele împărătese din dinastia Tang, o dinastie de foarte mare succes, care a extins la maximum hotarele regatului și a stăpânit într-o perioadă de mare prosperitate în China. Noul Imperiu Chinez a devenit solid și puternic.

În timpul acestei perioade de prosperitate fără precedent, s-a întâmplat ceva nemaiauzit: o femeie a îndrăznit să pretindă titlul de împărat, intrând în istorie ca „Împărat al Chinei“. Era cu totul altceva să fii împărătească; singura responsabilitate a împărătesei era să fie soția împăratului și să-i poarte copiii. O altă preocupare importantă a ei era să se asigure – prin orice mijloace – că nu era uzurpată de una dintre concubinele împăratului. Numai împăratul, „Fiul Cerului“, putea domni în China.

Cu toate astea, o femeie a reușit să ajungă împărat prin propriile puteri (numită împărătească domnitoare). Numele ei era Wu Zetian și a fost una dintre concubinele împăratului.

Cronicarii vremii au strâmbat însă din nas. Un poet scria că Wu Zetian avea „inima unui șarpe și firea unui lup“ și că „atât zeii, cât și oamenii o urau, iar cerul și pământul nu puteau îndura să existe“. În realitate, singurul mod prin care Wu Zetian își putea impune domnia după moartea soțului ei era o violență fără compromis. A înființat o poliție secretă care vâna și tortura adversarii până la moarte. Pe vremea când era doar o concubină lipsită de putere, s-a presupus că și-a sugrumat propriul copil și a dat vina pe împărătească. Împăratul nu i-a bănuit manevra, a divorțat de soție și a declarat-o pe Wu Zetian înlocuitoarea ei. Apoi, când soțul i-a murit, Wu Zetian a fost acuzată că l-a otrăvit ca să ia tronul. Dar, așa cum am văzut, ar trebui să luăm aceste afirmații cu oarecare rezervă...

Fără nici un dubiu, împărăteasa Wu a fost un suveran talentat și, imediat ce și-a înlăturat fiii, a domnit singură. A apărat imperiul de atacurile tibetanilor și ale turcilor și a adus pacea și prosperitatea. De asemenea, a luat o măsură neobișnuită în guvernarea poporului, înființând în oraș o cutie de scrisori unde locuitorii imperiului își puteau trimite comentariile și părerile. Dacă nu știau să scrie, li se oferea un scrib pe banii statului. Sugestiile erau citite regulat de funcționarii lui Wu Zetian. Chiar și cei mai duri critici au fost nevoiți să admită că de la venirea ei la putere a înțeles care erau cele mai bune măsuri de luat, iar cei mai importanți funcționari se dădeau peste cap să muncească pentru ea.

Unul dintre acești mari funcționari se bucura de încrederea totală a lui Wu Zetian. Numele lui era Di Renjie și treaba lui era să interpreteze visele.

Când era tânăr, trecuse cu brio dificilele examenele pentru funcția publică chineză. Ca toți funcționarii, a fost și el trimis să lucreze ca administrator și judecător în provincii din întreg imperiul. Cu toate astea, oficialii nu puteau rămâne într-o funcție mai mult de patru ani și, odată acest termen încheiat, erau mutați într-o funcție nouă, în altă provincie. Scopul era să-i împiedice să facă favoruri rudelor și prietenilor.

Probabil că Di Renjie a fost un om foarte competent și înțelept: după secole oamenii încă aveau să își aducă aminte cât de ușor era în stare să rezolve cele mai dificile neînțelegeri. În momentul în care a ocupat postul înalt în capitală, avea în spate o lungă carieră care îl purtase prin toată China. Numindu-l, împărăteasa Wu și-a pus încrederea într-un bărbat care nu trăise la curte zeci de ani și nu avea legături cu diverșii săi colaboratori. În loc să se concentreze pe interesele oamenilor lui, spera ca el că acționeze în totalitate în interesul statului.

Imperiul dinastiei Tang

Sub conducerea dinastiei Tang, China și-a trăit vârsta de aur. Capitala ei, Chang'an, care în traducere înseamnă „Pace Eternă", a ajuns cel mai mare oraș din lume. Așa cum promitea și acest nume, dinastia Tang a pornit într-o lungă perioadă de pace și stabilitate. I-au învins cu succes pe turci, un popor nou care venea din Asia Centrală, și foarte curând stăpânirea chineză s-a extins spre vest, până la granița cu Persia. Acesta a fost cel mai mare teritoriu pe care l-a ocupat vreodată.

Înfloritorul imperiu era o lume colorată. Chang'an, noua capitală, era un oraș cosmopolit unde turci, călugări indieni budiști, japonezi, evrei și creștini trăiau cu toți laolaltă. Cei mai mari generali ai imperiului erau turci și coreeni, în vreme ce serviciile publice erau ocupate de perși, tibetani indieni, amestecați și cu asiatici din sud-est.

Noii împărați au construit canale mari care legau râurile din sud și pe cele din nord, pentru transportul bunurilor. Canalele asigurau aprovizionarea permanentă a piețelor cu obiecte din ceramică, mătase și alte materiale prețioase; cu covoare din Persia, mirodenii, medicamente, fildeș și perle; cu ceramică și damasc, oglinzi din bronz și sclavi. Puteai cumpăra orice, de la tămâie, aur și pietre prețioase, până la curmale, piei de leu, pene de păun și chiar piersici aurii de Samarkand. Dansatorii persi și acrobații ofereau distracții pe stradă, iar hanurile erau pline de oameni care beau vin. Comerțul era înfloritor și începuse epoca banilor din hârtie. Erau tipărite primele cărți și cuferele tezaurului se umpleau din taxele pe comerțul cu sare și noua modă a ceainăriilor.

Diversitatea și evenimentele pline de culoare din orașele Chinei au îmbogățit imperiul. Dar, ceea ce îi interesa cu adevărat pe conducătorii ei era să-și păstreze și să continue să dețină puterea. În loc să-i apere pe cetățeni ca indivizi, scopul sistemului juridic era să mențină un statu quo. Orașele Chinei erau organizate pe cu totul alte coordonate decât orașele grecești sau romane, având în vedere că scopul lor era să-i controleze pe oameni. Străzile și casele erau aranjate într-un sistem de piețe și fiecare cartier era înconjurat de ziduri groase. Meșteșugari și negustori, chinezi, evrei și arabi: fiecare grup avea propriul cartier. Seara, porțile fiecăruia se închideau și oricine era găsit în afara zidurilor era aspru pedepsit. Guvernul chinez proceda astfel pentru a împiedica prea mulți oameni să se adune la un loc – și poate și pentru a-i împiedica să joace un rol activ în organizarea vieții publice.

Regina budistă

Împărăteasa Wu știa că, femeie fiind, era cu neputință pentru ea să devină „Fiul Cerului“. Dar, în mod miraculos, împotriva tuturor așteptărilor, a reușit să facă exact acest lucru. Nu credea că Tang o va accepta ca lider al

dinastiei lor, așa că a decis să înceapă propria dinastie – a doua dinastie Zhou. De asemenea, cum nu avea destui aliați apropiați în Chang'an, a mutat capitala la Luoyang.

Numeroși conducători au susținut budismul, taoismul sau pe amândouă și se prezentau ca fiind ființe iluminate care aveau să aducă mântuirea poporului lor. La curte se înconjurau de călugări și aveau nenumărate texte traduse din sanscrită în chineză. În toată țara s-au construit stupe; acestea erau reprezentări simbolice ale lui Buddha și ale învățăturilor lui, și erau folosite pentru a fi păstrate relicvele. În timpul festivităților, oamenii purtau pe străzi statui pe care să le ducă în temple și stupe, unde depuneau ofrande la picioarele statuilor.

Religia avea puterea să pună în mișcare mari mulțimi de oameni, iar când aceste mulțimi se înfuriau, lucrurile puteau deveni periculoase pentru domnie. Era vital pentru cei de la putere să aibă o religie. Se întâmpla în China exact cum se întâmpla la Roma. Deci Wu Zetian a susținut budismul, a fondat mănăstiri și a publicat 10 000 de texte budiste. De asemenea, se prezenta drept regina soarelui; în Grotele Longmen, vizitatorii se pot încă minuna de statuia Soarelui Buddha, înaltă de 17 metri, care a fost probabil sculptată după chipul ei.

Sfârșitul dinastiei Tang

Moartea împărătesei la 80 de ani a declanșat lupte sângeroase pentru tron, iar pacea nu a fost restabilită decât când nepotul ei, Xuanzong, a devenit împărat.

La început, domnia lui Xuanzong a fost un mare succes. A mutat din nou capitala în Chang'an și a readus dinastia Tang – condusă către un sfârșit prematur de mama sa – la gloria de odinioară. Pasiunea lui pentru cele mai rafinate lucruri ale vieții era din plin prezentă la curte: erau îndrăgiți caii,

curtenii își petreceau timpul jucând polo. Împăratul era și patron al artelor, sprijinind mulți cântăreți și poeți.

Dar succesul n-a durat mult. Xuanzong a căzut în aceeași capcană în care cad în cele din urmă toți liderii. A decis să lărgească hotarele imperiului și așa întinse până foarte departe. Exact ca un balon care plesnește dacă îl umpli cu prea mult aer, imperiul s-a extins prea mult și s-a prăbușit. Am asistat la acest fenomen de multe ori înainte: Imperiul Roman și Imperiul Chinez al dinastiei Han au avut aceeași soartă, în timp ce prăbușirea imperiului lui Alexandru cel Mare a fost cea mai rapidă din istorie. Dinastia Tang s-a încheiat când a pierdut controlul centralizat asupra uriașului teritoriu.

La fel ca în cazul altor imperii, decăderea a început printr-o serie de înfrângeri militare la marginea extremă a imperiului. În vestul îndepărtat al Chinei a apărut un popor nou, arabii. Au luat cu asalt granița chineză, spulberând trupele dinastiei Tang. Încurajați, alții le-au urmat exemplul. Acum turcii și tibetanii se ridicau împotriva ocupanților și câștigau.

Gurile rele spuneau că Xuanzong – după un început atât de promițător – pur și simplu se lenevise și se supraestimase. În cele din urmă, unul dintre generalii lui s-a răzvrătit obligându-l pe Xuanzong să fugă. Haosul s-a întins, rebelii au jefuit marile orașe și statul s-a prăbușit, aducând sfârșitul epoci de aur a dinastiei Tang.

Aceste evenimente au reprezentat o cotitură importantă nu doar pentru China. Lupta dintre arabi și dinastia Tang în Asia Centrală, Kîrgîzstanul de astăzi, a decis viitorul unei întregi regiuni. Pe măsură ce Imperiul Chinez se micșora, la fel se întâmpla și cu influența culturii chineze în țările aflate între China și Imperiul Roman. Asia Centrală a intrat sub influența arabilor și a unei noi religii: islamul.

Din China în Arabia

MAHOMED AUDE VOCEA LUI DUMNEZEU

O scrisoare

În cele din urmă, coloșii rivali care erau Roma și Persia au făcut pace când conducătorii lor au primit o scrisoare. Autorul scrisorii s-a prezentat drept „Mahomed, slujitorul și mesagerul lui Allah“ și îi chema să îmbrățișeze o nouă religie – islamul. Nu era nimic ieșit din comun în acest lucru, așa că împăratul Bizanțului a decis să afle dacă Mahomed era un profet adevărat, un adevărat trimis al lui Dumnezeu. Concluzia: Mahomed avea calitățile des- pre care vorbea. Cu toate astea, regele perșilor, Khosrow al II-lea, a reacționat cu furie la scrisoare, rupând-o bucăți și alungându-l furios pe cel care o adusese. În scrisoarea către guvernatorul său din Yemen, scria: „Acest arab... ne-a trimis o scrisoare impertinentă. Trimite doi oameni pricepuți și adu-l la mine într-o cușcă... Dacă se opune... atunci trimite o armată să-l urmărească și trimite-mi capul lui.“ Dar generalii perși nu l-au găsit.

Profetul islamului

Mahomed s-a născut în orașul Mecca. Până atunci, patria lui, Peninsula Arabică, fusese aproape cu totul ignorată de marile puteri ale lumii. Romanii și perșii cuceriseră parte din ea, dar nu fuseseră niciodată în stare să-i controleze locuitorii. Triburile arabe preferau să se lupte între ele decât cu cei din afară. Mulți dintre ei călătoreau din loc în loc ca nomazi, iar

orașele nu se construiau decât la intersecția drumurilor comerciale care duceau în China, Africa, India și Europa.

Încă de tânăr, Mahomed a atras atenția oamenilor din jur; îi apreciau inteligența, forța și simțul dreptății. Toată lumea care îl cunoștea spune că era foarte blând în comparație cu alți bărbați de vârsta lui. Până s-a căsătorit cu o văduvă bogată, Khadija, a fost sărac. Ea era mai în vârstă decât el și avea multe caravane; cei doi se înțelegeau bine și își conduceau afacerile cu mare succes.

Dar Mahomed era îngrijorat de situația din Arabia. Călătoriile lui cu caravanele îl duceau în diferite orașe, unde realizările evreilor și ale creștinilor erau foarte cunoscute, și simțea că vecinii erau superiori triburilor arabe. S-a întrebat de ce, spre deosebire de evrei și de creștini, arabii se închinau mai multor zei, și nu unuia singur și de ce religia lor nu se baza pe o Sfântă Scriptură.

Mai târziu, Mahomed a povestit cum s-a urcat pe vârful unui munte, unde dintr-odată a auzit vocea lui Dumnezeu, sau Allah. A fost îngrozitor de înspăimântat. Tremurând de frică și speriat să nu-și piardă mințile, s-a întors acasă. Soția lui, Khadija, i-a spus că îl vizitase îngerul Gabriel, care îi șoptise poruncile lui Allah.

Khadija l-a mângâiat, l-a încurajat și i-a spus să creadă în cuvântul lui Dumnezeu. Mahomed i-a urmat sfatul și s-a lăsat condus de vocea care i-a dat noi porunci pentru următorii 22 de ani. Curând, și-a câștigat primii adepți, care și-au mărturisit credința în noul zeu, într-o propoziție simplă, rostită pentru prima dată de Khadija: „Nu există Dumnezeu decât Allah, și Mahomed este profetul lui“. Până în ziua de azi, acesta este jurământul de credință al tuturor musulmanilor. Ucenicii profetului scriau tot ce Dumnezeu îi revela lui Mahomed, creând astfel Coranul, cartea sfântă a islamului.

Puternicele clanuri din Mecca nu au fost mulțumite de sosirea lui Mahomed. În Ka’aba, unde era templul lor – o clădire mare, din piatră neagră, în formă de cub – locuitorii orașului se rugau la mai mult de 300 de zei. O dată pe an, arabii din toate colțurile peninsulei făceau un pelerinaj la

Mecca tot ca să se roage. Acum Mahomed le cerea să renunțe la zeii lor falși și să-l ur- meze pe Allah, dar oamenii din Mecca nu-l luau în seamă și îi amenințau pe Mahomed și pe adepții lui cu o pedeapsă aspră. Situația devenea periculoasă, așa că Profetul a decis să părăsească orașul și micul lui grup a fugit în Medina. În Medina a format prima comunitate musulmană sau ummah; aici își va putea pune în practică ideile.

Mahomed, a cărui fire blândă făcuse o impresie atât de bună asupra oamenilor în tinerețe, detesta violența. Societatea nou creată de el avea să fie dreaptă și echitabilă, fără să recurgă la cruzime. Oamenii nu aveau să fie obligați să accepte islamul și nu existau nici pedepse aspre, nici opresiune. În schimb, Mahomed pleda pentru respect reciproc. Conducătorul comunității trebuia să-i aprecieze în mod egal pe toți membrii; trebuia să-i asculte, să discute deciziile cu ei și să acționeze conform intereselor lor. Mahomed a extins aceste drepturi și asupra sclavilor. Ori de câte ori i-a stat în putință, Mahomed i-a ajutat să-și câștige libertatea și, ca semn al sincerității sale, le-a încredințat conducerea soldaților săi.

În Medina, Profetul a construit o moschee unde putea sta de vorbă în fiecare zi cu adepții lui, de dimineața până seara. Toată lumea putea spune ce gândea și putea pune întrebări despre cum ar trebui să trăiască un musulman pios. Mahomed primea răspunsurile direct de la Dumnezeu. Cu nouă zile înainte de a muri, a auzit vocea lui Dumnezeu pentru ultima dată.

Mahomed spera să fie un exemplu. Toți cei care erau în preajma lui trebuiau să se poarte ca el. Pentru adepți nu era întotdeauna ușor, deoarece multe din lucrurile pe care el le susținea erau noi și neobișnuite pentru ei: de exemplu, Profetul refuza să constrângă o femeie să se căsătorească, considerând că acest obicei nu se potrivea cu islamul. Mahomed a avut nouă neveste, pe care le-a iubit foarte mult. I-a construit fiecăreia dintre ele propria casă în apropiere de moschee și călătoreau împreună cu el când pleca la război, întrucât nu voia să rămână fără ajutorul sau sfatul lor.

Deși unii credeau că era împotriva convingerilor pacifiste, Mahomed a luptat întotdeauna în război. Știa că islamul avea să triumfe doar dacă reușea să cucerească Mecca – așa că el și armata lui au plecat să unifice triburile învrăjbite din Peninsula Arabică. După opt ani, mult așteptata

victorie a venit. Profetul și adepții lui au reușit să câștige prin forța armelor, lăsând puternicelor clanuri din Mecca doar alegerea de a se alia și ele la noua credință. Templul lor, Ka'aba, a fost dedicat unui singur zeu: Allah (numele arab al lui Dumnezeu).

Aisha

Conform obiceiul arab, femeile erau o parte importantă a prăzii în timp de război. Învingătorii le răpeau de la ad- versari și se căsătoreau cu ele, le păstrau ca servitoare în casă sau le puneau să lucreze pe câmp ca sclave. Uneori vindeau femeile capturate ca să-și umple pungile cu bani. Mahomed era profund deranjat de acest obicei și voia să-i pună capăt pentru că femeile erau tratate ca niște obiecte, iar el își respecta foarte mult soțiile și fiica, Fatima. Mulți bărbați din comunitatea lui nu vedeau nici un motiv care să-i determine să-și schimbe comportamentul, dar cum Profetul primea poruncă de la Dumnezeu, nu-i puteau contrazice autoritatea. Totuși, nu a trecut mult timp până când au găsit o ocazie prin care să încerce să distrugă reputația Aishei, soția favorită a lui Mahomed.

Incidentul a avut loc în timpul unei expediții militare. Caravana se oprise pentru o pauză și se pregăteau să plece din nou la drum, când Aisha a observat că îi dispăruse colierul. Colierul era important pentru ea, așa că a început să-l caute. Hamalii n-au observat că howdah-ul ei (un fel de lectică) era gol când l-au ridicat pe cămilă, așa că întreaga caravană a plecat fără ea.

Aisha și-a continuat drumul singură, dar din fericire i s-a alăturat un tânăr musulman care și el se rătăcise de caravană și care s-a oferit s-o însoțească. Când Mahomed și-a dat seama că dispăruse, a oprit caravana. Curând, totuși, i-a văzut pe cei doi în depărtare și a oftat ușurat: Aisha era în siguranță. Cu toate astea, câțiva bărbați din comunitate au acuzat-o pe Aisha că avusese o aventură cu însoțitorul. N-ar fi fost de mirare dacă

Aisha ar fi fost infidelă, spuneau ei; până la urmă, Mahomed era mult prea bătrân pentru ea.

Furios, Mahomed s-a confruntat cu acuzatorii ei în moschee. Era convins de fidelitatea Aishei și i-a apărat onoarea, poruncind familiilor provocatorilor să-i pedepsească pentru că inventaseră astfel de zvonuri. Acest caz de calomnie – a face afirmații răutăcioase, false și defăimătoare despre cineva – se spune că a stârnit până și mânia lui Dumnezeu care i-a dictat lui Mahomed 17 versete despre nevinovăția Aishei.

Dar bărbații tot nu voiau să renunțe la puterea lor asupra femeilor. Unul dintre ei, dezamăgit de nevastă, i s-a plâns lui Mahomed: „Ce trebuie să fac dacă nu mi se supune?“ Unii bărbați chiar au început să atace femeile pe stradă; voiau să-i arate lui Mahomed că era prea periculos pentru femei să circule fără un însoțitor bărbat. Refuzau să accepte că ei erau sursa pericolului și că erau obligați să-și schimbe purtarea. Atacurile s-au înmulțit și Mahomed a fost nevoit să acționeze.

După părerea unora, singura dată când Dumnezeu a dictat versete coranice împotriva femeilor a fost în acea perioadă dificilă pentru noua credință, căci era esențial să-i împace pe bărbații furioși. Nu știm dacă este adevărat, dar ce știm sunt următoarele: Coranul conține versete care au fost folosite de unii musulmani mult timp – în unele cazuri până în ziua de azi – ca să oblige femeile să se supună bărbaților, prin violență dacă era nevoie. Au introdus din nou vechile reguli.

În această confruntare, Mahomed a descoperit că autoritatea sa avea limite. După moartea lui, sclavia și obiceiuri precum căsătoria forțată, pe care Mahomed le-a declarat ca „anti-islamice“, au fost puse din nou în practică. Adepții lui au abandonat problemele care îl preocupau cel mai mult pe Profet. Astăzi, există încă o dezbatere aprinsă în legătură cu aceste versete, care urmărește să stabilească dacă sunt sau nu misogine, sau dacă este doar o chestiune de interpretare.

Ce gândea însuși Profetul? Dacă musulmanii asupreau o femeie, aveau sclavi și mergeau la război trădau idealurile Profetului? Sau Profetul pedepsea astfel de lucruri prin porunci venite de la Dumnezeu? Mulți spun

că Mahomed era total împotriva căsătoriei forțate și a violenței față de femei, iar multe lucruri pe care le știm despre viața Profetului confirmă faptul că aprecia femeile, nu numai ca soții și mame, dar și ca sfătuitoare și confidente.

Bătălia Cămilei

Arabii îl urmau pe zeul lui Mahomed și recitau „Tawhid“, Jurământul de Credință. Când se rugau se întorceau cu fața spre Mecca, posteau în timpul lunii de Ramadan și se duceau în pelerinaj o dată pe an la Ka'aba. Dar când Mahomed a murit, legătura lor directă cu Dumnezeu s-a rupt. Profetul, care își folosise autoritatea ca să-i mențină uniți, a lăsat locul gol, iar Dumnezeu nu a numit un succesor.

Comunitatea a decis ca pe viitor succesorul Profetului să fie ales dintre ei și să poarte numele de „calif“, ceea ce înseamnă „reprezentant“. Cu mai multă sau mai puțină bunăvoință, primii doi califi au fost acceptați, dar conflictele au început odată cu al treilea – care de fapt a fost omorât. Acum vrăjmășia se instalase cu adevărat între credincioși, iar al patrulea calif, ginerele lui Mahomed, Ali, avea la fel de mulți dușmani pe cât de mulți susținători.

Apoi s-a implicat în problemă și Aisha, soția preferată a lui Mahomed. După părerea ei, Ali fusese prea îngăduitor cu ucigașii celui de al treilea calif; fusese nedrept și incapabil să împlinească sarcinile funcției sale. Așa că Aisha a strâns o armată și i-a declarat război lui Ali. Și-a condus soldații în luptă urcată în howdah, pe spatele unei cămile. Dar armata lui Ali era mai puternică, iar Aisha își privea neputincioasă luptătorii care au suferit o înfrângere devastatoare. Până la sfârșit, câmpul de luptă s-a umplut cu mii de cadavre.

Nu după mult timp, aliații Aishei au fost din nou mobilizați împotriva lui Ali și a adepților lui și, de data aceasta, au învins trupele califului.

Partizanii lui Ali au fost obligați să fugă și din acel moment musulmanii au rămas divizați pentru totdeauna. „Suniții“, adepții Aishei, și „șiiții“, adepții lui Ali au devenit cei mai aprigi dușmani. Cei care s-au grăbit să-i vină în ajutor Aishei făceau parte din puternica dinastie a omeiazilor, din Mecca. După victoria împotriva lui Ali, au ales primii califi, care au încercat să-și învingă adversarii folosind toate mijloacele de care dispuneau. Conflictul i-a împărțit pe musulmani în două secte, iar divizarea între suniți și șiiți continuă și în ziua de azi.

Pentru Mahomed nimic nu putea fi mai rău decât fitna, un război între musulmani. Cu toate acestea, în mai puțin de 20 de ani, visul unei societăți pașnice care să aparțină tuturor musulmanilor s-a transformat într-un coșmar. Violența și nedreptatea s-au impus, iar înțelepciunea, bunătatea și curajul Profetului păreau pentru totdeauna uitate. Mahomed nu era împotriva războiului decât dacă era un instrument pentru deschiderea căii către Dumnezeul islamului, dar probabil că în situația dată acest lucru n-a fost de ajutor. Unii au ajuns la concluzia că violența împotriva necredincioșilor era permisă – un alt subiect pe tema căruia musulmanii se contrazic și în zilele noastre.

Harta lumii se redesenează

Sub conducerea omeiazilor, suniții au fost atât de puternici, încât conflictul cu Ali și adepții lui n-a lăsat o impresie foarte puternică asupra lor. Apoi majoritatea arabilor i-a urmat și, împreună, și-au propus să cucerească întreaga lume în numele lui Allah. Din Iran s-au răspândit în Asia Centrală, îndreptându-se spre nord-est, către orașul Samarkand și granițele Chinei, iar în sud, către nordul Indiei.

Înaintarea lor spre vest a fost un adevărat succes; la numai șase ani după moartea lui Mahomed, cuceriseră suprafețe uriașe din Imperiul Roman. Ierusalimul, orașul unde a fost crucificat și înmormântat Iisus Hristos, a

devenit musulman. Califul a părăsit Peninsula Arabică, mutându-și curtea în orașul sirian Damasc, poate pentru că îi era mai ușor să-și organizeze campaniile militare de acolo. Apoi, arabii au luat Egiptul de la Bizanț și de acolo au înaintat spre vestul Africii de Nord. Obiectivul lor era să cucerească întreaga lume antică, așa că au navigat pe Mediterana din Africa de Nord spre Spania. La început părea că aveau să ajungă chiar mai departe, dar luptătorii arabi au fost opriți de crestele Pirineilor, la granița dintre Spania și Francia, predecesoarea Franței moderne. Carol Martel, unul dintre regii franci care conducea statul, și comandanții militari le-au blocat trecerea și au asigurat o victorie decisivă. Au fost nevoiți să se mulțumească cu ocuparea Spaniei.

Ambițiile arabilor din est au fost spulberate și la zidurile Constantinopolului. Orașul era pur și simplu foarte bine apărat, poate de privirea grijulie a Fecioarei Maria, dar cu siguranță de fortificațiile lui și de armele înfricoșătoare. Bizantinii aveau mașini care puteau arunca peste ziduri, în corăbiile dușmanilor, ceva ce se numea „foc grecesc“****; nu se stingea când ajungea în apă, așa că ar fi aprins corăbiile din lemn ale atacatorilor.

Campaniile arabe de cucerire s-au oprit în nordul Spaniei; creștinismul a rămas la zidurile Constantinopolului și în parte din Europa. Dar restul lumii cunoscute, din Africa de Nord și Orientul Mijlociu până în nordul Indiei și granițele Chinei, era acum sub influență arabo-musulmană. În secolele care au urmat, progresul – acel motor care impulsionează istoria lumii – se va manifesta în primul rând în orașele arabe.

Mărturia Aishei

Poate că visul lui Mahomed despre o societate musulmană dreaptă și pașnică nu s-a putut realiza, dar scopul de a schimba modul de viață al arabilor și l-a atins. Acești nomazi din deșert au devenit cuceritori și

conducători puternici, iar acum, după ce îngenunchează jumătate din lume, nu-și pierdeau timpul încercând să recupereze ce pierduseră. Au fondat orașe și au construit minunate clădiri împodobite cu mozaicuri și ornamente, iar cultura clasică greacă a găsit noi centre în capitalele musulmane din Damasc și Bagdad, unde au adus cu ei scrierile lui Platon și Aristotel. Arabii au creat o literatură bogată, pretutindeni admirată pentru frumusețea ei. Din contactul cu India au preluat cifrele și algebra, iar dintr-un creuzet în care se amestecau toate cunoștințele lumii a apărut o nouă cultură arabă, care le va depăși în curând pe toate celelalte.

Unul dintre cei mai faimoși oameni de știință, medicul și filosoful persan Avicenna, a îmbogățit semnificativ cunoștințele medicale ale omenirii cu cercetările și tratamentele lui. În Andaluzia, filosoful musulman Ibn Rushd (cunoscut și ca Averroes) a studiat scrierile lui Aristotel și le-a îmbogățit cu propriile comentarii lămuritoare, ajutându-i pe europeni să redescopere înțelepciunea marilor gânditori demult uitați. De asemenea, Averroes a dezbă- tut deschis – poate pentru prima dată în istorie – dacă era rațional să crezi în Dumnezeu neapărat, dar asta a fost prea mult pentru mulți înțelepți islamici, care i-au îndemnat pe califi să-l alunge pe Averroes și să-i ardă cărțile.

Învățătura religioasă islamică s-a dezvoltat și ea. După moartea lui Mahomed, au fost adăugate în Coran texte care relatează spusele și faptele Profetului; aceste relatări au fost numite hadith***** și erau declarații ale martorilor care îl cunoscuseră pe Profet în viața de zi cu zi. Hadith-urile erau considerate la fel de importante pe cât era chiar Coranul: dacă un musulman nu era sigur ce trebuia să facă, cel mai bun mod de a acționa era să urmeze exemplul Profetului. Când prima generație de martori a început să moară, scriitorii de hadith-uri s-au bizuit pe martorii martorilor și apoi pe martorii martorilor primi- lor martori. Acesta este motivul pentru care majoritatea hadith-urilor începeau cu explicații lungi despre cine este citat, de exemplu: „Qutayba ibn Sa'id povestea despre al-Laith din Yazid bin Abi Habib din Irak bin Malik din Urwa din Aisha că...“. Cuvintele Profetului erau citate numai când șirul ajungea la primul martor care îl cunos- cuse în realitate.

Cu timpul, învățații islamici și-au dat seama că aceste relatări nu erau întotdeauna de încredere. Era limpede că unii martori erau zgârciți cu adevărul; de fapt, unii dintre ei își aminteau cuvintele lui Mahomed în așa fel încât să beneficieze cât mai mult de ele. De exemplu, un bărbat pune în gura Profetului următoarele cuvinte: „Niciodată o națiune nu va prospera dacă pune conducător o femeie“.

Presupusul martor a fost prins în angrenajul războiului dintre Aisha și califul Ali, așa că este posibil să fi spus acest lucru pentru a-și salva pielea. Între timp, chiar și hadith-urile adevărate erau înfrumusețate cu citate fabricate. Unii oameni influenți chiar îi plăteau pe învățați să le scrie astfel încât să-și consolideze poziția cu o declarație „autentică“ a Profetului.

La vreo 200 de ani de la moartea lui Mahomed, un învățat pornește din Buhara, un oraș din Asia Centrală, ca să călătorească în toată lumea islamică. Bukhari, așa cum se numea acel învățat, îi întreba pe oameni despre hadith-urile pe care și le-au spus sau le-au scris și a adunat în total 600 000. Descoperă o metodă complicată prin care să determine care hadith-uri erau autentice și care nu. Ajunge la o concluzie uimitoare: din 600 000 de hadith-uri, aproximativ 590 000 erau false. La acea vreme, atitudinea ostilă față de femei era din nou în creștere, așa că nu e de mirare că printre hadith-urile pe care Bukhari le credea autentice erau incluse și cele care le defăimau pe femei.

500 de ani mai târziu, un imam turc a fost dezamăgit de modul în care Bukhari și alți învățați au ignorat-o total pe Aisha, așa că și-a alcătuit propria colecție, formată de data asta exclusiv din relatările soției preferate a lui Mahomed. A descoperit că erau mărturii cât se poate de credibile. De exemplu, unul dintre elevii Profetului afirmă că Mahomed ar fi spus: „Trei lucruri aduc ghinion: casa, femeia și calul“. Când Aisha a auzit așa ceva, a spus: „Elevul categoric nu și-a învățat lecția suficient de bine. A venit în casa noastră când Profetul era în mijlocul frazei și a auzit numai sfârșitul ei. Iată ce a spus Profetul: Fie ca Dumnezeu să-i contrazică pe evrei; ei spun că trei lucruri aduc ghinion: casa, femeia și calul.“

E greu de spus când un hadith este autentic sau nu. Oricum, cele două colecții au avut destine foarte diferite. Pentru mulți musulmani, hadith-urile

adunate de Bukhari au aceeași autoritate ca și Coranul, dar manuscrisul comentariilor Aishei a fost depus într-o bibliotecă unde a fost ignorat secole întregi.

Al-Khayzuran și O mie și una de nopți

În palatul califului, puterea era pe cale de a se schimba – și asta nu se întâmpla niciodată pașnic. Într-o zi, Abu al-Abbas as-Saffah (mai târziu primul calif al dinastiei abbaside) îl invită la un banchet pe calif și pe rudele lui de parte bărbătească. Oaspeții au venit cu gândul la un ospăț pregătit cu feluri de mâncare copioase, și așteptau să fie serviți. Dar imediat ce musafirii califului s-au așezat la masă, gazdele au năvălit înăuntru, au tras armele și i-au căsăpit până la unu. Apoi s-au așezat și au mâncat ei bucatele. În felul acesta și-au asigurat controlul Imperiului Islamic.

Abbasizii au mutat capitala de la Damasc la Bagdad și orașul a devenit noul centru al Imperiului Arab. Aici, musulmani și creștini, evrei și budiști trăiau împreună, fiecare grup având propriul cartier. Artiști, savanți, scriitori și avocați s-au mutat în oraș, aducându-și cu ei cunoștințele și experiența.

Drept urmare, literatura persană a renăscut. Una dintre primele scriitoare în limba persană modernă a fost poeta pe nume Rabia Balkhi; era fiica unui prinț samanid, care, la acea vreme, era vasal al abbasizilor din Bagdad. La secole după moartea ei, o poveste tragică se spunea despre ea, cu toate că legenda și realitatea erau probabil foarte diferite. Se spunea că Rabia s-a îndrăgostit de un sclav. Când fratele ei a aflat, l-a arestat pe sclav și și-a închis sora în baie, unde i-a tăiat una din arterele principale de la gât. Înainte de a muri, se spune că Rabia și-a folosit propriul sânge ca să scrie un ultim vers pe perete.

Astfel de povești au fost aduse la Bagdad de călători din Persia și India și au fost adunate în celebrul volum numit O mie și una de nopți.

O poveste la fel de fantastică (dar cu toate astea adevărată) s-a spus despre sclava al-Khayzuran. A fost vândută într-un bazar, unde comerțul cu sclavi era înfloritor și, ca multe altele, a sfârșit în haremul califului (soțiile și concubinele lui). Cam în același timp, un tânăr muzician, pe numele lui al-Mawsili, a început să dea lecții tinerelor sclave; învățându-le să cânte, să danseze și să spună povești, făcea să le crească valoarea înainte de a le vinde din nou. Alți negustori au urmat inițiativa lui al-Mawsili, învățându-le pe sclave religie, scriere și astronomie. Astfel, numărul fetelor frumoase care erau „sclave cântărețe“ educate a crescut.

La fel ca în China și Europa, epoca de aur islamică gravita în mare măsură în jurul bărbaților. În timp ce bărbații erau ocupați să adune cunoștințe și să facă artă, reguli stricte le împiedicau pe femeile libere – cele care nu erau sclave – să iasă din casă. În general, fetele nu erau învățate să citească și să scrie. Fetele sclave care cântau erau o excepție ieșită din comun; alcătuiau o minoritate de femei, care erau educate pentru a-i distra pe bărbați. O sclavă care cânta putea fi vândută de stăpânul ei dacă dorea sau își putea oferi serviciile altor bărbați, în schimbul unei plăți. Uneori, pe fruntea, palmele sau picioarele sclavei, erau scrise cu mosc versuri erotice, ca metodă de a deveni mai fermecătoare și mai valoroasă. Frumusețea, educația și talentul de a scrie versuri și povestiri mărea valoarea scla- vei – dar în loc să fie respectate, erau acuzate de învățați că erau necinstite, lipsite de loialitate și imorale.

În acest context, povestea lui al-Khayzuran este de-a dreptul uluitoare. Al-Mahdi, fiul califului, o prefera dintre toate celelalte femei de la curte, iar al-Khayzuran l-a convins să o elibereze și s-o ia de nevastă îndată de devenea calif. Al-Mahdi îi aprecia judecata și educația, așa că au domnit împreună. Al-Khayzuran realizase ceva cu adevărat ieșit din comun: era educată, liberă, iar acum era și respectată.

Când al doilea fiu al lui al-Khayzuran, Harun al-Rașid, i-a urmat tatălui său la tron, nimic nu i-a stat în cale să-și implice mama în problemele statului.

Avea să devină unul dintre cei mai faimoși califi din toate timpurile. Sub domnia lui, Bagdadul a strălucit, dovedindu-se centrul cultural al Orientului Mijlociu. Harun al-Rașid a pus bazele unei Case a Înțelepciunii, unde savanții traduceau cărți din toate colțurile lumii. De asemenea, a construit o fabrică de hârtie, făcând ca această invenție a chinezilor să se răspândească în Vest.

Acțiunea multor povești din O mie una de nopți se petrece la curtea califului Harun al-Rașid. Uneori se prezintă pe sine în povești. La fel făcea și mama lui, atât timp cât ea era povestitoarea: Șeherazada.

Rabia din Basra, Rabia din Siria și Fatima din Nișapur

O femeie musulmană putea fi liberă, ceea ce însemna că nu putea primi o educație și rareori avea voie să iasă din casă, sau putea fi sclavă și proprietatea unui bărbat. Cu toate astea, exista o a treia posibilitate, deși rară: fe- meia liberă care a renunțat la rolul de soție și de mamă. Aceste femei erau adepte ale misticilor islamici, care mai târziu au fost cunoscuți sub denumirea de sufiți. Sufiții erau oameni care trăiau în cea mai mare sfințenie, aproape ca niște asceți în fiecare zi a vieții lor. Exact ca Mamele Pustiei sau Părinții Creștinismului, cele mai multe dintre ele refuzau să se căsătorească și își dedicau viața meditând la Dumnezeu. Asta le dădea femeilor șansa să primească o educație, să predice, să discute și chiar să călătorească. Multe femei mistice făceau chiar pelerinaje la Mecca.

Unele dintre ele erau atât de bine cunoscute, încât amintirea lor dăinuie până astăzi. Un poem care a supraviețuit din acele timpuri e foarte probabil să fi fost scris de Rabia din Basra, care și-a creat nu numai un renume ca adeptă a misticismului, ci și unul ca autoare de poeme laice. Fatima din Nișapur a fost o învățată respectată și fiica unui amir (prinț). Și Rabia din

Siria a convins un mistic – care fusese hotărât să rămână singur – să se căsătorească cu ea, ca să poată beneficia de banii ei. I-a promis că-și vor duce căsnicia împreună ca frate și soră. Mai târ- ziu, totuși, soțul ei și-a luat o a doua soție și a renunțat la viața de ascet; se spune că Rabia a fost atât de șocată, încât s-a împleticit tot drumul spre casă, temându-se să nu fie confundată cu un bețiv de bărbații de pe stradă.

Mai târziu, misticii au introdus niște reguli de con- duită și au înființat comunități, transformând în primul rând sufismul într-o mișcare – iar femeile nu au mai fost bine-venite. Disperată, mistica Maymuna bint Sakula a încercat să-și dovedească devotamentul: „Mi-am purtat cămașa timp de 47 de ani fără să crâcnesc; mama a țesut-o pentru mine. O haină purtată cu credință niciodată nu aduce suferință.“

Dar, în ciuda afirmațiilor ei, din ce în ce mai puține fe- mei o luau pe calea misticismului, cu toate că au continuat să fie respectate ca învățate. Exact ca Buddha și episcopii creștini care au respins-o pe Tecla, sufiții le considerau pe femei ca pe a treia mare amenințare care le putea întoarce fața de la Dumnezeu. Toate religiile se asemănau foarte mult în ostilitatea lor față de femei.

Din Arabia în Africa

LUCRURI MĂREȚE VIN DIN AFRICA

Progres

Când ne gândim la cuvântul „istorie“ – sau chiar la „istoria lumii“ – avem tendința să ne gândim la timpul care se mișcă într-o singură direcție, ca și cum ar exista o linie care începe undeva în trecut și se termină în prezent. Cu toate astea, ideea este relativ recentă. Egiptenii antici, al căror imperiu a durat mai mult de 3 000 de ani, nu aveau un astfel de concept. Dimpotrivă, toate cunoștințele egiptenilor se bazau pe ideea că majoritatea lucrurilor rămân la fel, maat sau „ordinea“ rămânea neatinsă. Timpul curgea într-un cerc, repetându-se în buclă. Oamenii puteau vedea cum, an după an, după ceas, Nilul se revărsa peste maluri; creșterea era urmată de descompunere, iar nașterea de moarte. În China oamenii au înțeles armonia dintre Cer și Pământ care părea totală și veșnică, și credeau că era sarcina împăratului să mențină această armonie în echilibru. În ciclul hindus al renașterii, curgerea timpului era reprezentată tot ca un cerc.

Există numeroase moduri de a aduce împreună trecutul, prezentul și viitorul. Fiecare are propria logică. Logica interioară a „istoriei lumii“, așa cum este ea povestită în această carte, este schimbarea. În epoca în care s-a născut conceptul de istorie, aceste schimbări erau numite „progrese“, așa că istoria lumii este cu adevărat povestea progresului. Din această perspectivă, noul dă întotdeauna impresia că îmbunătățește ceea ce este vechi.

În secolele care au urmat după căderea Imperiului Roman, în campaniile lor de cucerire, arabii au luat cu ei și cunoștințele și descoperirile pe care le făcuseră. Așa s-a făcut că în timpul domniei califului Harun al-Rașid, centrul lumii evoluate s-a mutat la Bagdad cu fabrica lui modernă de hârtie (tehnologie avansată conform standardelor epocii) și cu Marea Bibliotecă din Bagdad, unde se scriau și se traduceau cărți.

Continuitate

Cu toate astea, ar trebui să aruncăm o privire și asupra continuității istoriei – asupra lucrurilor care, mai mult sau mai puțin, au rămas neschimbate. De exemplu, vârsta de aur a culturii arabe s-a bazat pe aceleași temelii ca bogăția Imperiului Roman. Și una, și cealaltă și-au însușit cantități uriașe de resurse din Africa – de fapt, aproape de la începuturile istoriei și până în zilele noastre, Africa a fost considerată un fel de depozit uriaș de provizii pentru întreaga lume. Materii prime precum sarea, aurul, sclavii, lemnul de cedru, nucile de cola, pieile de animale și fildeșul părăseau constant continentul, plecând spre alte părți ale lumii. În Antichitate, mai ales romanii au fost cei care au profitat de avantajul acestor recompense, dar acum, după cucerirea arabă, resursele din Africa erau transportate spre Damasc, Bagdad și Buhara.

În vreme ce progresul schimba vieți – dând naștere la noi orașe, state, noi tehnologii și aducând noi religii ca budismul, creștinismul și islamul – majoritatea africanilor continuau să ducă o viață de agricultori și de păstori, fie în așezări în apropiere de oaze, fie călătorind ca nomazi din loc în loc cu oile și caprele lor. Păstraseră legăturile tradiționale cu strămoșii și considerau natura plină de magie. Până în ziua de azi, mulți africani vorbesc limbi care există de cel puțin 5 000 de ani. Cei mai mulți trăiesc în comunități tribale, unde munca este împărțită egal între bărbați și femei, adesea conduși de un șef căruia îi spun „marele om“.

Și totuși, aceste zone disparate erau unite printr-o relație constantă: o rețea comercială în continuă expansiune. Chiar înainte de Antichitate, triburile berbere au început să crească cai în Maghreb, în nord-vestul Africii, și să-i înhame la care de război. Armata lor a devenit atât de puternică, încât a învins cu ușurință alte clanuri și a luat sclavi ca să-i vândă, împingând triburile vecine spre interiorul continentului. În timpul domniei împăratului Augustus, negustorii au început să se folosească de cămile pentru

transportul bunurilor prin Sahara și, prin intermediul războiului și al comerțului, modul de viață al triburilor din Africa de Nord s-a răspândit treptat în sud.

Spre deosebire de romani, care își luau întotdeauna aurul, sarea și sclavii din țările din jurul Mediteranei, negustorii arabi călătoreau ca să le ia din regiunile din sudul Saharei. Aici au fost create centrele principale pentru comerț și schimburi, așa cum erau orașele Djenné-Djenno și Gao pe malurile fluviului Niger, care era o cale foarte frecventată de corăbii și de mărfuri în inima Imperiului Mali. Negustorii arabi s-au stabilit aici și în alte locuri și cei mai mulți trăiau pașnic alături de populația autohtonă, ca o minoritate. Uneori preluau controlul unei zone, înființând un principat arab, iar localnicii se converteau în cele din urmă la islam.

Sigur, Africa s-a schimbat și ea. În secolul al VIII-lea, un istoric arab face prima referire la „țara de aur“ Ghana, unul dintre primele regate din sud-vestul Saharei care s-a îmbogățit din negoțul cu aur. Mai târziu, regatul Ghana, cunoscut și ca Imperiul Soninke din Wagadou, va fi depășit de învecinatul Mali, iar acesta, la rândul lui, va fi întrecut de un al treilea imperiu cunoscut sub numele de Songhai. Ceva mai la est, pe lacul Ciad, a apărut Imperiul Kanem. Conducătorii din Kanem schimbau sclavi pe care îi cumpăraseră pe caii din nord, folosind violența ca să-și consolideze puterea asupra regiunii.

În estul Africii, vechile rute comerciale traversau Marea Roșie, din Egiptul Antic spre sud, via Kuș, legând coasta răsăriteană a Africii cu evreii din Palestina și arabii din Peninsula Arabă. Creștinismul a ajuns în aceste zone foar- te devreme în istorie, iar comunitățile de creștini din Egipt și Ethiopia sunt printre cele mai vechi din lume.

La aproximativ 100–200 de ani după moartea lui Harun al-Rașid, Imperiul Abbasid era din nou în de- clin. Între timp, în Abisinia (țara pe care acum o numim Ethiopia) urca pe tron un suveran femeie. Așa cum am văzut până acum, situația femeilor are o mare continuitate în istorie – aproape în toate epocile au fost excluse din viața publică. Cu toate astea, aproape în toate cronicile, cel puțin o prințesă, o regină sau o împărătească a reușit mereu să conteste acest statu quo.

În Abisinia, trăia o femeie pe nume Gudit. Se spune că ar fi alungat un rege nepriceput și ar fi luat personal puterea. Informația pe care o avem despre Gudit provine din surse târzii, care se referă la ea sub nume foarte di- ferite. Probabil că a fost descrisă într-o lumină negativă, așa că poveștile despre felul în care a devastat bisericile și monumentele în timpul loviturii de stat trebuie privite cu o ușoară suspiciune.

Cu toate astea există un lucru de care suntem relativ si- guri: domnia lui Gudit a durat 30 de ani. A fondat o nouă dinastie creștină, dinastia solomonică și, nu peste mult timp, Abisinia a devenit cel mai mare imperiu african. A fost unul dintre cele mai longevive imperii din istorie, supraviețuind aproape până în zilele noastre.

Din Africa la Constantinopol și Roma

IMPERIUL ROMAN SE ÎMPARTE ÎN DOUĂ

Bizanțul în ape tulburi

Vanitatea poate fi ucigătoare. Împăratul bizantin Leon al IV-lea Hazarul s-a îndrăgostit de o coroană prețioasă din tezaurul de la Hagia Sofia. Nu se putea abține și o purta de fiecare dată când i se oferea ocazia. Așa cum relatau istoricii mai târziu, coroana avea să fie pierzania lui. Aurul și bijuteriile străluceau minunat, dar coroana era grea și metalul dur apăsa fruntea împăratului provocându-i răni și bube; rănile s-au infectat și s-a presupus că ele au provocat moartea împăratului. Totuși, acest sfârșit neașteptat a netezit drumul unui viitor glorios soției sale, Irina. Cum fiul celor doi împlinea 9 ani, în 780, ea a acceptat sceptrul imperial – fiind co-împărat oficial al fiului ei.

Când Irina a urcat pe tron, corabia statului naviga din nou pe ape tulburi. Dar înainte să poată face ceva împotriva acestui fapt, a trebuit să negocieze cu adversarii care îi contestau pretenția la tron. Când fiul ei s-a apropiat de vârsta adultă, a cerut titlul de împărat și mulți de la curtea imperială l-au susținut în cererea lui.

Cu toate acestea, Irina se afla deja pe tron de mai bine de un deceniu și nu avea de gând să renunțe la el. Era evident că-și prețuia mai mult puterea decât fiul, pentru că a poruncit să-i fie scoși ochii – pentru poporul Bizanțului un împărat orb pe tron era mult mai rău decât o femeie. În cele din urmă, Irina a devenit mai mult decât tutorele tânărului împărat. Acum era împărătească cu drepturi depline.

Irina câștigase bătălia pentru tron, dar în curând s-au ivit alte probleme pe care trebuia să le rezolve. Când arabii au ajuns la porțile Constantinopolului, au inspirat panică și groază gărzilor. Războinicii lui

Mahomed stăpâneau acum pe mari porțiuni din imperiu – Siria, Ierusalim și Egipt – și păreau de neînvins. Nu de mult erupsese un vulcan și scuipase bolovani uriași în cer, ceea ce a fost interpretat ca un semn de rău augur. Bizantinii căutau cu disperare o explicație pentru situația lor. Era oare cu putință ca Dumnezeu să-i pedepsească pentru neasculta- rea poruncii a doua care interzicea să-ți faci chip cioplit?

Mulți au crezut în această explicație, iar împăratul a poruncit să fie distruse toate icoanele pe care creștinii le păstrau în bisericile și casele lor. Aceasta a dus la o dezlănțuire a iconoclasmului, ceea ce i-a făcut pe justițiari să năvălească în biserici și case ca să smulgă icoanele și să le distrugă, sperând cu disperare să recâștige protecția lui Dumnezeu. Și nu peste mult timp le-a zâmbit norocul, armata bizantină înregistrând o serie de succese. Faptul părea să confirme credința conducătorilor militari că închinarea la idoli falși fusese vinovată pentru ghinionul lor.

Cu toate astea, numeroși oameni care nu făceau parte din armată s-au opus mișcării de distrugere a icoanelor. Secole de-a rândul, imaginile artistice ale lui Hristos și ale sfinților oferiseră o fereastră spre Dumnezeu, acționând ca intermediari în dialogul creștinilor cu puterile înalte ale Cerului. Unii își iubeau icoanele ca pe cei apropiați și dragi, și au refuzat să renunțe la ele. A fost o luptă încrâncenată.

Irina s-a opus, căci nu era nimic de câștigat din aceas- tă distrugere dezlănțuită. În încercarea de a pune capăt interdicției, i-a convocat pe cei mai importanți reprezen- tanți ai Bisericii într-un conciliu, dar militarii, încurajați de scurtul răgaz oferit de succesul pe câmpul de bătaie, se temeau că Dumnezeu i-ar fi putut pedepsi din nou. Ca să împiedice decizia, au pornit în galop spre conciliu și i-au alungat pe episcopi. Comandanții au detronat-o pe împă- răteasa Irina și l-au pus pe tron pe unul dintre aliații lor. În cele din urmă, a fost convocat un nou conciliu care a repus icoanele în drepturi. Epoca iconoclasmului se încheiase, iar icoanele se întorceau în vechile lor lăcașuri din biserici și altarele gospodăriilor.

Un al doilea împărat

Venise vremea să se termine cu aceste neînțelegeri interne: Irina reușise doar să-i țină pe dușmani la porțile Bizanțului. Mituindu-l cu o sumă uriașă, l-a convins pe califul Imperiului Islamic, Harun al-Rașid (fiul lui al-Khayzuran), să-și oprească trupele din a-și continua drumul mai departe pe teritoriul bizantin. Cu toate astea, tulburările începeau să amenințe și în vest și porniseră chiar înainte ca Irina să ajungă împărătească.

În Roma își avea reședința un episcop care își spunea singur papă, dar, la fel ca alți episcopi ai imperiului, încă îl slujea pe împăratul din Constantinopol. Roma se afla într-un echilibru fragil pe marginea unei prăpastii încă de pe vremea cuceririlor germanilor; neîncetat apăreau la porțile orașului oameni noi, convinși că era rândul lor să cucerească vechea capitală. În mai multe rânduri, predecesorii Irinei n-au reușit să-l apere pe papă de aceste atacuri. Imperiul Bizantin se lupta pur și simplu cu dușmanii pe mai multe fronturi; până și o armată care avea o armă atât de înfricoșătoare cum era focul grecesc se considera depășită.

Papa trebuia să caute protecție în altă parte. În Italia, era înconjurat de dușmani, deci nu exista decât o singură cale de scăpare: trebuia să găsească aliați mai departe. În nordul Italiei se înălțau Alpii, o graniță naturală care nu putea fi trecută decât după pregătiri serioase. Și totuși, disperat, papa trece munții ca să-l întâlnească pe Pepin al III-lea, regele francilor (cunoscut și ca Pepin cel Scurt). Tatăl acestuia, Carol Martel, fusese unul dintre cei care voise să-i oprească pe arabi să vină din Spania și să invadeze Franța, așa că francii s-au dovedit în mod firesc aliați puternici.

Papa și regele Pepin au constituit o alianță; pentru împăratul din Constantinopol asta însemna o concurență serioasă. Împăratul a trimis o delegație de soli la curtea francă și, în încercarea de a-l influența pe Pepin, i-a dat în dar o orgă prețioasă. Pentru început, a părut să funcționeze.

Dar n-a trecut mult până când papa s-a trezit din nou într-o situație disperată. În loc să se întoarcă la împăratul din Bizanț, a trecut din nou Alpii ca să ceară protecția francilor. Dar acum, fiul lui Pepin, Carol, care mai târziu va fi cunoscut sub numele de Carol cel Mare, era pe tron. Carol condusese multe campanii militare de succes, iar regatul lui se întindea acum în toate direcțiile. Pentru prima dată de la căderea Romei, în vest se născuse un nou imperiu; încă nu avea un nume, dar suprafața lui, care includea Franța și mare parte din Germania, era uriașă.

Carol s-a grăbit spre Italia să-l apere pe papă de dușmani. Apoi, cei doi au făcut ceva ieșit din comun. În ziua de Crăciun a anului 800, în timpul domniei împărătesei Irina, papa l-a încoronat pe împăratul franc Carol cel Mare ca împărat al Imperului Roman. Tronul Constantinopolului putea la fel de bine să rămână gol! Prin această a doua alianță, papa a renunțat la vechiul jurământ de credință și a ridicat Imperiul Franc la statutul de rival al Imperiului Roman. Dintr-odată, au apărut două imperii care revendicau același titlu – și doi împărați.

Dar, desigur, nu putea rămâne așa, deci papa trebuia să dea o explicație pentru lovitura de stat. Explicația lui a fost că nu era de acord ca o femeie – împărăteasa Irina – să dețină rolul de împărat roman. O femeie pe tron, argumenta el, era ca și cum nu ar fi existat împărat deloc.

Firește, oamenii se așteptau la rezistență din partea Constantinopolului. Întreaga situație era o nebunie de nedescris. Cuceririle arabe transformaseră Mediterana, cândva inima Imperiului Roman, într-o graniță care să despartă Europa creștină de sudul arab musulman. N-ar fi trebuit ca acest lucru să-i apropie pe creștini? Nu-și dădeau seama papa și împăratul lui de curând încoronat că ei au fost cei care au rupt imperiul creștin în două?

O căsătorie anulată

Consilierii împăratului au făcut tot ce le-a stat în putință ca să împiedice divizarea Imperiului Roman. Ca să limite- ze pagubele, Carol cel Mare și papa au trimis o delegație comună de soli la curtea Irinei; intenția era să negocieze o căsătorie între Carol cel Mare și Irina, ceea ce, sperau ei, avea să repare ruptura.

Cu toate astea, Carol cel Mare a trimis ambasadori și la Bagdad pentru a crea o alianță cu Harun al-Rașid. Irina s-a simțit încolțită, dar o căsătorie cu Carol cel Mare putea fi o cale de salvare, așa că nu s-a opus cu totul ideii – unii chiar spuneau că ea ar fi propus alianța. Dar consilierii ei de la curtea bizantină au intrat în panică; știau ce ar fi însemnat pentru Constantinopol alianța. După moartea Irinei, noul împărat avea să fie înscăunat pe tronul lui Carol ce Mare din Aachen, iar Constantinopolul avea să nu mai fie centrul imperiului. Dacă francii ar fi preluat controlul, orașul de pe Bosfor ar fi ajuns la marginea imperiului. Acest lucru trebuia oprit și nu exista decât un sigur mod de a o face: Bizanțul avea nevoie de un om la cârmă și asta repede.

Ministrul de finanțe al împărătesei Irina a adunat un mic grup de soldați și, pentru a o detrona, a complotat la palat, punând la cale o lovitură de stat. Dimineața, în zori, el și oamenii lui au năvălit în apartamentele împărătesei și au luat-o prizonieră. Câteva ceasuri mai târziu, ministrul de finanțe s-a încoronat împărat. Irina a fost alungată pe insulă și izolată de lumea din afară pentru tot restul vieții.

Totuși, Imperiul Franc, care se considera moștenitor al vechiului Imperiu Roman, s-a prăbușit din nou după moartea lui Carol cel Mare. Fiul și nepotul lui au împărțit țara în regiunea de Vest și regiunea de Est. Aceste regiuni vor deveni mai târziu Franța și Germania, dar, până atunci, Europa va fi alcătuită din o mulțime de mici regate separate, care nu reprezentau o amenințare pentru Bizanț.

Sfârșitul iconoclasmului bizantin

După alungarea Irinei, dezbaterea aprigă legată de icoane s-a aprins din nou. Încă o dată, un împărat îl ruga pe Dumnezeu de îndurare și victorie în luptă prin interzicerea icoanelor. Încă o dată, cetățenii Constantinopolului se împărțeau în două tabere. Și din nou vrajba se dezlănțuia de la un împărat la altul.

Unul dintre acești împărați, Teofil, a dus o campanie de persecuție deosebit de violentă împotriva iconofililor (cei decișI să-și păstreze icoanele). În timp ce-și căuta o nevastă la un târg de mirese, o femeie pe nume Kassia i-a atras atenția și a încercat să discute cu ea despre un subiect inspirat de povestea lui Adam și a Evei: „Printr-o femeie s-au născut cele mai josnice lucruri“. Kassia era pe cât de deșteaptă, pe atât de frumoasă, și, gândindu-se la Fecioara Maria, a răspuns: „Și prin femeie s-au născut cele mai bune lucruri“. Împăratul, șocat că îndrăznise să-i vorbească, a decis să se căsătorească cu altcineva, în timp ce Kassia s-a apucat să construiască o mănăstire, unde a scris poezii și a compus imnuri. Situația era tragică, pentru că cei doi erau atrași unul de altul, dar fericirea le-a fost zădărnicită de inteligența Kassiei și mândria lui Teofil. Se spune că Teofil a încercat o dată s-o viziteze, dar Kassia s-a ascuns de el: nu voia să-și aducă aminte cât o costase răspunsul ei. Dar poate că izolarea în mănăstire îi făcea bine, căci o ajuta să se dedice în totalitate poeziei.

În locul Kassiei, Teofil s-a căsătorit cu Teodora care, atunci când împăratul a murit, a preluat frâiele statului. Teodora a urmat exemplul Irinei și a convocat un conciliu menit să pună capăt distrugerii icoanelor. Din nou, focul iconoclasmului aprins de un militar superstițios a fost stins de o femeie care repunea icoanele la locul pe care îl meritau.

De la Constantinopol în Rusia Kieveană

UN NOU STAT ÎN ESTUL EUROPEI

Prințesa Olga reformează Rusia

În Evul Mediu, harta lumii era în permanentă schimbare. Abia traversaseră arabii vasta întindere dintre Constantinopol și China, că alte popoare noi au început să apară – adesea nimeni nu știa cu adevărat de unde veneau. Turcii își recăpătaseră brusc puterile și amenințau granițele Chinei, în timp ce, la nord de Marea Neagră, s-a format un nou stat numit Rusia Kieveană. Secole mai târziu, acest mic principat avea să devină Rusia.

Acum, Constantinopolul se confrunta cu încă un inamic care își trimitea flota peste Marea Neagră. Cu toate astea, corăbiile din lemn ale rușilor nu făceau față focului grecesc al Bizanțului. Așa că Olga, prințesa Rusiei Kievene, a pornit într-o misiune de pace la Constantinopol, unde a fost primită de împărăteasă în spațiile rezervate femeilor din palatul imperial. Pentru că era în vizită ca suveran, și nu ca soție care își însoțea soțul, curtea trebuia să arate într-un fel că reprezenta Rusia Kieveană ca șef de stat, așa că Olgăi i s-a dat să poarte o centură oficială. De asemenea, s-a organizat un banchet somptuos, în timpul căruia s-a renunțat la interdicțiile obișnuite pentru bărbații și femeile care mâncau împreună, iar Olga a fost așezată lângă împărat.

Probabil că Bizanțul auzise zvonurile despre trecutul Olgăi. Când prințesa se căsătorise cu soțul ei, Igor, Rusia Kieveană nu era încă un stat constituit. A devenit, așa cum adesea se întâmpla, atunci când un clan aflat la putere revendica un anumit teritoriu și obliga triburile care îl locuiau să plătească tribut. Dacă refuzau, urma războiul. Igor a fost ucis de drevlieni****** care nu s-au supus pretențiilor lui de a primi în dar blănuri, ceară, miere și chiar corăbii, toate fiindu-i necesare ca să mențină comerțul cu Bizanțul. Doar

pentru că rușii atacau Constantinopolul din când în când, asta nu însemna că voiau să renunțe la comerț.

Sviatoslav, fiul lui Igor, nu era încă destul de mare ca să conducă, așa că, în calitate de regentă, Olga din Kiev trebuia să poarte de grijă pământurilor cucerite de soțul ei pentru fiul său. S-a arătat nemiloasă cu adversarii. Mai târziu, în Rusia oamenii povesteau istorii fantastice și sângeroase despre cum îi ademenise pe drevlieni într-o ambuscadă și se răzbunase. Având puterea asigurată, a realizat prima reformă politică din istoria Rusiei, punând capăt sistemului de plată al tributurilor. Astfel a început formarea Rusiei Kievene ca stat deplin constituit.

Botezarea Rusiei Kievene

Când prințesa s-a uitat în jur la vecini, a înțeles că marile imperii își păstrau integritatea datorită unei singure religii unificatoare, așa că a cerut împăratului Bizanțului s-o ajute să-și boteze poporul trimițându-i preoți. Dar s-a străduit să întrețină legături și cu alte locuri în afară de Bizanț – auzise vorbindu-se că papa și aliații lui franci se luptau cu Bizanțul pentru putere. Așa că și-a trimis ambasadorii să discute cu Otto cel Mare, artizanul prăbușirii Imperiului Franc, cerându-i să numească un episcop care s-o ajute să răspândească creștinismul în Rusia.

Curând coroana este preluată de fiul ei, Sviatoslav. Spre durerea Olgăi, el renunță la creștinism și se concentrează în schimb pe noi războaie duse pe toate fronturile. Episcopul franc a fost expulzat, iar pe drumul de întoarcere câțiva dintre oamenii lui au fost uciși. Când fiul Olgăi a murit, nepotul ei, Vladimir, i-a reluat planul: poporul Rusiei Kievene avea să devină creștin.

Botezul lui Vladimir a fost important și din motive tactice. Voia să încheie o alianță cu Bizanțul pe picior de egalitate. Vladimir era un conducător puternic și Bizanțul se confrunta cu o amenințare permanentă din partea

inamicilor, așa că a izbutit să facă ceea ce nici un alt rege european nu realizase vreodată înainte. Ca răsplată pentru sprijinul dat de armata lui, a reușit să-l convingă pe împărat să-i promită o prințesă imperială adevărată, născută în purpură. În lacrimi, fiica împăratului, Anna, a plecat la Kiev să se căsătorească cu Vladimir. Sarcina ei era să se poarte ca un consilier al soțului și să conver- teasc ă statul Rusiei Kievene la creștinism.

Mai târziu, o legendă povestea cum au fost botezați rușii. Vladimir și-a trimis ambasadorii în diferite țări, ca să afle mai multe despre religiile lor. Întorși la Kiev, oamenii lui l-au sfătuit să nu se convertească la islam, pentru că interzicea consumul de alcool. Cei care l-au informat n-aveau nimic bun de spus nici despre slujbele la care asistaseră în bisericile Imperiului Franc. Însă, la întoarcerea din Constantinopol, mesagerii i-au spus: „Nici măcar n-am știut dacă suntem în Cer sau pe Pământ“. Astfel, Vladimir a decis să se boteze și el, și supușii săi. Splendoarea Constantinopolului îl convinsese.

Este o poveste seducătoare, căci dă cu adevărat impresia unui stat nou creat, care își alege religia, în timp ce toți îi curtau pe ruși cu promisiuni de salvare. Ce trebuie să-i fi mirat totuși pe ruși este faptul că papa de la Roma și Biserica de la Constantinopol păreau să fie în concurență. Oare nu reprezentau tot creștinismul? Prăpastia dintre creștinii din Vest și cei din Est era evident din ce în ce mai mare și Biserica nu putea stabili cine era vinovat. Papa lua din ce în ce mai des decizii fără să se consulte cu Bizanțul, deci conducătorii orașelor începeau să se separe, la fel și Bisericile lor.

Din Rusia în Sfântul Imperiu Roman

IMPERIUL ROMAN SE DIVIZEAZĂ...DIN NOU

Naşterea Sfântului Imperiu Roman

După prăbuşirea Imperiului Franc, Europa se rupe din nou în mici teritorii independente. Continentul era împărţit ca pătratele de pe tabla de şah. Şi, la fel ca piesele din acest joc arab, cei puternici se mutau pe continent luptând unii cu alţii şi punând mâna pe pământurile adversarilor. Şi aşa au continuat lucrurile până când un prinţ a reuşit cu succes să refacă alianţa cu papa, reunifi- când regatul dezmembrat.

Otto cel Mare avea o armată puternică şi încheiase o căsătorie reciproc avantajoasă cu prinţesa văduvă pe nume Adelaida. În cele din urmă cuplul a mers la Roma pentru a fi încoronat de papă, la fel ca predecesorul lor Carol cel Mare. Aici, Adelaida a făcut în aşa fel ca într-o ceremonie fastuoasă să fie numită co-regentă. Aşa ceva nu se întâmplase niciodată înainte; în trecut, papa îl încoronase întotdeauna numai pe îm- părat. Din acel moment, totuşi, împăratul şi împărăteasa vor fi încoronaţi împreună.

Era pentru a doua oară când Imperiul Roman de Apus era fondat ca stat separat, cu toate că oficial împăratul din Bizanţ era încă socotit suveranul întregului imperiu – faptul era echivalent cu o declaraţie de război. De data asta, totuşi, papa nu mai putea pretinde că tronul de la Constantinopol era gol, aşa că, încă o dată, Imperiul de Apus a trebuit să găsească o modalitate de a-i împăca pe bizantini. Au trimis la curtea din Bizanţ un negociator şi au cerut o prinţesă care să se mărite cu Otto, fiul lui Otto şi al Adelaidei. Speranţa lor era că împăratul din Răsărit nu va dori să atace o ţară care era condusă de propria fiică.

Negocierile au avut succes. Prințesa Theophanu a plecat din Bizanț spre Imperiul de Apus, stârnind admirație cu hainele ei de mătase țesute cu aur și comorile aduse cu ea, printre care vase de argint și pahare de cristal, piepteni, parfumuri cu arome dulci și jocuri de șah sculptate din pietre semiprețioase.

Și totuși, fastul și splendorile Bizanțului n-au fost singurele care au atras atenția oamenilor. S-a dovedit că prințesa Theophanu nu era mireasa promisă – în locul fiicei născute în purpură, împăratul o trimisese pe nepoata generalului său! Între timp, generalul îl omorâse pe împărat și îi luase locul în fruntea imperiului. Indignați, mulți dintre curtenii lui Otto au cerut ca mireasa falsă să fie trimisă imediat înapoi în Bizanț. Dar Adelaida și Otto nu voiau să compromită tratatul de pace cu Bizanțul. Regatul lor era în pericol. Nunta a continuat așa cum fusese plănuită și sărbătorită cu fastul corespunzător.

Căsătorindu-și fiul cu Theophanu, Otto I – spre deosebire de predecesorul său, Carol cel Mare – a obținut pentru imperiu o stabilitate de lungă durată. De asemenea, a dobândit supunerea nobililor. Dar mult mai importantă pentru consolidarea puterii a fost alianța cu papa și Biserica. A dat pământ episcopilor și mănăstirilor peste tot în împărăție, făcându-i și mai dependenți de stat. La moartea lui Otto cel Mare, Imperiul Roman de Apus – cunoscut mai târziu ca Sfântul Imperiu Roman – a fost recunoscut pretutindeni ca imperiu de sine stătător.

Din Sfântul Imperiu Roman spre est

CALIFATUL DE CAIRO

Un secret ultrasecret

Marele Imperiu Arab, condus de califul din Bagdad, se afla în totală confuzie. Mulți șovăiau dacă se să supună omeiazilor și clanurilor abasside în primul rând. De când arabii cuceriseră în numele islamului jumătate din lumea cunoscută, prinții din provincii deveniseră mai puternici și începuseră să-și croiască singuri drum. Bagdadul privea neputincios toate aceste schimbări.

Califul era mult mai mult decât un suveran și un șef al tuturor musulmanilor. Era și urmașul lui Mahomed și nu putea fi decât unul – oricine se întorcea împotriva califului trebuia să explice cum se potriveau faptele lui cu credința islamică. Dar califul avea adversari și explicația lor avea legătură cu Ali, cel care fusese cândva atacat de Aisha, soția lui Mahomed, și care, în cele din urmă, fusese ucis de omeiazi.

Ali s-a căsătorit cu fiica lui Mahomed, Fatima, ceea ce însemna că urmașii lui Ali erau nepoții Profetului. Dușmanii califului abbasid din Bagdad l-au declarat pe Ali ca fiind adevăratul calif, așa că cei care puteau pretinde acest rang înalt erau descendenții lui, copiii și nepoții lui Ali și ai Fatimei. Pe scurt, l-au acuzat pe califul din Bagdad că nu era califul adevărat.

Oricum, doctrina era decisă de cei care aveau armele cele mai puternice. Adepții califului abbasid au devenit cunoscuți sub numele de suniți, iar cei care credeau că Ali fusese adevăratul calif au fost numiți șiiți. Armata sunită te-ar fi putut omorî dacă te declarai adept al lui Ali și al Fatimei. Din acest motiv șiiții nu comunicau cu nimeni și erau foarte secretoși în privința doctrinei. Un imam șiit scria: „Cauza noastră este un secret ascuns într-un secret, un secret pe care numai un alt secret îl poate explica; este un

secret despre un secret care este înfășurat în vălul altui secret“. Așadar, dușmanii califului au rămas cu convingerea că adevăratul calif trebuia să fie un descendent al fiicei lui Mahomed, Fatima, un secret foarte bine păzit și pe care îl vor declara deschis doar atunci când aveau să fie siguri că propriile arme erau pe măsura armatei din Bagdad.

În cele din urmă, în secolul al X-lea, a venit și momentul lor. Șiiții au fondat un nou stat în Egipt (dinastia fatimizilor) și și-au întronat propriul calif. Cu toate că era interzis, existau acum doi califi.

Misterioasa dispariție a califului

Imamii șiiți l-au criticat îndelung pe califul din Bagdad pentru extravaganța lui. După părerea lor, o asemenea bogăție nu se potrivea cu viața simplă la care îndemna Profetul. Dar apoi au devenit conducători cu drepturi depline și ca atare conștienți de puterea lor. Se îmbrăcau în robe țesute cu argint și aur, construiau drumuri, canale și palate mirifice, astfel încât curând califatul lor din Cairo a strălucit mai tare decât cel din Bagdad.

Apoi s-a întâmplat ceva ce în mod normal era cu neputință. Sitt al-Mulk (al cărei nume înseamnă „Doamna Imperiului“) preia guvernarea și, odată cu asta, rolul califului fatimid. În general, evenimentul este de obicei minimalizat în cărțile de istorie. Conform multor istorici, Sitt al-Mulk a deținut funcția pentru o perioadă foarte scurtă de timp – dar, de fapt, a fost conducător legitim și unic al șiiților, cu drepturi depline.

Acest eveniment demn de remarcat a fost precedat de evenimente cu mult mai ieșite din comun. Tatăl lui Sitt al-Mulk fusese un calif extrem de priceput, dar, când a murit pe neașteptate după un accident la baia publică, fiul și succesorul său, al-Hakim, fratele lui Sitt al-Mulk, avea numai 11 ani. Băiatul nu avea nici o idee despre ce se întâmplase și, înainte să afle, a fost

prezentat mulțimii din Cairo ca noul calif. Sub domnia lui, starea de spirit a orașului s-a deteriorat rapid.

Noul calif era evident depășit de situație. Singur și nefericit, umbla noaptea pe străzile orașului. Pentru început, le-a cerut cetățenilor orașului Ciro să facă la fel și să transforme noaptea în zi; ținând magazinele și afacerile deschise aveau să-și dovedească devotamentul față de el. Apoi s-a retras și și-a întors atenția la mărunțele lui necazuri, hotărând la un moment dat să omoare toți câinii din oraș, poate pentru că nu le putea suporta lătratul. După aceea, ținta ciudatelor lui pretenții au devenit femeile. Le-a interzis să râdă, să plângă sau să meargă pe stradă și le-a obligat să poarte văl. Le-a închis băile și chiar le-a interzis cizmarilor să le facă pantofi; dacă o femeie îndrăznea să iasă, era ucisă. Timp de șapte ani, femeile au fost prizoniere în propriile case; străzile din Cairo erau lipsite de viață.

Umbla zvonul că al-Hakim se credea Dumnezeu. Unii savanți erau de acord, căci a doua venire a lui Dumnezeu fusese demult prorocită. Cu toate astea, pentru mulți era limpede: califul își pierduse mințile.

Într-o zi, Cairo s-a simțit dintr-odată eliberat: al-Hakim dispăruse de pe fața Pământului și nimeni nu știa ce i se întâmplase. Fusese omorât? Poate murise într-un accident? Și dacă existase un complot împotriva lui, sora lui, Sitt al-Mulk, era amestecată? Trupul nu i-a fost găsit niciodată, așa că misterul dispariției sale a rămas nerezolvat pentru totdeauna.

Nimeni n-ar fi putut prezice că un calif putea dispărea chiar așa. Legea islamică nu dădea nici o indicație despre ce era de făcut. Așa că Sitt al-Mulk a preluat rolul de conducător, căci era mai bine decât să nu existe deloc un conducător. Ca fiică a unui foarte respectat calif și a unei sclave creștine, fusese crescută ca o tânără îngăduitoare și cu mintea deschisă, așa că probabil a vrut să restabilească vechea ordine cât mai repede – și a reușit. Cairo și-a revenit din calvarul nebuniei califului al-Hakim și a înflorit din nou.

Asma și Arwa

Puterea califilor din Cairo se baza pe o rețea de aliați. Multe provincii arabe dornice să devină independente de Bagdad și să fie din nou susținute de Cairo au acceptat să-l recunoască pe califul șiit drept conducătorul lor religios. Cu sprijinul lor, unul dintre acești aliați a cucerit Yemenul și chiar Mecca, orașul sfânt al musulmanilor.

Primul act al noului rege yemenit la putere a fost să anunțe public faptul că avea să împartă puterea cu soția sa. Regina Asma participa la discuții fără să poarte văl și călătorea pretutindeni împreună cu soțul ei. 30 de ani mai târziu, când acesta a pornit într-un mare pelerinaj la Mecca, a plecat împreună cu el într-o caravană incluzând 1 000 de membri ai curții.

În timp ce se aflau în deșert, regele a fost asasinat de un dușman care s-a strecurat în tabăra lor și l-a înjunghiat când stătea de vorbă cu fratele lui. Cu toate că atacatorii erau în inferioritate numerică, au luat caravana ostatică și au răpit-o pe regina Asma. Asasinul i-a tăiat capul regelui și l-a înfipt într-un stâlp în fața ferestrei închisorii văduvei sale, astfel încât să-l poată vedea.

A trecut mult timp până când Asma a reușit să trimită vești familiei că era în viață. În cele din urmă, totuși, informația a ajuns la fiul ei, al-Mukarram, care a plecat imediat cu o trupă de războinici, ca să-și elibereze mama. Când în sfârșit a dat de ea, a fost atât de copleșit de bucurie și de mâhnire, încât a suferit un șoc și nu s-a mai putut mișca; a rămas paralizat pe o parte pentru tot restul vieții.

Din cauza paraliziei fiului ei, Asma a urcat pe tron. Nu era ceva obișnuit, mai ales că un văr din familia domnitoare s-a oferit să fie noul rege. Dar, cu toate astea Asma a devenit regină și, când a murit, puterea a fost preluată de nora ei, Arwa, pe care soțul ucis al Asmei o descrisese cândva ca fiind „singura care poate asigura supraviețuirea dinastiei noastre dacă ni se întâmplă ceva“. Deci, în dinastia yemenită lucrurile pur și simplu s-au

întors cu susul în jos. Puterea trecea de la o femeie la alta, și asta nu părea să supere pe nimeni.

Regina Arwa a decis să răzbune moartea socrului său. Știa că asasinul era încă în viață, așa că răzbunarea cerea ochi pentru ochi: l-a omorât, i-a luat soția prizonieră, iar lui i-a înfipt capul într-un stâlp la fereastra închisorii ei.

Arwa s-a ridicat la înălțimea așteptărilor socrului ei și s-a dovedit a fi un conducător de excepție. A purtat războaie, a construit clădiri imense, a susținut educația și cultura. Din Yemen, savanții șiiți călătoreau pe mare până în India, unde contribuiau la răspândirea islamului în nord.

Peste tot în lumea musulmană, în timpul rugăciunii de vineri, obiceiul era ca imamii să rostească numele califului, urmat de cel al monarhului. Această onoare nu se acorda niciodată unei femei, chiar dacă existaseră mai multe suverane femei care domniseră singure un timp foarte îndelungat. Sitt al-Mulk n-a insistat niciodată să fie numită în rugăciunea de vineri, poate pentru că știa foarte bine câtă indignare stârnise printre bărbați numirea ei. Dar Asma și Arwa au făcut excepție. Amândouă erau salutate ca „al-Hurra“, ceea ce însemna că erau libere și nu trebuiau să asculte de nimeni altcineva decât de ele însele. Domnia lor era confirmată în fiecare săptămână în timpul rugăciunii de vineri.

Cu toate că bărbaților din Yemen părea să nu le pese dacă aveau conducători femei, califul de Cairo considera asta o mare insultă. Când soțul Arwei a murit, califul s-a întors împotriva ei și, după câteva ezitări, în cele din urmă s-a ajuns la o confruntare. Califul a trimis un aliat la curtea Arwei ca s-o detroneze, convins că avea să găsească susținere împotriva unui suveran care era deja bătrân și nepopular. Dar atât armata, cât și poporul au rămas uniți în spatele reginei lor, iar armata califului a fost forțată să renunțe.

Arwa a rămas regină încă 20 de ani. În momentul când a murit, domnise aproape 50 de ani – lunga domnie pe care credincioșii i-o urau în fiecare vineri când se rugau pentru ea: „Fie ca Allah să-i dea zile lungi lui al-Hurra cea desăvârșită, suverana care cu grijă conduce treburile credincioșilor“.

La moartea Arwei echilibrul puterii între suniți și șiiți s-a schimbat încă o dată. Fatimizii – califatul șiit din Cairo – nu și-au mai putut păstra poziția mult timp; suniții au recâștigat supremația și i-au alungat pe șiiți din Africa de Nord. Mai târziu, și-au găsit un nou cămin în Persia, iar musulmanii din Iran au rămas șiiți până în ziua de azi.

Poveștile despre Sitt al-Mulk, Asma și Arwa dovedesc că femeile musulmane aveau uneori acces la educație și putere; în acea epocă puteau realiza aproape orice. Aceste trei regine au fost doar cele mai faimoase, dar au existat mult mai multe femei importante în epoca medievală. Un cercetător britanic a numărat femeile savante musulmane care au existat până în secolul al XII-lea și a descoperit că au fost aproximativ 8 500. Una dintre ele, Fatima al-Fihri, a pus bazele celei mai vechi universități din lume, Universitatea Al-Qarawiyyin, în secolul al IX-lea, în Maroc.

Din Arabia în Japonia

INVENTAREA ROMANULUI

La curtea lui Heian-kyō

Așa cum am văzut deja, Japonia a învățat multe de la China. De secole, conducătorii insulei-stat trimiseseră ambasadori în țara vecină ca să învețe despre cele mai noi inovații în planificarea urbană, arhitectură, artă și literatură. După o călătorie făcută din India până în China, japonezii au adoptat budismul.

Apoi, sub dinastia Tang, când China a atins apogeul, Japonia a început să se îndepărteze de influența ei. La acea vreme, împăratul japonez și curtea lui erau stabiliți în orașul Heian-kyō, ceea ce înseamnă „orașul păcii și al liniștii“. Perioada Heian, numită așa după oraș, a durat aproximativ 400 de ani; la sfârșitul perioadei, Japonia avea propria scriere și literatură. E momentul când a fost scrisă Povestea lui Genji – primul roman japonez și poate primul din lume. În traducerea în limba engleză, cartea are aproape 2 000 de pagini!

Primul roman din lume a fost scris de o femeie. Numele ei era Murasaki Shikibu și știm că era o nobilă de la curtea imperială din Heian-kyō. Pe lângă faptul că a scris povești, a ținut și un jurnal personal; în paginile lui, descrie cum își supraveghea fratele la lecțiile de limba chineză. Dorea să devină funcționar sau judecător și, pentru că Japonia nu avea propria scriere înainte de epoca Heian, toți viitori funcționari publici erau obligați să învețe chineza și complicatul ei sistem de caractere. Educația nu era destinată fetelor, dar fratele lui Murasaki Shikibu era un elev mult mai slab decât sora lui și ea reușea să-l întrecă. În jurnalul ei notează: „Tata a oftat și mi-a spus: Dacă ai fi băiat, ce mândru și fericit aș fi!“

Dar faptul că o femeie știa limba chineză nu era văzut cu ochi buni; era de preferat să nu fie educată deloc. Autoarea Poveștii lui Genji știa și ea acest lucru, așa că-și sfătuia cititoarele: „Cel mai bun mod este... să învețe câte puțin de ici, puțin de colo... Să se mulțumească cu atât și nu să insiste să-și burdușească scrisorile cu litere chinezești, care nu se potrivesc deloc cu stilul ei feminin.“

Doamnele de la curtea imperială erau ocupate cu alte lucruri. Își petreceau timpul recitând poeme rafinate, cântând, pictând și povestind. Dar cum puteau să scrie poveștile? Cum nu aveau voie să învețe chineza, au inventat un alfabet nou bazat pe silabe, care este folosit și astăzi în Japonia. Printr-o ironie a sorții, decizia de a le interzice femeilor să fie educate a dus la dezvoltarea scrierii japoneze inventate de femei.

Din Japonia în Europa

DE LA CASTELE LA ORAȘE

Marea Contesă de Canossa

În nordul Italiei, cocoțat pe o colină stâncoasă bine fortificată, se afla Castelul Canossa. De acolo, Matilda de Toscana – cunoscută ca „Marea Contesă“ datorită puterii ei și numărului de moșii pe care le avea – stătea în foișoarele castelului și își privea regatul care se întindea în fața ei ca o lume în miniatură. În sud erau dealurile și văile Italiei, iar în nord, Alpii. Dincolo de ei se întindea regatul Germaniei.

Adelaida și Otto au reînnoit alianța dintre monarhia francilor în Germania și papa din Italia, întemeind Sfântul Imperiu Roman. Imperiul era format din două regate despărțite de Alpi care erau conduse de doi stăpâni puternici, regele și papa.

Regele era stăpânul pământului, dar în loc să-l păs- treze pentru sine, l-a împărțit între mai mulți principi. Lucru practic, pentru că era răspunderea principilor să aibă grijă de pământul – feudele – care le fusese dat. Ca să-și apere feudele, principii construiau castele pe stâncile înalte. Construite cu ziduri groase, o fortăreață și o temniță, cu un pod care era aruncat peste un șanț și care era singura intrare, castelele erau practic de nepătruns. Câmpurile principilor erau lucrate de țărani care erau de obicei iobagi, nu oameni liberi care puteau veni și pleca după pofta inimii. E posibil ca seniorul feudal să nu-i fi cumpărat pe țărani ca sclavi, dar viața lor era întotdeauna la mila lui. Țăranii trebuiau să se hrănească din ce cultivau și să dea a zecea parte din recoltă principelui – și astfel, acesta aduna averi.

Datorită iobagilor care le lucrau pământul, principii și seniorii feudali își puteau petrece timpul la vânătoare și în turniruri sau plecau la război. Cavalerii, ducii și baronii alcătuiau nobilimea: rangurile superioare ale

ordinii sociale, despre care oamenii din Evul Mediu credeau că fusese stabilită de Dumnezeu. Țăranii lucrau pământul, preoții se rugau, asigurând mântuirea tuturor sufletelor, și nobilii – curajoșii cavaleri în armuri grele – îi apărau.

Principele sau nobilul avea grijă de pământul pe care i-l dăduse regele în stăpânire și, după moartea lui, îl moștenea fiul său. În schimb, principele îi făgăduia solemn regelui să-i fie loial și să-l susțină în război. Pentru rege, totuși, această ordine a succesiunii nu era foarte practică. Până la urmă, dacă feuda trecea de la tată la fiu timp de mai multe generații, cum mai putea fi considerat un „împrumut“? Din acest motiv, Otto cel Mare a preferat să-și dea pământul episcopilor și mănăstirilor. Deoarece clericii nu se căsătoreau, nu putea lăsa proprietatea copiilor, așa că regele își lua înapoi pământul când episcopul murea.

Totuși, acest lucru a dus la o situație ciudată. Dacă regele își împrumuta pământurile Bisericii, asta însemna că episcopii slujeau la doi stăpâni; regele în calitate de proprietar al pământului și papa ca șef al Bisericii.

Constantinopolul urmărea cu uimire cum papa și episcopii lui deveneau treptat la fel de bogați și puternici ca regii și principii. Revenind la Constantinopol, acolo mănăstirile erau încă locuri de abstinență și liniște; căutând refugiul în mănăstire însemna să întorci spatele vieții pământești și să te dedici rugăciunii. Probabil că bizantinilor li se părea foarte ciudat faptul că unii episcopi din Occident râvneau pe față la putere și influență. Unii dintre acești episcopi chiar străbăteau țara și luptau ca niște cavaleri.

Diferențele dintre Constantinopol și Roma au devenit din ce în ce mai evidente. Se certau din cauza limbajului cultului religios și din cauza libertății preoților de a se căsători. Cu timpul, disputele au devenit din ce în ce mai încrâncenate. În cele din urmă, papa și patriarhul de Constantinopol au ajuns chiar până la a se excomunica unul pe altul din Biserică. Nu știau cât de plin de consecințe avea să fie acest fapt: situația făcea ireparabilă ruptura sau schisma din Biserică. Creștinătatea era acum împărțită între Biserica Romano-Catolică din Occident și Biserica Ortodoxă Greacă din Răsărit.

Puterea crescândă a papei amenința alianța lui cu regele. Papa Grigore al VII-lea considera că, în calitate de senior al tuturor creștinilor, era dreptul lui să aleagă episcopii imperiului. Acesta a declanșat un conflict grav: înainte, oficialii Bisericii erau aleși de rege, pentru că pământul pe care trăiau și munceau era al lui. Acum, papa sfida starea de fapt. A fost începutul „controversei învestiturii“, o neînțelegere care i-a încăierat zeci de ani, iar când a atins apogeul s-a sfârșit în curtea Castelului Canossa, direct la picioarele Matildei de Toscana.

Învestitura însemna dreptul de a numi un

episcop sau un oficial al Bisericii, iar regele

german Henric al IV-lea (care mai târziu va deveni Sfânt Împărat Roman) a refuzat să-i acorde papei acest drept. Ca atare, Grigore al VII-lea a făcut un gest dur: i-a excomunicat pe toți episcopii numiți de Henric al IV-lea și apoi chiar pe rege, declarând că, din acel moment, nici un creștin evlavios nu va trebui să-l slujească pe Henric al IV-lea și pe nobilii lui, în schimb vor fi obligați să dea socoteală direct în fața papei. Era pentru prima dată în istorie când un papă își însușea astfel puterea.

Henric se afla acum într-o situație delicată. Mulți principi aleseseră să-l sprijine pe papă și îi întorseseră spatele regelui. Trebuia să facă ceva. Curând, papa a pornit spre Germania ca să-și întâlnească noii aliați, așa că Henric a luat-o în grabă peste Alpi, să-i iasă în cale.

Când papa a auzit despre planul lui Henric, s-a neliniștit. Știa că Henric îl putea ataca, apoi destitui din funcție și pe urmă să numească un nou papă. Așa că s-a gândit să se refugieze la prietena lui, Matilda, la Castelul Canossa, în Toscana, în nordul Italiei.

Dar Henric nu a atacat. În schimb, a intrat în curtea castelului, a luat atitudinea celui care se căiește și a căzut în genunchi în fața lui Grigore implorându-l să-l ierte – sau cel puțin așa ni s-a povestit. Astăzi, expresia „a merge la Canossa“ este încă folosită în unele țări ca metaforă pentru a prezenta scuze umile cuiva, ceea ce dă o idee despre cât de important a fost acest episod. Mai târziu, s-a spus că Henric a fost lăsat să aștepte afară, în

curte, trei zile – era iarnă, așa că regele probabil înghețase cu totul. Lacrimile Matildei au fost singurele care l-au făcut pe Grigore să se înduplece.

Călătoria lui Henric la Canossa este posibil să nu se fi petrecut chiar așa; e posibil ca povestea să fi fost înfrumusețată în scopuri politice. Dar imaginea invocată de această legendă transmitea un mesaj clar: regele căzuse în genunchi în fața papei. Cel mai puternic om din țară se plecase în fața puterii Bisericii. Apoi scandalul s-a potolit, dar încă nu se terminase. Suveranul suprem al creștinătății nu era încă stabilit o dată pentru totdeauna. Era papa sau regele? (Desigur, acum împăratul Bizanțului nu mai era în cărți.)

Henric, Grigore și Matilda n-au trăit ca să vadă sfârșitul discordiei. Urmașii lor au acceptat un compromis și papa a primit dreptul de învestitură. Ca urmare, puterea papei a crescut semnificativ și asta în detrimentul regilor pe care conflictul i-a slăbit.

Poate că atunci nimeni nu și-a dat seama care aveau să fie consecințele luptei pentru putere în Evul Mediu. În Anglia, la aproximativ 100 de ani după moartea Matildei, nobilimea încerca să smulgă puterea din mâinile regelui, ceea ce l-a determinat pe regele Ioan al Angliei (cunoscut și ca „Ioan fără de Țară“) să semneze Magna Carta. Magna Carta decreta că nimeni „nu putea fi prins, întemnițat sau privat de drepturile sau bunurile sale“, ori altfel persecutat fără o hotărâre judecătorească – schimbare majoră în legea țării. În esență însemna că existau limite ale puterii regelui (și ale tuturor conducătorilor) asupra supușilor; nu puteau face orice își doreau. Trebuiau să respecte dreptul persoanelor și proprietatea acestora așa cum prevedea legea.

Controversa învestiturii, Magna Carta și multe alte asemenea evenimente care au avut loc de-a lungul secolelor au deschis drumul pentru două idei care vor câștiga teren în Europa: individul – indiferent cât de nesemnificativ ar fi fost – avea drepturi inalienabile, iar puterea trebuia împărțită între cât mai mulți oameni cu putință. Indiferent dacă era vorba despre Biserică, nobilime, negustori, tribunale sau universități, cu atât mai independente erau aceste instituții cu cât puterea era mai puțin concentrată în mâinile câtorva de la vârf.

Structura oraşului medieval

Dacă Matilda ar fi putut vedea dincolo de Castelul Canossa şi peste Alpi, în Germania, tot ce ar fi zărit ar fi fost o mare de verde: vaste întinderi de păduri, presărate ici şi acolo de câte un castel sau nişte sate risipite. Câteva aşezări supravieţuiseră de pe vremea romanilor şi se transformaseră în oraşe.

Acum lucrurile erau pe cale să se schimbe. Spre deosebire de un castel, conceput să-şi apere ocupanţii de lumea din afară, oraşele avantajau comerţul şi îi ajutau pe oameni să se îmbogăţească. Nobilii feudali au crescut bogăţia oraşelor impunând taxe cetăţenilor şi, dându-şi seama de asta, au încurajat oamenii să întemeieze alte oraşe. Ca să facă ideea mai atrăgătoare, iobagilor li s-a promis libertatea şi alte beneficii cunoscute sub denumirea de privilegii. „Aerul oraşelor te face să fii liber“, proclamau nobilii.

Fondatorii oraşului îşi împărţeau terenurile în parcele şi construiau străzi şi case pe ele. În centru ridicau o biserică cu o piaţă mare şi, de jur-împrejurul ei, drumuri; oraşul în sine era înconjurat de un zid care îi despărţea pe cetăţenii oraşului de străini, care nu puteau intra decât printr-o poartă grea, straşnic păzită, doar ca vizitatori şi negustori ambulanţi. Plecând din piaţă, se deschideau alei înguste unde diferiţi meseriaşi se îndeletniceau cu diferite meşteşuguri. Lucrau mai ales ca artizani, aşa că adesea străzile purtau nume ca Strada Ţesătorului, Strada Cizmarului sau Strada Brutarului şi, cum cei mai mulţi oameni nu ştiau să citească, erau folosite imagini care să le spună de unde puteau cumpăra pâine sau gherghefuri.

Dacă un senior feudal – care ar fi putut fi o femeie, ca Matilda de Toscana – acorda un hrisov pentru ridicarea unui târg, locuitorii acestuia îşi puteau stabili propriile reguli. Alegeau un primar şi un consiliu şi construiau

primăria în piața centrală, unde să-și țină întrunirile și să voteze problemele importante. Curând, prin muncă grea și pricepere, unii dintre cetățenii orașului se îm- bogățeau și erau numiți în cele mai înalte funcții ale orașului; mai târziu, au devenit cunoscuți sub denumirea de „patricieni“. Patricienii aveau foarte puțin în comun cu majoritatea oamenilor care supraviețuiau cu venituri foarte modeste. Orașele erau populate de negustori și de băcani, seniori și slujbași, femei măritate care aveau grijă de casă și simpli servitori care lucrau pentru aceste femei. Și mai erau cerșetorii, paria, săracii și bolnavii, care trăiau din milă și pomeni. Femeile se puteau ocupa de propriile afaceri, dar nu erau lăsate să participe la treburile publice. Funcțiile publice, tribunalele, trezoreria, consiliul orășenesc, funcția de primar și școlile, toate erau rezervate numai bărbaților.

În orașul medieval viața era guvernată de reguli stricte și de obicei existau reglementări diferite pentru evrei. De când romanii le distruseseră templul din Ierusalim, evreii se răspândiseră în lume și păstraseră religia strămoșilor lor. Li se atribuia un cartier al lor, în care adesea exista o stradă care se numea Strada Evreilor.

În orașele medievale, ostilitatea față de evrei crescuse. Era o ostilitate diferită față de resentimentele vechi de secole nutrite de creștini față de poporul lui Israel. De data asta, era alimentată de minciuni, zvonuri și confuzii și s-a transformat într-un sentiment de dușmănie permanentă încremenită în mintea oamenilor. Evreii au început să fie acuzați de tot felul de lucruri îngrozitoare; erau descriși ca fiind avari și răutăcioși, vicleni și necinstiți, oameni de care creștinii trebuiau să se ferească. Unul dintre cele mai groaznice zvonuri era acela că evreii răpeau copiii creștini și se foloseau de sângele lor în ceremonii religioase. Practica purta numele de calomnia omorului ritual și, deși nu exista nici o dovadă că s-a petrecut vreodată, frica irațională a persistat printre creștini secole întregi.

Conducătorii locali cunoșteau resentimentul oamenilor și reacționau prin măsuri restrictive față de drepturile evre- ilor. De exemplu, evreilor li s-a interzis să practice multe profesii, în afară de cele în care mânuiau bani, și uneori erau chiar obligați să poarte o îmbrăcăminte aparte ca să poată fi identificați mai ușor. Pentru că le era interzis să facă orice altceva, mulți

evrei au devenit experți în finanțe, ceea ce le-a consolidat imaginea de avari înrăiți. Cavaleri și negustori împrumutau bani și, când trebuiau să dea înapoi datoria, deveneau invidioși, furioși și resentimentari față de oamenii care îi împrumutaseră cu bani la început. Resentimentul medieval s-a transformat în antisemitism: ura față de evrei alimentată de zvonuri răutăcioase și min- ciuni va aduce o suferință fără sfârșit de-a lungul istoriei.

Héloïse și Abélard: o iubire interzisă și începutul scolasticii

Încă din Evul Mediu au existat orașe mici și orașe mari. Unele au devenit metropole uriașe, amețitoare, care au atras oameni din toată lumea, călători, negustori, artiști, învățați și mulți care nu aveau alt scop decât să-și găsească norocul în străinătate. Parisul, o veche așezare datând de pe vremea romanilor, devenise unul dintre acești magneți.

Una dintre principalele atracții ale Parisului era școala sa catedrală. Carol cel Mare decretase că fiecare episcop trebuia să organizeze o școală alături de biserica lui, transformând biserica într-un centru de învățătură; aceste școli catedrale nu numai că educau preoți și călugări, dar pregăteau și viitoarea generație de avocați, trezorieri, funcționari și medici. În Evul Mediu, școlile catedrale au devenit universități și la început era greu să le deosebești. La fel ca școlile catedrale, universitățile evoluau în jurul comunităților de preoți celibatari sau de episcopi împreună cu elevii lor. Conform intențiilor și scopurilor lor, erau niște confrerii religioase.

Faima școlii catedrale din Paris s-a răspândit peste tot în lume, datorită reputației profesorilor săi. Elevii ei se îmbulzeau pe străzile Cartierului Latin, numit astfel pentru că latina era singura limbă vorbită și scrisă în universități. Avantajul acestei rânduieli era că elevi din Polonia, Spania sau

Saxonia puteau veni la universitate și puteau învăța aceleași lucruri atât timp cât aveau în comun limba latină. Studiile de bază ale studenților se concentrau pe cele șapte arte liberale sau Septem Artes Liberales: latina, logica, retorica, gramatica, astronomia, filosofia și matematica. Muzica venea după matematică întrucât, până la urmă, presupunea numărarea notelor și măsurarea spațiilor dintre ele.

Un elev al școlii catedrale din Paris și-a făcut un renume polemizând atât de eficient, încât își putea încurca profesorii făcându-i să se contrazică singuri. În cele din urmă, studentului i s-a permis să țină propriile prelegeri. Numele lui era Abélard și susținea că problemele de credință ar fi trebuit să fie supuse logicii și rațiunii. Mulți considerau că vechii Părinți ai Bisericii spuseseră tot ce era de spus în această privință, dar Abélard credea altfel – la urma urmelor, argumenta el, capacitatea noastră de a gândi logic ne-a permis să experimentăm esența lui Dumnezeu. Abélard promova logica aristotelică și susținea că fiecare gând ar fi trebuit să fie în măsură să reziste unui examen logic minuțios, ceea ce a dus la o nouă metodă de gândire critică, cunoscută sub denumirea de „scolastică“. Această abordare se întemeia pe ideea că gândirea ducea la cunoaștere numai dacă respecta regulile logicii. Cu alte cuvinte, logica era baza tuturor cunoștințelor și științei.

Pentru femei, nu era deloc folositor să clădească știința medievală pe scrierile lui Aristotel. La fel ca grecii antici, care credeau că femeile erau o variantă imperfectă a bărbaților, Toma de Aquino – cel mai important gânditor scolastic după Abélard – susținea că femeia „imperfectă este planul lui Dumnezeu; singurul ei scop este procrearea“.

Dar Abélard, care a remodelat modul de gândire al oamenilor, a și tulburat profund convenințele societății medievale, din toate punctele de vedere, cu o poveste de iubire. Curând, cântece de iubire pasională circulau printre studenți, cu versuri care nu erau deloc potrivite cu mediul plin de principii al universității! Aceste cântece indecente aduceau laude unei tinere pe nume Héloïse – și erau scrise de nimeni altcineva decât de amantul ei, Abélard. Această poveste de amor între un preot care făcuse jurământul de castitate și o fată de 20 de ani era un scandal.

Héloïse fusese crescută de unchiul ei, Fulbert, care lucra la Catedrala Notre-Dame, locul unde exista școala pe care Abélard o făcuse atât de faimoasă. A vrut să-i ofere nepoatei sale cea mai bună educație, dar cum Héloïse era femeie îi era interzis să intre în sălile de cursuri. În schimb, l-a invitat pe faimosul Abélard la el acasă, să-i fie meditator personal. „Trebuie să spun mai mult?“, scria Abélard. „Întâi am fost uniți sub același acoperiș, apoi în inimile noastre; cu cărțile deschise în față, mai multe cuvinte de iubire decât cuvinte citite au existat între noi și mai multe săruturi decât idei.“

Zvonurile s-au răspândit repede printre studenți, iar iubirea celor doi nu a mai putut rămâne secretă. Héloïse și Abélard au devenit cuplul cel mai celebru și mai invidiat din Paris. În cele din urmă, zvonul a ajuns la Fulbert, care n-a fost deloc încântat. A angajat câțiva bărbați care să se strecoare noaptea în dormitorul lui Abélard și să-i taie penisul – ultimul lucru la care se aștepta! După acest șoc dureros, Abélard s-a retras în singurătate, făcându-se călugăr.

Héloïse își va petrece tot restul vieții într-o mănăstire. Femeile din elita societății care nu aveau nevoie să-și câștige existența așa cum făceau țăranii sau slugile, aveau două posibile alegeri: căsătoria sau mănăstirea. Héloïse, care suferise enorm după pierderea iubitului ei, a urcat repede treptele către funcția de stareță, dar cariera nu i-a adus alinarea. A continuat să-i trimită lui Abélard scrisori pline de iubire, cu toate că el i-a cerut de mai multe ori să înceteze.

Abélard s-a întors la studiile lui, dar asta i-a provocat un chin și mai mare. Bernard de Clairvaux, un influent stareț și cel mai mare rival al lui Abélard, l-a acuzat că răspândea învățături false despre Dumnezeu și l-a dus în fața tribuna- lului ecleziastic. Învățătura falsă, sau ceea ce oamenii luau drept învățătură falsă, purta numele de erezie și oricine era acuzat de erezie putea fi cu ușurință condamnat la moarte. Abélard a avut norocul să scape cu viață, dar scrierile i-au fost arse și a fost condamnat la tăcere pentru totdeauna.

Hildegard din Bingen

În timp ce Héloïse își plângea iubirea pierdută, faima lui Hildegard de Bingen, o călugăriță din Germania, era tot mai mare. În spiritul lui Aristotel, doctrina creștină oficială spunea că femeile nu puteau avea revelații; mintea lor nu era suficient de rafinată. Desigur, Hildegard era conștientă de acest lucru, așa că pentru a se face auzită se prezenta ca o inocentă umilă. Revelațiile ei, spunea ea, erau viziuni trimise de Dumnezeu. Uneori vedea o lumină orbitoare, și atunci Dumnezeu îi dicta cuvânt cu cuvânt ce trebuia să scrie. Cuvântul lui Dumnezeu nu putea fi ignorat, nici măcar de cei mai învățați bărbați, așa că n-aveau de ales: erau nevoiți să ia în serios scrierile lui Hildegard.

Hildegard întreținea legături cu mulți savanți celebri, printre care Bernard de Clairvaux, marele rival al lui Abélard. Când papa i-a permis lui Hildegard să-și împărtășească viziunile public, faima ei a crescut și mai mult și a pus bazele propriei mănăstiri. Cunoștințele aprofundate legate de leacuri au stârnit și ele mare admirație – până în zilele noastre, putem găsi încă remedii pe bază de plante făcute după rețetele ei, așa cum sunt „vinul întăritor de inimă din pătrunjel“ și „detoxifiantul de colon cu miere din semințe de brie“, amândouă făcute de mâna ei în farmacia mănăstirii.

Cu toate astea, unii au mers până la a o învinui că nu este nimic mai mult decât „o vânzătoare de ierburi“ sau un vraci vrăjitor, insistând mai mult pe priceperea la gătit decât pe cunoștințele medicale. Lăudându-i-se celebra rețetă de biscuiți din alac, Hildegard a fost treptat transformată într-o femeie banală, obișnuită, dar ea era mai mult decât o călugăriță bine educată cu o înțelegere profundă a vindecării cu ajutorul plantelor. A fost filosoafă, stareță și compozitoare. La fel cum a făcut și Kassia, călugărița bizantină, și Hildegard a scris lucrări muzicale. Prin urmare, primii compozitori cunoscuți în Europa au fost amândoi femei: Kassia din Constantinopol și Hildegard din Bingen. Nu după mult timp, doi călugări din școala catedrală din Paris au inventat sistemul modern de notație muzicală.

Din Sfântul Imperiu Roman în Bizanț

PRIMA CRUCIADĂ

Mărturia Annei Comnena

Spre deosebire de Hildegard din Bingen, Anna Comnena, fiica împăratului bizantin, nu avea nevoie de viziuni ca scrierile ei să fie acceptate de bărbați. Pentru a-și putea discuta ideile cu alți savanți a creat un cerc de lectură și, exact ca Abélard și Toma de Aquino, a făcut o paralelă între scrierile lui Aristotel și teologia creștină. În același timp, a dovedit că viziunea scolasticilor despre aptitudinile femeilor era la fel de greșită precum cea a modelelor lor din Grecia Antică. Anna nu era numai o erudită în materie de teologie. Ea studiase și filosofia, matematica, muzica și medicina. Era, de asemenea, foarte implicată și conducea un spital împreună cu alți filosofi din cercul ei.

Anna era prințesă născută în purpură și încă de copilă visase să devină împărăteasă. Dar tatăl ei, care inițial do- rise să-l pună succesor pe logodnicul Annei, s-a răzgândit brusc și în locul acestuia l-a urcat pe tron pe fratele ei.

Anna a refuzat să accepte acest lucru și a pus la cale un complot împotriva fratelui, dar complotul a fost desco- perit și Anna alungată la mănăstire. Se spune că întregul incident a făcut-o să sufere amarnic. Cu toate astea, s-a folosit de pacea și liniștea mănăstirii ca să scrie o istorie cuprinzătoare a epocii, în 15 volume, dovedind că în cele din urmă înțelesese ceva din politică. Firul conducător care străbătea întreaga ei lucrare era viața tatălui său, Alexie, de la care și-a luat titlul istoria: Alexiada.

Cruciații se îndreaptă spre Constantinopol...

În timpul domniei tatălui Annei, Constantinopolul s-a aflat încă o dată în centrul istoriei. O altă populație migra de la est spre vest și înainta acum spre Europa. De data asta, amenințarea venea din partea tur- cilor. Pentru o lungă perioadă se bătuseră pen- tru granițele Chinei în est, dar apoi zona lor de dominare s-a extins spre vest, unde i-au lăsat pe arabi fără mare parte din cuceririle lor. Turcii s-au convertit de timpuriu la islam și acum ata-cau hotarele de răsărit ale Imperiului Bizantin. Turcii obținuseră deja câteva victorii deci- sive asupra Bizanțului și Alexie Comnenul se străduia acum să le răscumpere. Așadar, a apelat la papa de la Roma pentru ajutor; cu toate că în continuare Biserica Bizanțului și cea a Romei nu erau de acord în multe privințe, Alexie spera că toți creștinii își vor putea da mâna împotri- va dușmanului comun musulman. Papa a răspuns chemării lui și a poruncit conducătorilor Italiei, Franței și Germaniei să pornească la război în sprijinul fraților creștini.

Din punct de vedere militar nu era nimic neobișnuit în cererea lui Alexie. Ceruse soldați drept întărire în lupta lui împotriva turcilor. Cu toate astea, ca să facă mai ușoară recrutarea, papa a apelat la mândria și sentimentul dato- riei morale a creștinilor. „Spre Țara Sfântă“ propovăduia el. „Nu lăsați Bizanțul să cadă în mâinile musulmanilor!“ Ierusalimul fusese abandonat arabilor prea mult timp, susținea el. Venise vremea să preia din nou controlul orașului sfânt al creștinătății, chiar locul unde Iisus fusese răstignit. Prin asta, înnobila o problemă militară transformând-o într-una religioasă. În spusele papei, un război oarecare devenea un război sfânt.

Curând oamenii au început să vorbească despre o cruciadă. Peste tot în Europa, preoții îndemnau oamenii să se alăture campaniei. „Este voia lui Dumnezeu“, proclama papa, făgăduind să ierte păcatele oricui îl urma.

Această propagandă religioasă a avut consecințe dezastruoase. Când a venit vremea să înceapă marea cruciadă, s-a adunat o mulțime imensă, dar nu erau nobilii cavaleri la care se aștepta papa. O gloată amestecată de bărbați,

femei și copiii se prezentase ca să se alăture soldaților; în locul unei armate bine organizate de cavaleri, o masă haotică, de necontrolat, s-a pus în mișcare. Mii de pelerini și-au părăsit casele și au pornit spre Bizanț, obsedați de ideea de a lupta cu un dușman puternic. Având înainte încă multe săptămâni de mers, în unele sate din drum mulțimea s-a întors împotriva evreilor. Nu spusese papa că Dumnezeu poruncise moartea tuturor necredincioșilor? După doar câțiva kilometri, înainte chiar să fi părăsit Germania, pofta lor de război atinsese culmea și s-au dezlănțuit împotriva evreilor.

Când în sfârșit cruciații au ajuns la Constantinopol, orașul s-a umplut dintr-odată cu oameni care aveau nevoie de mâncare și găzduire. Anna Comnena, care va scrie mai târziu o relatare evenimentelor, avea pe atunci numai 13 ani. Îi numea pe toți cruciații franci, cu toate că de fapt veneau din multe regiuni ale Europei, iar lipsa de civilizație a acestor barbari a înfuriat-o. Mulți profitau de confuzie și umblau pe străzi în căutare de pradă, luând pur și simplu tot cele cădea în mână. Peste tot era un haos.

... Și mai departe spre Ierusalim

Alexie le-a cerut insistent cruciaților să-și continue drumul și în cele din urmă au părăsit orașul îndreptându-se spre sud în campania lor de a lua înapoi de la turci Ierusalimul și alte teritorii. Călătoria a fost grea și a durat mai mulți ani. Din rândurile săracilor au supraviețuit doar un număr mic, așa că aceia care au ajuns în cele din urmă în Țara Sfântă au fost cavalerii.

După ce au ajuns la destinație, înțelegerea lor cu Dumnezeu și ideile de frăție creștinească au fost repede date uitării; cei mai mulți nu erau pregătiți să aștepte să fie răsplătiți în Ceruri pentru eforturile lor. Își voiau bogățiile pe loc. În loc să înapoieze provinciile Bizanțului, cum fusese înțelegerea, conducătorii Cruciadei au împărțit prada între ei, răsplătindu-se cu

pământuri și titluri, precum conte de Jaffa, conte de Edessa și conte de Tripoli.

Bohemond, fiul regelui normand, a refuzat să înapoieze Antiohia Bizanțului și, în schimb, s-a încoronat ca noul ei principe. A fost numit în noul său rol de un ambasador trimis chiar de papă. Anna l-a cunoscut personal pe prințul normand, iar charisma lui a lăsat asupra ei o impresie profundă. În relatarea ei descrie și ultima lui cucerire din Bătălia de la Melitene și fuga lui secretă din Antiohia, când s-a ascuns de dușmani într-un sicriu. Ca să împiedice pe oricine să se uite înăuntru, au pus în sicriu o găină moartă. Duhoarea morții a făcut viclenia mult mai convingătoare.

Odată cu cruciadele, ceva s-a schimbat. Cruciații au comis crime sângeroase – și pentru prima dată aceste masacre au fost comise în numele religiei lor. Până atunci, evrei, creștini și musulmani trăiseră alături unii de alții, în general pașnic și cu respect; învățații arabi au comentat întotdeauna deschis Tora, Biblia și Coranul. Cruciada otrăvise relațiile dintre religii, iar consecințele aveau să fie îngrozitoare.

Din Bizanț în Anglia și Franța

LA CURȚILE MEDIEVALE

Wilhelm Cuceritorul și Matilda, prima regină a Angliei

Toată lumea știe cine au fost vikingii: marinarii nordici care au navigat pe mările și râurile Europei, jefuind bunurile populației folosindu-se de spadă. Aproape nicăieri nimeni n-a scăpat teafăr. Dar nu toți vikingii s-au întors în nord cu prada. Unii s-au stabilit în ținuturi străine și au călătorit spre Rusia, unde au fondat Rusia Kieveană. Alții s-au stabilit în nord-vestul Franței. Vikingii din nord-vestul Franței erau cunoscuți ca „bărbații din nord“ sau „normanzii“, iar regiunea în care s-au așezat este numită până în zilele noastre Normandia. Totuși, pentru unii normanzi, Normandia nu a fost îndeajuns. S-au îndreptat spre sud și au cucerit sudul Italiei și insula Sicilia. Unul din descendenții lor a fost prințul Bohemond, normandul care s-a alăturat Cruciadei și apoi a fugit din Antiohia într-un sicriu urât mirositor.

Wilhelm, duce de Normandia, s-a îndreptat spre nord, a călătorit pe mare traversând Canalul Mânecii și a cucerit Anglia. După victorie, a fost încoronat rege al Angliei la Londra, intrând în cărțile de istorie ca Wilhelm Cuceritorul. Încă de pe vremea romanilor, nici un străin nu reușise să învingă Anglia. Câteva decenii mai târziu, Matilda, nepoata lui Wilhelm Cuceritorul, a devenit prima regină a Angliei.

În acest timp, papa și împăratul Sfântului Imperiu Roman continuau încă să se certe în legătură cu problema învestiturii. Cei doi rivali au făcut ceva ce în secolele următoare avea să devină regulă: unul s-a aliat cu Franța și celălalt și-a unit forțele cu Anglia. Încă o dată alianța va fi pecetluită prin căsătorie. Regele german Henric al V-lea a luat-o de soție pe Matilda, fiica regelui englez.

Cu mare fast și ceremonie, Matilda, în vârstă de 8 ani, a fost trimisă pe continent, unde a fost pusă sub tutela episcopului de Trier și a învățat germana. Căsătoria ei cu Henric are loc patru ani mai târziu. Apoi cuplul a călătorit la Roma unde papa l-a încoronat pe Henric al V-lea împărat și, la 12 ani, pe Matilda împărăteasa Sfântului Imperiu Roman.

Alături de soțul ei, Matilda a învățat multe despre politică și diplomație – dar, la moartea împăratului, și-a pierdut poziția la curtea imperială. Din fericire, chiar în acel moment, tatăl ei i-a cerut imperativ să se întoarcă în Anglia. Singurul lui moștenitor bărbat murise pe neașteptate și rămasese fără succesor.

Tatăl Matildei a numit-o succesoarea lui. Era ceva foarte rar să ai ca succesor o femeie, așa că i-a convocat de mai multe ori pe toți baronii Angliei ca să-i determine să depună jurământul de loialitate față de fiica lui. Dar, la moartea lui, Matilda se afla în Franța. Profitând de absența ei, vărul ei, Ștefan, s-a declarat singur noul rege. Asta i-a divizat pe baronii englezi; unii au rămas credincioși jurământului față de Matilda, dar alții au sperat să câștige unele avantaje susținându-l pe regele Ștefan.

Matilda n-a vrut să renunțe la tron, așa că și-a adunat aliații ca să dea atacul împotriva lui Ștefan. Între cei doi a izbucnit un război care a durat aproape 20 de ani. Matilda a preluat controlul și a intrat în Londra ca să fie proclamată regina Angliei – prima femeie care să conducă Anglia cu puteri depline. Cu toate astea, domnia ei a durat doar câteva luni. Londonezii n-o plăceau și, când Ștefan a atacat din nou, Matilda a fugit și s-a refugiat în Castelul Oxford. Dar nici acolo nu era în siguranță. Alături de cei mai de încredere aliați, s-a îmbrăcat în haine albe (excelent camuflaj în ceața groasă a Londrei) și a fugit pe jos pe Tamisa înghețată.

Lungul război civil dintre Matilda și Ștefan a devenit cunoscut ca „Anarhia“; a adus poporului Angliei multă suferință. Nimeni nu deținea controlul și mai mulți baroni au profitat de situație ca să pună mâna pe pământuri și să-și construiască noi castele. Nu era clar cine era la putere și cine aplica legea, așa că au început să jefuiască satele și mănăstirile pentru bogăția lor.

După mulți ani, războiul nu dădea semne să se termine, așa că Matilda s-a întors în Franța. Cu toate astea, n-a renunțat și a insistat ca Ștefan să-l numească pe fiul ei, Henric, drept succesor.

Cavaleri curajoși și doamne virtuoase

Baronii care au destabilizat Anglia în timpul Anarhiei au stârnit teroarea în inimile oamenilor obișnuiți, în timp ce cavalerii aristocrați s-au folosit de haos pentru a-i oprima și exploata pe săraci.

În acest timp, Eleanor de Aquitania, viitoarea noră a Matildei, era încă o copilă care creștea în sud-vestul Franței. În timpul vieții bunicului ei, ducele de Aquitania, viața la curte începuse să se schimbe. De la cavalerii atât de admirați pentru curajul și forța în luptă, se cerea acum să se învețe eticheta de la curte. Desigur, era important pentru un cavaler să strălucească la scrimă și în turniruri, să fie neînfricat în fața morții și gata să se confrunte cu orice dușman, dar și alte calități erau apreciate. Un cavaler adevărat, galant, lupta pentru apărarea binelui și, în loc să-i exploateze pe cei slabi, era de așteptat să-i protejeze. Nu avea să fie considerat nobil decât dacă, alături de bărbăție dură, dovedea maniere fine și eleganță, mai ales în compania femeilor. Mai târziu, ideea de purtare „rafinată“ se transformă în cuvântul „cavaleresc“ – adică ceea ce caracterizează o persoană respectuoasă și manierată.

Obiceiurile la curte au continuat să fie cizelate de trubaduri și menestreli care își petreceau timpul compunând cântece cu texte îndrăznețe. Se spune că primul trubadur ar fi fost bunicul Eleanorei de Aquitania și, de la curtea din Aquitania, arta cântecului de iubire curtenească s-a răspândit în toată Europa. Trubadurii luau în derâdere Biserica și regulile ei care controlau atât de strict relațiile dintre bărbați și femei. Dar trubadurul își cânta întotdeauna dorințele inimii numai de la distanță: nobila doamnă era perfectă doar cât timp rămânea neatinsă și inaccesibilă, iar dragostea

cuplului rămânea neîmplinită. Așa cum adesea era cazul, acest ideal de castitate nu reflecta realitatea. Se zvonea că bunicul Eleanorei fusese implicat în numeroase relații amoroase, la fel și nepoata lui.

Arta trubadurilor s-a născut aproape în același timp cu momentul când femeile aristocrate de la curțile Japoniei au început să scrie romane și poeme. Dar, spre deosebire de Japonia, poezia era văzută în Europa ca o activitate bărbătească. Bărbații poeți călătoreau prin țară cu cântecele lor și unii dintre ei, ca Oswald von Wolkenstein sau menestrelul Walther von der Vogelweide, au devenit chiar celebri. Dar au rămas din acele timpuri câteva poeme scrise de o femeie. Singura problemă este că nimeni n-a știut vreodată cine era. Scria: „Numele meu este Maria și sunt din Franța“, așa că cineva i-a dat numele de Marie de France, și probabil că a trăit la curtea unui rege englez. După moartea ei, totuși, a fost uitată, cu toate că poemele ei care erau dedicate unui „nobil rege“ au devenit foarte populare printre aristocrați.

Eleanor devine prima regină a Franței...

Eleanor de Aquitania îndrăgea distracțiile de la curte; îi plăcea să aibă mulți admiratori care să se bată pentru favorurile ei. Dar când tatăl ei a măritat-o cu un rege francez, a fost nevoită să părăsească Aquitania și să-și urmeze soțul la Paris, unde a fost încoronată ca regină a Franței.

Viața la oraș nu putea fi mai diferită! La curtea din Aquitania, Eleanor fusese înconjurată de cântec, dans, jocuri curtenești și turniruri și se dedica zi și noapte cuceririi inimii bărbaților. Dar acum era măritată cu un bărbat care crescuse la o mănăstire și care nu știa nimic în afară de teologie și scolastică. Regele Ludovic al VII-lea era orășean – mai rău decât atât, își petrecuse mare parte din timp în mănăstirea școlii catedrale. Lumea plină de culoare a castelelor și a cavalerilor era total străină pentru el.

Totuși, cetățenii orașelor Franței aveau alte preocupări. Odată ce au ajuns tot mai bogați, au devenit și mai siguri pe ei, până când au început să conteste puterea mănăstirilor și a aristocrației tradiționale. Până în acel moment, ordinea socială medievală nu recunoștea decât Biserica, nobilimea și agricultorii, dar, în viitor, locuitorii orașelor aveau să câștige o poziție influentă în cadrul acestei structuri. Așa s-a născut clasa de mijloc – burghezia.

Ca să-și demonstreze puterea, au început să ridice cate- drale atât de minunate și de mărețe, încât păreau să ajungă până la Ceruri. Noile creații permiteau luminii soarelui să pătrundă în naos străbătând o arhitectură complexă și ferestre înalte cu arcade ascuțite. Pentru oamenii care erau obișnuiți ca bisericile lor să fie ceva mai mult decât niște capele întunecoase, era o revelație. În noile biserici, Dumnezeu părea să fie mai aproape ca niciodată.

Aceste catedrale gotice care apăreau acum peste tot în Franța erau inspirate de Bazilica Saint-Denis, din nordul Parisului. Piatra de temelie a bazilicii a fost pusă de abatele Suger, unul dintre cei mai de încredere confidenți ai regelui Ludovic. Biserica a fost sfințită trei ani mai târziu, într-o ceremonie condusă de Eleanor și Ludovic, la puțin timp după căsătorie. Cu toate astea, nu la mult timp după domnia lor, alte necazuri se pregăteau pentru Țara Sfântă.

Papa l-a trimis pe Bernard de Clairvaux în Europa să facă recrutări pentru a Doua Cruciadă, iar Eleanor și Ludovic au pornit curând în călătoria spre Răsărit pentru a se alătura altor suverani europeni în campania împotriva musulmanilor. Eleanor și tovarășii ei i-au însoțit pe cruciați, spre supărarea lui Bernard care o considera pe Eleanor extrem de agasantă! Când a devenit limpede că a Doua Cruciadă avea să eșueze, Bernard le-a acuzat pe femei că i-au distras pe soldați și asta le-a scăzut moralul.

În realitate, a Doua Cruciadă a eșuat din cauză că soldații creștini au fost depășiți de forța armatei turcești. Situația s-a agravat și din cauză că în permanență cruciații s-au luptat între ei în lungul drum spre răsărit. Căsătoria dintre Ludovic și Eleanor n-a supraviețuit nici ea. Papa a încercat să împiedice divorțul, poruncindu-le chiar, la un moment dat, să doarmă în

același pat, dar n-a folosit la nimic: exact la două luni de la întoarcerea din Cruciadă, Eleanor a divorțat de Ludovic și a găsit o altă partidă grozavă. S-a căsătorit cu Henric, duce de Normandia – fiul reginei Angliei, Matilda.

... și apoi regină a Angliei

Pentru viitorul rege Henric al II-lea, alianța cu moștenitoarea puternicului ducat de Aquitania a venit ca o binecuvântare. Era deja duce de Normandia și Anjou; căsătorindu-se Eleanor, a devenit stăpânul unui teritoriu francez mai mare decât al regelui Franței. În anii următori, situația va provoca ciocniri dure între Franța și Anglia. Cât despre Eleanor, când a divorțat de Ludovic a aruncat coroana Franței ca pe o cârpă. Căsătoria cu Henric, care era mai tânăr decât ea cu 11 ani, a compensat pierderea. Doar doi ani mai târziu cuplul a fost încoronat la Westminster. Începând din acel moment, fosta soție a regelui Franței a purtat coroana Angliei.

Eleanor a adus cu ea în Anglia cultura curtenească a trubadurilor, iar poeții au fost însărcinați să scrie vechi legende ale locului. Aventurile regelui Arthur și spada lui fermecată, Excalibur, vrăjitorul Merlin, curajosul cavaler Lancelot și frumoasa Guinevere devin curând celebri în toată Europa. Povestea căutării Sfântului Graal, un potir despre care se spunea că avea puteri magice, atât de dorit de Arthur, era la fel de atrăgătoare – și la fel de inaccesibilă – ca iubirea rafinatelor doamne care erau ridicate în slăvi de menestreli în cântecele lor.

Regele englez dădea o interpretare foarte permisivă codului cavalerilor. Era grosolan și vulgar și purtarea lui a jignit-o profund pe Eleanor. În cele din urmă, nu l-a mai putut suporta. Furioasă și dezamăgită, a luat legătura cu fostul soț, Ludovic al Franței, și el, împreună cu cei trei fii pe care Eleanor îi avea cu Henric au sprijinit-o în complotul pus la cale ca să-l răstoarne pe rege. Dar Henric a aflat. Îmbrăcată în haine bărbătești, Eleanor a încercat să fugă, dar a fost prinsă și întemnițată timp de 12 ani. În izolarea închisorii a

fost nevoită să se calmeze. A început să citească mult și a corespondat cu Hildegard din Bingen, care a îndemnat-o să fie mai puțin nestatornică.

Dar aventura nu a luat sfârșit aici pentru Eleanor. I-a supraviețuit soțului său și, după moartea lui, fiul ei, Richard Inimă de Leu, a devenit rege al Angliei. Chiar înainte de încoronarea lui, și-a oferit susținerea pentru regele francez într-un nou război împotriva turcilor. Oricum, Richard, care a condus a Treia Cruciadă pentru eliberarea Ierusalimului, n-a reușit să învingă armata turcă. Încă o dată creștinii au fost incapabili să-și ia înapoi orașul.

Pentru Richard lucrurile au devenit și mai rele. Eleanor, care preluase acasă frâiele puterii, a primit vestea că fiul ei fusese răpit. În drumul spre casă fusese luat captiv de Leopold al V-lea, duce de Austria, care nu avea să îl eli- bereze decât în schimbul unei răscumpărări foarte mari. Cu mari eforturi abia a reușit să facă rost de banii pentru eliberarea lui Richard.

Când în cele din urmă Eleanor a murit, Anglia și Franța s-au implicat într-un conflict foarte dur. Regele englez Henric se trăgea din familia Plantagenet și strămoșii lui aveau origine franco-normandă. Prin căsătoria Eleanorei cu un suveran al Angliei și Franței, treburile celor două țări s-au încâlcit și mai tare. Foarte curând, prin izbucni- rea conflictului care va purta numele de Războiul de 100 de Ani, lucrurile au atins punctul critic.

Din Anglia în Constantinopol

TÂRGURILE ÎNFLORESC ȘI CREȘTINISMUL SE POTICNEȘTE

Bogăția de la malul apei

Anul morții lui Eleanor de Aquitania, 1204, s-a dovedit a fi un moment de cotitură în istoria Europei. Evenimentele din Prima Cruciadă dovediseră deja că nici Biserica Romano-Catolică, nici Biserica Ortodoxă Greacă nu se puteau baza una pe cealaltă ca aliați – cruciații s-au luptat între ei și au scăpat din vedere „adevăratul“ dușman, musulmanii. Motivele reale pentru războaiele purtate în numele religiei au devenit tot mai clare: banii și puterea, și amândouă mergeau adesea mână în mână.

Puține se schimbaseră. Banii, de obicei sub formă de monede de argint sau de aur, au devenit din ce în ce mai importanți în acea epocă. Multă vreme, bogăția și puterea au fost legate de proprietatea asupra pământului, dar odată cu întemeierea orașelor mici și mari, cu comerțul înfloritor, totul s-a schimbat. Ceva a început să se schimbe și în mintea oamenilor. Până acum, erau convinși că viața pe Pământ nu însemna nimic altceva decât suferință, iar frumusețea nu putea fi găsită decât în Ceruri. Acum, însă, locuitorii orașelor descopereau lumea luxului și a mărfurilor de vânzare. Rutele comerciale antice, cum ar fi Drumul Mătăsii, renășteau și erau folosite pentru transportul hainelor scumpe și a materialelor, a mirodeniilor și altor produse exotice spre piață și de acolo la casele oamenilor. Turcii controlau vaste porțiuni din Drumul Mătăsii, așa că interacțiunile lor cu europenii nu erau în nici un caz limitate la război. Se luptau unii cu alții numai când exista din punct de vedere economic să renunțe la arme și să stabilească legături comerciale.

Comerțul înfloritor a dat negustorilor o importanță neașteptată. Cei care făceau afaceri în țări îndepărtate și vindeau mărfuri exotice, cum ar fi piperul și scorțișoara, erau foarte respectați, cu toate că în Germania unii le ziceau din invidie „saci cu piper“, ceea ce însemna mai mult sau mai puțin „saci cu bani“. Evoluția comerțului ar fi putut avea loc chiar mai repede dacă regii, prinții și episcopii n-ar fi încercat să împiedice transportul mărfurilor. Cereau o taxă la fiecare traversare a unui râu sau a unui drum pe jumătate pavat, ceea ce făcea ca prețul mărfurilor transportate să crească la fiecare kilometru străbătut.

Cu toate astea, banul își găsește întotdeauna o cale. Negustorii și-au dat seama că taxele și impozitele împovărătoare ar putea fi evitate călătorind pe mare, așa că au început să investească în corăbii ca să-și transporte mărfurile pe apă. Era un avantaj important pentru orice oraș care avea acces direct la mare, sau cel puțin la un fluviu, cum erau Veneția, Genova, Pisa, Hamburg, Lübeck, Londra, Bruges sau Novgorod.

Bogăția acestor orașe a atins cote inimaginabile. Curând n-au mai depins de un rege sau un prinț; în schimb, erau libere și independente. La scurt timp, germanii au înființat „Liga Hanseatică“ a orașelor portuare aliate, în timp ce în Italia au fost înființate republici maritime. Nobilii Veneției au dat orașului lor titlul onorific de La Serenissima, „cea mai liniștită“.

Europa se rupe în două: jefuirea Bizanțului

Veneția și Genova și-au strâns cea mai mare parte a bogăției din negoțul cu Constantinopolul. Negustorii din toate orașele erau în concurență și împărații Bizanțului îi întărâtau pe unii contra altora ca să obțină ei un avantaj. Relațiile dintre Bizanț și Republica Maritimă a Veneției erau deja încordate când un alt papă a decis să declanșeze încă o cruciadă. De data asta, papa știa cât de obositor era drumul pe uscat către Țara Sfântă, așa că a trimis câțiva nobili francezi în republicile maritime ale Italiei ca să afle

dacă armata putea fi transportată la Constantinopol cu vasele. Veneţienii au fost de acord să pună la dispoziţie o flotă de 50 de galere, care putea transporta peste 30 000 de soldaţi; nu era un angajament lipsit de însemnătate chiar şi pentru un oraş atât de înstărit ca Veneţia. Seniorii oraşului au negociat o înţelegere cu cruciaţii, în care li s-au garantat 85 000 de mărci de argint şi jumătate din teritoriul cucerit în schimbul sprijinului lor financiar.

Îndată ce navele au pornit la drum, a devenit limpede că cruciaţii nu aveau să poată plăti niciodată împrumutul; majoritatea soldaţilor pe care îi promiseseră nici măcar nu se deranjaseră să se prezinte. Cine ar fi putut pretinde cinstit că de data asta aveau să învingă puternica armată turcă? Veneţienii se temeau că întreaga afacere avea să eşueze, ruinându-i financiar. Dacă a Patra Cruciadă era pierdută, uriaşa sumă de bani investită în construirea şi echiparea flotei se scufunda efectiv în apele Mediteranei. Nimeni nu ştia dacă La Serenissima, deja sub presiunea competiţiei cu Genova, avea să fie vreodată în stare să-şi revină dintr-o astfel de catastrofă.

Apoi, cineva a avut o idee strălucită: aveau să atace oraşul Zara şi să jefuiască Coasta Dalmată. Când papa a auzit de asedierea oraşului Zara a fost îngrozit şi a trimis imediat o scrisoare prin care interzicea armatei să atace alţi creştini. Cruciaţii şi-au văzut de drum fără să le pese de ameninţarea papei şi au înaintat spre Constantinopol, unde au întors armele împotriva locuitorilor oraşului. Timp de trei zile au torturat, mutilat şi omorât numeroşi localnici. Au furat tot ce le-a căzut în mână, de la clanţe de aur până la mozaicuri rafinate şi relicve, distrugând nenumărate opere de artă în calea lor.

Veneţienii aflaţi printre ei ştiau totuşi câte ceva despre obiectele de valoare şi s-au gândit să ceară sfatul unor experţi. În loc să distrugă artefactele, le-au luat cu ei în Veneţia. Dacă vreţi să vedeţi resturi din Constantinopol, găsiţi la Veneţia încă foarte multe obiecte de artă de acolo. Printre ele, cei patru cai în mărime naturală, din bronz placat cu aur, care la origine se aflau pe acoperişul circului în timpul când împărăteasa Teodora lucra acolo ca

dansatoare și care acum împodobesc portalul principal al Bazilicii San Marco din Veneția.

Secole întregi, orașul de pe Bosfor – venerat mult timp de călători ca un paradis pentru frumusețea lui – a fost inima vie a lumii medievale. A fost poarta de intrare a vestului latin spre estul musulman. Secole întregi, extraordinarul foc grecesc și protecția Fecioarei Maria l-au apărat de atacurile rușilor, ale arabilor și turcilor, dar acum era distrus de frații creștini. Prin asta, ideea oricărei unități între cele două jumătăți ale lumii creștine s-a prăbușit o dată pentru totdeauna. După jefuirea Constantinopolului, ranchiuna bizantinilor împotriva europenilor occidentali a fost atât de mare, încât schisma a fost imposibil de anulat. Cele două jumătăți ale Europei, vestul latin și estul grec, s-au divizat pentru totdeauna.

Din Constantinopol în Asia Centrală

MONGOLII

Fiicele lui Ginghis Han

În timp ce Constantinopolul era jefuit, ceva ieșit din comun se întâmpla în Răsărit. Până acum, i-am cunoscut pe mongoli ca un grup de călăreți nomazi care cutreierau stepele Asiei Centrale și care reprezentau o permanentă amenințare pentru vecinii lor chinezi. Mai apoi, dintr-odată, a apărut un conducător puternic care a unificat triburile mongole într-un imperiu uriaș. Ginghis Han a pus stăpânire pe vaste întinderi de pământ din Asia Centrală și întregul nord al Chinei, ridicându-se singur la rangul de conductor al tuturor mongolilor.

Ginghis Han a cucerit jumătate din lumea cunoscută, iar hoardele mongole au băgat frica în inimile oamenilor din Europa până în China. Acest fapt i-a ajutat să controleze Drumul Mătăsii, iar Ginghis s-a folosit de accesul la rutele comerciale ca să-și asigure loialitatea popoarelor pe care le cucerise, oferindu-le o parte din bunurile dobândite de pe Drumul Mătăsii. Aceste bunuri le-au adus mongolilor – care până atunci duseseră o viață simplă de păstori nomazi – un lux de nespus prin obiecte cum erau păturile călduroase din păr de cămilă și de capră, mătăsurile scumpe, fildeșul, perlele și coralul, precum și fierul pe care îl puteau transforma în arme sau unelte.

Pe termen lung, Ginghis Han nu și-a putut controla de unul singur uriașul imperiu, dar ridicarea fiilor săi la rangul de moștenitori sau coregenți nu intra în discuție. Cât despre el, era mare băutor, luptător mediocru și îngroitor în alte privințe. Oricum, avea o părere mult mai bună despre fiicele sale. Inteligența și talentul lor erau superioare celor ale fraților lor. Așa că Ginghis Han și-a măritat fiicele cu unii dintre conducătorii cuceriți, declarându-le regente pe femeile care conduceau părți ale imperiului în numele mongolilor.

Ginghis Han credea că, dacă poți conduce o gospodărie, poți guverna și o țară. Se zice că i-ar fi spus fiicei sale, Checheikhen: „Ești fiica tatălui tău, Hanul; vei fi trimisă să guvernezi tribul oiraților“. De asemenea, i-a dat fiicei sale, Alakhai Bekhi, titlul de „prințesă care conduce statul“. Ca să-i împiedice pe soții fiicelor să se amestece, le-a dat roluri în armată și i-a luat cu el în campanii, ceea ce-i ducea în vestul îndepărtat al Europei.

Ginghis Han a lăsat guvernarea centrului teritoriului în mâinile celor patru soții ale sale. Statele guvernate de fiice alcătuiau o centură în jurul centrului, făcând să fuzioneze teritorii vechi și noi într-o mare afacere de familie. Nu era întotdeauna ușor, câtă vreme populația locului se revolta în mod firesc împotriva ocupanților; nu toată lumea era dispusă pur și simplu să devină supus al Imperiului Mongol. Oriunde apăreau probleme, Ginghis Han și hoarda mongolă porneau călare în ajutorul fiicelor sale.

În privința aplicării pedepselor nu era considerat ca fiind foarte îngăduitor; din China până în Rusia, Ungaria și Polonia, mongolii erau temuți pentru brutalitatea lor. Când tribul Ongud******* din China s-a ridicat împotriva lui Alakhai Bekhi („prințesa care conduce statul“), ca de obicei, tatăl ei și-a trims războinicii. Așa cum făcuse peste tot în stepă, voia să fie uciși nu numai rebelii, ci și toți bărbații care făceau parte din trib. Cu toate astea, Alakhai s-a aflat alături de oamenii ei și a oprit masacrul, acceptând să fie pedepsiți numai cei care porniseră revolta.

După ce și-a consolidat puterea, Alakhai și-a trimis propriile trupe chineze ca să-l susțină pe tatăl ei în luptă. Între timp, a învățat și ea arta medicinei chineze, așa că i-a trimis și doctori. Prin intermediul mongolilor, medicina chineză a început să se răspândească peste tot în lumea musulmană și în Occident.

În multe ținuturi, decizia lui Ginghis Han de a da fiicelor sale o responsabilitate atât de mare a fost întâmpinată cu o profundă dezaprobare. La fel ca în alte părți ale lumii, bărbații și femeile aveau roluri stabilite în societatea mongolă: bărbații mergeau la război, iar pe timp de pace creșteau vite, în vreme ce femeile erau stăpâne în cort.

Acest mod de a face lucrurile nu putea fi pur și simplu schimbat și nu mulți erau de acord cu Ginghis când spunea că administrarea unei gospodării era același lucru cu guvernarea unei țări. Considerau că greșea. Poate de aceea sfătuitorii lui s-au străduit atât de mult să păstreze, pentru posteritate, marea lor admirație pentru renumele hanului. În cronicile care datează din acele vremuri, un istoric care a studiat reginele mongole a descoperit că multe capitole dedicate femeilor fuseseră pur și simplu șterse de pe pergament. Majoritatea izvoarelor despre fiicele lui Ginghis Han au fost distruse.

Cuceririle mongole și-au trimis undele de șoc în întreaga lume. Au distrus Bagdadul, punând capăt epocii de aur a culturii arabe a abbasizilor. Apele Tigrului s-a albăstrit când mongolii furioși au aruncat în fluviu cărți din Marea Bibliotecă din Bagdad și cerneala s-a dizolvat. Mongolii i-au învins și pe ruși și l-au făcut pe Batu Han, fondatorul Hoardei de Aur, comandant-șef. Dominația lui plină de cruzime asupra teritoriilor ruse, cunoscut ca Jugul Tătar, a lăsat urme adânci în istoria Rusiei.

Fiii lui Ginghis Han împart imperiul

S-a dovedit că Marele Han avusese dreptate: după moartea lui, moștenitorii bărbați chiar nu au fost capabili să țină imperiul unit. S-au luptat și și-au ucis surorile, au folosit violența pentru a subjuga oamenii pe care surorile lor îi conduceau. În cele din urmă, frații au căzut unul după altul.

În pofida tuturor acestor lucruri, Imperiul Mongol nu s-a prăbușit imediat (spre deosebire de imperiul lui Alexandru cel Mare) și, încă o dată, în principal din cauza unei femei. Sorghaghtani Beki, una dintre nurorile hanului, s-a asigurat că cei patru fii ai ei mergeau pe urmele bunicului. Toți patru au devenit conducători ai Imperiului Mongol.

Se spune despre Hoarda de Aur, care a condus Rusia mai mult de 100 de ani, că și-ar fi luat numele de la fondatorul ei, conducătorul Batu Han, care trăia într-o iurtă de aur. Conducătorul mongol Kublai Han a devenit atât de puternic, încât mult timp a fost considerat cel mai puternic conducător din lume. În cele din urmă chiar a cucerit dinastia Song din China și s-a încoronat împărat al Regatului de Mijloc.

O femeie îl împiedică pe Marco Polo să plece acasă

Regiunile controlate de fiii lui Sorghaghtani alcătuiau un triunghi care includea Persia, Rusia și China. După moartea lui Ginghis Han, familia a decăzut, așa că acum noi dușmani din sânul familiei se adunau în centrul triunghiului, inima Mongoliei. Se aliaseră cu toții împotriva lui Sorghaghtani și Kublai Han.

Una dintre femeile care i-au făcut viața grea lui Kublai Han a fost prințesa Khutulun. Era fiica unui prinț și stră-strănepoata lui Ginghis Han, precum și fiica verișoarei lui Kublai. Era un călăreț mult mai bun decât oricare dintre cei 14 frați ai ei, așa că tatăl a ales-o să-i conducă armata. Se spune că prințesa Khutulun era incredibil de puternică și că n-a fost niciodată învinsă în ringul de luptă. De fapt, promisese că-l ia de bărbat pe acela care reușea s-o învingă într-o confruntare. Cei care pierdeau trebuia să plătească înfrângerea în cai – datorită acestui pariu prințesa a adunat o herghelie de 10 000 de cai! Khutulun și-a dat repede seama că nu putea rămâne nemăritată pentru totdeauna așa că, în cele din urmă, a fost de acord cu o căsătorie care nu presupunea o victorie în ring. Cu puțin timp înainte de moarte, tatăl ei i-a cerut să conducă imperiul, dar ea a refuzat. Măritată sau nu, a preferat să fie generalul unei armate și așa avea să rămână.

Kublai Han voia să-și căsătorească una dintre fiice cu un han din Persia. Dar curând s-a trezit într-o situație neplăcută: cândva cel mai puternic conducător din lume, Kublai Han, nu mai era în stare să străbată regatul pentru a-și duce fiica în Persia. O răzmeriță a oamenilor lui Khutulun făcuse drumul pe uscat prea periculos.

Marco Polo, un negustor din Veneția, a descoperit curând și el același lucru. Polo era un „negustor itinerant“, unul din puținii destul de curajoși ca să călătorească singur în țări îndepărtate și să facă afaceri cu clienții față în față. Kublai Han îl plăcea pe tânărul italian, așa că l-a făcut prefect și i-a dat voie să călătorească prin China. La mult timp după întoarcerea în Italia, Polo a scris o poveste amănunțită despre călătoriile lui, oferindu-le europenilor o primă descriere a Asiei – o lume despre care până atunci nu știau aproape nimic.

Marco Polo a călătorit în China cu tatăl și unchiul său, dar când au vrut să se întoarcă acasă, au descoperit că drumul pe uscat era blocat. Auziseră multe despre forța legendară a lui Khutulun și știau că reprezenta o amenințare serioasă. Hanul căuta și el un drum spre vest ca s-o trimită pe prințesa mongolă Kököchin, ce urma să se căsătorească cu Arghun, conducătorul unuia dintre principatele mongole din Persia. Familia Polo i-a propus să o ducă pe mare; de acolo, ei și-ar fi continuat călătoria înapoi

spre Veneția. Era singurul mod de a evita pericolul. Oricum, mările imprevizibile erau periculoase și pentru bărbații inimoși: din 600 de bărbați din flota familiei Polo, numai 17 au supraviețuit. Kököchin a supraviețuit și ea – dar, când a ajuns în Persia, Arghun a murit.

Mandukhai reface Imperiul Mongol

Toată puterea lui Kublai Han nu i-a putut împiedica pe mongoli să piardă controlul asupra Drumului Mătăsii. Rămas fără această sursă de bogăție, Imperiul Mongol s-a prăbușit.

Femeile au fost cele care au făcut în așa fel încât visul lui Ginghis Han de a unifica statul mongol să se transmită din generație în generație. Asemenea lui Khutulun, multe dintre aceste femei au jucat un rol activ în rezistența față de conducătorii care au creat pentru prima dată o fractură în familie prin crimă și confiscarea pământurilor fiicelor lui Ginghis Han. Cu toate astea, trec mai mult de 200 de ani până să apară un conducător care să fie suficient de abil să-i unească din nou pe mongoli.

Numele ei era Mandukhai Khatun și, după moartea soțului ei, a devenit regina unui mic principat din inima Mongoliei. Ca să fie sigură de rolul ei, a pornit la luptă, și-a plănuit cu grijă campaniile, cu instinct de strateg. Unul după altul, armata ei i-a înfrânt pe adversari și a cucerit Mongolia bucată cu bucată, căpătând din nou acces la Drumul Mătăsii, revigorând comerțul și obținând venituri semnificative.

În China, dominația străină a lui Kublai Han s-a încheiat cu ajutorul unei noi dinastii. Spre deosebire de predecesorii ei, Mandukhai a fost destul de înțeleaptă să știe că era mai bine să evite să se lase antrenată într-un război și, în schimb, a semnat un tratat cu noul împărat. Mandukhai s-a recăsătorit și a avut șapte fii și o fiică. În timpul ultimei sarcini a luptat în cea mai

importantă bătălie a ei. Dar apoi ceva groaznic s-a întâmplat: regina însărcinată a căzut de pe cal.

Căderea de pe cal era considerată un semn rău și după ce se întâmpla așa ceva un conducător pierdea adesea încrederea soldaților și a supușilor. Dar puterea lui Mandukhai părea construită pe temelii solide. Când a căzut, patru dintre soldații ei s-au grăbit s-o ajute, înconjurând-o pe regină și salvând-o dintr-o situație neplăcută. Episodul dovedea că Mandukhai îi unise pe mongoli în ceea ce acum am numi „o națiune“, atât timp cât cei patru bărbați făceau parte dintr-un alt clan.

Mandukhai, soțul și fiii ei au reorganizat imperiul din multe puncte de vedere, făcând cunoscute tuturor aceste noutăți prin cântec. În acest fel, umilul cioban, incapabil să citească sau să scrie, putea și el să-și dea cu părerea despre cum era guvernat imperiul. Cuplul a adus o stabilitate durabilă în țară, poate pentru că singurul lucru care conta pentru ei era să fie un membru al aceleiași națiuni mongole. Fie creștin, musulman sau budist, fiecare om era liber să-și respecte propria religie.

Imperiul Mongol al reginei Mandukhai era mult mai mic decât imensul teritoriu cucerit cândva de Ginghis Han. Imperiul lui Mandukhai nu mai reprezenta o amenințare pentru Europa sau China și, din acest motiv, a fost și mult mai stabil. Statul Mongolia există și astăzi; acum aproximativ 100 de ani, era condus încă de urmașii direcți ai lui Ginghis Han.

Din Asia Centrală în Franța

MARGUERITE PORETE ȘI IOANA D'ARC

Biserica distruge disidența

Când Europa a construit primele universități, un teolog a pus următoarea întrebare: ar putea ajunge o femeie doctor în științe sau în teologie? În răspuns a dat patru motive pentru care n-ar putea:

În primul rând, o femeie nu inspira încredere: așa cum demonstrase Eva, o femeie era vulnerabilă în fața tentației.

În al doilea rând, o femeie nu putea fi eficientă pentru că era prea slabă.

În al treilea, o femeie nu putea avea autoritate atât timp cât trebuia să se supună soțului ei.

Și, în cele din urmă, nu puteai avea încredere în cuvân- tul unei femei cât timp avea tendința de a alege mai degrabă seducția, decât o viață virtuoasă.

Cum se întâmpla de obicei în Biserică, raționamentul lui se baza pe cuvintele atribuite sfântului Pavel, apostolul, care, după câte se spune, decretase că femeile ar fi trebuit să rămână tăcute.

Femeile nu erau singurele care îi îngrijorau pe conducătorii Bisericii. În orașele medievale, oamenii căutau noi moduri de a-și duce viața împreună, iar Biserica nu știa cum să răspundă. În nordul Europei, unii dintre aceștii oameni se organizau în grupuri și trăiau în comun, cam ca în zilele noastre atunci când împarți o casă sau un apartament. Femeile își spuneau beghine******** și bărbații, begarzi********; nu se căsătoreau și duceau o viață simplă, pioasă, în comunitățile pe care le împărțeau, denumite confrerii. Spre deosebire de călugări și călugărițe, beghinele și begarzii erau independenți de Biserică și mulți dintre ei aveau o slujbă. Viața dusă în sărăcie, penitență și castitate îi făcuse să fie foarte respectați și preotul orașului sau preotul paroh adesea le dădea o locuință. În Belgia, numeroase astfel de complexe arhitecturale pentru beghine – dintre care unele au mai mult de 700 de ani – fac parte acum din Patrimoniul UNESCO.

În Evul Mediu au existat multe mișcări ca ale beghinelor – oamenii care își urmau propria credință și alcătuiau grupuri în afara Bisericii. Biserica răspundea acestui fapt, pe care îl considera o amenințare, înființând un tribunal numit Inchiziție, unde oricine avea o viziune în dezacord cu Biserica putea fi acuzat și condamnat. Biserica refuza să accepte că oamenii refuzau să fie controlați de ea.

În Franța, una dintre aceste grupări a fost cea a waldensienilor, care era condusă de un bărbat numit Peter Waldo. El și adepții lui au fost persecutați ca eretici, pentru că mișcarea le dădea voie femeilor să țină predici – astfel, dovedeau ca mulți alții că excluderea femeilor de la anumite activități nu era un fapt creștinesc. Alt grup a fost reprezentat de catari, care și-au luat numele de la cuvântul grecesc „pur“ – katharos – pentru că scopul lor superior era să dobândească „puritatea sufletului“. Cei mai mulți au fost persecutați de Inchiziție ca eretici și mulți au fost uciși. Poate că asta le-a făcut pe beghine atât de pioase: soarta waldensianilor și a catarilor le-a arătat cât de periculoasă era în realitate situația lor.

Marguerite Porete este arsă pe rug

Marguerite Porete avea legături cu beghinele și crescuse în micul oraș Valenciennes, în Sfântul Imperiu Roman. Pe atunci, viața în oraș era centrată pe ordinele călugărilor cerșetori, pe comunitățile de beghini și pe cultura curtenească a cavalerilor. La un concurs de poezie, Margueritei i s-a părut că era mai elegant să scrie în limba locului, și nu în latină, așa cum se scria înainte, așa că a îndrăznit să scrie o carte de teologie în limba franceză. La început a părut ceva ciudat, în primul rând pentru că femeilor nu le era permis să scrie cărți de teologie și, în al doilea rând, pentru că teologii întotdeauna își puneau întrebările în latină. Deși conștientă de riscuri, a decis să publice cartea Oglinda sufletelor simple semnată cu numele ei. Mai mult, în loc să țină cont de autoritatea altor savanți, și-a susținut argumentația cu citate din Biblie, ignorând cu totul lumea erudiților.

Undeva în carte scria: „Iată aici câteva considerații pentru deznădăjduiții care caută drumul spre tărâmul libertății“. Pentru Marguerite, libertatea ei ca individ venea direct din Biblie.

E inutil să mai spunem că Biserica n-a fost foarte încântată de această femeie și de dorința ei de libertate. Cu toate că Marguerite a găsit trei savanți cărora le-a arătat cartea și a primit păreri pozitive din partea fiecăruia, n-a durat mult până când Inchiziția s-a ridicat împotriva ei. La început, Oglinda sufletelor simple a fost arsă în public la Valenciennes. Apoi, Marguerite a fost acuzată că discutase despre carte cu alți oameni. Ca urmare, a fost arestată, trimisă la Paris și închisă într-o temniță. 21 de teologi au fost chemați să examineze capitolele cărții, unul câte unul, timp în care Marguerite a zăcut în închisoare un an și jumătate. Unii au încercat s-o convingă să se căiască, dar a refuzat să renunțe la libertatea spirituală. Pe 1 iunie 1310, a fost arsă pe rug la Paris.

Pentru Biserică, confruntarea în public cu Marguerite Porete și legăturile ei cu beghinele erau mai degrabă o reclamă proastă. Un an mai târziu, episcopul a decis să interzică ordinul beghinelor. Din acel moment, atât ele, cât și begarzii au fost persecutați de Inchiziție.

Cu toate că Inchiziția a încercat să ardă și să distrugă toate exemplarele din Oglinda sufletelor simple, multe au supraviețuit – poate pentru că adepții Margueritei au răspândit foarte bine cartea înainte să fie interzisă. Textul a continuat să fie citit încă multe secole și a avut o mare influență asupra gânditorilor de mai târziu, deși numele autorului a rămas necunoscut pentru cei mai mulți dintre cititori.

Franța devine regat

Anglia și Franța s-au trezit prinse într-un război care a durat mai bine de 100 de ani. Conflictul a izbucnit pentru că anumite teritorii ale Franței aparțineau regilor Angliei. Cu timpul, relația dintre conducători și teritoriile lor a devenit atât de complexă, încât, în cele din urmă, regele francez a revendicat tronul Angliei. La rândul lor, englezii au revendicat coroana Franței.

Aceasta a făcut conflictul și mai complicat, căci, până atunci, nobilii cavaleri se luptau pentru pământ, nu de dragul unor țări ca Anglia și Franța. Cereau acele regiuni care le conve- neau. Burgunzii francezi s-au aliat cu englezii, unindu-și forțele împotriva regelui Franței.

Apoi a intrat în luptă Ioana d'Arc, adunând compatrioții în jurul ei, strigând: „Englezii trebuie alungați din Franța!“ Tânăra de abia 17 ani, îmbrăcată în armură, a luat steagul alb și a declarat război Angliei. A și obținut ce și-a dorit: englezii au fost forțați să plece și a prins viață un stat nou: regatul Franței.

Ioana d'Arc eliberează un oraș și îl încoronează pe rege

Ioana d'Arc a fost fiica unui agricultor dintr-un sătuc din Lorena. Pe când era fetiță, a auzit niște voci vorbindu-i; în câteva dintre ele a recunoscut vocea martirilor creștini sfântul Mihail, sfânta Ecaterina și sfânta Margareta. Când a pornit în surprinzătoarea ei călătorie de-a lungul Franței, vocile au însoțit-o. În acel moment, regele englez pusese deja mâna pe tronul Franței, iar Carol al VII-lea, pe care mulți francezi îl considerau adevăratul rege, era înconjurat de dușmani din toate părțile. Vocile pe care Ioana le auzise îi încredințaseră sarcina să-l elibereze pe Carol și să-l conducă la Reims, unde avea să fie încoronat rege.

Ioana și-a părăsit satul și a pornit spre Vaucouleurs, următorul oraș mare. Înfășurată într-o haină roșie, ponosită, s-a așezat la poarta orașului și a așteptat să-l întâlnească pe comandantul armatei orașului. A așteptat nouă săptămâni, timp în care căpitanul i-a întors spatele de două ori. Dar Ioana n-a pierdut timpul și l-a folosit pentru a le vorbi tuturor celor care voiau s-o asculte despre misiunea ce-i fusese încredințată de o putere de sus: venise să-l salveze pe regele Franței.

Oamenii o ascultau și, curând, vestea s-a răspândit în întreaga țară. După nouă săptămâni, Ioana avea o armă care o făcea invincibilă: susținerea entuziastă a oamenilor. O femeie care vorbise întregii țări nu putea fi ignorată de rege, chiar dacă era doar o fată de la țară, așa că în cele din urmă căpitanul a decis s-o lase să intre. Cetățenii din Vaucouleurs i-au făcut Ioanei haine de bărbat și i-au dat chiar și un cal.

Ioana i-a trimis regelui o scrisoare în care își anunța sosirea. În scrisoare îl înștiința că-l va recunoaște pe rege, cu toate că nu-i văzuse niciodată portretul. Atunci el își va da seama că spunea adevărul și că era cu adevărat trimisă de Dumnezeu.

Carol, „adevăratul" rege al Franței, era într-o situație aproape lipsită de speranță. Orașul Orléans, unde avea stabilită tabăra, fusese asediat de dușmani și o încercare de a-l elibera se încheiase cu un eșec. Părea că regelui nu-i mai rămăsese decât o opțiune: să fugă din Franța. În fața acestei situații disperate, Carol a fost de acord s-o întâlnească pe Ioana.

Cum a sosit, l-a recunoscut pe rege, care era ascuns printre curteni. A știut imediat că fata spunea adevărul, cu toate că acest amănunt a fost cu siguranță adăugat mai târziu, ca să facă povestea mai atrăgătoare. Apoi Ioana a trimis un mesaj englezilor. „Ascultați“, scria ea, „am fost trimisă de Dumnezeu să vă alung din Franța!“

Cu toate astea, nobililor li s-a părut foarte ciudată ideea de a-i alunga pe englezi din Franța. Regele și oamenii lui voiau să negocieze și să ajungă la un compromis. În cele din urmă, toată lumea ar fi trebuit să primească ce i se cuvenea, fie ei englezi sau francezi. Așa cum era obiceiul printre cavalerii Europei, armele aveau să fie folosite doar ca ultimă soluție.

Ioanei nu i-a păsat de obiceiurile cavalerilor. Și-a strâns oamenii și, pur și simplu, a pornit asaltul. Mulți i-au ascultat comanda și, sfidând armata, au cucerit fortărețele engleze. Orléansul a fost eliberat și Ioana a devenit celebră în toată Franța.

Dar Fecioara din Orléans, așa cum era acum cunoscută, încă nu-și atinsese scopul. Trebuia să se ducă la Reims; într-un fel sau altul, trebuia să-l încoroneze pe Carol rege al întregii Franțe. Generalii lui Carol ezitau, așa că Ioana și-a dus mai departe planul fără ajutorul lor. Încă o dată, a adunat o mulțime uriașă în spatele ei, punând presiune pe rege și pe consilierii lui. În multe orașe, entuziasmul Ioanei a fost contagios; unii membrii ai taberei dușmane chiar au schimbat de bunăvoie gruparea ca să-l susțină pe rege. Carol al VII-lea și oamenii lui au rămas pe poziția lor – oricum, la urma urmei, planul era împotriva regulilor cavalerești –, dar Ioana insistat ca regele Carol să fie încoronat la Reims. Când a început ceremonia de încoronare, ea stătea cutezătoare alături de altar, cu steagul alb în mână și îmbrăcată în armură. Era ca și cum ea ar fi pus coroana pe fruntea regelui.

Ioana d’Arc este chemată în fața instanței

Dar apoi lucrurile s-au întors împotriva Ioanei.

Pentru a pricepe cum s-a întâmplat, trebuie să înțelegem cât de superstițioși erau oamenii pe vremea ei. Succesul Ioanei s-a întemeiat pe credința că fusese trimisă de Dumnezeu; ideea a adus speranța multor oameni și, din acest motiv, au fost gata s-o urmeze în luptă. Cu toate astea, englezii și burgunzii vedeau lucrurile diferit. Au acuzat-o pe Ioana că era vrăjitoare, în primul rând pentru că voia să le anihileze puterea, dar și pentru că le era pur și simplu frică de ea. În cele din urmă, a obținut câteva victorii în situații aparent fără speranță – dar probabil că Diavolul trebuie să fi fost amestecat în vreun fel!

Ideea că oamenii ar putea dobândi puteri supranaturale făcând un pact cu Diavolul era ceva obișnuit la vremea aceea. Credința în vrăjitoare se răspândea, iar Biserica le trimitea pe cele acuzate de vrăjitorie în fața instanțelor de judecată; până în ziua de azi s-au păstrat o mulțime de documente în care puteți citi despre astfel de procedee. Prima relatare despre cineva care a fost condamnat pentru vrăjitorie a fost scrisă în timpul vieții Ioanei; acuzatul era un bărbat. Aceste procese de vrăjitorie se terminau adesea prin arderea pe rug.

Atâta vreme cât englezii răspândeau acum zvonul că își câștigase coroana cu ajutorul diavolului, pentru regele Carol acuzația că Ioana era vrăjitoare era o dublă neplăcere. Regele a refuzat să susțină campania Ioanei, așa că a plecat singură de la Reims la Paris, ca să elibereze mai multe orașe, fără voia regelui. Din acel moment, șansa n-a mai fost de partea ei. Acesta a fost momentul când a părăsit-o norocul. Ea și trupele ei au asediat Parisul fără succes și, în cele din urmă, a fost capturată de burgunzi și întemnițată. Acum, englezii și burgunzii s-au întors spre Biserică în căutare de sprijin, căci era de datoria ei să cerceteze dacă cineva era aliat cu Diavolul.

Unii o vorbeau de rău pe Ioana. Pentru ei, cea mai mare crimă dintre toate era că își condusese întreaga campanie îmbrăcată în haine bărbătești – pentru Biserică, era o crimă în sine. De asemenea, a fost acuzată că ucisese oameni în luptă, ceea ce era interzis dacă nu erai soldat.

Ioana a fost trimisă în judecată. Răspunsurile date de ea judecătorilor au fost atât de inteligente, de agere și de sigure, încât procesul a fost închis pentru public și ținut după câteva zile. La curte exista temerea că avea să arunce o vrajă asupra adversarilor ei. Între ședințe, a fost ținută în lanțuri, într-o temniță întunecoasă și rece.

Judecătorii și oficialii Bisericii au făcut tot ce le-a stat în putință ca să-i smulgă o mărturisire. Se așteptau să se încline în fața autorității Bisericii și să recunoască public că fusese trimisă de Diavol, și nu de Dumnezeu. Dar Ioana își știa conștiința curată, așa că a susținut că porunca venea cu adevărat de la Dumnezeu. Dacă Biserica voia să conteste acest lucru, a spus ea, nu putea face nimic pentru a le schimba convingerea.

La proces, Ioana a fost condamnată la moarte deoarece, în culise, englezii și burgunzii trăgeau sforile. Aveau s-o ardă pe rug pe Fecioara din Orléans, astfel încât întreaga Franță să știe că regele Carol nu era rege legitim. Când a murit, Ioana avea numai 19 ani.

Și totuși, succesele Ioanei pe câmpul de luptă au schimbat totul. Orașele burgunde schimbau tabăra unul după altul, poate pentru că ideea de regat al Franței îi atrăgea. Cei aflați de partea regelui deveneau din ce în ce mai puternici, până când, în cele din urmă, chiar și burgunzii i-au abandonat pe englezi. În mai puțin de 20 de ani, aliații regelui i-au alungat pe englezi din Franța. Misiunea Ioanei era îndeplinită.

Odată Franța eliberată și Războiul de 100 de Ani încheiat, regele Carol a deschis din nou procesul împotriva Ioanei. Voia să arate că se făcuseră multe greșeli și că Ioana fusese trimisă la moarte – ca să reluăm spusele unui martor – „nedrept și nejustificat, în cel mai crud mod“. Era singurul fel în care putea respinge afirmațiile englezilor că datora tronul unei femei care fusese înțeleasă cu Diavolul. Sentința a fost anulată și Ioana d’Arc a intrat în istoria Franței ca martir și erou național.

În Franța și Boemia

SFÂRȘITUL EVULUI MEDIU,ÎNCEPUTUL EREI MODERNE

Christine de Pizan

„Eu, Christine...“ Astea sunt cuvintele scrise de o italiancă, în Franța anului 1405. Nu s-a deghizat în haine bărbătești, nici nu și-a publicat scrierile sub pseudonim bărbătesc, așa cum multe femei după ea au continuat s-o facă. „Eu, Christine...“, a scris ea, și odată cu aceasta începea o eră nouă. Poate.

Poate era nouă a început când starețа Kunigunde din Boemia s-a apucat să traducă texte religioase în limba cehă la Castelul din Praga. Oricum, cele mai multe dintre călugărițele din mănăstirea ei nu puteau citi textele din Biblie în latină. N-a trecut mult timp până când un teolog a urmat exemplul Kunigundei. Jan Hus a tradus întreaga Biblie în cehă și a ținut slujbe în care predica în limba țării. Dintr-odată, credincioșii reușeau să înțeleagă ce spunea. Convingerea lui era că oamenii trebuiau să creadă mai mult în Dumnezeu și în Biblie decât în Biserică. Desigur, Biserica vedea lucrurile altfel. Din faptul că l-au ars pe Jan Hus pe rug pentru erezie dovedea clar cât de mult se temeau papa și episcopii de astfel de păreri radicale.

Sau poate începutul unei noi ere a fost momentul când poetul Francesco Petrarca a urcat „muntele bătut de vânturi“, Mont Ventoux din Franța, și-a preamărit frumusețea peisajului care se întindea la picioarele lui. Lumea, mărturisea el, era mai mult decât doar o vale a disperării, unde omul trebuie să sufere și să aștepte izbăvirea. Lumea era magnifică și aștepta să fie descoperită.

Milenii întregi oamenii au privit cerul și s-au întrebat cum fusese creată lumea zeilor. Acum întorceau spatele cerului și priveau mai îndeaproape la

ei înșiși și la lumea din jur. Pictorii – care până atunci se concentraseră pe reprezentarea tărâmului îngerilor și al sfinților, pictând tabloul pe fundalul auriu strălucitor al stilului bizantin – își întorceau acum atenția spre natură. Pictau cerul albastru așa cum îl vedeau și dezvoltau o nouă tehnică de desen care le permitea să redea perspectiva și să reprezinte pe pânză mediul natural înconjurător în mod realist.

Biserica n-a putut sta în calea acestei noi ere. Oamenii au început să se considere nu doar niște creații smerite ale lui Dumnezeu, ci ființe superioare pe care Dumnezeu le-a creat – încununarea creației Sale.

Toate aceste schimbări au inaugurat o perspectivă axată mai mult pe oameni, numită uneori umanism, perspectivă în care savanții începeau să se întrebe: „Ce este omul?“ și „Care este destinul lui?“ Până atunci, Christine de Pizan își publicase deja textele, în care adesea își afirma viziunea ca individ folosind fraza „Eu, Christine...“. Avea de comunicat lumii câteva lucruri în legătură cu omenia.

Războiul de 100 de Ani a reprezentat o perioadă care a provocat mari suferințe popoarelor Angliei și Franței și aliaților lor. Christine de Pizan a fost împotriva lui. Reproșa existența lui nobilimii și se plângea de „rușinea că un regat atât de nobil îi face pe sărmani să plătească pentru ceva de care nu puteau fi învinovățiți!“

Cum își petrecuse cea mai mare parte a vieții la curtea regelui francez, Christine era la curent cu problemele de la curtea Franței. Tatăl ei era un erudit din Veneția, foarte priceput la medicină și astrologie, și fusese numit la curtea regelui Carol al V-lea. Acolo, la curtea regală, a crescut Christine, s-a măritat la 15 ani și a avut trei copii. Soțul și tatăl ei au murit repede unul după altul și au lăsat-o singură, fără nimeni care să-i poarte de grijă. În pofida greutăților, a refuzat să se recăsătorească, având un venit modest obținut din traducerea cărților – asta până când și-a dat seama că putea fi ea însăși scriitoare.

Scrisul i-a oferit o modalitate prin care își manifesta furia. Era deosebit de indignată în primul rând de Romanul trandafirului, o poveste de dragoste cavalerească, foarte populară la vremea aceea. Femeile erau înfățișate ca

niște făpturi crude, răutăcioase, care meritau să fie admonestate, bătute și abuzate de bărbați. La un moment dat, femeile erau chiar considerate niște monștri periculoși, care otrăveau orice bărbat care se apropia de ele. Christine era indignată. „Dumnezeu n-ar fi creat niciodată o ființă atât de vicleană și rea“, argumenta ea, „așa cum prezentați voi femeile.“

N-a trecut mult timp până a scris cea mai cunoscută lucrare a ei, Cartea cetății doamnelor. Și-a imaginat în carte o lume alternativă, în care la conducere erau femeile.

Atitudinea critică a Christinei nu era deloc o condamnare a tuturor bărbaților. Până la urmă, îșI datora educația tatălui ei și, când soțul i-a murit de timpuriu, a suferit profund. Dar asta nu i-a schimbat părerea față de nedreptățile la care le erau supuse multe femei și de care era conștientă, ceea ce a determinat-o să fie critică față de căsătorie. „Vai, draga mea prietenă“, îi scria ea fiicei sale, „știi și tu câte femei care duc o viață mizerabilă în jugul căsătoriei există, pe care purtările dure ale soților lor le fac să sufere mai mult decât dacă ar fi sclave ale sarazinilor!“

În Cartea cetății doamnelor, Christine explică de ce se întâmplă astfel de lucruri. Bărbații care torturează femeile și le defăimează, argumentează ea, o fac pentru că sunt geloși și invidioși și pentru că se tem de femeile inteligente și capabile.

Christine și-a dat seama ce armă puternică putea fi pana ei și a îndreptat-o împotriva convingerilor înrădăcinate de secole, de care se foloseau dușmanii ei. A subliniat faptul că sufletul femeilor nu era mai puțin prețios decât al bărbaților. Dacă femeile ar fi avut voie să învețe și să fie active, ar fi fost la fel de performante ca bărbații, indiferent dacă era vorba despre știință, artă sau politică – așa cum o demonstraseră femeile care fuseseră uneori la putere, în diferite momente ale istoriei. Pe de altă parte, mulți bărbați dovedeau aceleași lipsuri de care erau acuzate femeile.

Printre cititorii ei, Christine de Pizan a avut parte de fani entuziaști. A fost admirată de membrii nobilimii din toată Europa și a avut mulți protectori, inclusiv prinți și lorzi englezi, și chiar pe regina Franței. Dar Christine, care își pierduse speranța de a vedea sfârșitul războiului dintre Anglia și

Franța, s-a retras la o mănăstire împreună cu fiica ei. Abia când Ioana d'Arc a eliberat orașul Orléans și-a recăpătat speranța: avea acum dovada că nu exista domeniu în care femeile să nu fie cu adevărat egale cu bărbații, nici măcar pe câmpul de luptă. Plină de admirație, a scris o un poem în onoarea Ioanei d'Arc.

Dar nu a trăit să vadă ce soartă a avut Fecioara din Orléans; Christine de Pizan a murit înainte ca Ioana să fie arsă pe rug pentru erezie.

Din Franța în Asia Mică

SFÂRȘITUL IMPERIULUI BIZANTIN

Otomanii pun mâna pe mărul de aur

Să mai aruncăm încă o privire pe harta lumii. Imperiul Roman al Antichității a devenit regatul creștin, Împărăția lui Dumnezeu, așa cum credeau europenii din Evul Mediu. De cealaltă parte a lumii se afla China. Părea atât de de- parte, încât mulți europeni credeau că India și China erau unul și același lucru: locuri greu de definit din Extremul Orient, de unde veneau mirodeniile și mătasea.

Dar cum rămânea cu vasta întindere care se afla între Europa și China? Popoarele care trăiau acolo nu aparțineau Europei, Chinei sau Indiei, dar nici nu alcătuiau o entitate independentă. O excepție era Imperiul Persan, un vechi rival al grecilor, romanilor și bizantinilor. Dar nici Alexandru cel Mare, nici arabii, nici mongolii sub Ginghis Han nu reușiseră să întemeieze un imperiu statornic în regiunea platoului persan, între Bosfor și Munții Hindukuș. Lucrurile s-au schimbat odată cu Mahomed Cuceritorul, conductorul turcilor. La fel ca mulți alții înaintea lor, turcii au înaintat spre vest și au cucerit teritorii vaste până când au fondat, în secolul al XIV-lea, un regat pe care europenii l-au numit Imperiul Otoman. De asemenea, otomanii au pus ochii pe cea mai mare bijuterie a Evului Mediu: Constantinopol, orașul de pe Bosfor pe care îl numeau „mărul de aur“.

De data asta, Bizanțul nu le-a mai putut ține piept. Neînțelegerile dintre cruciați și jefuirea Constantinopolului pecetluiseră definitiv ruptura dintre vestul romano-catolic și estul ortodox grec. Împăratul bizantin a pierdut regiune după regiune și, în cele din urmă, otomanii au reușit ceea ce nici o altă putere străină nu reușise încă: au luat mărul de aur. Sărbătorindu-și victoria, au schimbat numele Constantinopolului în Istanbul și au făcut din el noua capitală a imperiului lor.

Savanții și preoții greci au fugit în Italia, iar cei care au fost profund nemulțumiți de occidentali au fost primiți de frații lor ortodocși din Rusia. Aceasta i-a făcut pe mulți să numească Moscova „a treia Romă“, acum când „a doua Romă“ – Constantinopolul fondat pe Bosfor de împăratul Constantin – căzuse în mâinile musulmanilor otomani.

Otomanii au devenit jucători serioși pe scena lumii. În secolele următoare își croiesc drum în inima Europei, cucerind o mare parte din teritoriul dintre Constantinopol și Viena: Grecia, Serbia, Croația și Bulgaria. Armata lor era puternică și celebrele lor trupe de elită, ienicerii, erau războinici de temut. Cum datorită contactului cu arabii cei mai mulți turci deveniseră musulmani, sultanul lor a revendicat și califatul, și poziția de lider al tuturor musulmanilor – până la urmă, cei mai mulți musulmani trăiau acum în imperiul lui. În foamea lor de cuceriri, conducătorii otomani au pus curând ochii pe un alt măr de aur: orașul Viena. Dar, spre deosebire de Constantinopol, nu au reușit să-l cucerească.

... Și înapoi în Europa

RENAȘTEREA

Vremea renașterii și a reînvierii

Cărțile pot schimba cursul istoriei. Se poate întâmpla mai des decât ne imaginăm. După ce turcii au cucerit Constan- tinopolul, nenumărate cărți grecești și-au croit drum spre Italia și de acolo în restul Europei. Au existat cărți din Bizanț și Spania care, la fel ca popoarele lor, au fost stră- mutate de nesfârșitul conflict dintre creștini și musulmani. Mulți învățați au fugit luându-și cu ei cărțile.

Acest aflux de cărți a însemnat hrană bogată pentru gândirea pictorilor, muzicienilor, filosofilor și a poeților noii ere. Au descoperit că mare parte din gândurile care îi preocupau fuseseră deja explorate de vechii greci și romani și că îșI uitaseră propria istorie. Trăiau o mare emoție, căci descopereau comorile Antichității. Admirau arhitectura veche, studiindu-i formele și modelele; se minunau de cât de realistă era sculptura clasică; și începeau să imite lumea veche. Mai târziu, istoricii au numit acest lucru Renaissance, ceea ce în franceză înseamnă Renaștere; arta și literatura grecilor și romanilor antici erau readuse la viață și la fel s-a întâmplat cu ideile lor filosofice și politice. Toate astea au hrănit curiozitatea savanților și a artiștilor și i-au inspirat să creeze ceva nou.

Umaniștii, care erau în mod special interesați de educație, redescoperă scrierile lui Platon și le confruntă cu cele ale lui Aristotel. De la Platon își însușesc ideea că omul trece prin mai multe etape ale cunoașterii pe drumul spre bine. Omul nou căuta bunătatea în el însuși și în natură și s-a dezvăluit pe sine în adevăr și frumusețe.

Artiștii Renașterii au descoperit nu numai sublimul demnității naturii și a omului, dar și valoarea lor ca indivizi. Cu toții spuneau: „Eu, Leonardo“,

sau „Eu, Tițian“, dar cum erau pictori, și nu scriitori precum Christine de Pizan, exprimau acest lucru în picturile lor când își făceau autoportretul.

E greu de imaginat, dar ideea de artă nu a existat în Evul Mediu. Până în Renaștere, artizanii nu erau ei personal apreciați pentru munca lor; lucrările de artă sau meșteșugul erau văzute ca o creație a lui Dumnezeu. O nouă abordare artistică a apărut odată cu trubadurii și cântăreții de la curțile medievale, sau cu poeți ca Marie de France, dar acum artele prindeau într-adevăr aripi. Lucrările de artă create nu mai erau destinate în exclusivitate educației religioase. Existau poeți care scriau piese, compozitori care creau lucrări corale și mai târziu chiar opere. Compuneau muzică laică destinată exclusiv plăcerii auditorilor; la fel se întâmpla și în literatură și pictură. Arta începea să renunțe la scopul ei religios și să aibă propria viață.

Le-ar fi fost cu neputință acestor artiști să-și creeze minunatele opere dacă n-ar fi existat oameni care să le recunoască talentul și să-i susțină financiar. Acești mecena, așa cum erau cunoscuți, de cele mai multe ori erau femei – doamne, prințese și nobile – care aveau averea și influența să invite artiști la curtea lor. Unele susținătoare au devenit ele însele faimoase pentru că au susținut artele, așa cum a fost Isabella d'Este, sora ducelui de Ferrara, care s-a măritat cu prințul de Mantua, un oraș din nordul Italiei. Invitând la curte muzicieni, poeți, pictori și filosofi a făcut din principatul soțului ei un centru al artei Renașterii. Drept recunoștință, Leonardo și Tițian i-au pictat portretul și, cum nu era doar foarte educată, ci și foarte frumoasă, a devenit un mentor al eleganței pentru doamnele din Europa. Era numită la prima donna del mondo – prima doamnă a lumii.

Leonardo da Vinci a devenit celebru pentru picturile lui, mai ales pentru Mona Lisa și Cina cea de taină. Dar da Vinci era fascinat de mult mai multe lucruri decât de pictură; voia să știe care era originea lucrurilor. Pentru că s-a ocupat aproape de toate, a fost considerat un geniu universal. A construit mașini; a desenat clădiri și poduri; a făcut disecții pe cadavre alături de doctori, pentru că voia să știe cum să deseneze cu mai multă exactitate ființa umană, cu toate amănuntele mușchilor și ale părului, și totul cât mai asemănător. A fost probabil unui dintre primii savanți care au analizat în amănunt trupul femeii, pentru a verifica teoria lui Aristotel care susținea că

băieții stăteau în uterul mamei în partea dreaptă și fetele în stânga. Leonardo da Vinci a avut atât de multe idei, încât cele mai multe nu au putut fi puse în practică, așa că a lăsat în urmă mii de note și schițe, unele dintre ele fiind folosite și astăzi – de exemplu, cele care ne învață să construim poduri. Din acest motiv, suntem tentați să considerăm această perioadă ca fiind începutul erei moderne, o epocă din istorie care se întinde până în zilele noastre. A început cu oameni ca Christine de Pizan și, mai târziu, Leonardo da Vinci, ale cărui idei sunt și astăzi de actualitate.

Chiar înainte de începutul acestei noi ere, matematicia- nul italian Fibonacci a observat că arabii numărau folosind cifre de la 0 la 9 și puteau face socoteli mult mai grele decât europenii cu complicatele lor cifre romane. Cu mult timp înainte, arabii luaseră acest sistem de numărare din India. Noile numere îi ajutau pe negustorii europeni să țină mai ușor socoteala banilor, iar pe pictorii și observatorii lumii naturale să măsoare și să calculeze. În același timp i-a inspirat pe umaniști în munca lor de descoperire și schimbare a lumii.

Filosofia, matematica, arta, ideea de Dumnezeu și explorarea lumii – toate acestea erau încă foarte strâns legate. Un episcop, Nicolaus Cusanus, și-a dat seama că, vorbind din punct de vedere matematic, numerele continuă până la infinit. A fost unul dintre primii astronomi care au bănuit că Pământul se învârtește în jurul Soarelui, și nu invers. Era o abatere de la poziția oficială a Bisericii, care susținea că Pământul era un punct fix, nemișcat, central, în jurul căruia se învârteau planetele și Soarele. Omul de știință care a dovedit că această concepție era greșită s-a numit Copernic. Soarele este nemișcat, scria el, iar Pământul, la fel ca alte planete, se învârtește în jurul lui, pe o orbită eliptică.

Astfel de idei au erodat autoritatea Bisericii care, dintr-odată, s-a confruntat cu opoziții din toate părțile. Brusc, oamenii s-au întrebat cine explică mai bine lumea. Biserica? Sau oamenii de știință care, cu noile lor metode complicate cercetau natura lumii și omenirea? Odată cu apariția unor genii universale care au impulsionat și încercat totul, Biserica și-a pierdut pretenția la universalitate; nu mai era stăpâna mersului lumii.

Începutul unei dispute care face valuri și azi

Era vremea noilor idei incendiare – dar era mai ușor de acceptat faptul că Pământul se învârtește în jurul Soarelui decât că femeile ar putea fi egale cu bărbații. Când a ridicat problema femeilor, Christine de Pizan a deschis un subiect cu totul nou. Ea este cea care a început querelle des femmes: polemica publică legată de rolul femeii. „Problema femeilor“ a devenit una dintre primele dezbateri care au durat secole – și face și astăzi obiectul unei dezbateri înverșunate.

Unii afirmă că adevărata revoluție a început în anul 1440, când Johannes Gutenberg a inventat presa de imprimat, care a simplificat mult tipărirea cărților. Până atunci, fiecare pagină a cărții trebuia să fie gravată într-o placă de lemn; ca să se tipărească o carte întreagă, sute de astfel de plăci care cereau timp trebuiau să fie făcute de mână. Lui Gutenberg i-a venit însă ideea de a realiza blocuri de litere mobile, care puteau fi aranjate într-o ramă, în orice ordine, pentru a alcătui o pagină de text. Invenția nu doar că a simplificat mult tipărirea cărților, dar le-a făcut și mult mai ieftine, iar impactul a fost spectaculos. Produse în cantități mici sau mari, broșuri sau pamflete puteau fi tipărite repede și distribuite cititorilor nerăbdători. Până când autoritățile aflau de conținutul publicațiilor și decideau să le interzică era de obicei prea târziu. Pentru prima dată în istorie oamenii aveau un mijloc de comunicare în masă. În timp ce majoritatea cărților din Evul Mediu erau scrise în latină și erau citite și discutate numai de savanți, dintr-odată oricine putea citi și își putea face o părere despre un subiect și, pentru că oamenii puteau transmite mai departe conținutul acestor scurte pamflete din gură în gură, însemna că toată lunea, de la nevasta țăranului până brutar, putea fi la curent cu subiectele la zi, indiferent dacă puteau citi sau nu.

Odată cu inventarea tiparului cu caractere mobile, dezbaterea despre femei a luat avânt. În Italia, un filosof pe nume Pico della Mirandola a publicat un text care se ocupa de semnificația demnității umane, intitulat Oratție despre demnitatea omului. Evident, următoarea întrebare a fost dacă ar trebui să i

se recunoască femeii aceeași demni- tate ca bărbatului. Mulți umaniști au fost serios preocupați de căutarea binelui și au fost nevoiți să admită că avusese dreptate Christine de Pizan când denunțase modul în care erau tratate femeile.

Acum bărbații erau cei care publicau cărți în apăra- rea femeilor. La sfârșitul secolului al XIV-lea, Giovanni Boccaccio, un prieten apropiat al lui Francesco Petrarca (cel care a urcat Mont Ventoux ca să vadă mai bine lumea), a publicat o lucrare intitulată De Mulieribus Claris (Despre femei celebre). Boccaccio era foarte respectat pe vremea lui și cartea care se ocupa numai de femei – prima colecție de biografii ale femeilor scrisă vreodată – a avut un impact extraordinar. Alt autor italian a scris Despre superioritatea și demnitatea femeilor, în timp ce în Germania, savantul Agrippa von Nettesheim a scris Discurs despre noblețea și superioritatea sexului feminin, o lucrare ce a stârnit un mare interes și a fost imediat tradusă în șase limbi.

Toate aceste scrieri care ridicau în slăvi calitățile fe- meilor nu erau lipsite de reacții potrivnice. Astfel, a fost publicat un pamflet care se întreba provocator: Femeile sunt oameni? Autorul nu a avut curajul să-și dezvăluie adevăratul nume, dar a răspuns la întrebare cu un „nu“ hotărât. Unii susțineau că textul era intenționat ironic, dar ironia s-a pierdut repede în timpul dezbaterii înverșunate care a urmat. Numeroși cititori au fost indignați, alții au fost de acord cu textul, care a inspirat multe parodii satirice. Dar faptul că lucrarea fost tradusă în mai multe limbi și retipărită în nenumărate ediții de-a lungul a 200 de ani sugerează că a fost cu siguranță luată în serios de suficienți cititori pentru a fi tipărită din nou. Când textul a fost publicat în italiană, Biserica l-a pus imediat pe lista cărților interzise (interzise catolicilor să le citească), iar în Germania pastorii cu creat o documentație specială prin care să susțină că femeile erau și ele oameni.

Se împlineau 100 de ani de la moartea Christinei de Pizan, care avusese curajul să se exprime împotriva tratamentului nedrept față de femei, și nimic nu putea fi considerat adevărat sau sigur. Avuseseră dreptate Aristotel și Toma de Aquino să susțină că femeia era o eroare a naturii, o versiune

defectuoasă a bărbatului? Dumnezeu crease oare femeia doar ca să dea naștere copiilor și să-și slujească soțul? Erau femeile mai slabe decât bărbații și asta era adevărat doar pentru puterea fizică sau și pentru caracter și intelect? Toate aceste întrebări erau furtunos dezbătute, iar savanții creștini și evrei găseau texte sfinte potrivite care să susțină orice punct de vedere. Un autor evreu din secolul al XVI-lea susținea că femeile erau chiar superioare bărbatului, datorită faptului că „Adam a fost creat din pământ, în timp ce Eva a fost făcută din coasta lui Adam“. Susținea și că femeile erau mai raționale decât bărbații și considera că aveau o forță ieșită din comun prin felul în care îndurau durerile facerii. Dezbaterea despre rolul și statutul femeilor – querelle des femmes – care începuse în Renaștere încă nu se încheiase.

Din Europa spre Lumea Nouă

DESCOPERIREA AMERICII

Monarhiile catolice

Dintr-odată, iată-le: femei care fac istoria lumii. Christine de Pizan, care a luat pana și a lansat lupta pentru drepturile femeilor; Ioana d'Arc, care a strâns oamenii în jurul ei împotriva voinței autorităților; iar acum pe tronul Spaniei se afla un conducător puternic, o femeie, Isabela I a Castiliei.

Musulmanii cuceriseră Spania în secolul al VIII-lea și combinația de influențe evreiești, creștine și arabe a dus la înflorirea culturii. Dar, odată cu cruciadele, creștinii au început să revendice părți din Spania. Au numit această perioadă Reconquista – „recucerirea". Când Isabela a Castiliei s-a căsătorit cu prințul Ferdinand al II-lea de Aragon, posesiunile lor unite le-au permis să conducă aproape întreaga Peninsulă Iberică. Împreună, au încheiat Reconquista și, după mai bine de 700 de ani, i-au alungat pe ultimii conducători musulmani din Spania.

Isabela și Ferdinand, noii suverani ai Spaniei, au declarat război tuturor celor care nu erau creștini, instalându-se singuri ca noi protectori ai Bisericii. Faptul a fost pe placul papei de la Roma, care trimisese deja cruciații împotriva musulmanilor și i-a distins pe Isabela și Ferdinand cu titlul de „monarhi catolici". A vrut să arate lumii că papa și Spania erau noua alianță puternică a Europei.

Arabii nu aveau să-și revină niciodată din înfrângerile suferite încă de la începutul cruciadelor. Teritoriile din Răsărit au fost cucerite de turcii otomani, iar în Apus au fost respinși de europeni. Situația a dus la decăderea culturii lor – o cultură care a dat omenirii atâtea cunoștințe despre matematică, medicină și astronomie și care a păstrat texte antice.

Isabela și Ferdinand nu s-au arătat deloc interesați de realizările arabilor sau de faptul că musulmanii, evreii și creștinii trăiseră împreună pașnic în Peninsula Iberică secole întregi. Dimpotrivă: cuplul regal intenționa să-i unifice pe spanioli. Ca să facă acest lucru, s-au întors la religie: oricine aparținea națiunii spaniole trebuia să fie creștin. Imediat ce au cucerit Granada, ultima provincie rămasă musulmană, Isabela și Ferdinand au promulgat o lege care îi obliga pe toți evreii și musulmanii să se convertească la creștinism. Cei care refuzau erau nevoiți să părăsească țara.

Curând, pretențiile lor au devenit chiar radicale. Acum

Spania nu trebuia să fie doar creștină, dar și să aibă „sânge pur“ – nu era posibil să rămâi în Spania decât dacă erai creștin prin naștere, și nu musulman sau evreu convertit la creștinism. Noile legi forțau numeroși oameni să fugă din țară. Evreii spanioli s-au mutat în Balcani, Olanda, Franța sau Germania, în vreme ce alții, majoritatea musulmani, au căutat protecție în Africa de Nord, care era sub conducerea otomanilor. Arabii și evreii expulzați din Spania au luat cu ei cunoștințele și relațiile comerciale și au contribuit la îmbogățirea Imperiului Otoman. Otomanii cereau sume mari pentru transportul mărfurilor pe Drumul Mătăsii. Cei care n-au fost în stare să stabilească destul de repede înțelegeri comerciale solide cu otomanii, așa cum făcuseră unii negustori italieni, au constatat că bunurile importate din Orient deveniseră prohibitiv de scumpe.

Noi drumuri pe mare...

Era vremea să fie descoperite drumuri noi. Un prinț portughez, cunoscut sub numele de Henric Navigatorul, privea spre ocean din capătul sud-vestic al Europei și se întreba dacă n-ar fi fost mai ușor să ajungi în India pe mare, navigând spre sud și ocolind Africa. Până atunci, continentul Africii era în mare măsură terra incognita pentru europeni – un „pământ necunoscut“. Cu toate că Egiptul, coastele africane ale Mediteranei și

Orientul Apropiat făceau de mult parte din lumea cunoscută, numai negustorii arabi călătoriseră mai departe de Sahara.

A trecut mult timp până când marinarii portughezi au reușit să ocolească Africa. În capătul sudic existau în mare stânci periculoase și furtunile violente împinseseră multe corăbii ghinioniste spre țărmul stâncos, unde s-au zdrobit și au dispărut. Dar, la sfârșitul secolului al XV-lea, portughezii ocolesc „Cabo das Tormentas“ (Capul Furtunilor), pe care îl numesc Capul Bunei Speranțe – descoperiseră un nou drum rentabil spre India, dobândind un uriaș avantaj față de spanioli.

Ați putea crede că marinarii aveau foarte mare căutare la curtea regelui portughez, dar când Cristofor Columb, un alt marinar, din Genova, a propus o nouă aventură, și mai îndrăzneață, portughezul i-a întors spatele. Columb era convins că, dacă Pământul era rotund, în cele din urmă ar fi trebuit să ajungi în India dacă întorceai velele în cealaltă direcție. N-a reușit să-i convingă pe portughezi să-i îmbrățișeze ideea.

După ani în care a încercat să găsească pe cineva care să-l susțină financiar, Columb a primit în sfârșit o șansă din partea Isabelei de Castilia. Și ea era sceptică și n-a vrut să dea bani pentru mai mult de trei nave, dar Columb obosise să caute fonduri, așa că a trebuit să se mulțumească și cu oferta ei. A pornit la drum, cu ținta India sau, mai exact, un port din China; China și India erau atât de departe, încât părea că nu există nici o diferență între ele.

Când Columb și echipajul lui au văzut în sfârșit la orizont, după 70 de zile petrecute pe apă, o insulă mare, habar n-au avut că acolo se afla America, un continent de care nu auziseră niciodată. Au crezut că ajunseseră în India și acesta a fost motivul pentru care i-au numit pe locuitori „indieni“ și arhipelagul „Indiile de Vest“. Locuitorii Americii au fost uimiți de spaniolii înalți cu pielea lor albă, care apăruseră din senin în corăbii de lemn. Au crezut că sunt ființe supranaturale, la fel ca zeii.

... Și o lume nouă

Timp de milenii, negustorii au călătorit în ținuturi înde- părtate. Vikingul Leif Erikson a navigat cu flota lui spre continentul american aproape cu 500 de ani înainte de Columb. Dar când portughezii au înconjurat Africa na- vigând spre India, și la scurt timp după ei spaniolii au na- vigat spre America, nu s-au dus în calitate de vizitatori, ci de cuceritori. În spaniolă erau numiți conquistadores, „con- chistadori“. În loc să facă schimb de bunuri cu locuitorii Africii, Indiei sau ai Lumii Noi, au folosit forța armată și priceperea tactică pentru a pune mâna pe tot ce le-ar fi putut aduce o posibilă bogăție. Portughezii și spaniolii au început să cucerească și alte părți ale lumii.

Biserica n-a obiectat. Ba, dimpotrivă, papa le-a dat spaniolilor permisiunea de a pune stăpânire pe pământul pe care l-au numit „Noua Spanie“, și le-a cerut conchista- dorilor să-i convertească pe oameni din Lumea Nouă la creștinism. Pur și simplu papa și-a impus doleanțele în legătură cu acele teritorii îndepărtate, aflate la mii de ki- lometri distanță. Creștinii nu s-au întrebat dacă papa avea cu adevărat dreptul de a decide soarta acelui continent îndepărtat.

Malinche îl ajută pe Cortés să cucerească Mexicul

În timpul primei lui călătorii în America, Columb a debarcat pe insula Hispaniola. 12 ani mai târziu, când regina Isabela a murit, spaniolii au preluat controlul acestei insule și al altora. Tot ce știau despre continentul de dincolo de ele erau zvonurile care le ajunseseră la urechi. Se spunea că există un imperiu mare, cu un rege puternic, și la început a părut puțin probabil ca un număr atât de mic de cuceritori să poată învinge o asemenea putere.

Misteriosul suveran se numea Montezuma. Era regele aztecilor, care cucerise numeroase regate mici din regiune și le cerea să plătească tribut sub formă de porumb, fasole, dovleci, cacao și bumbac. Aztecii își construiseră capitala, Tenochtitlán, pe câteva insule de pe un lac mare. Era o metropolă prosperă cu de trei ori mai mulți locuitori decât cel mai mare oraș european, iar în centru existau temple și palate care găzduiau comori în aur și pietre prețioase. Templele erau construite în formă de piramide, iar una avea în vârf o platformă în care erau încrustate mii de cranii: dovezi artistice ale sacrificiilor umane făcute de azteci în cinstea zeului lor, Huitzilopochtli, și a altor zeități.

Orașele aztece nu erau doar mult mai mari decât Parisul sau Londra de la acea vreme, unele zone erau chiar mai vechi decât piramidele egiptene. Aveau apă curentă și străzi curate mărginite de grădini, iar în Tenochtitlán oamenii foloseau fâșii mici și înguste de pământ, care se întindeau de-a lungul canalelor, ca să cultive plante în mijlocul orașului. Aztecii stăpâneau arta cultivării porumbului, iar în regiunea Amazonului știau cum să se folosească de pădurea tropicală fără s-o distrugă.

Înainte de venirea europenilor, nativii americani nu văzuseră niciodată cai, iar armele lor erau primitive, dar erau războinici pricepuți și mult mai numeroși decât cuceritorii. Prin urmare, a fost un miracol că Hernán Cortés i-a învins pe azteci doar cu câteva corăbii și un număr mic de soldați. Cine știe dacă ar fi reușit dacă n-o avea alături pe La Malinche.

Când spaniolii au pus prima dată piciorul pe pământ mexican, spaniolii au dat peste un trib de mayași și s-au luptat cu ei. Pentru că spaniolii au învins, indigenii le-au dat tribut 20 de fete sclave. Printre ele era și La Malinche. Venea dintr-o familie nobilă, dar mama ei o vânduse mayașilor după moartea tatălui. Conchistadorii călătoreau întotdeauna împreună cu preoți, așa că în primul rând au botezat fetele și apoi le-au împărțit bărbaților.

Cortés a descoperit curând că La Malinche vorbea limba aztecilor precum și pe cea a mayașilor și nu i-a trebuit mult timp înainte să vorbească și spaniola. Cu ajutorul lui La Malinche care îi traducea, a aflat că multe triburi din Imperiul Aztec erau nemulțumite și aveau puține legături cu

Montezuma – fapt de care spanioli puteau profita. La Malinche l-a ajutat pe Cortés să se alieze cu unii șefi de triburi, ceea ce i-a permis să alcătuiască o mică armată, care să lupte alături de spanioli, etapă cu etapă, în drumul spre Tenochtitlán.

La un moment dat, o aztecă a avertizat-o pe La Malinche despre un complot prin care se punea la cale o ambuscadă împotriva spaniolilor, în orașul Cholula. Femeia s-a oferit s-o ajute pe La Malinche să se întoarcă printre azteci și să-i găsească un loc sigur unde să se ascundă în timpul atacului, dar translatoarea lui Cortés a refuzat oferta și a preferat să-i avertizeze pe Cortés și oamenii lui. Spaniolii au reușit să facă față atacului, i-au măcelărit pe complotiști și mare parte din populația locală. Evenimentul a fost cunoscut ca Masacrul de la Cholula.

Când Cortés și Montezuma s-au întâlnit pentru prima dată față în față, La Malinche le-a fost translator. Dar cei doi nu s-au privit ochi în ochi. Un lucru era clar: fie Cortés avea să eșueze în marea lui aventură, fie Montezuma era osândit. În cele din urmă, după multe lupte sângeroase spaniolii au învins și soarta aztecilor a fost pecetluită. Unul dintre soldații lui Cortés scria mai târziu despre cucerirea Mexicului: „Fără La Malinche, nu am fi înțeles limba mexicanilor“ și „Cu voia lui Dumnezeu am realizat multe, dar numai cu ajutorul ei“.

Nu știm de ce La Malinche le-a fost loială spaniolilor, noii ei stăpâni, dar nu putea să prevadă amploarea consecințelor acestor evenimente. Victoria lui Cortés asupra aztecilor a fost doar începutul. Cuceritorii europeni au dus la distrugerea ireversibilă a culturii aztecilor, mayașilor și incașilor – locuitorii indigeni ai Americii.

Despre amazoane și sacrificii umane

În campania împotriva popoarelor indigene, soarta a fost de partea conchistadorilor. Europenii au adus cu ei boli care nu existaseră înainte în America, cum ar fi variola și pojarul. Aceasta însemna că localnicii nu aveau imunitate care să-i apere împotriva agresivității acestor boli foarte contagioase, boli care au făcut ravagii în rândurile populației autohtone, distrugând totul în urmă. În momentul când conchistadorii au pornit spre sudul Americii Centrale ca să cucerească insulele Craibe și Mexicul, virusurile se aflau acolo cu mult timp înaintea lor.

Starea de spirit din sud era asemenea celei din rândul aztecilor. Incașii fondaseră un imperiu vast luptându-se și subjugându-și vecinii, dar spaniolii au reușit și aici să-și facă aliați printre localnicii care s-au alăturat campaniei lor împotriva incașilor. În urma conchistadorilor venea un bărbat pe nume Francisco de Orellana, care a plecat cu o barcă să exploreze cel mai mare fluviu din America de Sud. Mai târziu, un preot nota în jurnalul lui că Orellana a descris la întoarcere o uluitoare întâlnire: a dat nas în nas cu o armată de zece sau 12 femei în prima linie – amazoane, cum le spuneau grecii. Aceasta duce cu gândul la faptul că fluviul Amazon și-a luat numele de la ele.

Spaniolii erau uimiți de amerindieni, dar în același timp se simțeau și superiori lor. Li se părea că duc o viață primitivă și faptul că aveau obiceiul să ucidă oameni ca sacrificiu pentru zei i-a șocat pe europeni. În cultura Inca, victimele alese erau decapitate, înecate sau ucise prin alte mijloace, în vreme ce aztecii, pentru a-i mulțumi pe zei, le scoteau tinerilor inimile încă de vii. Aztecii au purtat o serie de războaie – cunoscute sub numele de războaiele cu flori – împotriva vecinilor pentru a lua captivi pe care să-i sacrifice în templele lor. Poate că nu era de mirare că supușii oprimați de Imperiului Inca preferau să se alieze cu spaniolii. Conchistadorii s-au simțit încurajați în convingerea că religia lor bazată pe milă și toleranță era superioară obiceiurilor barbare ale băștinașilor, dar față de locuitorii Americii au arătat foarte puțină îndurare.

Las Casas eșuează

Conchistadorii știau că suveranii lor spanioli erau departe – prea departe ca să poată impune legea peste Atlantic. Noua Spanie aparținea oficial monarhiei spaniole, iar conchistadorii erau obligați să plătească tezaurului cea mai mare parte din argintul și aurul găsit, dar nimeni nu putea ține cu adevărat socoteala bogăției luate de cuceritori ca să-și umple buzunarele.

Din nefericire, nu exista nici vreun mijloc de a aprecia felul în care conchistadorii se purtau în privința valorilor creștine, mila și toleranța. Într-un dispreț total față de indicațiile date de monarhii spanioli și de papă, invadatorii spanioli i-au subjugat pe localnici și i-au tratat ca pe niște animale. De fapt, îi priveau cu mai puțin respect decât pe animale, scria Bartolomé de las Casas, un călugăr spaniol care vedea nedreptatea: „Aveau mai puțin respect pentru ei decât pentru rahatul de pe străzi“.

Las Casas a descris câteva scene îngrozitoare:

Un anume comandant spaniol a pornit cu trupele să tâlhărească și să jefuiască și au ajuns pe un munte unde foarte mulți oameni căutau refugiu, ascunzându-se de faptele atroce și sălbatice ale creștinilor. Creștinii au tăbărât imediat asupra refugiaților, au masacrat câți au putut și au luat cu ei 70 sau 80 de fete și femei. A doua zi indienii s-au adunat grămadă, urmărindu-i pe creștini cu intenția de a lupta ca să-și ia înapoi nevestele și fiicele. Când creștinii au fost încolțiți, au refuzat să dea înapoi prada, și-au înfipt pumnalele în pântecele fetelor și ale femeilor și n-au lăsat în viață nici unul dintre cele 80 de suflete. Indienii care erau gata să-și sfâșie măruntaiele de durere văzând grozăvia, se văitau disperați și urlau: „O, oameni ticăloși! Creștini lipsiți de suflet! Sunteți în stare să omorâți femei?“, ceea ce însemna că a ucide o femeie era o atrocitate săvârșită numai de monștrii cu inimi împietrite, și cei mai răi.

Sclavii erau folosiți la muncile grele, obligați să extragă roca din adâncul minelor de argint și să cearnă aurul din râuri. Cuceritorii au împărțit pământul între ei și i-au obligat pe localnici să lucreze câmpurile sau să fie servitori în casele lor. Stăpânii deosebit de răi nici măcar nu-și hrăneau muncitorii, așa că mureau de foame și de boală. Puțin le păsa de sclavi, pentru că îi considerau ca pe niște bunuri, căci pur și simplu îi puteau înlocui pe cei care mureau cu alții noi.

Existau mulți creștini miloși, la fel ca Las Casas și alți preoți sau călugări care încercau să prevină abuzul și nedreptatea, dar era aproape întotdeauna prea târziu să-i oprească pe conchistadori. Ajungând acolo, Las Casas a fost disperat când și-a dat seama că populația amerindiană fusese practic nimicită. Așa că a călătorit spre sud, grăbindu-se să-i ajungă din urmă pe spaniolii care plănuiau să cucerească Imperiul Inca.

De vreme ce influența lui n-a avut nici un efect în Lumea Nouă, Las Casas s-a întors pe mare în Spania ca să se facă auzit acolo. I-a spus regelui ce făceau cuceritorii în numele coroanei spaniole și a avut un oarecare succes. Răspunsul cel mai important a venit în 1452, sub forma „Noilor Legi ale Indiilor“, promulgate de regele Carol al V-lea, nepotul Isabelei de Castilia, care decretase că le era interzis spaniolilor să-i ia sclavi pe indigeni, iar toți cei înrobiți înainte au fost eliberați. Carol al V-lea a proclamat: „Locuitorii Indiilor de Vest vor fi tratați în același mod ca supușii liberi ai coroanei de Castilia, căci nu există nici o diferență între unii și ceilalți“.

Dar victoria lui Las Casas a fost de scurtă durată. Bogăția antreprenorilor spanioli se baza pe exploatarea populației indigene – și întrucât regele spaniol beneficia și el de veniturile lor, în trei ani au reușit să-l oblige să schimbe cu totul legile.

Cele două fețe ale lui Ianus

Vechii romani aveau un zeu pe care îl numeau Ianus, care avea două fețe, privind fiecare în altă direcție. Una privea viața, pe când cealaltă privea moartea; ce însemna bucurie pentru una însemna durere pentru cealaltă; ceea ce una vedea ceva ca pe un sfârșit, cealaltă vedea ca pe un nou început.

Așa a fost și cu descoperirea Americii. Până și astăzi ne minunăm de realizările unor exploratori întreprinzători cum a fost Columb, care a plecat să traverseze Atlanticul doar cu trei corăbii, sau Hernán Cortés și La Malinche, care au cucerit marele Imperiu Aztec, Mexicul de astăzi, cu armata lor mică. În acel moment, o etapă cu totul nouă a început în istorie: un lung proces în care întreaga lume a devenit mai mult sau mai puțin europeană.

O față a lui Ianus vedea victorii glorioase, cealaltă vedea ruina. Când europenii au pus prima dată piciorul pe pământ american, în 1492, trei milioane de oameni trăiau în insulele din Caraibe, în Cuba, Bahamas, Jamaica și Puerto Rico, precum și pe continentul american. După 40 de ani de la venirea spaniolilor, numai un om din zece a supraviețuit: populația indigenă fusese decimată. Ar tre- bui să ne amintim nu numai de Columb, dar și de călugă- rul Bartolomé de Las Casas, care se săturase să dovedească felul în care locuitorii Americii erau exploatați, oprimați, maltratați și supuși unei violențe șocante. Las Casas a avut dovezi pentru tot, astfel ca generațiile viitoare să înțeleagă că descoperirea Lumii Noi nu a fost doar începutul unei noi etape, ci și sfârșitul brutal al alteia. Curând, n-a mai rămas mare lucru din cultura indigenilor americani.

Impactul pe care l-a avut lupta disperată a lui Las Casas s-a oglindit în faptul că Biserica a început să se întrebe dacă nativii amerindieni erau oameni în sensul creștin al cuvântului și dacă merita chiar să li se acorde aceleași drep- turi ca și creștinilor. Nu existau dovezi suficiente împotriva acestui lucru? Faptul că pielea americanilor avea o culoare diferită nu însemna ceva? Și cum rămânea cu faptul că du- ceau o viață primitivă, așa cum își dădeau seama europenii?

Ce se spunea în Europa despre oamenii cu piele de cu- loare diferită semăna cu argumentele aduse de umaniști în legătură cu demnitatea femeilor. Pe de

o parte, asupritorii încercau să-și justifice faptele. Tratamentul brutal față de sclavi era fără precedent și, în secolele care au urmat, scla- via a devenit cu mult mai inumană și mai crudă decât chiar în timpurile străvechi. Pe de altă parte, dezbaterea a dus în cele din urmă la convingerea că toți oamenii aveau drepturi egale ca ființe umane; când, în cele din urmă, ideea a de- venit predominantă, sclavia a fost interzisă. Dar pe vremea lui Columb și a lui Las Casas, ideea drepturilor universale ale omului era încă foarte departe, undeva în viitor.

Din America în China

REGATUL DE MIJLOC SE PRĂBUȘEȘTE

Cucerirea chineză

Faptul că europenii au reușit să navigheze în jurul capului sudic al Africii și să străbată Atlanticul este uimitor, pentru că din punct de vedere tehnologic erau mult în urma chinezilor care, pe deasupra, erau și mai bogați. Unele invenții au fost făcute de chinezi cu aproximativ 100 sau chiar 500 de ani înainte de a fi gândite în Europa, iar altele – cum ar fi roaba sau fonta – existau cu 1 500 de ani înainte ca ceva asemănător să fie cunoscut în Europa. Chinezii au tipărit cărți, au folosit praful de pușcă, au băut ceai din cești de porțelan și au jucat golf cu mult înaintea europenilor. Au venit cu invenții practice cum ar fi insecticidele chimice și mulineta de pescuit, au folosit busola magnetică pentru a-și găsi drumul pe mare.

De asemenea, corăbiile chinezești au depășit tot ce europenii și-au imaginat vreodată ca dimensiune și echipament tehnic. La fel cum prințul portughez Henric Navigatorul și-a condus echipajul în primele expediții îndrăznețe de-a lungul coastei africane, împăratul chinez Yongle și-a trimis comandantul naval, amiralul Zheng He, cu o flotă de corăbii în călătorie spre vest, ca să exploreze oceanele lumii.

Zheng He a călătorit pe apă ocolind sud-estul Asiei și al Peninsulei Arabice, a făcut înconjurul coastei de est a Africii și a navigat spre Marea Roșie, ajungând aproape până la Mecca. Nava sa avea 120 de metri în lungime – aproape de cinci ori lungimea corabiei lui Columb, Santa Maria – și, în vreme ce lui Columb i-au trebuit ani întregi ca să adune bani doar pentru trei nave, împăratul Yongle și-a dotat imediat

amiralul cu o flotă de 317 nave.

Cu navele lor scumpe, cu mai multe etaje, cu navele escortă, navele pentru cavalerie și navele de război, cu un echipaj de 28 000 de oameni și nenumărate daruri pe care le aveau cu ei, chinezii făceau probabil o impresie grozavă oriunde ajungeau, ca desprinși dintr-o epopee antică. Ăsta era și scopul călătoriei: Zheng He era împuternicit să facă tuturor cunoscută puterea împăratului chinez. De aseme- nea, să-i impresioneze pe barbari, astfel încât să nu poată face altceva decât să plece capul în fața Chinei.

Din drumurile lui, Zheng He aducea înapoi medicamente și animale exotice: struți, antilope, rinoceri, zebre și girafe de pe coasta de vest a Africii. Chinezii considerau girafa întruparea creaturii mitice qilin, un fel de unicorn și un simbol al bunei guvernări. Împăratul Yongle personal a primit girafa în menajeria imperială.

Să ne întoarcem puțin în punctul unde am lăsat China cu ceva timp în urmă: după prosperitatea din timpul dinastiei Tang în secolul al X-lea, imperiul a fost asediat de turci, arabi și mongoli și hotarele au fost împinse spre est. Secolele următoare au fost marcate de o permanentă confruntare cu mongolii, care au întemeiat un uriaș imperiu în timpul conducătorului lor, Ginghis Han, și care un timp a condus jumătate din lume. Nici măcar China nu s-a putut opune hoardelor lui Gighis Han și a fost obligată să accepte conducerea străină a nepotului acestuia, Kublai Han. Lucrurile au continuat până când un predecesor al împăratului Yongle i-a alungat de la putere pe mongoli și a preluat conducerea ca împărat al noii dinastii chineze, dinastia Ming.

În ciuda tuturor frământărilor și a tulburărilor, China a rămas uimitor de stabilă din multe puncte de vedere. Timp de peste 1 000 de ani, locuitorii ei și-au considerat țara drept „Regatul de Mijloc“ și au crezut că împăratul lor era „trimisul cerului“ să conducă întreaga lume. Puterea lui garanta oamenilor că trăiau în acord cu Universul. Împăratul Yongle a construit Orașul Interzis, numit astfel pentru că puteau intra în el numai membrii curții imperiale. Aici se afla complexul palatului imperial, în inima Beijingului. Clădirea cea mai importantă era Sala Armoniei Supreme, care era înconjurată de Sala Armoniei Centrale, Sala Păstrării Armoniei și Palatul Purității Cerești. Cu greu putea exprima mai clar dinastia Ming modul în care și-au conceput domnia ca fiind centrul ordinii cosmosului.

Părea atât de firesc și de incontestabil pentru ei, încât nici măcar nu s-au gândit să cucerească pământuri străine; una peste alta, ființele umane erau parte a „ordinii cosmice“, așa că se înțelegea de la sine că era în interesul tuturor să-l recunoască pe împăratul chinez ca suveran.

Două moartea împăratului Yongle a avut loc o schimbare bruscă în politica Chinei. Întotdeauna a fost greu să fie menținut unit uriașul imperiu al Regatului de Mijloc, dar acum comerțul maritim aducea din afară influențe care erau o amenințare pentru stabilitatea lui. Pentru a se apăra, China s-a izolat de restul lumii. Asta însemna sfârșitul comerțului în apele extrateritoriale: navele au fost distruse, iar hărțile maritime și jurnalele de bord arse. Imperiul s-a concentrat pe construirea Marelui Zid Chinezesc, care a devenit simbolul unui imperiu închis.

Din China în Europa

PIERDEREA PUTERII ȘI SCHISMA BISERICII

O femeie vorbește împotriva Inchiziției

Să ne întoarcem acum în Europa unde Marguerite Porete și Ioana d'Arc fuseseră arse pe rug pentru că ignoraseră regulile și tradițiile, fiind considerate amenințări pentru ordinea socială. De atunci, numeroase persoane au fost acuzate de vrăjitorie și urmărite în justiție. Un membru al clerului, pe nume Heinrich Kramer, a cerut vânarea în masă a vrăjitoa- relor și chiar a obținut aprobarea specială din partea papei de la Roma. A publicat o carte intitulată Malleus Maleficarum, cunoscută și sub titlul de Ciocanul vrăjitoarelor, în care explica modul în care putea fi identificată o vrăjitoare. Deși erau condamnați și bărbați, el sublinia faptul că majoritatea vrăjitoarelor erau femei – ceea ce se justifica prin „bine cunoscutele defecte de caracter" ale acestora.

Oficial, Inchiziția spaniolă a condamnat vânătoarea de vrăjitoare și a considerat acest ghid de identificare a vrăjitoarelor ca fiind crud și inuman. Dar chiar inchizitorii au creat un climat de neîncredere și de frică. Oricine își putea acuza vecinii de vrăjitorie și oricine putea fi suspectat sau acuzat în orice moment. Nimeni nu era scutit de acuzații, nici măcar preoții și episcopii. Uneori, oamenii erau torturați până când mărturiseau. De teama de a nu fi condamnați de Inchiziție, cei mai evlavioși credincioși deveneau extrem de duri cu ei înșiși, cel puțin de ochii lumii, ajungând să se rănească singuri pentru a-și dovedi credința. Este perioada în care ajunge foarte cunoscută în Spania o călugăriță: Tereza de Ávila, fondatoarea propriului ordin monastic și a mai multor mănăstiri.

Sfânta Tereza de Ávila a decis încă de foarte tânără că voia să devină călugăriță. Dar când a intrat în mănăstire, a fost șocată să descopere că nu era locul liniștit și auster care ar fi trebuit să fie: fusese corupt de bogăție. Hotărâtă să-și dedice timpul meditației, a trăit o experiență mistică în care l-a cunoscut pe Dumnezeu, iar viziunea i-a dat curajul să scrie ce aflase. Dar asta însemna s-o ia pe un drum periculos. Inchiziția abia aștepta să le

demaște ca eretice sau vrăjitoare pe femeile care comentau probleme teologice și să le ardă pe rug. Tereza cunoștea pericolul și, înainte de a-și pune gândurile pe hârtie, a petrecut mult timp analizând cele trăite.

Dezaprobând viața din mănăstire, Tereza a vrut să plece și să-și fondeze propria mănăstire. Dar când în sfârșit a primit permisiunea, această schimbare a declanșat indignarea în Ávila. Stareța mănăstirii i-a poruncit să se întoarcă, iar consilierii orașului și oficialii Bisericii au protestat violent considerând că acționase din proprie inițiativă, ignorând autoritatea Bisericii. Numai când susținători influenți din cercuri sus-puse au intervenit, i s-a permis să plece.

În timp ce medita, Tereza a înțeles că asceza exagerat de strictă ar fi putut fi la fel de dăunătoare ca luxul exagerat. Nu credea o mare parte din felul în care creștinii erau încurajați să-și trateze trupurile cu asprime, să postească, să doarmă pe pământul tare și să autoflageleze. În schimb, scria: „Fii bun cu trupul tău, astfel încât sufletul să simtă că trăiește în el“. Era îngrozită de pedepsele aspre pe care oamenii și le impuneau ca penitență pentru păcatele lor. „Dumnezeu să mă ferească de sfinții cu fețele lor morocănoase“, a spus ea odată. Cu astfel de cuvinte, Tereza de Ávila se întorcea împotriva Inchiziției, iar în acea epocă întunecată până și o singură vorbă greșită era destul să te facă să fii ars pe rug. Mai mult decât atât, s-a arătat împotriva unei tradiții creștine mult mai vechi care disprețuia trupul, reprima senzualitatea și respingea nevoile fizice ale individului. Îndrăzneala de a spune „Fii bun cu trupul tău“, așa cum a făcut ea, însemna foarte mult.

Așa cum s-a dovedit, existau o mulțime de credincioși care simțeau la fel. S-au alăturat Terezei și, în cele din urmă, au primit aprobarea Bisericii să-și constituie propriul ordin monastic și să fondeze mănăstiri în toată Spania.

Desigur, Tereza avea și ea adversarii ei. Un membru al clerului o numea „femeie agitată, rătăcitoare care nu se supune și este îndărătnică“. Alții au reclamat-o Inchiziției, dar tribunalul a analizat scrierile Teresei și a fost achitată pentru tot. Papa personal n-a văzut nimic dăunător în ideile ei și a fost impresionat de ea, emițând un decret prin care dădea aprobare oficială mănăstirilor ei și asigura viitorul ordinului monahal înființat de Tereza.

Biserica se contrazice singură

Erau vremuri tulburi. În America, preoții și călugării luptau cu disperare împotriva atrocităților comise de coloniști. În Europa, între timp, din ce în ce mai mulți oameni observau că Inchiziția răspândea frica și teroarea, în timp ce mulți episcopi și preoți se îndepărtau de calea virtuților creștine.

Lucru ușor de observat în timpul unei nunți la Roma, care s-a mândrit cu o asemenea ceremonie, încât numeroși spectatori bănuiau că mirii erau de viță regală. Dar tatăl miresei care plătise rochiile strălucitoare, bijuteriile exorbitante și petrecerile luxoase nu era un monarh – era chiar papa.

Desigur, oficial, papa nici măcar nu avea voie să aibă copii; Lucreția Borgia era fiica lui nelegitimă. Dar nu era singurul care nesocotea această regulă a Bisericii: mulți preoți și membri ai clerului aveau soții și copii și, la fel ca tatăl Lucreției, își cumpărau influența cu daruri și mită sau complotând unii împotriva altora. Se știa că un membru al clerului aflat în funcție înaltă putea fi trimis într-o temniță de șeful altei Biserici, sau chiar putea fi implicat într-un complot de asasinat. Când tatăl Lucreției – cel mai bogat și mai puternic dintre toți bogații și puternicii Bisericii – a devenit papă, și-a ales singur numele de Alexandru al VI-lea. Voia să fie asociat cu Alexandru cel Mare, comparându-se cu un cuceritor care amintea tuturor de un războinic. Biserica părea să-și fi pierdut cu totul calea.

Lucreția și tatăl ei au intrat în istorie ca fiind deosebit de cruzi, lacomi și avizi de putere, în parte din cauza primului soț al Lucreției care a fost asasinat, iar papa, tatăl ei, fusese implicat. Aceste evenimente au alimentat speculații nebunești printre italieni: zvonuri pline de povești romantice, scandal și trădare, în culori tot mai îndrăznețe.

Dar imaginea nu-i prezenta corect pe papă și pe fiica lui, Lucreția. Papa Alexandru a fost un politician al Bisericii destoinic și de succes: a militat pentru misiunea creștină în străinătate și a acordat protecție evreilor strămutați la Roma, mulți ca urmare a nemulțumirii Isabelei de Castilia care îi alungase pe necreștini din Spania. De asemenea, Lucreția a fost descrisă de contemporani ca fiind educată, cu inimă bună și grijulie. La fel ca tatăl ei, a luat apărarea evreilor și și-a investit averea în spitale și în mănăstiri.

Oricum, până la urmă, lumea nu și-a amintit decât de zvonurile dubioase și de nunta luxoasă a Lucreției. Ambii factori au contribuit la critici tot mai aprige la adresa Bisericii și a conducătorilor ei de la Roma.

Reforma

Cu mult înainte să fie înființată Inchiziția, un bărbat pe nume John Wyclif își spusese punctul de vedere în Anglia. Nu credea că papa ar fi trebuit să aibă vreun fel de putere – puterea era pentru regi și prinți, nu pentru reprezentanții Bisericii. A avut mare noroc că mulți adepți i s-au alăturat, căci susținerea lor însemna că șefii Bisericii nu îndrăzneau să-l condamne la moarte pentru părerile lui. Când Jan Hus a exprimat aceleași punct de vedere la Praga, a fost redus la tăcere, fiind executat.

O sută de ani mai târziu, aceste idei au fost reluate de Martin Luther, un călugăr augustin din Germania, care părăsise mănăstirea pentru a deveni profesor de teologie. După părerea lui exista o singură cale de ieșire din criza în care se afla Biserica. Wyclif, Hus și Luther au promovat cu toții

ideea că pentru îndrumare credincioșii ar fi trebuit să se întoarcă spre Dumnezeu și numai spre Dumnezeu. „Un creștin este stăpânul liber al tuturor lucrurilor și credința lui nu trebuie să-l supună nimănui“, scria Luther. Fiecare ar trebui să decidă pentru sine cum să se poarte și ar trebui să fie îndrumat numai de ce spune Biblia. Cuvinte înșelătoare: la fel de bine Luther putea spune că un creștin ar trebui să gândească singur, nu să creadă ce îi dicta Biserica.

Spre deosebire de predecesorii săi, Luther n-a fost atât de ușor redus la tăcere. Datorită lui Gutenberg, care inventase tiparul, acum era relativ ieftin și ușor de tipărit cărți și mai ales pamflete, care erau foarte populare și se răspândeau repede printre oameni. Încercările de a-i închide gura, fie executându-l, fie prin alte mijloace, n-ar fi fost de folos. Criticile lui la adresa Bisericii au avut urmări grave și furtunoase. Luther era conștient de asta; în cele Nouăzeci și cinci de teze, și-a rezumat motivele nemulțumirii față de Biserică, sub forma unei liste de întrebări și comentarii. A făcut documentul public în orașul lui și acesta a fost, se spune, momentul declanșării Reformei.

După publicarea celor Nouăzeci și cinci de teze, în prezența mai multor episcopi, papa a încercat să-l forțeze pe Luther să-și retragă lucrarea. Dar Luther a refuzat hotărât, așa că i s-a aplicat o pedeapsă dură: a fost scos în afara legii, ceea ce însemna că nimeni nu avea voie să-i acorde casă sau adăpost. Cu toate astea, un prinț care s-a opus papei i-a oferit lui Luther un loc unde să se ascundă la castelul Wartburg din Eisenach. Luther a trăit acolo

ca un prizonier, sub un nume fictiv, și cei câțiva ani cât a stat ascuns și i-a petrecut făcând alt lucru interzis: a tradus Biblia în limba germană, întrucât considera că textul trebuia să fie la îndemâna oamenilor în limba lor, astfel încât oamenii mai puțin educați să poată citi Scripturile și să poată asculta cuvântul lui Dumnezeu.

Un efect colateral al muncii lui Luther a fost unificarea limbii germane: la acea vreme, scriau încă în saxonă în Saxonia și în bavareză în Bavaria. Înaintea lui, Jan Hus avusese un impact asemănător asupra limbii cehe; a introdus chiar noi litere care să corespundă sunetelor limbii cehe. În același

timp, în Anglia, la numai 85 de ani după ce William Tyndale fusese executat pentru traducerea Bibliei în engleză, a apărut o Biblie în engleză, aprobată oficial. Comandată de regele Iacob I, Biblia regelui Iacob a dominat protestantismul din întreaga lume timp de aproape 250 de ani și a avut aceleași impact asupra limbii engleze ca Hus și Luther asupra limbii cehe și germane.

În toată Europa, călugărițele și călugării au decis să-l urmeze pe Luther și să renunțe la jurămintele monastice riscând pedeapsa, atât timp cât, odată intrat într-o mănăstire, nu puteau pleca fără să li se dea voie. Într-o zi, din Mănăstirea Marienthron, în apropiere de Grimma, 12 călugărițe au dispărut imediat după ce o căruță de marfă a părăsit mănăstirea. Maicile se strecuraseră pe furiș printre butoaie.

Una dintre aceste călugărițe era Katharina von Bora. După ce a evadat, Katharina l-a întâlnit pe Martin Luther și cei doi s-au căsătorit – un fost călugăr și o fostă călugăriță. Era un alt lucru pe care reformatorii Bisericii îl cereau: să li se permită preoților să aibă o familie. Nu era mai bine să aprobe oficial ceea ce papa și episcopii făceau oricum? Pentru Luther, femeile nu erau diavolul întrupat și nici căsătoria nu era o încălcare a îndatoririlor creștine. Luther era pastor, în timp ce Katharina avea grijă de gospodărie, de copii și își susținea soțul în toate privințele. În bătălia pe care o ducea avea mare nevoie de sprijinul ei. I se adresa Katharinei cu mare respect cu „Dna Doctor“ și îi cerea părerea în legătură cu orice.

Rolul soției unui pastor era un lucru cu totul nou. Când celebrul pictor german Lucas Cranach cel Bătrân le-a făcut portretul, i-a înfățișat pe Katharina și Luther egali, față în față – erau la fel de importanți, erau parteneri. Căsătoria lor a încălcat și alte convenții sociale: el era călugăr și fiu de țăran, iar ea era născută într-o familie nobilă. Chiar faptul că Martin Luther și Katharina von Bora au făcut obiectul unor astfel de portrete era ceva remarcabil, căci pictura era un lux costisitor și onoarea de a fi pictat era de obicei acordată numai regilor și aristocraților.

Marie Dentière descrie autoritățile din Geneva drept „gândaci“

Criticii Bisericii și cei care s-au alăturat mișcării lor au fost numiți „protestanți“. Era periculos să fii protestant: te confruntai cu riscul permanent de a fi arestat, întemnițat și chiar executat. Cu toate astea, Reforma a câștigat din ce în ce mai mulți adepți.

Ideea că nu era nevoie ca preoții și episcopii să medieze legătura între individ și Dumnezeu, precum și ideea că nu aveai nevoie decât de Biblie, părea să le atragă în special pe femei. Unele au urmat exemplul Katharinei von Bora: s-au măritat cu pastori; și-au deschis casa ca loc de refugiu pentru oricine încerca să se apere de persecuția religioasă; au avut grijă de săraci și bolnavi. De asemenea, au apărat cu devotament Reforma. Katharina Zell a fost cea care scris scrisori și broșuri pentru cetățenii din Strasbourg, iar Argula von Grumbach cea care – înarmată cu citate din Biblie – a atacat Universitatea din Ingolstadt pentru că arestase un student luteran. Scrisoarea ei impresionantă a fost publicată sub formă de broșură și a devenit un bestsel- ler; au fost tipărite 10 000 de exemplare. Cu toate astea, Argula von Grumbach a avut puțin succes în campania ei; a fost ridiculizată, soțul ei și-a pierdut slujba, iar studentul a fost exilat într-o mănăstire catolică. Într-un fel, lucrurile s-au întâmplat așa din cauză că Luther, deși și-a respectat soția și a corespondat cu multe femei protestante, nu le-a apărat în mod public cauza. Prioritatea lui era Biserica, nu drepturile femeilor.

Viața femeilor a rămas la fel de grea și adesea acestea erau încă nevoite să se mărite ca să aibă și ele un rol. Dar nu toate femeile voiau să se căsătorească. În calitate de soții nu aveau altă răspundere decât familia și gospodăria, când puteau căpăta o educație și puteau studia în mănăstiri, chiar dacă universitățile le erau interzise. Atunci de ce ar fi crezut unele femei că era bine să schimbe privilegiul oferit de mănăstire cu o căsătorie? Cum protestanții din unele regiuni au încercat să scoată călugărițele din mănăstiri cu forța, unele s-au opus. Disputa a fost deosebit de aprigă în

orașul Geneva, unde o altercație între călugărița catolică Jeanne de Jussie și protestanta Marie Dentière a ajuns chiar la bătaie.

Marie Dentière considera că fiecare credincios era dator numai față de Dumnezeu, așa că nu exista nici un motiv ca femeile să se supună bărbaților. Dacă o femeie avea da- rul oratoriei și al scrisului, trebuia să le folosească. Marie acorda puțină atenție faptului că femeile nu aveau voie să facă aceasta nici în Biserică, nici în public, și ținea predici oriunde se ducea, la colțul străzilor sau în cârciumi. La fel ca mulți alți protestanți, Marie a fugit din mănăstire, s-a dus mai întâi la Strasbourg, apoi la Geneva, unde a povestit cum conducătorii orașului deveniseră protestanți, consolidând pentru totdeauna renumele orașului ca fiind inima Reformei. Și acolo au existat ciocniri între protestanți și catolici, pe care Marie le-a descris ca fiind „războiul țipetelor".

La început, Marie și-a publicat scrierile în secret și sub nume de bărbat. Dar apoi a devenit mai îndrăzneață. I-a scris o scrisoare Margaretei de Navara, sora regelui francez și, când copii ale acesteia au ajuns să circule printre citi- torii avizi, și-a dezvăluit identitatea. Scrisoarea conținea un capitol intitulat Apărarea femeilor, în care cerea ca femeile să aibă dreptul să vorbească în public, să li se dea voie nu numai să citească Scripturile, dar și să țină predici. Femeile, scria ea, nu erau mai ignorante decât bărbații. La urma urmei, așa cum demonstra cu exemple din Biblie și din istorie, și bărbații făcuseră greșeli. Oare nu au existat eretici bărbați care au fost condamnați de Biserică, ceea ce dovedea că „sexul puternic" putea greși la fel de mult ca femeile?

Reforma a criticat aspru erorile Bisericii, abuzurile de putere și bogăția exagerată. De asemenea, a dat un impuls nou dezbaterii despre problema femeilor, querelle des femmes, începută de Christine de Pizan. Din asta s-a inspirat Marie când i-a scris Margaretei de Navara: „Cu credința în Dumnezeu că de acum încolo femeile nu vor mai fi atât de puțin apreciate ca în trecut."

Discursurile și scrierile Mariei au declanșat un scandal. Din cele 1500 de exemplare tipărite din cartea ei, majoritatea au fost confiscate și distruse.

Până și Jean Calvin, conducătorul Reformei din Geneva, s-a distanțat de ea și astfel, până la urmă, a fost atacată din toate părțile. Dar, evident, era înzestrată cu un curaj de neclintit: credea în puterea lui Dumnezeu de a-i elibera pe cei asupriți – și femeile, considera ea, erau în mod special asuprite.

Marie putea fi caustică; i-a descris pe oficialii Genevei drept niște „gândaci". Bărbații din oraș s-au simțit agresați. Au recunoscut că au fost jigniți de critica ei, cu atât mai mult cu cât venea de la o femeie. Autoritățile orașului au decis s-o cenzureze, ceea ce însemna că scrierile ei nu mai puteau fi publicate fără o cercetare amănunțită. După ce Marie Dentière a fost redusă la tăcere, tot restul secolului al XVI-lea nu a mai fost publicat nici un cuvânt scris de o femeie.

După moartea Mariei Dentière, au trecut sute de ani până când i-a fost reabilitată memoria. A jucat un rol foarte important în instituirea Reformei în Geneva, dar abia în anul 2002 numele ei a fost înregistrat pe Zidul Reformei, un monument internațional ridicat în cinstea Reformei Protestante.

Rețele protestante

Margareta de Navara, care primise scrisoarea Mariei Dantière în care apăra drepturile femeilor, era sora regelui Francisc I al Franței. Francisc I era în luptă pentru supremația asupra Europei cu împăratul Sfântului Imperiu Roman, a cărui putere se întindea peste Spania, Austria și Germania. Prin urmare, a întâmpinat cu bucurie conflictul intern dintre regii germani și prinții suverani, care izbucnise din cauza Reformei. Știa că Reforma putea rupe în două Franța și, ca să împiedice ca acest lucru să se întâmple, a stabilit una dintre cele mai avantajoase alianțe cu papa. Conform acestei alianțe, Biserica din Franța și toate bunurile ei au fost puse sub autoritatea regelui.

Dar Margareta de Navara, sora regelui Franței, era fascinată de ideile Reformei și, cum știa să vorbească și să scrie în șapte limbi, a găsit un public larg căruia să-și împărtășească ideile. Poemul ei religios, Oglinda sufletului păcătos, face referire la textul mai vechi intitulat Oglinda sufletului simplu scris de Marguerite Porete – un text care după 200 de ani era încă celebru. Ca toate scrierile protestante, Oglinda sufletului păcătos a fost pur și simplu interzisă.

Ca regină a regiunii franceze Navarra, Margareta avusese numeroase ocazii să susțină Reforma. A fondat prima congregație protestantă din Franța, a construit biserici protestante și spitale, a înființat organizații de caritate, a comandat traduceri și i-a ajutat pe reformați să-și consolideze noua doctrină. De asemenea, a insistat pe lângă fratele ei să nu fie prea aspru cu protestanții. Dar Francisc I avea un angajament cu papa și, după câțiva ani, s-a smuls de sub influența surorii lui. Lucrurile au devenit periculoase pentru protestanți, cunoscuți în Franța ca „hughenoți"; primii au fost arși pe rug la Paris.

Atât timp cât continua să se declare fidelă Reformei, viața Margaretei era în pericol. A început să participe la liturghia catolică de dragul spectacolului, făcând mulți protestanți să se simtă trădați, dar era singurul mod prin care putea să-i ajute în secret pe hughenoți și să apere mulți refugiați pe care îi adăpostea în Navarra sau îi ajuta să ajungă la prietenii protestanți din străinătate.

Printre ei se afla și Jean Calvin. Margareta l-a trimis la Geneva unde, împreună cu Marie Dentière, a luptat ca orașul să se alăture Reformei. A trimis alți protestanți la curtea ducelui de Ferrara, fiul Lucreției Borgia, care se căsătorise cu Renée de France, protestantă în secret, spre marea lui nemulțumire.

Renée de France era vară cu Margareta și era familiarizată cu scrierile și ideile ei încă de copil. Soțul ei s-a străduit din răsputeri să-și convertească soția la catolicism, dar toate încercările lui au eșuat și Renée n-a putut fi convinsă să nu primească refugiați protestanți. Disperat, ducele a arestat-o. Margareta, Calvin și chiar regele Franței și-au trimis reprezentații să protesteze împotriva arestării la palat a lui Renée, dar soțul ei, prieten fidel

al papei, nu era dispus să cedeze. Și, în cele din urmă, Renée a înțeles cum trebuie să joace: odată eliberată s-a declarat public catolică, dar nu a încetat niciodată să-i susțină pe protestanți în secret.

Femei care îi sprijineau pe protestanți, precum Renée de France și Margareta de Navara, participau la dezbateri publice din ce în mai intense. Reforma devenise o amenințare în toată Europa: Biserica s-a dezbinat și în multe regiuni haosul s-a transformat în revolte ale țăranilor. Au izbucnit războaie.

Una peste alta, protestanții nici măcar nu s-au putut pune de acord între ei. Reformatori precum Calvin la Geneva sau Ulrich Zwingli la Zürich au proclamat o nouă doctrină a credinței, așa cum făcuse și Luther, dar s-au certat pe tema multor probleme-cheie. Până la urmă, asta a dus la existența unei Biserici catolice și a mai multor Biserici protestante.

Luptă, luptă peste tot: nuntă însângerată la Paris

Reforma a sfâșiat Europa. S-ar putea spune tot felul de povești despre acele evenimente. Am putea arunca o privire spre Suedia și Danemarca, unde protestanții erau mai numeroși decât catolicii. Sau spre Spania, unde iezuiții își fondaseră propriul ordin religios și se asiguraseră că susținătorii papei dețineau supremația. Sau am putea arunca o privire spre Olanda, unde protestanții foloseau Reforma ca să se elibereze de sub stăpânirea Spaniei prin Revolta Olandeză care a dus la Războiul de Optzeci de Ani. Diferența de religie era adesea numai un pretext: forța motrice din spatele războaielor dintre catolici și protestanți au fost întotdeauna puterea și lupta pentru suveranitate și control teritorial.

În Franța, conflictele dintre catolici și hughenoții pro testanți au atins un punct culminant îngrozitor, feroce, în care mii de hughenoți au fost omorâți

într-o noapte macabră, amintită în istorie ca Masacrul din Noaptea Sfântului Bartolomeu.

Margareta de Navara și-a crescut fiica, Jeanne d'Albret, în credința protestantă, ceea ce era important pentru că exista șansa să aducă pe lume un viitor rege. Catolicii au fost îngroziți de această posibilitate, temându-se că, dacă Jeanne avea un fiu care urca pe tron, aceasta însemna că regele francez – și prin extindere, întreaga Franță –deveenea protestant. Papa, regele Spaniei și regele Franței au intervenit personal și au amenințat-o pe Jeanne d'Albret cu moartea dacă nu se convertea la catolicism.

Dar Jeanne nu s-a lăsat intimidată. Știa că nobilimea hughenotă făcuse deja o alianță împotriva catolicilor, așa că a adunat o armată și a preluat conducerea revoltei protestante.

Absolut din întâmplare, la vremea aceea, la Paris se afla la putere o femeie, Caterina de' Medici. Originară din Florența, în Italia loială catolicismului, s-a măritat cu regele Franței și, după moartea lui, a condus Franța ca regentă în numele fiului, care avea să moștenească tronul când ajungea la maturitate.

Caterina de' Medici a recunoscut că disputa dintre hughenoții și catolicii aristocrați de la Curte putea fi o încercare pentru Franța, așa că s-a străduit să pună capăt ostilităților dintre cele două părți. A fost probabil ideea ei să-l căsătorească pe fiul protestant al Jeannei d'Albret cu fiica ei, Margareta.******** Căsătoria lor, susținea ea, avea să fie momentul când se sărbătorea împăcarea dintre catolici și hughenoți. Mulți conducători militari ai hughenoților au venit la Paris pentru această ocazie. Dar apoi s-a întâmplat ceva ce nimeni n-a anticipat: o tentativă de asasinare a unui amiral protestant. Mult timp s-a bănuit că în spatele tentativei s-a aflat Caterina de' Medici, care îi înșelase pe hughenoți și le ademenise comandanții la Paris sub pretex- tul unei nunți de împăcare, ca să-i poată ucide în capitală, fapt niciodată dovedit.

Oricine ar fi fost instigatorul, ceea ce știm este că după atac a urmat o izbucnire bruscă a tuturor tensiunilor care se adunaseră în timpul anilor de război civil. Peste tot în Paris și în alte orașe franceze, a urmat un val de

atacuri ucigașe împotriva protestanților. Nunta regală, destinată să fie un semn de împăcare, s-a transformat într-o baie de sânge, cu mii de morți. Cum „nunta sângeroasă“ și crimele în masă au avut loc în noaptea de Sfântul Bartolomeu, evenimentul a rămas cunoscut în istorie ca Masacrul din Noaptea Sfântului Bartolomeu.

Conflictul dintre catolicii și hughenoții din Franța va dura mai mult de 100 de ani. În cele din urmă, protestanții au fost alungați cu totul din țară. Franța rămânea catolică.

Din Franța în Anglia

ANGLIA DEVINE PUTERE COMERCIALĂ

Biserica este tot mai divizată

În Anglia, un discipol al Margaretei de Navara a ajutat la extinderea influenței protestanților. Întreaga nobilime europeană era înrudită într-un fel sau altul, și așa s-a făcut că Anne Boleyn, fiica unui conte englez, își petrecuse o parte din copilărie la curtea Margaretei, unde fusese doamnă de onoare a lui Renée de France. Când s-a întors în Anglia, a adus cu ea o educație bună, idealuri protestante și un exemplar din poemul Margaretei, Oglinda sufletului păcătos.

În Anglia existaseră mult timp adepți ai Reformei, dar trebuiau să rămână necunoscuți: oricine era prins cu scrierile lui Luther sau Calvin putea sfârși cu ușurință la spânzurătoare. Regele Henric al VIII-lea era căsătorit cu Caterina de Aragon, fiica cea mai mică a Isabelei a Castiliei, iar spaniolii („monarhii catolici“) erau aliați apropiați ai papei.

Când tânăra Anne Boleyn a ajuns la curtea regală a Angliei ca doamnă de onoare a Caterinei, a contribuit fără să vrea la distrugerea alianței construite cu atâta grijă între Anglia, Spania și papa. Totul a început când Henric al VIII-lea s-a îndrăgostit de ea. În sine, faptul nu avea nimic ieșit din comun, pentru că Henric se îndrăgostea mereu. Dar Anne a refuzat să devină amanta lui, amintindu-i cum ar fi trebuit să se comporte o doamnă creștină: nu exista dragoste decât în cadrul căsătoriei.

Anne Boleyn îl fermecase pe Henric al VIII-lea. Regele englez era în stare să facă orice pentru a se căsători cu ea, așa că i-a ce- rut papei permisiunea să divorțeze de soția spaniolă. Papa a refuzat. Dar Henric, orbit de iubire, a nesocotit verdictul capului Bisericii. A anunțat-o pe Caterina de desfacerea căsătoriei lor și a luat-o de soție pe Anne.

Povestea de iubire a devenit o problemă de stat. Nici spaniolii, nici papa n-au fost încântați de modul subiectiv în care regele englez a ignorat decizia papei și, ca răspuns, s-a decis să fie exclus din Biserică. A fost poate cea mai neobișnuită dintre numeroasele divizări și schisme din sânul Bisericii în epoca Reformei. Din dorința de a se căsători, Henric a acceptat verdictul papei, a declarat Biserica Angliei independentă – Biserica Anglicană – și s-a declarat singur autoritatea supremă.

Cu toate că îi sucise capul lui Henric, doar câțiva ani mai târziu Anne avea să și-l piardă pe al ei. Faptul că pri- mul copil al Annei a fost o fată – Elisabeta – a fost în- tâmpinat cu dezamăgire la Curte. Caterina de Aragon îi dăruise și ea regelui tot o fiică. Problema a fost că, după Elisabeta, Anne nu a mai avut copii, lăsându-l pe nerăbdătorul Henric fără moștenitor masculin al tronului. Unii curteni care fuseseră împotriva Annei au câștigat în influență și l-au încurajat pe Henric s-o acuze de adulter și de înaltă trădare. A fost închisă în Turnul Londrei și condamnată la o pedeapsă dură: decapitarea.

A treia căsnicie a lui Henric – cu Jane Seymour – i-a adus în cele din urmă mult așteptatul moștenitor masculin, dar Jane a murit din cauza complicațiilor după naștere. După ea, Henric s-a căsătorit cu alte trei femei: acum știa cum să scape de ele dacă lucrurile nu mergeau cum trebuie.

Maria cea Sângeroasă

După trei neveste nu exista decât un singur moștenitor bărbat al tronului. Când Henric al VIII-lea a murit, fiul său, Eduard, avea doar 9 ani și era un copil bolnăvicios, care avea să moară șase ani mai târziu. Singurii descendenți direcți ai regelui erau fiicele din primele două căsătorii, Maria și Elisabeta. Maria a fost crescută în religia catolică, Elisabeta ca protestantă. După moartea tatălui lor, au luptat amândouă să asigure dreptul la tron al Mariei. Împreună cu o armată de susținători, au pornit spre

Londra, și-au dezarmat adversarii și apoi, ca soră mai mare, Maria a fost numită regină a Angliei.

Maria intenționa să revină asupra rupturii dintre Henric și Biserica Romei. S-a căsătorit cu Filip, moștenitorul tronului Spaniei, și a refăcut alianța cu catolicii. Când anglicanii s-au opus, Maria i-a executat cu sutele, fiind numită „Maria cea Sângeroasă“.

Între timp, regina Scoției, Maria de Guise, i-a tratat pe protestanți cu aceeași brutalitate cât timp a domnit ca regentă în numele fiicei sale, Maria Stuart. La scurt timp după moartea lui Henric al VIII-lea, părea că Insulele Britanice se întorceau în sânul Bisericii Catolice.

Regina Elisabeta I

Predicatorul protestant John Knox a fugit din calea condu- cătorilor catolici englezi și a plecat spre Geneva, unde s-a familiarizat cu învățăturile lui Clavin. La Geneva, Knox a publicat o lucrare polemică, intitulată Primul răsunet al trompetei împotriva monstruosului regiment al femeilor, în care își avertiza conaționalii împotriva rușinii de a avea la cârmă o femeie. Knox susținea că, având-o pe Maria pe tron, era ca și cum țara nu ar fi avut conducător legitim – dacă Marie Dentière ar fi cunoscut acest text, l-ar fi amenințat pe John Knox, și nu numai cu cuvinte. Totuși, la început textul a fost publicat anonim.

În același an, regina Maria a murit în mod surprinzător la o vârstă tânără, și Elisabeta I i-a urmat la tron. Din punctul de vedere al lui John Knox era o schimbare în bine, pentru că cel puțin Elisabeta era protestantă. Dar Elisabeta nu-l plăcea din cauza pamfletului împotriva femeilor. Când Knox a vrut să se întoarcă în Scoția, i-a refuzat luni de zile dreptul de a călători prin Anglia.

Oricum, mulți dintre lorzii englezi de la curtea Elisabetei au fugit așa cum o făcuse și John Knox: voiau pe tron un bărbat. Ani de zile au încercat s-o convingă pe Elisabeta să se mărite, propunând candidați potriviți din Anglia și din afara țării. Dar regina a evitat cu abilitate toți candidații, încălcând în mod repetat promisiunile și anulând logodna. Până la moarte a rămas Regina Virgină care – cel puțin ofi- cial – nu a avut niciodată un partener.

Elisabeta fusese crescută de mama ei, Anne de Boleyn, în religia protestantă. La 11 ani a tradus poemul Margaretei de Navara, Oglinda sufletului păcătos, din franceză în engle- ză. Ca regină a Angliei, a reînnoit separarea țării de Biserica Catolică; Anglia devenea din nou protestantă.

Acum, catolicii englezi erau cei care își organizau în secret rezistența. Afirmau că Elisabeta era copilul nelegitim dintr-o căsătorie ilegală între Henric al VIII-lea și o protestantă. Adevărata regină a Angliei ar fi trebuit să fie deci Maria Stuart, regina Scoției, pentru că era nepoata lui Henric și următoarea în linia succesiunii la tron.

Lucrurile păreau periculoase pentru Elisabeta. Consilierii o grăbeau s-o execute pe Maria, dar Elisabeta se opunea pentru că ezita să verse sânge regal. Refuzul ei de a scăpa de Maria a ținut în priză rețeaua de spioni; șeful spionilor, Francis Walsingham, era neobosit și nemilos în eforturile de a obține informații despre dușmanii reginei și să le de- conspire comploturile împotriva Coroanei. A descoperit și a prevenit numeroase comploturi ale catolicilor care vizau asasinarea Elisabetei și înlocuirea ei cu Maria Stuart, care a fost obligată să abdice de pe tronul Scoției după ce a fost acuzată de uciderea soțului ei. Înainte ca Parlamentul să ceară să fie decapitată, Maria a fost întemnițată în Anglia timp de aproape 20 de ani. Situația n-a mai putut fi amâna- tă mult timp: Elisabeta a trebuit să-și decapiteze verișoara, pe Maria a Scoției. Între timp, șeful informațiilor înființase serviciile secrete engleze.

Societățile pe acțiuni

Reforma a fost urmată de o lungă serie de războaie între diferite puteri europene. Dar aceasta nu i-a împiedicat pe europeni să-și continue cuceririle în afara teritoriului. Portugalia și Spania le-au arătat cum se face: marinarii lor neînfricați au navigat în jurul Africii spre India, precum și în vest, spre America, aducând stăpânilor lor o bogăție neașteptată și nemăsurată. Invidia a trezit ambiția vecinilor, așa că olandezii și englezii voiau acum să ajungă și ei în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii.

Expedițiile în afara țării erau totuși scumpe. Trebuiau plătite navele, echipajele, tot echipamentul tehnic și armele cu care să fie apărate navele de atac. Comerțul dincolo de granițe era o aventură riscantă, cu pericole mortale de fiecare dată. Cine își asuma un astfel de risc? Cine încasa lovitura imenselor pierderi financiare dacă o navă dispărea pe mare cu încărcătură cu tot?

Din fericire, de un timp, adevărata putere în Anglia nu mai era în totalitate a monarhului. Curtea regală a consilierilor evoluase treptat, transformându-se într-un parlament alcătuit din nobili influenți, toate deciziile importante fiind luate în timpul negocierilor dintre ei și regină. Deși Elisabeta era cu adevărat cea mai puternică femeie din stat, tot trebuia să țină cont de numeroșii ei curteni, care reprezentau în Parlament diferite tabere.

În numeroase orașe, cetățenii își câștigaseră dreptul de a-și administra în mare măsură afacerile. Negustorii din Londra au fondat o societate comercială numită Enigma, Societate și Asociație a Negustorilor Exploratori pentru Descoperirea Regiunilor, Dominioanelor, Insulelor și Locurilor Necunoscute. În pofida denumirii complicate, ideea pe care se baza societatea era foarte simplă: era o modalitate sigură pentru un mare număr de comercianți de a-și pune în comun resursele și astfel să finanțeze o expediție în China sau în Rusia, cu scopul de a stabili cât mai multe puncte comerciale pe traseu. Prin urmare, grija riscului financiar al întreprinderii revenea mai multor persoane; dacă expediția eșua, pierderea era rezonabilă pentru fiecare donator, căci oricare dintre ei contribuise cu o sumă modică la cheltuiala inițială. Pe de altă parte, în caz de succes, fiecare se bucura de o parte din beneficii. Banii pe care diferiți investitori

(„aventurieri“) îi depuneau ca pot se numeau „acțiuni“, așa că societățile au ajuns să fie numite „societăți pe acțiuni“. Reușeau să adune mult mai mulți bani decât ar fi fost dispus să riște un singur individ și își permiteau să pornească în călătorii pe care nici un rege sau un stat nu le-ar fi putut finanța.

Înființată deja pe vremea domniei Elisabetei, Societatea Negustorilor Exploratori obținuse primele succese chiar înainte ca Maria I să vină pe tron, când a reușit să stabilească legături comerciale cu Rusia (cunoscută până la jumătatea secolului al XVI-lea ca Societatea Comercială Muscovy). Curând societatea a renunțat la numele complicat și a devenit Societatea Muscovy. Maria I i-a acordat privilegiul de monopol – singura societate engleză cu dreptul de a face comerț cu Rusia. Nici o altă societate nu avea dreptul să-i facă concurență în comerț, statut special care a adus Societății Muscovy bogății incalculabile.

Anglia versus Spania

Când Elisabeta i-a urmat la tron Mariei, spaniolii și-au pierdut influența la curtea Angliei. Dar lucrurile au devenit și mai rele pentru spanioli când marinarii englezi au început să conteste supremația Spaniei în Lumea Nouă.

Regina Elisabeta I tocmai auzise de Francis Drake, un marinar englez care făcea incursiuni și jefuia navele spaniole. La drept vorbind, era un pirat cu foarte puțin respect pentru lege, dar atât timp cât atacurile lui erau îndreptate împotriva spaniolilor, guvernul britanic nu s-a arătat dornic să-l pedepsească. Francis Drake a provocat daune considerabile spaniolilor; încurajat de succes, curând a început să le atace navele de pe coasta Americii. Și apoi s-a îmbarcat pentru cea mai mare dintre aventurile lui: devine al doilea marinar care a navigat în jurul lumii, trecând prin strâmtoarea din sudul Americii de Sud – Strâmtoarea Magellan – spre partea de vest a continentului american. De acolo a navigat spre China,

înainte de a se întoarce acasă, în Anglia, via Capul Bunei Speranțe și capătul de sud al Africii.

Oficial, Elisabeta condamna pirateria, dar emisese un document, cu denumirea de „licență guvernamentală“, care dădea marinarilor permisiunea de a ataca și de a jefui navele dușmane. După întoarcerea lui Drake, se spune că s-a urcat personal la bordul navei piratului ca să arunce o privire. Tensiunile dintre Spania și Anglia s-au accentuat. Regele spaniol Filip a căutat aliați în toată Europa; voia să atace Anglia cu flota lui și s-o înlăture pe Elisabeta de la tron. Britanicii se temeau cu adevărat de o astfel de invazie: Armada spaniolă, cu uriașele ei nave de război, era net superioară flotei engleze. Elisabeta știa care era miza. Când navele spaniole s-au îndreptat spre Anglia, a plecat spre tabăra din Tilbury să încurajeze trupele, împotriva voinței consilierilor. Se spune că ar fi afirmat: „Știu că am trupul unei femei fără putere și firav. Dar am inima și tăria unui rege și, pe deasupra, a regelui Angliei.“

Este foarte posibil ca Elisabeta să nu fi spus acest lucru, dar au fost cuvintele pe care i le-au atribuit martorii în rapoartele ulterioare. Într-un fel sau altul, e foarte posibil ca multora să li se fi părut absurd faptul că o femeie încerca să inspire curaj unei armate de soldați.

În Canalul Mânecii, spaniolii au intrat într-o furtună puternică și le-a fost greu să ajungă pe coasta insulelor britanice. În apele dintre stâncile abrupte de pe coasta de sud, navele mici engleze au fost surprinzător de rapide și ușor de manevrat, așa că au reușit ceva ce părea cu totul imposibil în fața unui adversar superior: au aplicat flotei spaniole o înfrângere drastică. Elisabeta s-a întors la Londra într-o procesiune triumfală.

Prin victoria asupra invincibilei Armada, Elisabeta a evitat o mare amenințare, realizând în același timp un lucru mult mai important: spaniolii nu mai erau puterea navală cea mai importantă din Atlantic. Și atât timp cât Elisabeta s-a ferit să se implice în numeroasele războaie din Europa, concentrându-se în schimb pe afaceri și pe comerț, englezii au

avut ocazia să-și intensifice nestingheriți supremația pe mare. Au început să colonizeze America de Nord.

Spaniolii nu erau deosebit de interesați de acea zonă, pentru că nu era decât pământ, fără aur și cu populație relativ puțină. Așa era când englezii au început să înființeze noi colonii. Când au creștinat prima colonie americană, la scurt timp după moartea Elisabetei, au numit-o „Virginia“ în onoarea reginei fecioare.

În timpul domniei Elisabetei, Anglia a dobândit o nouă prosperitate. A fost o epocă marcată de aventurieri, marinari și exploratori, dar și de oameni de știință, scriitori și artiști. William Shakespeare, cel mai mare poet și dramaturg englez, a adus oamenilor teatrul (deși rolurile de femei erau jucate aproape întotdeauna de bărbați; o femeie pe scenă era considerat ceva scandalos pentru societate).

Elisabeta a murit în 1603, încheind epoca elisabetană după aproape 50 de ani. A domnit singură timp de 45 de ani.

Din Anglia în America de Nord

TOTUL ESTE ÎN MIȘCARE

Comerțul de peste mări

În momentul când englezii au început să-și intensifice comerțul maritim, Portugalia revendicase deja zone din nordul Indiei, iar papa împărțise America Centrală și de Sud portughezilor și spaniolilor. Între puterile europene începuse cursa pentru descoperirea și revendicarea teritoriilor încă necunoscute – oricine ajungea într-un astfel de loc putea cuceri pământuri și le putea lua în stăpânire. Acum se alăturaseră cursei olandezii și englezii. Negustorii din Londra au fondat Compania Indiilor de Est, iar regina Elisabeta a dat societății un privilegiu regal pe o perioadă de 15 ani, care garanta dreptul exclusiv de a se îndeletnici cu comerțul în toată Asia. Societatea Olandeză a Indiilor de Est a fost lansată în Amsterdam doar doi ani mai târziu.

A fost un moment de cotitură fundamental. Nu mai era vorba despre cavaleri și aventurieri care plecau să cucerească pământuri și oameni pentru imperiul creștin – și să se îmbogățească pe drum –, ci de comercianți care își conduceau afacerile cu competență și eficiență. Fie că navigau sub steag englez sau olandez, împărțeau profiturile cu monarhul țării lor.

În cele din urmă, era o șansă de a explora porturile legendarelor orașe asiatice. Avanposturile comerciale ale negustorilor europeni, cunoscute ca „fabrici“, se înșirau de-a lungul coastei ca mărgelele pe ață. Curând, olandezilor și englezilor li s-au alăturat reprezentanți ai Companiei Daneze și Suedeze a Indiilor de Est, și apoi negustori portughezi, spanioli și francezi. Pentru produsele chinezești râvnite, precum ceaiul, mătasea și porțelanul, europenii plăteau în Asia cu argint din minele din America Centrală și de Sud.

Chinezii participau la comerț, dar nu-i primeau pe europeni în țara lor. Li se permitea numai să înființeze „fabrici“, într-un singur oraș port – Canton sau Guangzhou în chineză – și numai de aici li se permitea străinilor să facă comerț și să exporte mărfuri din China. Japonezii au aplicat restricții asemănătoare. Cum se săturaseră să fie hărțuiți de misionarii creștini aroganți, au rupt relațiile cu lumea din afară.

În timp ce europenii s-au răspândit în toate colțurile Asiei care nu puteau fi apărate de localnici, coloniștii din America au rămas fără mână de lucru. Amerindienii, care erau puși să muncească în minele de argint și pe plantațiile de trestie de zahăr, mureau în număr impresionant din cauza condițiilor grele de muncă și a bolilor virale. Portughezii au început să cumpere sclavi de la negustorii de pe țărmurile Africii. Acum nu numai mătasea, zahărul, mirodeniile și tutunul, ci și milioane de africani erau expediați de pe un continent pe altul pe nave uriașe. Oamenii își schimbau proprietarul la fel ca mărfurile. Călătoria până în America dura trei luni; dacă supraviețuiau drumului, ceea ce multora nu li se întâmpla, sclavii se confruntau cu greutăți și mai mari pe plantații și în mine.

Imigranți liberi: părinții fondatori ai Americii

Rutele de transport și centrele comerciale stabilite de negustorii europeni alcătuiau o rețea care acoperea lumea. Un flux imens de mărfuri a început să circule pe glob și, cu cât circulau mai multe bunuri, cu atât se îmbogățeau mai mult societățile comerciale, mai ales Companiile Indiilor de Est Britanice și Olandeze. Banii în numerar curgeau, mărfurile circulau și oamenii începeau să se miște.

Reforma a făcut ca numeroși oameni să se refugieze. În Anglia, protestanții radicali au constatat că Biserica Anglicană a reginei Elisabeta era încă prea catolică pentru gustul lor. Era periculos să dai glas unor astfel de păreri, întrucât criticau nu numai Biserica, ci și guvernul. Mulți puritani – numiți

așa pentru că voiau că continue să purifice Biserica – simțeau asta, însă se temeau să nu fie persecutați. Unii au fugit în Olanda, dar nu s-au simțit acasă nici acolo. Au decis să părăsească Europa.

În 1620, Mayflower ajunge pe coasta Ame- ricii de Nord, devenind primul vas englez care aduce negustori și refugiați fugiți din cauza persecuțiilor religioase. Destinația lor era Virginia, dar furtunile au purta nava mai departe, spre nord, unde au creat o nouă colonie engleză – o colonie care va deveni orașul Boston, Massachusetts. S-au alăturat mai multor refugiați religioși care își găsiseră acolo noul cămin. Acapararea pământului indigenilor a fost considerată un rău necesar. Chiar înante de Mayflower, pe pământul Americii de Nord au pus piciorul coloniști francezi, urmați de imigranții englezi și olandezi. Au fondat orașe, dându-le nume ca New Orleans, după orașul Ioanei d'Arc, sau New Amsterdam, ca și cum coloniștii își doreau să creeze o a doua Europă. După ce englezii s-au luptat cu olandezii și au preluat controlul orașului New Amsterdam, i-au schimbat numele în New York, în cinstea comandantul lor, ducele de York. Cetățenii Lumii Noi voiau să-și demonstreze și loialitatea față de vechii monarhi europeni. Un stat a fost numit „Carolina", în amintirea regelui englez Carol, și altul Maryland, după soția acestuia, Henrietta Marie. Apoi, a urmat Louisiana, care și-a primit numele în onoarea regelui Franței, Ludovic al XIV-lea.

Părinții Pelerini au fugit de persecuție, dar au păși pe noul continent ca oameni liberi. Pe pământul libertății, se spunea, totul era posibil. Dar, încă o dată, a devenit clar repede că libertatea nu era pentru toată lumea. Cu toate că veniseră în America de Nord cu soțiile, coloniștii religioși au intrat în cărțile de istorie ca Părinții Pelerini și, așa cum adesea se întâmpla, doar foarte puține Mame Pelerine și-au putut face un nume. Cea mai celebră dintre ele, Anne Hutchinson, s-a stabilit în Boston împreună cu membrii comunității sale puritane. Îi invita pe credincioși acasă la ea după slujbă ca să discute probleme religioase, câștigând de-a lungul timpului mulți adepți interesați de gândirea ei originală. Dar Anne a fost tot mai criticată de puritani și până la urmă a fost judecată, condamnată, și alungată din colonie.

Anne avea prieteni apropiați care îi împărtășeau criticile; au plecat cu toții în Rhode Island și au fondat o nouă colonie. Ani mai târziu, după moartea soțului ei, Anne și copiii au părăsit Rhode Island și au mers la New Amsterdam. A acolo a fost omorâtă într-un raid al amerindienilor siwanoy din regiune, alături de șase dintre cei 11 copii ai ei supraviețuitori. Dușmanii din Boston au considerat că Anne Hutchinson fusese pedepsită de mâna lui Dumnezeu. Dar nu au putut împiedica criticile Annei și apelul ei pentru o mai mare libertate religioasă care să atenueze conflictul între generațiile viitoare din America.

Imigranți lipsiți de libertate

Aproape în același timp cu Mayflower, pirații olandezi au adus în Virginia un număr de sclavi africani, pe care i-au capturat din întâmplare pe drum. Pentru că regiunile sudice ale Americii de Nord erau ideale pentru cultivarea bumbacului, curând au găsit modalitatea de a-i folosi pe sclavi. Nu a trecut mult timp până când milioane de oameni din Africa au fost luați ca sclavi și vânduți în America de Nord. Producția de bumbac devenise o uriașă afacere profitabilă.

Spre deosebire de Părinții Pelerini, sclavii au venit ca prizonieri – nu au creat colonii, nu au putut întemeia orașe sau state și nu au dat un nume noului lor cămin. Și, în timp ce spaniolii și coloniștii portughezi s-au amestecat cu diferite comunități în America Centrală și America de Sud, coloniștii din America de Nord au respectat o separare strictă între amerindieni, africani și europeni. Așa că, în afară de femei, un alt grup uriaș de oameni nu erau recunoscuți ca ființe umane.

Din America în Constantinopol

IMPERIUL OTOMAN

Sultanatul femeilor

De când turcii cuceriseră Constantinopolul, în 1453, Imperiul Otoman căpătase o întindere impresionantă. Europenii descoperiseră acum rutele marine spre India și America, astfel încât otomanii n-au mai beneficiat mult timp de prețurile mari pe care le impuneau pe Drumul Mătăsii, dar erau încă o forță de care trebuia să se țină cont. Otomanii cuceriseră Grecia, Balcanii și Ungaria și își extinseseră teritoriile în Africa de Nord, în Orientul Mijlociu până în Bagdad, și la nord de Marea Neagră, până în Rusia.

Constantinopolul devenise capitala otomanilor. Acum, nu cupolele aurite ale bisericilor, ci zidurile de nepătruns ale haremului trezeau fantezii ambasadorilor europeni. Vizitatorii orașului nu aveau acces în apartamentele regale, și asta făcea ca imaginația să le-o ia razna când povesteau ce presupuneau ei că se întâmpla în spațiul femeilor, haremul; își imaginau concubinele sultanului lăsându-se răsfățate cu uleiuri scumpe și tămâie parfumată în băile turcești cu mozaic, pregătindu-se să-i facă pe plac celui mai puternic amant din stat.

Realitatea nu era chiar așa de pitorească. Deși concubinele sultanului locuiau într-adevăr în harem și, sigur, locuința lor avea baie turcească (hammam), rolul lor era nu atât să fie niște jucării senzuale pentru un sultan desfrânat – așa cum presupuneau europenii –, ci mai degrabă slujeau unui singur scop, acela de a fi mame. Otomanii se temeau de lipsa unui moștenitor pe care nimeni să nu-l conteste; cum moartea era ceva normal, sultanul trebuia să fie tatăl cât mai multor descendenți bărbați cu putință.

Dintre toți sultanii, cel care a obținut victoriile militare cele mai strălucite și a adus o extraordinară prosperitate imperiului a fost Suleiman Magnificul. Când a urcat pe tron a primit în dar o sclavă, Hurrem. Hurrem fusese capturată în patria ei, Polonia, de către tătarii din Crimeea și apoi vândută în Istanbul. Cu toate astea, Suleiman s-a îndrăgostit de ea și a făcut un gest pe care nici măcar ca sultan nu avea voie să-l facă: a eliberat-o pe Hurrem din sclavie și s-a căsătorit cu ea, făcând o nuntă strălucitoare. Un sultan care se căsătorea cu o sclavă de peste hotare! Poporul otoman a fost profund tulburat și n-au putut găsi o altă explicație pentru grava încălcare a regulilor sociale de către conducătorul lor: probabil că Hurrem îi făcuse o vrajă lui Suleiman. Dar ce însemna asta pentru viitorul țării?

În realitate, situația din Imperiul Otoman s-a schimbat când Hurrem a devenit favorita sultanului. Datorită ei, femeile apropiate sultanului au dobândit influență în sânul guvernul – nu în secret, de după draperii și uși încuiate, ci pe față și oficial. Chiar mai importantă decât Hurrem, sultana favorită, era Valide Sultan, mama suveranului. Hurrem însăși a devenit Valide Sultan când fiul ei i-a urmat la tron tatălui său. Poziția de mamă a sultanului a devenit a doua funcție în stat ca importanță, iar populația îi acorda un mare respect. Hurrem a dovedit importanța rolului său construind minunate moschee, acordând subvenții și finanțând instituții de caritate pentru săraci.

Hurrem și femeile care ajungeau Valide Sultan după ce formau o familie extinsă deveneau centrul puterii. Făceau alianțe cu bărbații cei mai importanți în funcții publice și militare, măritându-și fetele cu ei, și de fiecare dată când trebuia ocupat un post influent, în special cel de mare vizir, femeile se asigurau că alegerea candidatului corespundea dorințelor lor. Cu timpul, oamenii au început să accepte că femeia cu cel mai înalt rang în stat va prelua controlul guvernului cât timp fiul ei, moștenitorul tronului, era încă minor. Și au existat adesea perioade de mai mulți ani când Imperiul Otoman a fost guvernat de o femeie.

Câtă vreme musulmanilor le era interzis să înrobească alți musulmani, cea mai mare parte dintre concubinele sultanului proveneau din străinătate. Hurrem era din Polonia, în timp ce nora ei, Nurbanu, care i-a urmat ca

Valide Sultan, avea 12 ani când fusese răpită din casa ei de la Veneția și adusă în harem.

Venețienii au reușit să exploateze în propriul interes originea lui Nurbanu, atâta vreme cât a rămas în strânse legături cu ambasadorul venețian și dogele de Veneția. Când a devenit Valide Sultan, a împiedicat armata otomană să invadeze una dintre coloniile Veneției, interzicând strict amiralului în cauză să propună ideea sultanului. Amiralul n-a îndrăznit să i se opună, iar Veneția a fost cruțată de atacul turcilor. Drept recunoștință, venețienii au copleșit-o pe Nurbanu cu daruri.

Femeile din haremul regal aveau numeroase contacte cu Europa. Odată, două turcoaice au fost răpite de francezi și au devenit doamne de onoare ale reginei Franței, Caterina de' Medici. Nurbanu și nora ei, Safiye, au protestat vehement: au insistat și au folosit mijloace diplomatice pentru a face presiuni timp de doi ani, până când francezii au cedat și le-au permis prizonierelor să se întoarcă acasă.

Între timp, ambasadorul englez la Constantinopol a reușit să câștige favoarea lui Safiye când fiul ei a devenit sultan și ea a ajuns Valide Sultan. Prin el, a trimis o scrisoare reginei Angliei, Elisabeta I, în care anunța darurile pe care i le trimitea: o rochie, o eșarfă, două prosoape mari de baie brodate cu aur, trei batiste și o diademă bătută cu perle și rubine. Cu toate astea, Elisabeta n-a primit diadema – poate trimisul secret al lui Safiye o luase pe furiș, ca să aibă personal acces la Elisabeta. Cazul a dus la tensiuni politice între Anglia și Imperiul Otoman, care nu s-au rezolvat până când nu a apărut diadema.

Primele doamne de la curtea otomană se implicau în politica internă și externă a imperiului. Când Invincibila Armada spaniolă s-a îndreptat pe apă spre Anglia pentru a o detrona pe Elisabeta, Nurbanu și Safiye au apelat la ambasadorul venețian. De vreme ce era în relații de prietenie cu englezii, trebuia să le dea asigurări că Veneția nu avea să furnizeze nici măcar o singură navă spaniolilor.

Existau precedente pentru rolurile jucate de Hurrem, Nurbanu, Safiye și urmașele lor în Imperiul Otoman – nu în Occident, ci în lumea islamică.

Ne-am putea gândi la al-Khayzuran, mama celebrului calif Harun al-Raşid; sau la fiicele şi nepoatele lui Ginghis Han, prinţesele Khutulun şi Mandukhai, a căror faimă a trecut cu mult dincolo de graniţele Imperiului Mongol. Cu toate astea, perioada în care favorita sultanului şi Valide Sultan s-au bucurat de o influenţă politică atât de puternică a rămas unică în istoria Imperiului Otoman. Într-adevăr, „sultanatul femeilor“, aşa cum a fost cunoscut, a fost o epocă specială în istoria lumii.

Triumful cafelei

Imperiul Otoman era o mare putere militară – foarte diferită de Europa, care era divizată de războaiele religioase. La fel ca în Imperiul Roman antic, în Imperiul Otoman călătorii puteau merge zile întregi pe rutele caravanelor de pe Drumul Mătăsii fără să traverseze vreodată o frontieră naţională şi exista, ca de obicei, un comerţ intens cu ţesături scumpe, mătase şi mirodenii de-a lungul acestor rute.

Şi totuşi, conducătorii acestui imperiu prosper se confruntau cu aceleaşi conflicte ca vecinii lor europeni. În special trei probleme erau aprins dezbătute de savanţii musulmani: câtă libertate ar trebui să aibă femeile; ştiinţa modernă trebuia sprijinită sau interzisă; noua modă arabă de a bea cafea era compatibilă cu regulile islamului. Cafeaua şi cafenelele erau „în vogă“ şi deveneau tot mai populare la Mecca, Cairo şi Constantinopol.

N-a trecut mult timp până când sultanatul femeilor a fost condamnat de savanţii islamici. Secole de-a rândul, creştinii le impuseseră femeilor tăcerea, amintind povestea cu Adam şi Eva şi comentariul sfântului Pavel, potrivit căruia „femeile ar trebui să tacă în biserici“. La fel, musulmanii invocau mereu remarca atribuită Profetului Mahomed (un hadith), aşa cum scria învăţatul al-Bukhari: „Niciodată o naţiune care face dintr-o femeie conducătorul ei nu va prospera“.

De când sultanii otomani s-au considerat califi – conducătorii de drept ai lumii islamice – mulți dintre ei s-au lăsat influențați de religioșii musulmani, care erau din ce în ce mai mult împotriva femeilor. Voiau să le vadă pe femei alungate din viața publică și să li se interzică să aibă relații cu alți bărbați decât propriile rude. Un savant scria: „Dacă nu-i este rudă, un bărbat n-ar trebui nici măcar să-i ureze noroc unei tinere care strănută“.

Același lucru se întâmpla și cu știința: unii imami credeau că exista riscul să devină o amenințare pentru religie. La începutul secolului al XVI-lea, sultanul Baiazid al II-lea le-a interzis musulmanilor să folosească presa de imprimat; oricine lua în derâdere această lege se confrunta cu pedeapsa cu moartea. La urma urmei, otomanii au putut vedea la vecinii lor europeni cât de periculoasă putea fi această tehnologie. Tiparul a avut o contribuție majoră la Reformă, ceea ce a dus la conflict și la divizarea Bisericii Creștine.

Secole de-a rândul, musulmanii și creștinii au acumulat și și-au împărtășit cunoștințele. Deci nu era o coincidență faptul că două uriașe observatoare astronomice au fost construite în același timp în Imperiul Otoman și în Sfântul Imperiu Roman. Taqi ad-Din, un erudit otoman arab din Damasc, și Tycho Brahe, un astronom danez, au fost dornici să cerceteze stelele pe cerul nopții. Regele danez i-a pus la dispoziție lui Brahe o insulă și fonduri să construiască un observator. Brahe și-a petrecut 21 de ani făcând cercetări împreună cu sora lui, Sophie, una din multele femei ale epocii care era pasionată de astronomie. Tycho și Sophie au făcut împreună un catalog care clasifica după poziție 1 000 de stele fixe.

Observatorul lui Taqi ad-Din din Constantinopol, construit cu aprobarea și finanțarea lui Murad al III-lea, a funcționat numai câțiva ani; avertizat de religioși că observarea științifică a cerului era o blasfemie, sultanul a distrus observatorul.

Părerea despre studierea stelelor s-ar fi putut schimba după ce ad-Din a descoperit o come- tă care a prezis o victorie militară a sultanu- lui – ceea ce, spre ghinionul lui ad-Din, nu s-a întâmplat.

În cele din urmă, cafenelele au fost și ele închise, căci guvernul se temea că bărbații se adunau acolo și discutau politică. Oricum, interdicția nu a durat mult. Cum toată Europa a devenit dependentă de cafea, această băutură turcească neagră a ajuns una dintre cele mai mari reușite ale exportului turcesc.

Din Imperiul Otoman în Europa

RĂZBOAIE DEVASTATOARE ȘI DEZVOLTAREA ȘTIINȚEI

„Dezbaterea despre problema femeii“ bate pasul pe loc

Europa era pe cale să se schimbe și unul dintre motoarele importante ale acestei schimbări erau întrebările rămase în permanentă dezbatere de la Umanism, Renaștere și Reformă. Căutarea dreptei credințe și a drumului drept în viață au continuat să dea naștere unor noi mișcări protestante, iar dezbaterea despre femei continua cu aceeași îndârjire. Din nou o scriitoare franțuzoaică își exprima părerea despre schimbare.

Marie de Gournay admira foarte mult un scriitor, în același timp și filosof, căruia îi plăcea să stea să scrie în turnul castelului său. Bărbatul, Michel de Montaigne, scria cea ce el numea eseuri și textele lui au devenit celebre opere filosofice. Gournay a luat legătura cu Montaigne, care a fost impresionat de înțelepciunea ei. Întrucât era cu 35 de ani mai în vârstă ca ea, a declarat-o „fiica sa adoptivă“.

După moartea lui Montaigne, Gournay s-a ocupat de eseurile lui și le-a publicat într-un volum. În loc să se mărite sau să intre în mănăstire, a plecat la Paris și a reușit să-și câștige existența din munca ei de scriitoare. Cu toate că – sau poate pentru că – aproape întotdeauna a procedat invers decât se obișnuia, și-a câștigat un renume și se spune că regele francez chiar i-ar fi dat un timp o mică rentă.

Pentru gânditoarea și scriitoarea Marie de Gournay, singurul subiect care o preocupa era querelle des femmes, dezbaterea legată de problema femeilor. Se lupta cu soarta ei, soarta unei femei educate, și se plângea: „Ignoranța,

sclavia și capacitatea de a face pe proasta reprezintă singura fericire a femeilor... și este cel mai mare și unicul ei merit“.

Unui preot savant care pretindea că femeile erau incapabile să înțeleagă înțelepciunea Bibliei i-a răspuns că există și unii bărbați care nu sunt capabili s-o facă, dar preotul nu le observase incompetența din cauză că bărbații aveau norocul să le crească barbă. Se putea presupune că bărbile erau cele care îi făceau pe bărbați inteligenți. Și scria: „Dacă cineva este destul de prost încât să și-l imagineze pe Dumnezeu ca bărbat sau femeie, atunci... demonstrează doar că este la fel de incapabil să înțeleagă atât filosofia, cât și teologia.“

Dezbaterea legată de problema femeilor se învârtise până atunci în jurul întrebării dacă bărbații erau superiori femeilor sau dacă femeile erau superioare bărbaților. Marie de Gournay a pus pe tapet o nouă idee: susținea că sunt egali și că un gen nu era nici mai bun, nici mai rău decât celălalt.

Cam în același timp, devine cunoscută o scriitoare olandeză pe nume Anna Maria van Schurman. Inteligentă și cu o bună educație, era descrisă ca „steaua din Utrecht“ și „olandeza Sappho“, ca și cum ar fi fost chiar o minune a naturii. Dar, înainte de orice, totul se baza pe faptul că avusese ocazia să-și continue educația la un nivel foarte înalt. Un prieten din mediul academic i-a permis să participe la prelegerile universitare, cu toate că era nevoită să se ascundă în spatele unei draperii, într-un dulap de lemn care fusese construit în amfiteatru special ca prezența ei să nu distragă atenția studenților bărbați.

Poate, date fiind împrejurările, n-a fost surprinzător faptul că teza ei s-a intitulat O întrebare foarte frecventă: ar trebui sau nu să primească fetele educație?

O femeie din Anglia a răspuns la această întrebare, așa cum a crezut ea de cuviință. Ca tânără catolică ce era, Mary Ward a observat cum tovarășii săi întru credință erau persecutați de guvernarea reginei Elisabeta și s-a retras într-o mănăstire pe Europa continentală, punând bazele mai multor mănăstiri-instituții sau institute, unde fetele puteau primi o bună educație. De asemenea, a susținut un lucru cu totul de neconceput pentru Biserica

Catolică: faptul că femeile ar fi trebuit să joace pe scenă și să interpreteze rolurile de femei din piesele lui Shakespeare. Susținea această teză într-o vreme când actrițele aveau o reputație foarte proastă și erau considerate doar niște prostituate.

Mary Ward a dovedit că o femeie și o catolică devotată putea lua singură decizii pentru sine. Pentru a-și fonda școlile și institutele avea nevoie de permisiunea papei, așa că pur și simplu s-a dus la Roma – distanță de aproape 1 000 de kilometri – fondând de-a lungul drumului mai multe școli pentru fete. Dar papa nu i-a apreciat activismul, a aruncat-o în închisoare pentru nouă săptămâni și a poruncit să-i fie închise școlile.

Câțiva ani mai devreme, Academia de Arte Frumoase din Florența acceptase prima femeie pictor, Artemisia Gentileschi. Dar s-a dovedit că femei precum Artemisia Gentileschi și Anna Maria van Schurman erau acceptate doar pentru că era vorba despre niște excepții. Va trece mult timp până când oamenii vor accepta educarea tuturor fetelor. Așa că, bună catolică fiind, Mary Ward s-a supus poruncii papei și foarte puține din institutele ei au rămas.

Aproximativ în aceeași perioadă, un teolog protestant din Franța și-a publicat punctul de vedere în favoarea femeilor. Francois Poullain de la Barre pleda împotriva ideii că femeile erau de la natură mai slabe decât bărbații – era un nonsens, scria el; natura era natură și trupurile bărbaților și ale femeilor erau potrivite pentru reproducere, dar asta nu le afecta capacitatea spirituală și intelectuală. Oricum, vocile care să apere femeile au rămas o excepție timp de multe secole.

30 de ani de război

Prima jumătate a secolului al XVII-lea n-a cunoscut decât un război al cuvintelor. În timp ce Franța dezbătea problema legată de querelle des

femmes și alte idei ale umaniștilor, mai departe, în est, încleștările dintre protestanți și catolici au dus la un război care a devastat Europa Centrală.

Exista încă Sântul Imperiu Roman, unde împăratul era ales de prinții de rang înalt și suverani cunoscuți ca prinți-electori. Coroana imperială fusese transmisă familiei Habsburg în Austria, care s-a aliat cu monarhia spaniolă prin căsătorie, constituind astfel un nou centru de putere catolic.

Reforma a complicat lucrurile pentru prinții-electori protestanți, atât timp cât acum ei erau cei care se întrebau dacă, în calitate de protestanți, era bine să-și aleagă drept împărat un catolic. Pe 23 mai 1618, întrebarea a primit un răspuns surprinzător din partea nobililor protestanți din Praga, capitala Regatului Boemiei. Seniorii s-au dus la castelul din Praga și au aruncat pe fereastră trei dintre funcționarii împăratului. Deși grav răniți, au supraviețuit toți trei, iar catolicii au declarat că Dumnezeu a fost de partea lor și i-a salvat. Protestanții, pe de altă parte, au susținut că nu au fost salvați decât de o grămadă de bălegar de sub fereastră, ceea ce i-a făcut pe cei trei funcționari imperiali să aterizeze pe moale. Poate nici una dintre părți nu avea dreptate. Oricum, câteva luni mai târziu, o cometă mare a apărut pe cer și „mica glaciațiune“ a adus brusc o schimbare a climei, provocând o foamete generalizată. Oamenii au interpretat evenimentele ca pe o profeție a judecății lui Dumnezeu: părea sigur că acel conflict înce- put în Boemia avea să se transforme într-un mare război paneuropean.

Bănuiala se va dovedi corectă. Evenimentul cunoscut ca Defenestrarea de la Praga a dus la un conflict armat între protestanți și catolici și curând jumătate din Europa va fi amestecată. Ciorovăiala s-a transformat în ceea ce avea să devină Războiul de Treizeci de Ani.

Cele două părți beligerante, o alianță protestantă și catolicii conduși de monarhia habsburgică, își constituie o rețea deasă de alianțe de-a lungul și de-a latul Europei. Luptele s-au dat din Suedia până în Spania și din Polonia și Boemia până în Olanda, cu numeroasele principate germane la mijloc. Regiuni mari ale Europei au fost transformate în câmp de luptă.

A fost nevoie de 30 de ani ca toți cei implicați să-și dea seama că nu aveau nimic de câștigat dacă se omorau între ei. În 1645, pentru prima dată în

istorie, marile puteri ale Europei – Franța, Spania, Suedia, Olanda, împăratul Austriei și prinții Sfântului Imperiu Roman – s-au așezat la masa tratativelor. S-au întâlnit în orașele Münster și Osnabrück, negociind timp de trei ani, iar acordul la care au ajuns s-a numit Pacea de la Westphalia. Acordul a stabilit un nou echilibru al puterii între cele mai mari și cele mai mici regate și principate.

Pacea s-a instaurat cu greu, iar Războiul de Treizeci de Ani a lăsat în urmă dezastru. Orașele au fost prădate, oamenii au murit cu miile sau au rămas săraci și pe deasupra a mai venit și o molimă care, în unele regiuni, a lichidat aproape jumătate din populație.

Triumful științei

Cu câțiva ani înainte ca funcționarii publici imperiali să fie aruncați pe fereastră, împăratul Sfântului Imperiu Roman încă își avea reședința oficială la Praga, unde angaja la curte astronomi celebri, inclusiv pe Dane Tycho Brahe și pe germanul Johannes Kepler. Calculele lui Kepler legate de felul în care se învârtesc planetele în jurul Soarelui au dus la ceea ce cunoaștem acum ca legile lui Kepler ale mișcării planetare. Oricum, aceste legi erau extrem de complicate și derutante pentru majoritatea oamenilor care au încercat să le interpreteze – până când, în plin tumult al Războiului de Treizeci de Ani, o matematiciană și astronomă pe nume Maria Cunitz a reușit să le simplifice. A fost o realizare științifică importantă, dar asta nu i-a oprit pe criticii înguști la minte s-o acuze că își neglijea treburile casnice dormind ziua, ca să poată cerceta noaptea stelele.

Maria Cunitz și Kepler nu au fost singurii care au privit spre cer în căutare de răspunsuri. Ideea că lumea putea fi mai bine înțeleasă nu citind Biblia, ci „cartea naturii“, a stârnit un mare entuziasm pentru științele naturii. Noile instrumente optice cu lentile tot mai perfecționate au contribuit și ele la acest lucru.

Cu ajutorul telescoapelor, nimic nu este atât de îndepărtat încât să nu poată fi supus cercetării noastre; iar cu ajutorul microscoapelor nimic nu este destul de mic ca să scape cercetării noastre; de acum încolo o lume nouă este vizibilă și se dezvăluie înțelegerii noastre. Asta înseamnă că Cerul este accesibil, la fel un număr mare de stele noi, iar pe el apar noi mișcări și noi evenimente de care astronomii antici erau total străini. Pământul în sine, atât de aproape de noi, sub picioarele noastre, pare un lucru cu totul nou pentru noi, în fiecare particulă a materiei; de asemenea, vedem acum o mare varietate de creaturi pe care înainte eram capabili doar să presupunem că există în Univers.

Așa descria savantul englez, Robert Hooke, descoperiri care acum se bazează pe fizică și matematică. „Poate suntem incapabili să descoperim toate rotițele secrete ale naturii“, adăuga el. Oamenii de știință s-au adunat la Londra, unde au fondat Societatea Regală din Londra pentru Îmbunătățirea Cunoștințelor despre Natură. Inițiativa lor era ceva cu totul nou, căci participanții se considerau o comunitate de oameni de știință care depășea granițele naționale și care lucra pentru scopul comun de a îmbogăți cunoștințele omeni- rii. Acum nu numai negustorii și marinarii își propuneau să cucerească lumea – aceleași lucru îl făceau și oamenii de știință.

Biserica își pierdea repede influența, dar nu avea să se predea fără luptă. În disperare de cauză, Biserica s-a opus afirmației că Soarele se află în centrul sistemului nostru planetar. A fost o adevărată răscoală când papa – aceleași care a închis școlile de fete ale lui Mary Ward – l-a trimis în judecată pe fizicianul și matematicianul Galileo Galilei, pentru ideea lui blasfematoare. Galileo era un catolic profund credincios; nimic nu dorea mai puțin decât să jignească Biserica. Oricum, Biserica l-a obligat să renunțe la cercetările științifice, ceea ce i-a provocat un grav conflict de conștiință.

Dar în timp ce Biserica încă era în conflict cu Galileo, viitorii ei adversari se aliau deja. Filosoful francez René Descartes declara că nu este nevoie

nici de Dumnezeu, nici de Aristotel ca să înțelegi lumea; era destul să te bazezi pe propria înțelegere și experiență. A scris în latină, Cogito ergo sum – „Gândesc, deci exist“. Asta, susținea Descartes, și era îndeajuns. Nu la mult timp după moartea lui, papa a pus și lucrările lui pe lista cărților interzise.

În privința filosofiei, scrierile lui Descartes au dezlănțuit o revoluție. Calea către cunoaștere nu mai venea de la Dumnezeu, ci de la om. Întrebarea lui era dacă putem afirma cu încredere că știm ceva cu adevărat: înțelegem lumea prin gândire rațională și logică, sau prin simțurile, ochii și urechile noastre? Mulți simțeau că prea multe date fuseseră stabilite de religie și nu destule prin ceea ce ne-ar putea transmite simțurile noastre. Cu un zel crescând, oamenii de știință cercetau natura nu numai cu instrumente optice precum telescopul și microscopul, dar și cu creionul și hârtia, scriind și desenând ceea ce observau cu ochiul liber. Începeau să măsoare și să traseze lumea în toate dimensiunile ei. Oameni, animale, plante – tot ce aparținea naturii – era studiat și descris în amănunt, erau numite, clasificate în sisteme taxonomice, în clase și subclase.

Așa cum am putea bănui, în general femeile nu erau incluse în comunitatea amatorilor de cunoaștere. Erau puține femei care aveau curajul să spună cu încredere unui bărbat „Gândesc, deci exist“. Cu toate astea, cineva a făcut-o, Maria Sibylla Merian.

Evident, Merian avea un talent rar: nu numai că observa foarte îndeaproape lumea naturală, dar avea și o ușurință extraordinară de a-și surprinde observațiile în desene, ceea ce a făcut să fie foarte admirată. Copil fiind a început să picteze flori, apoi, ca adult, a publicat prima ei carte despre insecte, Omizile: minunata lor transformare și modul ciudat de a se hrăni din flori, urmată la scurt timp de un al doilea volum.

Merian era conștientă că în Lumea Nouă existau multe specii care erau total necunoscute în Europa. La 50 de ani, trece Atlanticul împreună cu fiica ei, și ea naturalistă, într-o călătorie spre colonia olandeză Surinam, în Africa de Sud, în speranța de a găsi și desena unele specii necercetate. La doi ani după ce a adunat, a studiat și a ilustrat plantele, insectele și alte animale din junglă, Merian a publicat cea mai importantă lucrare a ei, Metamorphosis

insectorum Surinamensium, în care descrie metamorfoza larvelor insectelor în formalor adultă, inclusiv transformarea omizilorîn fluturi și molii. Merian a fost prima carea făcut diferența dintre molii și fluturi – o diferență valabilă și astăzi.

Din Germania în Anglia

REVOLUȚIA GLORIOASĂ

Noi idei despre rolul statului

O lungă perioadă de timp, Anglia a privit de la distanță sigură, izolată prin șansa de a se afla pe o insulă, cum Europa continentală se scufundă în haosul Războiului de Treizeci de Ani. Nu știa că tensiunile care continuau între catolici și protestanți reprezentau deja o amenințare pentru propria ordine socială. Ca în cazul cutiilor de carton băgate una în alta, în inima acestui conflict extins pândea un altul mai mic: un conflict între rege și parlament. Înainte ca ambele părți să-și dea seama ce se întâmplă, au aruncat țara într-un război civil.

Regele și discipolii săi au considerat că membrii Parlamentului aveau o influență prea mare; la urma urmei, el avea „dreptul divin al regilor" – dreptul dat de Dumnezeu să domnească. Parlamentarii vedeau lucrurile diferit. Din punctul lor de vedere, regele trebuia să consulte Camera Comunelor; nu putea pur și simplu să ia decizii fără acordul lor.

Regele Carol I a încercat să-și impună cu forța revendicările. Susținut de 400 de soldați, a luat cu asalt Camera Comunelor, cu intenția de a aresta un grup dintre parlamentarii cei mai nemulțumiți. Dar membrii Parlamentului au reușit să scape, iar Carol I a fost obligat să fugă din Londra, ca urmare a indignării cetățenilor, indignare provocată de atacul împotriva Parlamentului. Ambele părți s-au grăbit să strângă armate care s-au angajat în lupte aprige, făcând conflictul să ajungă până în Irlanda și Scoția. După șapte ani de război civil, parlamentarii au câștigat sub conducerea lui Oliver Cromwell și s-a întâmplat ceva ce altădată ar fi părut imposibil: Carol I, regele Angliei, a fost decapitat.

Oliver Cromwell a declarat Anglia o comunitate de națiuni (commonwealth), dar n-a rezistat mult, căci în cele din urmă s-a dovedit a fi un tiran. Dar oamenii și-au dat seama că ar fi mai bine să existe un rege care să se confrunte cu Parlamentul decât conducătorul unei republici care să se comporte ca un despot. Așadar, la doi ani după moartea lui Oliver Cromwell, Parlamentul îl încoronează pe fiul monarhului decapitat ca nou rege al Angliei.

Ecaterina de Braganza dezlănțuie nebunia ceaiului

Acest fiu, Carol al II-lea, s-a căsătorit cu o prințesă portugheză, Ecaterina de Braganza. Când a sosit în Anglia, se spune că el s-a plâns că, în loc de o femeie, i se trimisese un liliac. Era îngrozit de coafura miresei sale; se pare că soțul nu știa prea multe despre moda portugheză. Nu numai coafura era ceva neobișnuit în Anglia. Ecaterina de Braganza, noua regină, bea ceai pe care portughezii îl importau din coloniile lor din Asia de Sud. N-a durat mult până când curtea a imitat-o și în curând toată nobilimea bea ceai – regina portugheză a lansat o modă care avea să devină unul dintre obiceiurile tipic englezești.

Ecaterina era o catolică habotnică și, cu puțin timp înainte de a muri, și Carol s-a convertit la catolicism. Când fratele lui catolic Iacob al II-lea a urcat pe tron, conflictul și războiului civil se arătau din nou la orizont. Încă o dată, regele a încercat să-și afirme dreptul de a conduce Parlamentul și, din nou, principalii parlamentari protestanți au opus rezistență.

În disperare de cauză s-au orientat către ginerele protestant al regelui englez, prințul olandez William de Orania. De data asta sperau să aibă o „Revoluție Glorioasă“ – una în care să nu curgă sânge – o idee care s-a bucurat repede de sprijin. William și-a adus armata pe insulă, iar Iacob al

II-lea a fugit în Franța, fapt interpretat de parlamentari ca o renunțare la pretențiile asupra coroanei.

Cum William a fost adus din străinătate, ceea ce risca să fie perceput ca o invazie olandeză, nu a fost încoronat singur ca rege. În schimb, William și soția lui, Maria (fiica lui Iacob al II-lea), au fost încoronați ca monarhi ai Angliei cu puteri egale. În schimbul coroanei William și Maria au semnat Legea Drepturilor, o declarație a drepturilor pe care monarhia le garanta Parlamentului. Aceste două revoluții au adus Angliei o nouă formă de guvernare: monarhul avea nevoie de o majoritate parlamentară pentru a adopta orice lege și, în anumite împrejurări, trebuia să se supună voinței Camerei Comunelor.

Anna, sora Mariei, care a susținut Glorioasa Revoluție, le-a urmat la tron lui William și Mariei. A fost un conducător și un negociator iscusit și, sub domnia ei, cele două regate, al Angliei și al Scoției (Țara Galilor făcea parte din regatul Angliei încă din 1284), s-au unit pentru a deveni Marea Britanie.

Statul trebuie să fie un monstru?

Atât Războiul Civil, cât și Revoluția Glorioasă au dat mult de gândit filosofilor. Au fost șocați să vadă cât de repede putea fi distrusă ordinea socială din țară într-un război civil devastator, fapt care l-a determinat pe un filosof, Thomas Hobbes, să lanseze teoria că numai un stat puternic putea preveni o astfel de calamitate. Susținea că statul trebuie să fie uriaș ca leviatanul – un monstru marin, care combină elemente dintr-un dragon, un crocodil, un șarpe și o balenă.

Un alt filosof, John Locke, aprecia că puterea în stat trebuia repartizată astfel încât fiecare parte să le poată ține pe celelalte în șah. Când, după Revoluția Glorioasă, fiecare nou monarh semna Declarația Drepturilor,

noul sistem de guvernare era mai mult sau mai puțin în concordanță cu ce propuneau Hobbes și Locke: era o înțelegere bazată pe un contract social între monarh și popor, prin membrii care îi reprezentau în Parlament. Monarhul nu mai era liber să facă ce voia; în noua monarhie constituțională, puterea regelui sau a reginei erau legitimate de Parlament, nu de „dreptul divin al regelui“ – Dumnezeu ieșea din peisaj.

Ideile exprimate de cei doi filosofi englezi și noua structură parlamentară democratică ce a fost consacrată prin proiectul Declarației Drepturilor vor deveni mai târziu modelul politic adoptat în toată Europa.

Din Anglia în Franța

ABSOLUTISM ȘI ILUMINISM

În Franța, toată puterea revine regelui

În timp ce Declarația Drepturilor limita o dată pentru totdeauna autoritatea regelui englez, dincolo de Canalul Mânecii, Ludovic al XIV-lea se bucura de putere absolută. În Franța nu exista parlament care să-i ceară regelui socoteala. Dimpotrivă, Ludovic crease o situație în care poporul – de altfel, atât de refractar – se învârtea în jurul lui ca planetele în jurul Soarelui. Curând a ajuns să fie cunoscut ca „Regele Soare".

Ludovic i-a convocat pe membrii familiei regale și ai claselor nobiliare la curtea din Paris, unde îl slujeau doar pe rege; era o mare onoare să-i ții un ciorap când se îmbrăca dimineața sau să-l ajuți să-și încheie vesta. Ocupați cu un astfel de ceremonial, prinții, ducii și alți nobili nu mai aveau timp să se gândească la propriile interese.

Ludovic și-a folosit uriașa putere pentru a reforma Franța. A angajat miniștri capabili să introducă un nou sistem de impozitare și a fost primul conducător din istorie care a reușit să oblige clasele superioare să-și plătească dările. Noul sistem fiscal a funcționat atât de bine, încât regele și-a putut permite să poarte războaie costisitoare împotriva Spaniei și tot au mai rămas bani ca să extindă castelul de le Versailles și să-l facă și mai spectaculos. Arhitecți și peisagiști celebri au transformat castelul de la Versailles în cel mai măreț și mai mare palat din Europa. Nicăieri în altă parte nu a existat o asemenea bogăție. Nicăieri n-au existat materiale mai scumpe create pentru rochiile doamnelor, nicăieri nu s-au văzut atâtea sărbători și petreceri somptuoase. Nobili și capete regale de peste tot din Europa s-au inspirat și au imitat Palatul Versailles, copiind grădinile simetrice, cu copaci, tufișuri și arbuști tăiați în toate formele geometrice și

plantați ca niște labirinturi ornamentale. Asemenea lui Ludovic, au desăvârșit arta, demonstrându-și puterea și bogăția.

Lumina rațiunii

Filosoful francez Voltaire intra întotdeauna în probleme. Ca elev, nu își asculta tatăl care, drept pedeapsă, l-a trimis în străinătate, până s-a cuminți. N-a folosit. Ca tânăr, Voltaire a stârnit mânia autorităților cu versurile lui ironice, satirice. Oricum, autoritățile nu erau la fel de îngăduitoare ca tatăl lui; Voltaire a fost arestat și condamnat la 11 luni de închisoare în Bastilia, celebra închisoare din Paris.

Dar Voltaire nu s-a lăsat descurajat. Nici n-a ieșit bine din închisoare că s-a și apucat să scrie noi lucrări de satiră usturătoare, criticând atât statul, cât și Biserica. A devenit celebru repede. Din nou, regele – de data asta Ludovic al V-lea – a încercat să scape de el, lăsându-i de ales între Bastilia și exil.

A ales exilul în Anglia, unde Voltaire a făcut cunoștință cu scrierile lui Locke și cu sistemul parlamentar pe care britanicii îl negociaseră ca urmare a Revoluției Glorioase. A fost entuziasmat de cele văzute în Marea Britanie și asta i-a întărit convingerea că nimic nu mergea bine în Franța. Voltaire s-a întors în patria natală plin de idei noi.

În vreme ce Ludovic al XV-lea, la fel ca înaintașul său, trăia în lux și izolat în Palatul Versailles, Voltaire și alți tineri gânditori se adunau în cafenelele pariziene pentru a discuta situația din Franța, ascuțindu-și mintea și spiritul critic.

Biserica susținea că Dumnezeu crease cea mai bună dintre lumi pentru om, observa Voltaire. A publicat un roman în care personajul principal, Candide, pornește într-o călătorie în căutarea fericirii promise de Biserică, dar, ori-unde se duc el și prietenul lui, găsesc numai grozăviile războiului, sărăcie

și boli. Candide ia peste picior felul în care Biserica insistă că lumea noastră este „cea mai bună dintre toate lumile posibile“. Voltaire demonstra că, dacă puneam lucrurile cap la cap, rațiunea spunea altceva decât pretindea Biserica. Lumea ar fi putut fi frumoasă și bună, considera el, dacă ar fi dreaptă, dacă oamenii ar fi fost liberi și egali. Concluzia era că oamenii ar fi trebuit să asculte mai puțin Biserica și să acorde mai multă încredere în ceea ce se poate deduce prin rațiune.

Satira acidă a lui Voltaire și opoziția constantă au stârnit un val de entuziasm care s-a răspândit curând în toată Europa. Rațiunea făcea lumină în multe lucruri care până atunci pândiseră din umbră. Brusc, părea că există un număr infinit de moduri de a construi și de amodela lumea. Francezii au numit această nouă eră Epoca Luminilor, căci lumina rațiunii a fost cea care avea să arate oamenilor calea. În alte locuri, oamenii vorbeau despre „Iluminism“.

Au fost și alți autori care au contribuit la Iluminism cu texte importante. Cum oamenii nu mai erau dispuși să accepte că dreptul regelui de a domni era justificat prin Dumnezeu, au fost nevoiți să găsească ale modalități de organizare a statului. Jean-Jacques Rousseau insista asupra faptului că toți conducătorii trebuiau să semneze un acord sau un contract social în care întregul popor să dea guvernului dreptul de a conduce. A urmat apoi Charles de Montesquieu, care considera că trebuia să existe o separare a puterilor, prin care cele trei forme ale autorității să se controleze una pe alta. Cel mai bine era, argumenta el, să existe o distincție între cei care interpretează și pun în aplicare legea (sistemul judiciar), cei care fac legea (un Parlament ales) și cei care aplică legea (Guvernul).

Denis Diderot a început să adune cunoștințele omenirii în prima enciclopedie, o lucrare ambițioasă în 35 de volume. Articolele au fost scrise de Diderot, Voltaire, Rousseau, Montesquieu și de mulți alți colaboratori, dar doar o singură femeie, Émilie du Châtelet. Enciclopedia includea peste 70 000 de intrări. Autorii și-au dorit să adune și să exprime în scris toate cunoștințele imaginabile despre lume și au considerat că nu exista nimic – absolut nimic – care până la urmă să nu poată fi explicat. Gânditorii Iluminismului au fost convinși că prin rațiune și cunoaștere dispuneau de

instrumentele necesare pentru a transforma lumea în „cea mai bună dintre toate lumile“.

Lumina raţiunii chiar a strălucit în temniţele întunecate ale închisorilor, iar pedepsele dure au fost înlocuite cu unele mai blânde. În Rusia, ţarina Elisabeta a fost primul conducător care a abolit pedeapsa cu moartea. Italia a făcut şi ea pasul, urmată apoi de alte ţări. Între timp, englezii au găsit o soluţie practică pentru condamnaţii lor: în loc să-i execute, îşi trimiteau prizonierii în noile colonii din America.

Cafenele şi saloane

Sigur, oamenii se gândeau şi la femei. Oare ideile Iluminismului le ofereau şi lor noi oportunităţi?

Unele femei găsiseră de multă vreme modalităţi de a participa la lumea care le era interzisă. Cum nu li se permitea să participe la discursuri publice, au primit cu plăcere publicul în casele lor. Încă din 1610, Catherine de Vivonne, marchiză de Rambouillet, a înfiinţat un salon în care invita cei mai interesanţi bărbaţi şi femei ai epocii ei. În Epoca Luminilor, 100 de ani mai târziu, aceste saloane au înflorit cu adevărat. Femeile din elita societăţii – cărora statutul social şi resursele financiare le permiteau să primească musafiri – primeau invitaţi la ceaiul de după-amiază şi dădeau petreceri la cină. Saloanele au devenit locuri de întâlnire la modă pentru cei educaţi, curioşi şi mai ales foarte citiţi: puteai fi invitat numai dacă te remarcai prin propriile realizări în domeniul literaturii, muzicii, ştiinţei, filosofiei sau politicii. Realizările personale erau singurele care contau, nu rangul, statutul social sau originea. Ceea ce era de neconceput în locurile publice, cum ar fi Biserica sau universităţile, a devenit posibil în locurile particulare: se purtau discuţii între bărbaţi şi femei, bogaţi şi săraci, nobili şi oameni obişnuiţi. Discutau în contradictoriu, ca şi cum nu ar fi existat barierele sociale care de obicei îi despărţeau.

La Londra, salonul lui Elizabeth Montagu devenise deosebit de faimos. Și aici femei și bărbați discutau politică și literatură. Grupul a fost numit Blue Stocking Society********, dar istoricii n-au căzut de acord în privința motivului. Povestea cea mai cunoscută este că unul dintre domnii care participau a făcut greșeala să poarte ciorapi albaștri în loc de ciorapi negri, la modă. Oricum, de atunci, doamnele educate erau numite „bluestockings“ (cu sensul de „femeie intelectuală“).

La Leipzig, Christiana Mariana von Ziegler fondase un salon specializat în literatură și muzică, devenind locul de întâlnire al celor mai strălucite minți din oraș. Ajunsese cunoscută datorită poeziilor și eseurilor sale, însuflețind una dintre cele mai prestigioase asociații literare, Societatea Germană din Leipzig, care îi conferise titlul de primul și singurul membru femeie. Johann Sebastian Bach i-a pus versurile pe muzică, iar Universitatea din Wittenberg i-a acordat un titlu onorific.

Unele universități erau dornice să aducă un omagiu realizărilor extraordinare ale femeilor. La Halle, Dorothea Erxleben a studiat cu tatăl ei și, în cele din urmă, i-a preluat cabinetul ca medic – prima femeie doctor din Germania. Dar cum nu avea voie să practice oficial, a fost acuzată de malpraxis. Ca urmare, Erxleben i-a scris regelui prusac, iar acesta a eliberat universității un decret regal care să-i permită să studieze în Prusia. A devenit prima femeie care a obținut un doctorat la o universitate germană.

Prima diplomă de doctorat din lume fusese acordată unei femei din Italia, cu aproximativ 70 de ani înainte. Elena Cornaro era originară din Veneția și se înscrisese la Universitatea din Padova, unde profesorul de filosofie îi propusese să dea un doctorat în teologie. Dar Biserica Catolică nu i-a permis – cu siguranță, clericii și-au amintit vorbele sfântului Pavel care susținea că femeile n-au voie să predice în Biserică. Indiferent de ce se întâmpla în mediul academic, ușile Bisericii romano-catolice erau închise femeilor. Cu toate acestea, Universitatea din Padova a găsit o soluție pentru Cornaro: a susținut o teză despre logica lui Aristotel și a obținut un doctorat în filosofie în loc de unul în teologie.

Schimbarea ideilor în epoca Iluminismului nu s-a limitat numai la ce se întâmpla în saloane. La doar doi ani de la sfârșitul Războiului de Treizeci

de Ani, a apărut la Leipzig primul cotidian din lume și, în curând, cotidiene, săptămânale și lunare au apărut peste tot. Ziarele au grăbit mult răspândirea tuturor informațiilor datorită evoluției tipografiei lui Gutenberg: acesta a fost începutul presei scrise. Oamenii obișnuiau să vorbească despre „cele trei stări“ ale societății (clerul, nobilimea și oamenii de rând) – acum însă, cucerind opinia publică, presa devenise atât de importantă, încât ajunsese să fie considerată a patra stare.

Primul ziar englez a fost publicat de o femeie. La Londra, în 1702 – când Voltaire avea doar 6 ani –, Elizabeth Mallet a început să publice cotidianul The Daily Courant. În primul număr, a declarat că autorul nu va face „nici un Comentariu sau Speculație personală, va relata doar Faptele ca Atare; presupunând că Oamenii au destulă Minte ca să Gândească singuri“.

Curând, femeile au fost recunoscute pentru interesul lor față de lectură și dorința de a avea o bună educație. Au fost publicate numeroase cărți destinate unui public feminin, cu titluri cum ar fi Bazele cunoașterii complete pentru femei (Fundamentals of Comprehensive Knowledge for Ladies) sau Logica pentru femei (Logic for Women). Școli și academii au fost înființate pentru educația fetelor și a femeilor, urmând exemplul lui Mary Ward. Era ceva ce Daniel Defoe, autorul celebrului roman Robinson Crusoe, propusese în Anglia încă din 1697. Un poet pe nume Gottlieb Corvinus a publicat Lexiconul femeilor practice, elegante și curioase (Useful, Gallant, and Curious Women’s Lexicon), un volum gros, care conținea tot ce se putea imagina în materie de cunoștințe pentru femei; descria tot ce avea legătură cu locuința și în special cu bucătăria. În timp ce bărbații importanți ai epocii lucrau la enciclopedia tuturor cunoștințelor, femeile au primit o enciclopedie a tricotajelor și a oalelor de gătit.

Gândirea și logica nu au gen. Asta susținuseră fiica adoptivă au lui Montaigne, Marie de Gournay, și colega ei, Poullain dela Barre, cu jumătate de secol înainte. Multe femei au demonstrat că era adevărat. Dar chiar și așa, Iluminismul a făcut prea puțin pentru a zdruncina bazele solide ale prejudecăților legate de gen.

Mulți au fost impresionați de respectul de sine manifestat de femeile care găzduiau saloanele. Considerau femeile învățate – bluestockings în Anglia

și femmes savantes în Franța – o amenințare. La întrebarea dacă femeilor ar fi trebuit să li se dea aceleași drepturi și să aibă aceleași oportunități ca bărbații, mulți bărbați au răspuns cu un vehement „nu“ – dacă ar fi așa, cine ar mai avea grijă de gospodărie și de copii? Desigur, nu a fost singurul argument. Pur și simplu mulți nu credeau că femeile aveau aceeași putere, același curaj sau aceleași capacități logice ca bărbați, la fel ca Rousseau care susținea că „Republica are nevoie de bărbați“.

Saloanele private sfidau multe reguli sociale. Dar a permite femeilor să intre într-o cafenea publică ar fi însemnat să fie pusă la îndoială cea mai serioasă regulă socială acceptată, așa că femeilor li s-a refuzat pur și simplu accesul. Émilie du Châtelet – iubita lui Voltaire – a trăit experiența când s-a încăpățânat să viziteze Café Gradot din Paris. Matematicianul Moreau de Maupertuis era un obișnuit al cafenelei și de când Émilie du Châtelet tradusese în franceză Principia Mathematica a lui Isaac Newton – o carte care făcuse mare vâlvă în toată Europa timp de jumătate de secol – cu greu ar fi putut găsi un partener de discuție mai bun pentru Maupertuis. Dar Émilie du Châtelet a fost întoarsă din drum de la intrarea în cafenea. A plecat, apoi s-a întors haine bărbătești. Oricum, n-a durat mult până când chelnerul a observat că păcălise portarul la intrare. Mai târziu s-a spus că ar fi avertizat-o pe Émilie că trebuia s-o taxeze de două ori: o dată pentru domn și o dată pentru doamnă. Émilie du Châtelet ar fi răspuns că, în acest caz, cere două cești de cafea: una pentru domn și alta pentru doamnă.

Traducerea pe care de Émilie du Châtelet a făcut-o lucrării Principia Mathematica, pe care a adnotat-o cu propriile comentarii, este considerată astăzi ediția franceză etalon. Cu toate astea, dezbaterea legată de posibilitatea ca femeile să fie considerate ființe capabile de gândire rațională era încă aprinsă. Un poet din Leipzig, de exemplu, considera că răspunsul la această întrebare trebuia să fie „da“ – la urma urmei, femeile nu erau niște „mașinării lipsite de viață“. Desigur, nu era un argument deosebit de convingător, întrucât animalele nu erau nici ele „mașinării lipsite de viață“, și n-am fi putut descrie o broască drept capabilă de gândire rațională. Dar dezbaterea era la început. Să nu uităm că la acea vreme mulți savanți reprezentau corpul omenesc ca pe o mașinărie. Presupuneau că mecanismul nostru intern era foarte asemănător cu felul în

care funcționa mecanismul unui ceas, cu excepția faptului că, în loc de rotițe și pendule, mecanica trupului uman era însuflețită de organe, sânge și mușchi.

Gânditorii iluminiști le cereau oamenilor să-și pună încrederea nu în Dumnezeu, ci în rațiune și gândire logică. Prin urmare, nu mai puteau conta pe Biserică pentru a dovedi ce se presupunea că stabilise Dumnezeu: că femeile ar fi trebuit să se concentreze pe creșterea urmașilor. În schimb, iluminiștii au găsit un alt argument care le permitea să domine femeile și să le ignore cerințele. Locul femeilor era casa, declarau ei, iar rolul lor trebuia să se limiteze la cel de mame și de slujnice – fapt hotărât de natură.

Înapoi la natură!

Argumentul bazat pe locul femeii stabilit de natură a cântărit foarte mult. În Epoca Iluminismului, natura și tot ce era considerat „natural“ devenise idealul – tot ceea ce era considerat „prea artificial“ era respins.

Totul a început când Rousseau a răspuns unei întrebări puse de o revistă care voia să afle dacă științele și artele contribuiseră la purificarea moravurilor. Rousseau a trimis un eseu în care, în contradicție cu starea de spirit la modă, susținea că nu. Numai în starea lui naturală, la începuturile istoriei, omul fusese liber și independent. De atunci, agricultura și așezările, apariția unor comunități mai mari, construirea caselor, străzile și orașele și, în sfârșit, întemeierea statelor, toate au dus omenirea la sclavie socială. Rousseau punea la îndoială tot ce făcuseră oamenii de-a lungul mileniilor. „Sălbaticul nobil“, scria el, vânătorul-culegător din trecut, nu era în nici un caz inferior omului contemporan civilizat, iar istoria umanității nu a progresat, ci a dat constant înapoi.

Eseul era o provocare: nimeni nu pusese vreodată la îndoială faptul că oamenii deveneau mai buni pe măsură ce acumulau cunoștințe și educație.

Cum ar putea cineva să pretindă că natura sălbatică era superioară culturii create de om?

Alte lucrări ale lui Rousseau i-a adus o recunoaștere lar- gă, inclusiv romanul Emile, care explorează modul în care ar trebui să fie educați copiii. În roman, Rousseau susține și ideea că femeile ar trebui să cânte la pian, cu vocea, să coasă și să gătească, dar să fie mai puțin curioase. Atitudinea lui a însemnat o mare dezamăgire pentru femeile care sperau la mai multă libertate și drepturi – la urma urmei, Rousseau a fost unul dintre cei mai cunoscuți filosofi ai vremii sale.

Cu toate astea, Iluminismul a fost o perioadă de mari schimbări. Timp de secole, Biserica i-a condamnat pe toți cei care au încălcat porunca lui Dumnezeu; se credea că intrase diavolul în ei și trebuiau arși ca vrăjitori. O astfel de superstiție era complet străină gânditorilor iluminiști. Dar când o femeie acționa împotriva „naturii“, era destul să fie declarată o excepție. Asta însemna pur și simplu că orice femeie „normală“ nu scria cărți de filosofie sau matematică – se spune chiar că Voltaire și-a descris iubita, Émilie du Châtelet, spunând: „A fost un mare om a cărui unică vină era să fie femeie“.

Din Franța în Prusia și Rusia

CEI MARI: FREDERIC ȘI ECATERINA

Filosofia se mută în Prusia

Întro vreme când curtea de la Versailles nu acorda Ilumi nismului prea multă atenție, alți suverani din Europa sau dovedit a fi mai deschiși la minte. Au preluat ideile lui Voltaire, Montesquieu și Rousseau și, pornind de la ele, au pus la punct noi modalități de guvernare. Regele prusac Frederic cel Mare a ilustrat cel mai bine această atitudine; el a fost regele care a cerut Universității din Halle să o accepte pe Dorothea Erxleben ca să studieze medicina. Ca semn că lua în serios idealurile Iluminismului (spre dispe rarea tatălui său), se îmbrăca neîngrijit, se înconjura de fi losofi și artiști și susținea că, în principiu, o coroană nu era altceva decât o pălărie, și încă una care nu te apără de ploa ie. Cu alte cuvinte, în loc săși etaleze bogăția și să trăiască o viață de lux, regele ar fi trebuit să-i slujească pe oameni și să aibă grijă de bunăstarea supușilor săi. Când Voltaire a fost obligat să părăsească din nou Franța, Frederic i-a acordat refugiu. Era încântat să-l primească la curtea lui pe cel mai mare filosof al Iluminismului. Voltaire a fost urmat de alți gânditori francezi – așa că filosofia france- ză s-a mutat în Prusia. Noul centru al Iluminismului a devenit Castelul Sanssouci, pe care Frederic îl construise ca o mică reședință particulară în Potsdam. Succesorii săi nu i-au moștenit modestia și au transformat Sanssouci într-un palat mare, cu un parc, ceea ce i-a adus numele de „al doilea Versailles“.

Frederic cel Mare a stăruit în ideea că toată lumea ar trebui să-și poată practica religia fără să-și pună în pericol viața. I-a invitat pe refugiații și imigranții din motive religioase din alte țări să se stabilească în Prusia și a salvat viețile multor hughenoți, dându-le adăpost în Berlin. A fost un mecena al artiștilor, al oamenilor de știință și al arhitecților și le-a permis

tuturor să-și exprime opiniile – nu numai în saloane și grupuri de discuții, dar și în presă.

Oamenii discutau despre religie, stat sau literatură, aveau mintea deschisă și erau toleranți. S-ar putea spune că Prusia lui Frederic era aproape un fel de cafenea pariziană, diferența fiind că regele se afla în mijlocul tuturor.

Frederic cel Mare a deschis calea: acțiunile sale au fost imitate în colțurile cele mai îndepărtate ale statului prusac. La granița cu Rusia, Caroline von Keyserling conducea un salon mare, care avea să devină un punct cultural central al Prusiei răsăritene. Era ea însăși o artistă și talentul i-a fost atât de respectat, încât a fost primită în Academia Regală Prusacă de Arte și Științe Mecanice. Într-unul dintre portretele ei se află cel mai cunoscut invitat, steaua strălucitoare în centrul saloanelor ei: filosoful Immanuel Kant. Când a fost întrebat: „Ce înseamnă iluminarea?“, a răspuns: „Iluminarea înseamnă ieșirea omului din imaturitatea autoimpusă“. Oricine nu voia să gândească, susținea Kant, era imatur și nu avea decât să se învinovățească singur. Când oamenii vor începe să-și folosească creierul pentru a gândi critic, umanitatea se va maturiza.

Iluminismul se mută în Rusia

Ideile Iluminismului nu au rămas numai în Prusia; au continuat să se răspândească spre răsărit, către Rusia. Evoluția nu era evidentă: multă vreme în Rusia n-a existat nimic din toate câte au schimbat Europa încă din Evul Mediu; nu existau școli-catedrale și nici universități, locurile care, în Europa, au fost un teren fertil pentru cercetarea științifică, pentru critica la adresa Bisericii și a Reformei. Secole întregi pământul a aparținut aristocrației proprietarilor de pământ, țăranii erau iobagi – muncitori care legal erau legați de moșia proprietarului –, iar călugării trăiau izolați în mănăstiri și sihăstrii.

Țarul Petru cel Mare a vrut să schimbe lucrurile. Credea că Rusia trebuia gândită din nou, urmând exemplul Europei. A schimbat aproape totul. De la educație, la armată și comerț, practic, n-a existat domeniu al vieții unde Petru să nu fi reorganizat total lucrurile. Cum Franța era etalonul de aur la acea vreme, a cerut poporului să se îmbrace după moda franceză și să adopte tunsoarea franceză. Dacă voiai să-ți păstrezi tradiționala barbă rusească, trebuia să plătești o taxă specială.

Mărturie îndrăzneață a unei schimbări radicale a țării sale, Petru cel Mare a construit un oraș în zona mlăștinoasă a râului Neva, care se varsă în Marea Baltică. Construirea orașului Sankt-Petersburg a fost o realizare incredibil de dificilă decisă de țar. Mii de constructori, zidari și șerbi, muncitori necalificați, au fost nevoiți să sece mlaștina, să construiască locuințe și drumuri pe mai mult de 40 de insule, pe care să le lege între ele cu canale și poduri, dând formă orașului după modelul Veneției.

Mulți dintre cei forțați să muncească în condițiile dure și adesea criminale din mlaștini au încercat să fugă. Când orașul a fost gata și Petru l-a declarat noua capitală a Rusiei, nobilimea s-a supus cu reticență poruncii și s-a mutat de la Moscova la Sankt-Petersburg. Dar, în cele din urmă, orașul și-a atins scopul. Nu numai că era mai aproape de Europa, dar, de asemenea, putea să concureze în frumusețe cu cele mai faimoase orașe ale continentului – iar Petru cel Mare reușise să facă țara lui mare să-și îndrepte atenția spre Occident. După moartea lui, Rusia a avut parte de un „sultanat al femeilor“ care a durat 75 de ani, când a avut la cârmă în principal femei. Spre deosebire de Imperiul Otoman, aceste împărătese au urcat pe tron din întâmplare, dar n-a deranjat pe nimeni foarte tare. Petru n-a avut moștenitori de sex masculin, așa că fiica lui, Elisabeta, a fost încoronată ca succesor. Împărăteasa Elisabeta a fost primul conducător care a abolit pedeapsa cu moartea.

Succesoarea ei, Ecaterina cea Mare, s-a născut cu numele de Sophie Augusta Friederike von Anhalt-Zerbst. A crescut în Prusia și a fost trimisă de părinți în Rusia să se mărite cu nepotul Elisabetei și moștenitorul tronului, Petru al III-lea.

Când a ajuns în Rusia, Sophie Augusta și-a luat numele Caterina sau Ecaterina. S-a aplecat cu asiduitate asupra învățării limbii ruse și a citit pe nerăsuflate, cu același entuziasm, textele politice și filosofice ale Iluminismului. Intelectul și talentul ei nu au trecut neobservate: când soțul ei, Petru al III-lea, s-a dovedit a fi un incompetent, s-a pus la cale o lovitură de stat pentru a o aduce pe tron în locul lui. O mână de aliați ai Ecaterinei din rândurile marii nobilimi și ale armatei l-au alungat de la putere după doar șase luni și au încoronat-o pe Ecaterina a II-a împărătească a Rusiei. Înarmată cu ideile lui Voltaire, Montesquieu și Diderot, a început reformarea totală a Rusiei, așa cum făcuse și Petru cel Mare. A împărțit țara în districte administrative, a construit școli și spitale și i-a ajutat pe cei săraci și fără adăpost. Voltaire și Diderot erau încântați. În cele din urmă, gândeau ei, acolo, în nordul rece, exista o țară condusă de un filosof. Ecaterina coresponda cu amândoi; i-a trimis bani lui Voltaire, l-a invitat pe Diderot la Sankt-Petersburg și a cumpărat toate lucrările adunate de Voltaire și întreaga bibliotecă a lui Diderot. Iluminismul francez ajunsese în Rusia.

A fost singurul conducător femeie care a avut onoarea de a fi numit „cea Mare“. Când un comitet a decis să-i acorde acest titlu, nu numai filosofii cu gândire modernă au fost de acord. Ecaterina cea Mare s-a dovedit și un comandant militar puternic, purtând cu succes războaie peste tot, în special împotriva turcilor otomani. Teritoriile câștigate în aceste războaie au sporit considerabil sfera de influență a Rusiei – desigur, e de discutat în ce măsură extinderea a fost bună și pentru cine.

Cu toate astea, la fel ca aproape toți marii conducători din istorie, Ecaterina cea Mare și-a dezamăgit admiratorii. A existat un filosof pe care l-a sprijinit și căruia în tinerețe chiar îi plătise studiile la Leipzig. Când, în spiritul Iluminismului, a scris o carte foarte critică despre condițiile din Rusia, împărăteasa n-a putut fi de acord cu acest lucru și l-a condamnat la moarte. Cu toate că în cele din urmă a îmblânzit pedeapsa transformând-o în exil pentru zece ani, acesta a fost sfârșitul generozității ei în materie de libertate de gândire. Împărăteasa Ecaterina a întărit cenzura și a supus din acel moment toate lucrările scrise unei cercetări amănunțite, trădând idealurile filosofilor cu care fusese cândva prietenă.

Conflictul dintre Prusia și Austria

Ecaterina n-a fost singurul mare strateg militar al epocii. Frederic cel Mare știa și el câte ceva despre război și prăzile ce se puteau obține: de exemplu, vedea Polonia ca pe o anghinare care abia aștepta să fie mâncată, frunză cu frunză. Tatăl lui Frederic pretindea că fiul său nu era în stare nici să călărească, nici să tragă la țintă, că era murdar și că își lăsa părul să crească lung ca „un prost“. Dar tatăl lui greșea, ceea ce nu se întâmpla de multe ori când era vorba despre chestiuni militare.

Frederic Wilhelm I, tatăl lui Frederic cel Mare, reformase armata prusacă astfel încât să devină un model pentru întreaga Europă. Asta a făcut Prusia puternică, dar a însemnat și că următorii 100 de ani au trecut în luptă cu habsburgii din Austria pentru supremația asupra ținuturilor vorbitoare de germană. Și unii, și alții voiau să obțină dominația asupra acestei regiuni din răsăritul Franței, care era divizată în sute de provincii mici. Polonia a fost prima victimă în acest conflict prelungit: Prusia, Austria și Rusia și-au împărțit între ele frunzele de anghinare care era Polonia, rupând țara în trei.

Împărăteasa Maria Tereza, suverana Austriei și ca atare a Sfântului Imperiu Roman, era preocupată doar de putere, nu avea timp pentru filosofie. Ideile Iluminismului probabil că nu i-ar fi fost oricum de mare ajutor când Frederic cel Mare a invadat cu trupele sale provincia austriacă Silezia. Și-a justificat atacul afirmând că regiunea putea fi condusă cu greu având pe tron o femeie – o explicație surprinzător de învechită pentru un suveran luminat ca Frederic, dar una care era împărtășită de cea mai mare parte a Europei. Faptul că Maria Tereza a îndrăznit să fie atât femeie, cât și suveran a dus la opt ani de război.

Din Europa în America de Nord

FONDAREA STATELOR UNITE ALE AMERICII

Ceaiul eliberării

Într-o noapte de decembrie din 1773, un grup de bărbați deghizați în indieni americani au pătruns în portul din colonia engleză din Boston, pe Coasta de Est a Americii de Nord. Acolo, au urcat la bordul celor trei nave care aparțineau Companiei Indiilor Orientale, toate încărcate cu mari cantități de ceai și s-au apucat să arunce ceaiul peste bord.

Acest act de vandalism se petrecea într-un anumit context istoric. Neînțelegerile dintre locuitorii coloniilor britanice din America de Nord și patria mamă erau vechi. Coloniile nu aveau pe nimeni care să le reprezinte interesele în Parlamentul britanic, așa că pur și simplu erau nevoite să accepte deciziile negociate foarte departe, în insulele britanice; britanicii au profitat de acest lucru și, ca să-și finanțeze războaiele costisitoare, au crescut impozitele în colonii. Acum doreau să impună un monopol asupra vânzării ceaiului, astfel încât supușii lor americani să fie nevoiți să cumpere ceaiul britanic plătind tarife mari, care puteau salva de la faliment Compania Indiilor de Est. Americanii se săturaseră; nu mai voiau alte impozite de neacceptat. În semn de protest, bărbați deghizați au aruncat toate lăzile cu ceai aflate la bordul navelor Companiei Indiilor de Est în apele portului Boston. Evenimentul a rămas cunoscut în istorie ca „Partida de ceai de la Boston“.

Partida de ceai de la Boston a jucat rolul unei pene de lemn care, înfiptă, a rupt în două pentru totdeauna părțile beligerante și a declanșat un șir de evenimente care vor duce, în cele din urmă, la declararea războiului. Britanicii și americanii se luptau deja de ceva vreme când liderul revoluționar Thomas Paine a făcut să circule un pamflet care îndemna cele

13 colonii din America să-și câștige independența față de Marea Britanie. Ideea s-a răspândit repede și, în câteva luni, coloniile au alcătuit un comitet comun care a redactat o Declarație de Independență. A fost semnată în 4 iulie 1776, ziua care a devenit cea mai importantă din istoria Americii: ziua când 13 colonii s-au smuls de sub stăpânirea britanică și au fondat Statele Unite ale Americii. Ca răspuns, regele George al III-lea a trimis armata, gata să folosească forța militară pentru a nu permite coloniilor americane să rupă relațiile cu Marea Britanie. Până la obținerea libertății, Statele Unite au fost nevoite să mai lupte încă șapte ani.

Confruntate cu această luptă, femeile au început să se organizeze politic pentru prima dată. Chiar înainte de Partida de ceai de la Boston, fondaseră „Liga Anti-Ceai“ ai cărei membri se angajau să renunțe să mai bea ceai străin. În schimb, și-au preparat propriul „ceai al libertății“, pe care îl făceau din plante indigene.

Unele femei nu s-au mulțumit să susțină lupta pentru independență doar prin renunțarea la ceaiul englezesc; doamnele din clasele superioare au purtat și un război al cuvintelor. În fruntea acestei mișcări s-a aflat Abigail Adams, care a devenit ulterior soția celui de-al doilea președinte al Statelor Unite. Temerea ei în timpul războiului pentru independență era ca bărbații care scriau o nouă constituție a Statelor Unite să nu uite să ia în seamă drepturile femeilor. Și-a îndemnat soțul să țină minte că: „Dacă nu se acordă doamnelor o atenție specială, suntem hotărâte să incităm la revoltă și nu ne va împiedica nici una dintre legile în care nu avem un cuvânt de spus și nici reprezentant“. Temerea lui Abigail Adams se va dovedi întemeiată. Thomas Jefferson, care era însărcinat cu redactarea, a scris în Declarația de Independență: „Toți oamenii sunt creați egali“. Toți aveau dreptul la viață, la libertate și fericire, continua el. Dar în acest context „toți oamenii“ însemna „toți bărbații albi“. Drepturile nu se aplicau femeilor, nici sclavilor sau amerindienilor – și, cu cât trecea timpul, cu atât mai clar devenea faptul că era nevoie de mult mai mult decât de o revoltă pentru a schimba lucrurile.

În cele din urmă, coloniile au câștigat, în parte pentru că au intervenit francezii care au trimis dincolo de Atlantic o armată pentru a le sprijini.

Până la urmă, Franța avea de câștigat din tot ce făcea Anglia să piardă din putere. Tratatul de pace a fost semnat la șapte ani după Ziua Independenței și Anglia n-a avut de ales decât să recunoască Statele Unite ca fiind o țară independentă. În cele din urmă, americanii au reușit să voteze Constituția și, câțiva ani mai târziu, George Washington a devenit primul lor președinte.

Din America în Australia

ESTE DESCOPERIT ULTIMUL CONTINENT

Pământul nimănui

Pentru englezi, pierderea coloniilor americane a fost o uriașă lovitură; pierduseră brusc controlul asupra unui teritoriu imens. Din fericire, s-a întâmplat exact când Marina Regală devenise o flotă superioară oricărei alte flo- te din lume. Curând au reușit să compenseze înfrângerea suferită în America prin acapararea unui continent încă nerevendicat: Australia.

Cu toate că, într-adevăr, unul sau doi marinari olandezi puseseră deja piciorul pe pământ australian, britanicul James Cook a fost cel care a explorat prima oară țara mai temeinic. Marea Britanie a declarat-o ca fiind terra nullius – pământul nimănui – afirmând că nu avea nici un stăpân. Evident, o nedreptate flagrantă pentru aborigenii Australiei. Dar britanicii nu-și făceau probleme; la urma urmei, făcuseră același lucru cu amerindienii. Marea Britanie a folosit noul ei pământ în primul rând pe post de colonie populată de nave pline cu deținuți. Și cum prim-ministrul de la acea vreme era lordul Sydney, prima colonie de delincvenți pe care au fondat-o s-a numit Sydney.

Din Australia în Franța

OLYMPE DE GOUGES DECLARĂ DREPTURILE FEMEII ȘI ALE CETĂȚENEI

Libertate, egalitate, fraternitate

Inspirați de ideile Iluminismului, americanii au format un stat nou, independent. Au ales ca lider un bărbat și nu l-au numit rege, ci președinte. Cu toate că femeile nu aveau voie să voteze (ceea ce înseamnă că nu existau femei la conducere), mulți au considerat acest lucru ca pe un progres. Acolo, în Lumea Nouă, a fost creată prima democrație modernă.

Cât de diferite păreau lucrurile în Franța, cu monarhia ei veche, cu viața extravagantă de la curte și structura socială care acorda atât de multe drepturi nobilimii și atât de puține țăranilor! Cât de departe erau de un nou început! Curtenii de la Versailles păreau că nu au habar că în America avusese loc o revoluție. Lui Ludovic – acum domnea Ludovic al XVI-lea – nu-i trecea prin cap că lumea se schimba și că acest lucru putea avea consecințe și pentru el, regele Franței.

Recentele războaie costaseră Franța o sumă uriașă de bani și vistieria era goală. Ludovic al XVI-lea a fost obligat să convoace o adunare generală, numită „Stările Generale“, care reunea reprezentanții celor trei stări ale regatului: clerul, nobilimea, burghezia și țăranii. Avea nevoie de aprobarea lor pentru a majora impozitele. Pe reprezentanți nu i-a deranjat – pentru ei era în sfârșit o ocazie să-i facă regelui propriile propuneri. Aveau mai multe de spus; era vremea ca regele să împartă cu ei puterea absolută.

Ludovic al XVI-lea a refuzat, dar, dată fiind starea finanțelor, nu-și putea permite. Reprezentanții și-au menținut pretențiile. S-au întâlnit într-o sală

de bal din Paris și au constituit o Adunare Națională rivală, jurând că nu va fi revocată până când Franța nu avea o Constituție. Pentru moment, aboliseră toate privilegiile de care se bucurau nobilimea și clerul. În Adunarea Națională, parlamentarii erau egali.

Regele se confrunta de multă vreme cu critici din partea poporului. Dulapurile goale vorbeau despre o majorare a prețului pâinii într-un moment în care sărăcia era în creștere și mulți mureau de foame. Povestea spune că atunci când Maria Antoaneta, soția regelui Ludovic al XVI-lea, a auzit că oamenii se plâng de lipsa pâinii, a exclamat: „Dacă poporul nu are pâine, atunci să mănânce cozonac!“ Probabil că n-a spus niciodată așa ceva, dar istoria dovedește că mulți credeau că regele și soția sa nu erau prea impresionați de situația grea a poporului francez. Oamenii erau revoltați pentru că nimeni nu făcea nimic împotriva creșterii prețului pâinii; foamea și disperarea oamenilor au dus la revolte în brutării. Un

lucru atrăgea după sine altul și, dintr-odată, cetățenii s-au înarmat și au luat cu asalt Bastilia, cunoscuta închisoare din Paris. Numeroși reprezentanți ai statului au fost atacați de mulțime, iar guvernatorul închisorii a fost asasinat în mod brutal.

Când oamenii mor de foame, distrug baricadele. Dar și asta face parte din idealurile Iluminismului? Nimeni nu știe dacă asaltul asupra Bastiliei ar fi avut loc dacă prețul pâinii n-ar fi crescut atât de mult. Membrii Adunării Naționale au susținut revolta populară, strigând: Libertate, egalitate, fraternitate! – lozincă devenită deviza revoluției. În acel moment, poporul francez nu era doar revoltat de sărăcie și de luxul dezmățat de la Versailles: revolta se transformase într-o luptă pentru drepturile omului și drepturile civile.

Revoluția prinde aripi

Cucerirea Bastiliei a dat startul Revoluției franceze și a aruncat totul în haos. Deocamdată, Ludovic și curtea lui se aflau la vreo 15 kilometri distanță, la Versailles, regele continuând să refuze să facă orice concesie Adunării Naționale.

Adunarea Națională se afla la Paris, unde lucra intens la o Constituție, regele fiind convins că totul avea să se termine curând. Pe străzi, cetățenii deveneau din ce în ce mai înflăcărați și vorbeau despre principiile libertății, egalității și fraternității. Organizau întâlniri, distribuiau broșuri, publicau reviste și pamflete dure împotriva autorităților și a Bisericii.

Existau și femei care începeau să-și facă propriile ziare și cluburi. Era și timpul – până la urmă ele aveau cele mai puține drepturi față de bărbații de cel mai modest rang social. În sfârșit, femeile se organizau, participau la întâlniri și luau cuvântul în timpul dezbaterilor. Unele au luat armele și s-au instalat în prim-planul acțiunii.

Revoluționarii voiau o schimbare totală – voiau să facă totul altfel. Au secularizat bisericile și marea catedrala pariziană Notre-Dame a devenit un Templu al Rațiunii, o biserică pentru „religia lor înlocuitoare“, de scurtă durată, care celebra idealurile Revoluției franceze. S-a produs o ruptură atât de radicală cu tradiția și vechiul mod de a conduce țara – Vechiul Regim (Ancien Régime) – încât până și lunile au căpătat nume noi.

Căderea Bastiliei a fost urmată de o lungă pauză în lupta pentru putere dintre Ludovic al XVI-lea și Adunarea Națională. Dar în acel moment, oamenii nu mai puteau aștepta. O mulțime uriașă a pornit spre Versailles, condusă de negustoresele din piață, cunoscute sub numele de „vânzătoarele de pește“, care se confruntaseră cu unele dintre cele mai mari dificultăți în timpul foametei. Ajunși în fața palatului, protestatarii s-au instalat făcând mare scandal toată noaptea. A doua zi, l-au obligat pe rege să vină la Paris și, în sfârșit, să răspundă cererilor poporului său.

Cu toate că femeile au fost sărbătorite ca niște eroine și multe dintre ele erau gata să se alăture luptei și să moară pentru revoluție, grija lor era ca femeile să nu fie ignorate. Și, încă o dată, faptul că în realitate sloganul

„Libertate, Egalitate, Fraternitate“ avea în vedere doar jumătate din populație – frații – și le excludea pe surorile din Franța părea să nu deranjeze pe nimeni.

Femei și sclavi

Mă rog, aproape pe nimeni. O scriitoare pe nume Olympe de Gouges, cunoscută înainte ca dramaturg, publică Declarația drepturilor femeii și ale cetățenei, exprimând pentru prima oară în istorie conceptul de drepturi ale omului pentru toată lumea. În acest manifest, pleda pentru egalitate făcând referire la pedeapsa cu moartea: „Dacă femeile au dreptul să urce pe eșafod, trebuie să aibă și dreptul să se urce la tribuna oratorului“. Constituția care tocmai fusese adoptată de noua Adunare Națională nu însemna nimic dacă mamele, fiicele și surorile națiunii nu erau și ele reprezentate. Atât timp cât bărbații excludeau pur și simplu femeile, susținea Gouges, noul Guvern era cât se poate de probabil să ajungă la despotism, la fel ca ultimul. În Anglia, scriitoarea Mary Wollstonecraft a observat și ea că atunci când oamenii vorbeau despre drepturile civile și drepturile omului, acestea erau exclusiv drepturile bărbatului. A răspuns cu o carte intitulată O justificare a drepturilor femeii.

Olympe de Gouges îi înfruntă pe bărbați cu acuzații dure. Frustrarea ei nu era deloc surprinzătoare ținând cont de lipsa de libertate din familia ei aristocratică: tatăl nu le permitea nici ei, nici mamei sale să iasă din casă. Prin lege, avea dreptul să le controleze în acest fel – la urma urmei, era bărbat.

Pe de altă parte, Wollstonecraft a criticat femeile și le-a acuzat că, în loc să se revolte, acceptau tacit lipsa dreptului la exprimare. „Dezvoltă-ți mintea de femeie îmbogățind-o și acela va fi sfârșitul supunerii oarbe“, scria ea. Cartea i-a adus celebritatea pe loc; a fost tradusă în mai multe limbi și

tipărită în străinătate. În ciuda acestui fapt, în Anglia a fost ridiculizată și o cunoscută scriitoare a numit-o chiar „hienă cu jupon“.

Dar, cum s-a întâmplat deseori în istorie, au fost și bărbați care au vorbit în numele femeilor. Marchizul de Condorcet scria:

Ar trebui să fie greu de dovedit că femeile sunt incapabile să-și exercite drepturile ca cetățeni. De ce niște ființe umane, pentru că pot rămâne însărcinate și se simt rău din când în când, să nu se bucure de niște drepturi care n-ar fi niciodată refuzate celor care suferă de gută în fiecare iarnă și sunt predispuși să facă gripă?

Marchizul a susținut dreptul la vot al femeilor și a cerut abolirea sclaviei, așa cum a făcut Olympe de Gouges, care a scris o piesă despre nedreptatea sclaviei. Condorcet și Gouges au fost primii care s-au gândit la ce înseamnă o declarație universală a drepturilor omului: trebuia să se aplice tuturor, femeilor precum și sclavilor. Totuși, în momentul Revoluției franceze, încă erau extrem de puțini oameni care gândeau astfel. Piesa lui Gouges a provocat un scandal atât de mare, încât a fost interzisă doar după câteva reprezentații.

Decapitați

În zilele tulburi și haotice ale Revoluției franceze, nu era timp pentru discuții detaliate despre drepturile femeilor. O criză îi urma alteia, mereu pe punctul de a se transforma într-un război generalizat. Miza era mult prea mare. Dacă regele nu mai avea puterea și nici Adunarea Națională, cine avea sarcina să dea asigurări că totul era în ordine?

Până acum, cele două partide din Adunarea Națională – girondinii moderați care voiau să-l păstreze pe rege și iacobinii radicali care voiau abolirea monarhiei – se confruntaseră doar în cuvinte. Dar Ludovic al XVI-lea nu putea avea convingerea că moderații aveau să câștige și, în orice caz, nu era foarte dornic să împartă puterea cu un Parlament. În schimb, a cerut în secret ajutorul suveranilor Prusiei și Austriei; până la urmă, împărăteasa Maria Tereza era mama soției sale, Maria Antoaneta.

Prin urmare, în timp ce Adunarea Națională discuta, Franța a fost atacată de o alianță a trupelor prusace și austriece. Cu toate că nu erau chiar prieteni cu regele francez, monarhii Europei se temeau foarte tare că revoluția din Franța putea declanșa tulburări în propriile țări. În speranța că-i intimidează, comandantul trupelor prusace a lansat un avertisment drastic – cunoscut sub denumirea de Manifestul lui Brunswick – către cetățenii Parisului: dacă i se va întâmpla ceva regelui Ludovic, sau dacă vreunul dintre membrii familiei regale va fi expus celui mai mic pericol, Parisul va fi ras de pe fața pământului.

Amenințarea puterilor străine a declanșat o schimbare neașteptată în mersul revoluției. Revoluționarii se temeau de un război în care riscau să piardă tot ceea ce obținuseră până în acel moment. Au intrat în panică și, când Ludovic i-a trădat pe față, forțele radicale au câștigat teren. Din nou, mulțimi furioase au luat cu asalt închisorile. Protestatarii furioși au atacat și au ucis mulți deținuți considerați regaliști, care ar fi luptat împotriva revoluției dacă ar fi fost eliberați, dar mulți au fost condamnați fără să aibă vreun rol politic. Mii de oameni au fost masacrați.

După incidentul care a intrat în istorie ca Masacrul din Septembrie, revoluționarii l-au detronat pe rege și au declarat Franța republică. Cum Ludovic se aliase cu dușmanii Franței, a fost acuzat de înaltă trădare. Dar când încă era rege, chiar în timp ce era în închisoare, reprezentanți ai Adunării Naționale au încercat să-l convingă să aprobe Constituția. Dar domnul și doamna Véto, așa cum începuseră oamenii să-i poreclească pe Ludovic și Maria Antoaneta, au refuzat (cu toate că „Doamna Véto“ nu avea dreptul să semneze o Constituție, întrucât era „doar“ soția regelui). Regele francez a făcut ca lumea să înțeleagă care erau consecințele unui

refuz încăpățânat de a face compromisuri. Ludovic și soția lui au fost trimiși la ghilotină și decapitați.

Charlotte Corday

După executarea cuplului regal, toate bunele intenții ale Iluminismului și ale revoluției păreau să fie anulate. Conducătorii iacobinilor, Maximilien de Robespierre și Georges Danton, au dezlănțuit o perioadă de îngrozitoare violență cunoscută sub numele de Teroarea.******** Au executat pe oricine dovedea până și cea mai neînsemnată îndoială cu privire la revoluție și liderii acesteia.

Mulți erau îngroziți. Charlotte Corday, care se mutase la Paris ca tânără cuprinsă de entuziasm pentru revoluție, a înțeles că iacobinii își pierduseră orice simț al măsurii: Robespierre și Danton executau mii de oameni cu convingerea că asta era singura cale pentru ca revoluția să fie dusă la bun sfârșit. Pentru Corday însă, nu erau singurii vinovați; îl acuza și pe ziaristul Jean Paul Marat pentru incitare la violență prin scrierile lui incendiare. Era convinsă că putea salva Franța și elibera țara de sub Teroare dacă îl ucidea pe ticălos. Așa că a luat legătura cu el și a cerut să-l viziteze, susținând că are informații importante. Odată ce a intrat în apartamentul lui, Corday a intrat după Marat în baie și i-a vorbit un moment în timp ce el era întins în cadă (era locul unde își desfășura cea mai mare parte a activității, întrucât trebuia să facă des băi medicinale pentru tratarea unei boli de piele). Brusc a scos un cuțit și l-a înjunghiat pe neașteptate pe revoluționar. A fost arestată și băgată la închisoare. La doar patru zile de la crimă a fost și ea ghilotinată.

Speranța lui Corday de a salva idealurile revoluției nu s-a împlinit. Dimpotrivă, fapta ei a afectat cu adevărat perspectivele femeilor. Cluburile și asociațiile lor au fost interzise și, cu toate că eforturile și lupta duse

înainte fuseseră lăudate, acum exista solicitarea ca femeile să nu se mai implice și să stea acasă.

Olympe de Gouges i-a acuzat și ea pe Marat, Robespierre și Danton pentru Masacrul din Septembrie. Așa cum mulți au făcut-o la vremea respectivă, și ea a crezut că decapitarea regelui fusese o greșeală. S-a oferit chiar să-l reprezinte în instanță. A pus peste tot afișe și a publicat broșuri împotriva Guvernului iacobin, fără să se teamă să-l atace pe Robespierre în persoană. Probabil că știa că-și pregătea propriul drum spre ghilotină. Cu puțin timp înainte de a fi decapitată, a scris Tribunalului Revoluționar:

Oare articolul 7 din Constituție nu binecuvântează libertatea de exprimare și a presei ca fiind cea mai prețioasă avere a omului? Aceste drepturi, această moștenire, această Constituție de acum nu sunt decât cuvinte goale cu semnificații iluzorii? Vai! Aceasta este trista mea experiență; republicani, fiți atenți la cuvintele mele, până la capăt!

Dar revoluționarii avuseseră de-a face cu destule femei care cochetaseră cu politica. „Nu uitați de acei bărbați-femei lipsiți de rușine“, amenințau ei. „Olympe de Gouges, care a fondat societăți pentru femei, și-a neglijat gospodăria, a vrut să facă politică și a comis crime oribile. Astfel de ființe imorale au fost anihilate sub toporul care răzbună legea. Ai vrea să faci precum ea?“ La cinci zile după Olympe de Gouges, o altă femeie a urcat pe eșafodul călăului: doamna Roland, gazda renumită a unui salon, cunoscută peste tot în Paris. Ani de zile iacobini și girondini se întâlniseră în casa ei, dar acum căzuse și ea în dizgrație. În timp ce se îndrepta spre ghilotină, se spune că ar fi exclamat:

„O, Libertate, câte crime se comit în numele tău!“

În toată Europa

REVOLUȚIE ȘI RESTAURAȚIE

Franța are un împărat

Când Robespierre, liderul iacobinilor, își executase propriul tovarăș, pe Danton, mersese prea departe. Câteva luni mai târziu era el însuși pe eșafod. Moartea lui a fost urmată de haos și confuzie, iar Napoleon Bonaparte a exploatat imediat situația instalându-se în fruntea unui nou guvern. Bărbatul scund din Corsica era îndrăzneț, norocos și avea ambiții mari.

Mintea iute și talentul l-au ajutat să urce în rang în armată, de la simplu soldat până când, în cele din urmă, a preluat frâiele puterii. Franța era încă republică și Napoleon, urmând exemplul vechilor romani, s-a declarat consul pentru zece ani. „Cetățeni!“, anunța el, „Revoluția a revenit la principiile de la care a plecat; a ajuns la sfârșit.“ A reorganizat statul și i-a dat o lege, Codul Civil sau Codul Napoleonian, care garanta drepturile cetățenilor.

Primele sale acțiuni au fost dovada abilității lui strategice și vicleniei. Privind cu invidie spre bogățiile pe care Anglia, Olanda și Portugalia le adunaseră din comerțul lor de peste mări, Napoleon a decis că Franța avea nevoie de colonii, declarând: „Marea glorie nu poate fi câștigată decât în Orient; pentru asta, Europa este prea mică“. A pregătit o expediție militară navală, care a pornit pe mare spre Africa de Nord și a ocupat Egiptul. S-a prezentat ca fiu al Revoluției franceze, care voia să ducă strălucirea Iluminismului în Răsărit.

Din nefericire, Napoleon și trupele lui n-au reușit să înțeleagă cât de străine erau formele europene de guvernare și de administrare pentru egipteni. S-au străduit să-i convingă pe egipteni să accepte ideile minunate ale Ilumi-

nismului (astfel de idei sunt mai puțin convingătoare când sunt introduse prin constrângere). Incursiunea în Africa de Nord s-a încheiat cu înăbușirea brutală a unei revolte egiptene și distrugerea multor moschei. Franța și-a apărat prima colonie cu metodele cunoscute ale forței brute.

Întors în Franța, Napoleon a fost ajutat de noroc. Iacobinii transformaseră revoluția într-o baie de sânge, iar poporul francez era încă traumatizat de toată acea violență. Mulți visau din nou la un rege, dar la unul care să accepte o Constituție și să garanteze drepturile civile. Intuind această dorință de o mână forte care să conducă țara, Napoleon s-a încoronat nu ca rege, ci ca „împărat al tuturor francezilor“, fără să întâmpine nici o opoziție. Era o premieră: până atunci Franța nu avusese niciodată împărat.

Franța are din nou rege

Napoleon avea planuri mari și, treptat, a devenit limpede cât de mari. Inspirându-se de la cei mai puternici generali ai Europei, Napoleon voia un titlu care să-l pună pe picior de egalitate cu Alexandru cel Mare și Cezar. Urmând exemplul lor, și-a propus să cucerească Europa. Și-a condus armata de temut spre est și a câștigat bătălie după bătălie. Principatele germane, Prusia, Austria – nimeni nu-i putea sta în cale. Împăratul francezilor și armata lui puternică păreau invincibili.

Napoleon a reconstruit Europa din temelii. A desființat Sfântul Imperiu Roman vechi de 1 000 de ani, precum și multe instituții bisericești și mănăstiri. A reorganizat regate întregi și principate și a impus Codul Napoleonian ca lege de bază peste tot pe unde se ducea. Europa a devenit franceză și, atât timp cât cuceritorul lor a sosit ca purtător al drepturilor civile, a fost primit de mulți cu mare entuziasm. Era văzut ca întregitor al efortului Iluminismului și eliberatorul lor din vechile relații de putere.

Cum s-a întâmplat cu polonezii, de exemplu. După ce teritoriul le-a fost împărțit în trei între Prusia, Austria și Rusia, polonezii și-au pus în Napoleon speranța că-i eliberează și că le dă țara înapoi. „Polonia nu este încă pierdută“, cântau ei și soldații polonezi au luptat alături de francezi. Au crezut în bunele intenții ale împăratului pentru că toată Europa știa că avea o amantă poloneză, contesa Maria Walewska. Și, din moment ce iubirea a fost întotdeauna o problemă politică în viața celor puternici, contesa Walewska a fost îndemnată de nobilimea poloneză să apere cauza națiunii ei.

Napoleon și-a îndreptat privirea spre întreaga Europă și a obținut ceea ce și-a dorit – dar a mers prea departe când a trecut granița Rusiei. Aici a întâlnit un adversar chiar mai puternic decât împăratul francezilor: iarna geroasă a Rusiei. În marșul lor prin vastele întinderi ale Rusiei, soldații lui Napoleon s-au confruntat cu o soartă tragică, murind cu miile înghețați și înfometați. Napoleon a fost nevoit să se retragă și, pentru că jumătate din Europa formase deja alianțe împotriva lui, a trăit în cele din urmă prima sa înfrângere zdrobitoare în Bătălia de la Leipzig.

Doamna Germaine de Staël, o mare intelectuală a Franței, probabil că a scos un oftat de ușurare când a auzit de înfrângerea împăratului ei. Participase la asaltul Bastiliei, primise în salonul ei influent toți oamenii de acțiune și agitatorii, era rafinata autoare a multor texte, și îi intimidase chiar pe Schiller și Goethe, în Germania, cu monologurile ei extrem de erudite. Dar a fost dezamăgită de Napoleon. Doamna de Staël a văzut în el un tiran de modă veche, lacom de putere, pentru care promovarea drepturilor civile era doar o fațadă. A scris câteva cărți care spuneau la fel de mult și a devenit un centru de interes pentru cei care gândeau la fel, ceea ce l-a deranjat pe Napoleon atât mult, încât a exilat-o din Paris – nu se putea apropia la mai puțin de 40 de kilometri de el. În timp ce se afla în exil, a scris cea mai importantă lucrare a ei, De l’Allemagne (Despre Germania). În cartea Despre Germania, a descris țara vecină ca fiind „țara poeților și a gânditorilor“ – doamna de Staël simțea că puteai respira mai liber în Germania decât în Franța imperială. Napoleon s-a opus acestei critici „antifranceze“ și a cenzurat cartea; toate exemplarele în limba franceză au fost confiscate și distruse, iar doamna de Staël a fost persecutată de poliție.

A reușit totuși să scape și a plecat pe neașteptate cu copiii, călătorind către Londra prin Viena, Kiev, Moscova, Sankt Petersburg și Stockholm. Cartea Despre Germania a fost publicată în Anglia în 1813, același an în care soarta lui Napoleon s-a schimbat și a fost învins la Leipzig de armatele europene aliate.

Napoleon a fost exilat pe insula Elba din Mediterana, ca prizonier, dar a scăpat după un an, când și-a luat tronul înapoi și a domnit încă 100 de zile. Forțele aliate s-au unit din nou împotriva lui și, în cele din urmă, l-au bătut la Waterloo; de data aceasta a fost alungat pe insula Sfânta Elena, în sudul Oceanului Atlantic. Francezii aveau un nou rege, un alt Ludovic, iar regatul francez a fost din nou bine primit în sânul familiei regale europene.

Congresul de la Viena

În timp ce Napoleon își revenea din prima înfrângere, ministrul de externe austriac, prințul Metternich-Winneburg, a invitat vechile puteri europene la un congres la Viena. Starea de spirit era încordată, așa că părțile au căutat să redefinească statele europene și granițele lor. Austria voia să fie mai puternică decât Prusia; Rusia dorea cea mai mare parte a Poloniei; Prusia voia Saxonia; Franța nu voia ca Germania să ajungă prea mare; iar Anglia nu voia ca Rusia să devină prea puternică. Marea Britanie și Rusia priveau atent amândouă Imperiul Otoman în suferință.

Pentru a însenina atmosfera, delegații Congresului de la Viena au fost în permanență distrați cu dansuri, spectacole de teatru, vânători, plimbări cu sania, focuri de artificii și curse. Nivelul cheltuielilor pentru divertisment era uluitor. Se dădeau baluri pentru 10 000 de invitați la care erau arse 7000 de lumânări și concerte cu orchestre formate din 1 000 de muzicieni – la unul dintre ele au existat chiar 100 de piane. Mai mulți observatori au raportat acasă că se dansa mult la Congresul de la Viena, dar nu se muncea prea mult. Este posibil să fi fost o neînțelegere. La urma urmei, cele mai

complicate negocieri adesea erau mediate de soțiile negociatorilor: balurile erau un loc pentru discuții particulare interminabile, abordări prudente și încercări de a forma alianțe. Nici o femeie nu era prezentă la discuțiile oficiale, dar jucau un rol esențial la baluri și la teatru, precum și în saloane și budoare.

Conducătorii Europei s-au pus de acord asupra unui fapt: trebuiau să aducă Europa la situația de dinainte de Revoluția franceză și să restaureze vechile monarhii în care regele sau prințul guverna din voia lui Dumnezeu. Congresul de la Viena a marcat începutul epocii restaurației; restabilirea unui statu-quo prerevoluționar.

Restaurația anulează Revoluția

Iluminismul a avut un impact emoțional asupra oamenilor din Europa. Au dorit libertate, egalitate și fraternitate (vocile care cereau fraternitate erau încă în minoritate), dar acum trăiau aceeași dezamăgire ca Germaine de Staël. Restaurația, inițiată de prințul austriac Metternich, le limita drepturile, cenzura textele și îi încrimina pe toți cei care își exprimau părerea în public. Riscai închisoarea dacă erai găsit cu un poem ostil în buzunar.

Germani, italieni, cehi, polonezi și maghiari s-au unit în jurul unui nou obiectiv comun. În Europa, unde odinioară erau cantonați în fiecare sat soldații francezi ai lui Napoleon, mulți erau acum conștienți că ei de fapt nu erau francezi; erau italieni, germani, cehi, polonezi sau unguri. Devenind mai conștienți de identitatea națională, erau tot mai fascinați de propria limbă și interesați să adune și să scrie basme și cântece populare, să deseneze hărți care să definească peisajul patriei lor.

Noua idee aflată pe buzele tuturor era cea de „națiune“ și „naționalitate“. Dintr-odată, toată lumea voia să trăiască în propriul stat național. Locuitorii

principatelor din Napoli, Sicilia, Roma, Torino și Veneția și-au recunoscut identitatea italiană comună și au dorit să întemeieze o Italie unită. La fel, în Württemberg, Saxonia, Bavaria și Hesse, vorbitorii de limbă germană visau să aibă propria Adunare Națională germană. Irlandezii doreau să fie independenți de Marea Britanie, în timp ce polonezii cântau imnul „Polonia încă nu e pierdută“ și continuau lupta împotriva stăpânitorilor ruși, prusaci și austrieci. Maghiari, cehi, slovaci, germani, italieni, sloveni și croați nu mai doreau să facă parte din Austria. Dar după Congresul de la Viena, exact asta a fost soarta lor: Austria a fost definită ca stat multinațional, condus de familia Habsburg.

Cu toate astea, până și în ziua de azi există dispute legate despre sensul exact al ideii de „națiune“. În general, o națiune unește oameni care împărtășesc aceeași limbă și religie și ai căror strămoși au fost de mult timp asociați cu pământul pe care locuiesc. Prin urmare, națiunea îi cuprinde pe toți cei care „au fost întotdeauna în acele locuri“. Și exact din acest motiv conceptul este atât de complicat și de imperfect, căci de-a lungul istoriei oamenii au fost mereu în mișcare. Dintr-un motiv sau altul, s-au mutat și s-au stabilit în altă parte, inițial ca străini, până când, la un moment dat, a devenit cu neputință să spui cine este străin și cine este indigen. Sunt descendenți ai spaniolilor care au emigrat în America Centrală și de Sud în urmă cu 500 de ani, sau sunt încă spanioli, ori sunt chilieni, argentinieni și cubanezi? Dar ce se poate spune despre hughenoții francezi care au emigrat în Elveția, Olanda, Anglia și Germania în secolul al XVII-lea?

În pofida acestui aspect care ridică probleme, ideea de națiune a devenit unul dintre cele mai de succes concepte din istorie. Astăzi, întreaga lume este împărțită în state naționale. În nenumărate confruntări și războaie devastatoare, imperii care au rezistat mult timp, precum monarhia austriacă a habsburgilor și Imperiul Otoman, s-au dezintegrat, noi state-națiune formându-se în regiunile care s-au separat. Totul a început în Europa în secolul al XIX-lea.

Două concepte au ajuns să definească Europa secolului al XIX-lea: valorile Iluminismului – apelul la libertate și la drepturile omului – și ideea de

națiune. Cum ideea că oamenii ar putea trăi fericiți numai într-un stat național s-a înrădăcinat, această definiție părea să contrazică conceptul drepturilor universale ale omului. De îndată ce oamenii au spus „Franța este a francezilor“ sau „Italia este a italienilor“, au început să dea de înțeles că dintr-un motiv sau altul vor exista străini care nu erau considerați francezi sau italieni și, prin urmare, aveau mai puține drepturi civile. În statul național, dintr-odată, nimeni nu mai era egal.

Când o idee începe să se răspândească, uneori este greu de oprit. Noul val de revoluționari nu mai făcea campanie doar pentru drepturile omului, ci și pentru visul lor de a se uni în cadrul unui stat național. La 30 de ani după Congresul de la Viena, mulțimile protestau în orașe peste tot în Europa, de la Paris până la Varșovia; construiau baricade și dădeau lupte de stradă cu forțele militare și de poliție. Câteva săptămâni mai târziu, revoluționarii germani au ținut prima Adunare Națională în Frankfurt. Cum nu exista o clădire a Parlamentului, s-au întâlnit în Biserica Sfântul Pavel.

La început, revoluția populară a avut un oarecare succes. În Austria, prințul Metternich a fost obligat să demisioneze, în timp ce Friedrich Wilhelm al IV-lea al Prusiei asista neputincios la evenimentele care aveau loc la Frankfurt. Un an mai târziu, membrii Parlamentului din Biserica Sfântul Pavel i-au oferit coroana regelui prusac, propunându-i ca Germania să devină monarhie constituțională, la fel ca Anglia – un stat cu un rege și o Constituție. Dar Friedrich Wilhelm a refuzat. Cum putea accepta o coroană oferită de supușii săi? Puterea venea de la Dumnezeu!

Friedrich Wilhelm și ceilalți monarhi europeni și-au strâns armatele ca să înăbușe revoluția prin forță. Un an mai târziu, armata revoluționară a fost învinsă. A doua revoluție a Europei eșuase. Nu avea să mai existe nici un stat german, așa cum a fost definit de Adunarea Națională la Biserica Sfântul Pavel. Pentru moment, cel puțin. În schimb, 30 de ani mai târziu, guvernul prusac va institui Deutsches Kaiserreich, Imperiul German. Numeroase naționalități și grupuri etnice care trăiau în Imperiul Austriac au fost nevoite să aștepte mult timp înainte să-și poată constitui propriile state-națiuni.

Din Franța în Anglia

TRIUMFUL MAȘINII

Spinning Jenny

Texere este un verb din limba latină, care înseamnă „a țese“. Un text este un material țesut din fire narative. La fel ca atunci când coasem, croșetăm sau tricotăm, când compunem un text sau spunem o poveste, alegem evenimentele care vor fi firele noastre și alegem modul în care creăm din ele modele și figuri. Așadar, fiecare istorie, inclusiv istoria lumii, este un text țesut pornind de la un număr infinit de fire.

Țesăturile și textele sunt printre cele mai vechi produse ale lumii. Mii de ani, fibrele au fost toarse în fire și țesute în pânză, iar obiceiul nostru de a spune povești este la fel de vechi. Una dintre aceste povești este ampla narațiune istorică în care femeile sunt marginalizate și prezentate ca fiind inferioare și incapabile; este o pânză care s-a țesut și care continuă să se țească în mintea bărbaților din timpuri imemoriale. Secole întregi femeile au luat de bună ideea, așa cum un negustor de țesături cumpără un balot de stofă. I-au crezut pe bărbații care insistau că locul femeilor era acasă și rolul lor în viață era să se așeze la roată și să toarcă firul.

Acum lucrurile începeau să se schimbe. În timp ce oamenii din America și Europa luptau pentru liberate și drepturi civile, cea mai mare revoluție era pe punctul de a începe: Revoluția industrială. A început odată cu inventarea mașinilor și n-a avut nevoie de mult timp ca să schimbe lumea.

Una dintre primele invenții ale Revoluției industriale a fost Spinning Jenny, o mașină care putea toarce de la patru până la opt fire, pe patru până la opt bobine în același timp – munca a opt femei. În aceeași epocă, inginerii au inventat motorul cu aburi, care înlocuia puterea mușchilor omului cu energia produsă mecanic. Și cum aceste mașini erau de 100 de ori mai

puternice decât oamenii, în curând au apărut noi mașini de tors alimentate cu abur, care puteau învârti 100 de bobine spre deosebire de cele mânuite manual care nu reușeau să facă decât opt. O singură mașină de tors putea înlocui acum 100 de fe- mei care torceau cu fusele tradiționale.

Revoluția industrială a început în Anglia, în saloane- le unde se adunau femeile, și în minele de cărbune. Până atunci, cărbunele pentru încălzit era scos afară din tune- lurile joase de către bărbați și copii; era o muncă grea și mulți se îmbolnăveau sau mureau de tineri. Acum era folosit ca să producă aburi și aburii, la rândul lor, vor fi folosiți pentru a scoate mai mult cărbune din mine.

Motorul cu aburi a făcut dintr-odată posibilă produce- rea unei forțe și a unei puteri fizice inimaginabile. Noile mașini agricole ușurau munca agricultorilor pe câmp. Vapoarele cu aburi traversau oceanul cu o viteză fără pre- cedent și, curând, primele căi ferate uneau micile orașe de provincie cu Londra.

Motoarele aveau nevoie de spațiu și de oameni care să le facă să funcționeze, așa că au început să apară fabricile și, odată cu ele, și cartierele de locuințe pentru muncitori. Inginerii au găsit noi întrebuințări pentru pământul de sub străzi. În orașele mari ca Paris sau Londra, a fost introdusă canalizarea care să elimine dejecțiile umane și deșeurile. Străzi întregi de case au fost demolate la Londra, Paris și Viena pentru a le da arhitecților și urbaniștilor spațiul necesar pentru a reproiecta aproape complet vechile centre ale orașului. Voiau să facă loc pentru fabrici și canalizări, pentru trenuri și tramvaie subterane și pentru casele mari din orașe ale clasei mijlocii în dezvoltare, case construite cu băi interioare și toalete. Hrana, igiena și îngrijirile medicale, totul s-a îmbunătățit și au dus repede le creșterea populației. Pentru prima dată oamenii s-au gândit la controlul ratei natalității – o problemă care afecta mai presus de orice femeile. Era drept sau necesar ca femeile să rămână iar și iar însărcinate? Și cine avea puterea să decidă?

În Europa

DARWIN ȘI MARX EXPLICĂ LUMEA

Omul nou

Să ne întoarcem la începuturile istoriei. Când vânătorii și culegătorii din Epoca Pietrei s-au apucat să facă agricultură și au devenit sedentari, au considerat lumea naturii înconjurătoare ca fiind locuită de zei. Apoi, după aproximativ 2 000–3 000 de ani, s-a răspândit peste tot în lume ideea că există doar un singur Dumnezeu care a creat lumea și omul. Asta a fost epoca în care s-au născut marile religii ale lumii.

La vreo 2 000–3 000 de ani după aceasta, Europa a trăit începuturile erei moderne. Oamenii priveau din ce în ce mai rar spre cer când căutau răspunsuri la întrebări dificile și treptat s-a conturat ideea că poate Dumnezeu nici nu exista. Dumnezeu a început să fie înlocuit de știință: curiozitatea științifică și dovezile empirice puteau răspunde întrebărilor noastre. Nu a trecut mult timp până când un naturalist a dat lovitura mortală însuși conceptului de Dumnezeu creator.

Dovezile descoperite de oamenii de știință deveneau din ce în ce mai puțin compatibile cu ideea, așa cum era ea descrisă în Biblie, că Dumnezeu crease lumea în șapte zile și o încredințase omenirii. Ce să creadă oamenii despre fosilele pe care Mary Anning le dezgropase din calcar la Lyme Regis în Dorset, Anglia?

Mary era încă o fetiță când, în plimbările ei, a descoperit fosilele. Pentru că provenea dintr-un mediu sărac și nu avea acces la școli superioare, a învățat singură geologie, anatomie, paleontologie (studiul vieții pe Pământ cu ajutorul fosilelor) și desen tehnic. Cercetătorii din Londra au aflat de munca ei și i-au plătit lui Mary Anning o călătorie – se dovedise că dăduse peste resturi de animale preistorice, care mai târziu au fost cunoscute sub

numele de dinozauri. Oricum, descoperirea senzațională a fosilelor de către Mary Anning și contribuția ei la studierea dinozaurilor nu au fost recunoscute de Societatea Regală decât în 2010, la 200 de ani după ani moartea ei.

Fosilele găsite de Mary Anning și de alți cercetători au contribuit la acumularea cunoștințelor despre originea lumii și a diferitelor specii. Probabil că Charles Darwin auzise despre descoperirile lor.

Charles Darwin a călătorit pe mare în jurul lumii timp de cinci ani, oprindu-se să studieze animale și plante de pe diferite continente. Pornind de la dovezi, a formulat teoria evoluției, pe care a prezentat-o într-o carte numită Originea speciilor. Darwin remarcase că plantele s-ar putea răspândi mai rapid și animalele ar avea mai mulți pui dacă ar fi foarte bine adaptate mediului. Caracteristicile obținute în urma adaptării erau apoi transmise urmașilor, în timp ce alte ființe, lipsite de acest avantaj, erau mai puțin capabile să se transmită. Avea loc un proces de selecție naturală, în care formele de viață „mai slabe“ dispăreau, iar „cele mai puternice“ erau mai bine fixate pentru a se reproduce.

Teoria lui Darwin era revoluționară: susținea că oamenii, animalele și plantele nu erau create de Dumnezeu. În schimb, erau rezultatul evoluției, un proces constant de schimbare treptată, care a durat milioane de ani. Fiecare creatură de pe Pământ a evoluat încet până la actuala sa formă. Și, de parcă această idee nu ar fi fost suficient de revoluționară, Darwin a mai exprimat și o altă idee care, la acel moment, era total necunoscută: și oamenii trecuseră prin acest proces de evoluție de la creaturi mai simple la unele la mai avansate, din ce în ce mai complicate și mai capabile. Omenirea se trăgea din maimuțe.

Mesajul nu era ușor de digerat. Mulți au interpretat afirmația că omul nu era creația cea mai valoroasă a lui Dumnezeu, ci era, de fapt, o rudă îndepărtată a maimuței, ca pe un atac la demnitatea lor. Darwin reușise să-i insulte pe Dumnezeu și pe oameni în același timp. Dar contemporanii și-au revenit repede din șoc. Până la urmă, teoria evoluției nu sugera că omul

reprezenta cel mai înalt grad al dezvoltării? Umanitatea nu-și putea păstra în continuare coroana ca suprema creație?

La început, Revoluția industrială, care acum era cu adevărat în desfășurare, părea să sprijine această idee. Dezvoltările tehnologice au dat științelor naturii un impuls, pentru că instrumentarul mult mai exact însemna că oamenii de știință aveau să poată face experimente mult mai bine. Acesta a fost începutul chimiei așa cum o cunoaștem. Oamenii de știință puteau acum să descompună totul în unități tot mai mici; puteau cântări, măsura și analiza chiar și cele mai mici particule. Părea să nu existe nimic ce nu putea fi cercetat, indiferent dacă era un grăunte de nisip sau respirația umană. Primele experimente au fost făcute de Marie și Antoine Lavoisier, un cuplu căsătorit, amândoi chimiști. Au scris totul în amănunt și au pus bazele chimiei moderne – și, cum Marie era o desenatoare talentată, a păstrat schițe exacte care să le do- cumenteze munca.

Chimia a oferit oamenilor o perspectivă asupra lumii substanțelor invizibile cu ochiul liber: cele mai mici particule, atomi și elemente. În cele din urmă, oamenii de știință au început să înțeleagă mai bine procesele biologice din organism, nu numai din corpul uman, dar și din cele ale animalelor și ale plantelor. De aici nu mai rămâneau decât câțiva pași înainte ca medicina să poată vâna bacteriile, virusurile și agenții patogeni.

Pe măsură ce fascinația pentru ce era minuscul creștea, microscopul a devenit mai important decât telescopul. Cerul – cândva considerat ca fiind regatul lui Dumnezeu – era văzut ca un univers întreg, un tărâm ale cărui mistere oamenii de știință le puteau descifra cu ajutorul instrumentelor fizicii și ale chimiei.

Inovația era peste tot, schimbând de fiecare dată toate domeniile vieții, adesea în mai bine. Și astfel, Revoluția industrială i-a făcut pe oameni să aibă visuri utopice: mulți credeau că, ajutați de tehnologie, vor putea rezolva toate problemele omenirii, eradicând foamea, bolile și nedreptea socială. La urma urmei, așa cum glumise Voltaire la începutul Iluminismului, în mod evident Dumnezeu nu reușise.

Noii sclavi

Cu toate că progresele tehnologice i-au convins pe mulți că era vorba despre zorii unei epoci de aur, a devenit la fel de evident faptul că Revoluția industrială crea noi probleme. Când au fost introduse în ateliere filaturile care puteau înlocui fiecare 100 de femei, brusc acestea și-au pierdut cu miile locul de muncă. În Anglia, unde de secole industria artizanală producea cele mai bune țesături, dintr-odată mari zone din țară au sărăcit. Pe câmp, agricultura avea nevoie de mai puțin muncitori, în timp ce meșteșugarii din orașe își pierdeau locul de muncă din cauza mașinilor. Cum puteau să-și câștige existența ca să-și hrănească familia? Dacă nu găseai de lucru într-o fabrică, mureai de foame. Era o catastrofă care în curând a lovit și estul Europei. Sărăcia generalizată a atras după ea o emigrație masivă, cu zeci de mii de oameni care își părăseau căminul ca să înceapă o viață nouă în Statele Unite.

Dar chiar dacă găseai de lucru într-o fabrică, viața era grea. Înainte vreme, un cizmar făcea o pereche de pantofi de la început până la sfârșit, dar acum era obligat să stea la banda rulantă lipind tălpi ore întregi, făcând aceeași mișcare la nesfârșit. Adesea, nici măcar nu reușea să vadă produsul finit la capătul benzii. Muncitorii nu mai aveau nici o legătură cu munca lor, transformați în ceva mai mult decât niște roboți.

Condițiile de muncă erau îngrozitoare. Muncitorii, fără protecție, inhalau adesea aburii toxici ai adezivilor sau ai altor substanțe; erau subnutriți, acces la îngrijiri medicale aveau foarte puțin sau chiar deloc și erau plătiți cu un salariu de mizerie. Fabricile erau un fenomen cu totul nou, așa că nimeni nu se gândea cum să-i apere pe muncitori de pericol. Muncitorii nu aveau drepturi, iar proprietarii fabricilor profitau din plin de acest lucru. „Dacă nu vreți să fiți exploatați, puteți pleca“: proprietarii fabricilor știau că vor exista nenumărați alți muncitori care să stea la coadă, acceptând cele mai proaste condiții, disperați să-și hrănească familiile. Treptat, impactul

Revoluției industriale devenise clar. Nu numai lumea fizică se schimbase, cu noile case, străzi, orașe, căi ferate, canale și nave – interacțiunile și relațiile dintre ființe umane se schimbau și ele.

Cel care a scris despre toate aceste schimbări din societate a fost filosoful Karl Marx. Tot el a subliniat faptul că muncitorii nu se bucurau prea mult de libertate, egalitate și fraternitate, atât timp cât munceau din greu în fabrică pentru o bucată de pâine. Nu erau nimic mai mult decât niște sclavi, susținea el. Marx a conceput termenul „capitaliști“ pentru proprietarii de fabrici bogați, care cu toții își exploatau muncitorii.

Marx a observat că societatea se schimbase față de vechiul mod de viață feudal în care comunitățile se organizau în jurul proprietăților rurale. Vechea ierarhie socială a nobililor, negustorilor, meseriașilor și țăranilor evoluase spre o nouă ordine bazată pe stăpâni și slugi.

Stăpânii erau capitaliștii proprietari ai fabricilor, care erau stăpânii muncitorilor; aveau case, fabrici și mulți bani, în timp ce angajații lor nu aveau nimic în afară de forța de muncă. Societatea era împărțită în diferite clase, majoritatea populației încadrându-se în clasa muncitoare, pe care Marx a numit-o „proletariat“.

Marx a prezis că viitorul avea să fie determinat de conflictul dintre aceste pături sociale: lupta de clasă. Ia îndemnat pe muncitori să lupte pentru o societate fără clase sociale, în care toți cetățenii să fie egali; să nu mai existe stăpâni și servitori; proprietatea și bunurile să fie împărțite în mod egal și cinstit între toți membrii societății. Populariza un nou ideal de societate: „comunismul“.

Marx și-a publicat observațiile și ideile într-o carte numită Das Kapital (Capitalul). Împreună cu prietenul său, Friedrich Engels, au scris Manifestul comunist, publicat în anul în care un nou val de revoluții a izbucnit în multe orașe europene. Manifestul începe cu cuvintele: „O fantomă bântuie Europa – fantoma comunismului“. Cuvinte care erau destinate să-i îngrozească pe capitaliști.

Gândirea lui Marx a avut un impact incredibil; ideile lui au întors societatea pe dos. Marx a descris modul în care Revoluția industrială crease o nouă clasă socială, proletariatul, și a prezis că lupta de clasă avea să fie tema dominantă a viitorului. Toate ideile politice, susținea Marx, aveau să fie de acum înainte determinate nu de probleme religioase sau științifice, ci economice – adică de bani.

Oamenii au încercat să se opună schimbărilor aduse de industrializare. Protestatarii au atacat mașinile și le-au distrus; în unele orașe, după ce și-au pierdut locul de muncă, țesătorii chiar au organizat o revoltă armată împotriva noilor războaie mecanice de țesut. Curând, însă, oamenii au început să-și dea seama că nu puteau face nimic pentru a opri asaltul brutal al tehnologiei. În schimb, s-au organizat în asociații de muncitori sau sindicate, care să pună presiune pe guverne și să militeze pentru drepturile muncitorilor. Mulți au considerat comunismul ca fiind o soluție. Credeau că nedreptatea și asuprirea nu aveau să fie eradicate până când pământurile și proprietățile nu erau împărțite în mod echitabil între oameni.

Șanse ratate

Destul de remarcabil era faptul că, după fiecare revoluție, femeile se aflau tot prinse în capcana căminului, fără să aibă vreunul dintre drepturile bărbaților. Situația era asemănătoare celei din perioada când Biserica le lipsise pe femei de dreptul de a-și face auzită vocea. Era și cazul lumii musulmane, chiar dacă profetul Mahomed respinsese obiceiuri precum căsătoria cu forța. De asemenea, era cazul protestanților care o făcuseră pe Marie Dentière să tacă. Și cazul Iluminismului în timpul căruia personalități importante, precum Rousseau, susțineau că libertățile și drepturile nu sunt pentru femei. Până și Revoluția franceză se încheiase cu executarea lui Olympe de Gouges, ca un avertisment pentru femei: iată ce se întâmplă când o femeie își abandonează casa și se amestecă în politică! Acum, marele gânditor Karl Marx se alăturase și el luptei lungi pentru libertate și

dreptate. Dar în timp ce vorbea în numele a milioane de muncitori care erau robi în fabrici, ignora munca nesfârșită și niciodată plătită pe care femeile erau nevoite s-o facă în gospodărie. Nu l-a deranjat nedreptatea că femeile nu erau plătite pentru corvoada de a găti, de a face curățenie sau de a spăla și a crește copiii și că de multe ori femeile erau tratate de bărbați mai rău decât sclavii.

Ca întotdeauna, bărbații continuau să ia toate deciziile în numele soțiilor, ajutați de Codul Napoleonian, care definea ca fiind persoane fără drepturi legale minorii, femeile căsătorite, criminalii și cei care aveau dizabilități mintale. În conformitate cu legea, femeile erau proprietatea soților lor. Bărbații aveau și dreptul legal de a-și bate soțiile, ceea ce la acea vreme era considerat acceptabil, căci, dacă infractorii și persoanele bolnave mintal puteau fi abuzate fizic, de ce n-ar fi fost și femeile? În cele din urmă, din punct de vedere legal, toți făceau parte din categoria celor care nu intrau sub protecția legii.

Reforma, Iluminismul și Revoluția franceză au adus toate oamenilor mai multă libertate, concretizată în crearea parlamentelor și recunoașterea drepturilor civile devenite lege. Dar când era vorba despre drepturile dobândite de „oameni“, ele se limitau întotdeauna la jumătatea masculină a populației. Unde erau femeile? De ce nu s-au alăturat luptei lui Marie Dentière, Olympe de Gouges și Mary Wollstonecraft? Ce s-ar fi întâmplat dacă Marx ar fi condamnat sclavia în familie? Ar trebui să plătim astăzi treburile casnice la fel cum plătim orice alt tip de muncă?

Au existat bărbați care au observat că femeile o duceau în general mai rău decât muncitorii din fabrici. Printre ei s-a aflat și filosoful englez John Stuart Mill. El a fost primul care a vorbit în numele femeilor în Parlamentul Marii Britanii și a cerut să li se acorde femeilor dreptul la vot. Cu toate acestea, ideea a fost ridiculizată de întreaga Cameră a Comunelor.

Când Karl Marx a fost expulzat din patrie din cauza scrierilor sale incendiare, a recomandat cititorilor un ziar. Aceasta era editat de revoluționara germană Mathilde Franziska Anneke; chiar dacă nu a recunoscut munca femeilor în gospodărie, cel puțin a apreciat activitatea unei activiste inteligente. Dar nu după mult timp, în Saxonia și Prusia a fost

adoptată o lege care interzicea femeilor să tipărească ziare. Anneke a fost obligată să închidă ziarul și, în schimb, ea și soțul ei au luat armele și au luptat alături de revoluționari împotriva autorităților. Când Revoluția a fost în cele din urmă înăbușită, în vara anului 1849, s-au refugiat în America alături de multe persoane care gândeau la fel.

Din Europa în Imperiul Otoman

PROGRES ȘI REGRES

Lady Montagu și Montesquieu raportează de la Constantinopol

Noi trăim în epoca modernă. E greu de spus exact ce înseamnă acest lucru și când a început această epocă, pentru că, la fel ca multe alte lucruri, și termenul „modernitate“ face obiectul numeroaselor dispute. Cu toate astea, astfel de cuvinte ne ajută să identificăm și să înțelegem unele schimbări. În cazul de față, tehnologia și știința, Iluminismul și Revoluția industrială au schimbat lumea într-o asemenea măsură încât au inaugurat o eră nouă.

În Evul Mediu, China și arabii erau cu un pas înaintea europenilor. În timpurile moderne, totuși, raportul s-a schimbat. De când europenii au început să creeze noi arte, noi tehnologii, să aibă noi idei și să practice noi feluri de a face comerț, marile și puternicele imperii, cel al Chinei și Imperiul Otoman, au început să rămână în urmă.

Unii susțin că Imperiul Otoman a pierdut rolul de lider din cauza îndrumătorilor religioși care erau împotriva inovațiilor din știință. Savantul francez Charles de Montesquieu a fost unul dintre primii observatori ai acestui declin și l-a descris în cuvinte mai degrabă ostile:

Acești barbari au neglijat artele într-o asemenea măsură, încât au abandonat până și arta războiului. În timp ce națiunile europene au continuat să evolueze în fiecare zi, ei au rămas neclintiți în vechea lor ignoranță și doar ajungând la ideea de a adopta una dintre noile invenții ale europenilor după ce o folosiseră de o mie de ori împotriva lor.

Dar poate că imaginea schițată de Montesquieu era mai degrabă părtinitoare. Lady Mary Montagu, soția unui diplomat englez, se afla la Constantinopol în același timp cu Montesquieu. Spre deosebire de el, avea acces la haremul de la Palatul Topkapi și, în corespondența ei plină de duh și interesantă, le-a prezentat europenilor o imagine foarte diferită a otomanilor. „În general“, scria ea, „eu le consider pe turcoaice singurele ființe libere din imperiu.“ Poate e o remarcă surprinzătoare – dar lady Montagu le-a cunoscut pe doamnele din harem ca pe niște persoane sigure pe ele și libere. Haremul cel mare pe care l-a vizitat a fost mult timp singurul loc din Imperiul Otoman unde femeile puteau primi o educație, citeau ziare și cântau la pian.

Lady Montagu a remarcat altceva. Avusese cândva variolă, care îi lăsase pe față cicatrice, și a fost mirată să vadă că turcii se apărau de boală prin inoculare cu variolă – injectarea oamenilor sănătoși cu o cantitate mică de flu- id al variolei. Nu s-a întors bine în Anglia că a și început să încerce să-i convingă pe medicii, politicienii și conducătorii Bisericii de beneficiile acestei proceduri. Oamenii erau sceptici, așa că lady Montagu a trebuit să lupte ca să se facă auzită. Cu toate acestea, una dintre persoanele pe care le-a convins a fost prințesa de Wales, care a contribuit la creșterea încrederii oamenilor, vaccinându-și două dintre fiice.

Când Montesquieu și-a formulat criticile față de turci, ideile Iluminismului abia prindeau rădăcini, iar Spinning Jenny, care dăduse startul revoluției în industria textilelor, nu fusese încă inventată. Și totuși, Montesquieu va dovedi că a avut dreptate: pentru că Imperiul Otoman a împiedicat progresul în știință și tehnologie, a ratat zorii modernității. Cu doar câteva decenii înainte, medicii și savanții otomani îi tratau cu superioritate pe europenii ignoranți. Dintr-odată, și-au dat seama că ei erau cei rămași în urmă.

Din Imperiul Otoman în China

DINASTIILE MING ȘI QING

În spatele ușilor închise în Regatul de Mijloc

Împărații dinastiei Ming din China n-au stat în calea progresului și a științei, dar și-au izolat imperiul de lumea din afară. Timp de aproape 400 de ani, Regatul de Mijloc a rămas închis, așa că poate nu este de mirare faptul că cele mai multe lucruri pe care le știm despre China acelor timpuri le-am aflat de pe vasele valoroase create în timpul dinastiilor Ming și Qing, care au devenit obiecte râvnite printre colecționarii de artă europeni.

Poate cel mai important eveniment al acestei epoci a fost schimbarea dinastiei Ming cu dinastia Qing. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, când conducătorii Ming își pierduseră deja din putere, rebelii conduși de un bărbat pe nume Li Zicheng s-au ridicat pentru a-l da jos pe ultimul dintre împărații lor. Ca urmare, conducătorii militari imperiali au făcut o alianță cu Manciuria din nord-estul Chinei – dar nu după mult timp acești aliați de încredere s-au dovedit o amenințare pentru dinastia Ming.

În tumultul conflictelor armate dintre rebeli, trupele imperiale și manciurieni, s-a remarcat un comandant militar. După moartea soțului său, Qin Liangyu i-a preluat rangul și titlul și și-a asumat comanda armatei lui. Soldații ei luptau cu niște sulițe albe făcute din lemn de frasin, care le-au adus numele de „armata bețelor albe“. Aveau o capacitate de luptă remarcabilă; se spune că nu au pierdut niciodată nici măcar o singură bătălie.

Cu toate astea, Qin Liangyu și armata ei de bețe albe nu au putut împiedica sfârșitul dinastiei Ming. Criza vechii guvernări era de neoprit. Manciurienii, care fuseseră chemați să ajute la salvarea imperiului, au preluat în schimb controlul și au început să guverneze sub numele de Qing. Cum nu erau

siguri de loialitatea noilor lor supuși, ca un gest de capitulare totală în fața domniei lor, i-au obligat pe toți să-și taie părul, rămânând doar cu o coadă pe ceafă. Chinezii erau confruntați cu o alegere dificilă: ori fără păr, ori fără cap. Mulți au refuzat să se supună și au preferat să moară decât să-și arate fidelitatea față de ocupanți.

Sub dinastia Qing, imperiul s-a extins din nou până când teritoriul a ajuns aproape de două ori mai mare decât era sub dinastia Ming. La frontierele imperiului era pace, iar apariția comerțului cu europenii a adus prosperitate și condiții de viață mai bune. De când chinezii nu mai acceptau decât monede de argint atunci când își vindeau mărfurile străinilor, tezaurul dinastiei Qing era bine aprovizionat.

China a reușit să se adapteze fără să facă schimbări fundamentale. Învățăturile lui Confucius încă se aplicau întregii ordini cosmice, iar femeile aveau locul lor stabilit în ea. Filosofia și modul de guvernare au rămas neschimbate timp de milenii, fără să ia în considerare sau să pună întrebări în privința rolului femeilor. Mult timp s-a păstrat obiceiul ca bărbații înstăriți să țină un harem de concubine sau amante, așa cum aveau pe vremea Imperiului Han, iar suveranii dinastiei Qing s-au înconjurat și ei cu mii de femei. Concubinele erau proprietatea stăpânului lor și puteau fi cumpărate, vândute sau dăruite. Era de la sine înțeles că un bărbat trebuia să fie înconjurat de servitoare care să-i satisfacă nevoile și era cu neputință să fie altfel. Cuvintele unui savant prezintă modul în care acest lucru era considerat a fi un adevăr de neschimbat: „Știm că un ceainic este însoțit de patru căni. Dar s-a văzut vreodată o ceașcă și patru ceainice?“

Ideile despre ce era considerat frumos continuau să existe și obiceiul de a bandaja piciorul, care își avea originea în secolul al X-lea, la curtea ultimului împărat al dinastiei Tang, era încă foarte la modă sub dinastia Qing. Ideea că picioarele mici erau un semn al perfecțiunii ar fi fost inspirată de Yao Niang, o dansatoare de la curtea împăratului, care avea picioare deosebit de mici și delicate. Din acel moment, picioarele fetelor și ale femeilor au fost bandajate strâns – până la ruperea oaselor – astfel încât să nu mai crească. Asta provoca o suferință pe viață pentru fete și femei și le făcea să meargă cu greu fără ajutor, dar respecta tradiția conform căreia o

femeie respectabilă nu trebuie să iasă din casă și din acest motiv obiceiul s-a păstrat aproape 1 000 de ani. Dat fiind faptul că numai bărbații bogați își puteau permite să întrețină o femeie care nu putea merge și avea doar un rol decorativ, obiceiul legării picioarelor nu s-a răspândit printre femeile populației active obișnuite, fiind doar un simbol al statutului elitelor bogate. Clasa muncitoare avea salarii foarte mici, care nu ajungeau unui bărbat să poată satisface nevoile familiei, ceea ce însemna că femeile erau nevoite să muncească la fel de mult ca bărbații.

Dar sub dinastia Qing lucrurile au devenit mai bune pentru femei. Bandajarea picioarele nu intra în obiceiurile populației manciuriene, strămoșii familiei domnitoare Qing, și aceasta a încercat să-l interzică. Pe măsură ce prosperitatea creștea, noi oportunități s-au deschis femeilor, pentru care au părăsit căminul și au jucat un rol activ în societate.

Din când în când, femeile aveau să se abată de la modelul comportamentului așteptat. Nu numai că au îndrăznit să se implice în „activități bărbătești“, cum ar fi studiul, dar discutau și despre rolul genului feminin. O astfel de excepție a fost Wang Zhenyi, astronom din secolul al XVIII-lea. Ea a învățat singură astronomia și matematica și, deși nu i s-a permis să meargă la școală sau la universitate, activitatea ei științifică a influențat studiul acestor materii. A fost autoarea a numeroase cărți, a corectat calculele greșite și a făcut observații exacte legate de mișcarea stelelor. La acea vreme, abordarea ei exigentă, științifică, era ceva rar în China pentru toată lumea, cu atât mai mult pentru o femeie. Wang Zhenyi scria: „Când vorbim despre învățătură și știință, rareori ne gândim la o femeie. Așteptarea este ca femeile să gătească și să coasă, nu să scrie articole și poezii sau să se preocupe de istorie sau caligrafie.“ Și în altă parte: „Cred că femeile sunt la fel ca bărbații. Cine spune că fetele nu pot fi și ele curajoase?“

Contactele dintre chinezi și europeni

Cum China se izolase de lumea exterioară, europenii știau foarte puțin despre cel mai mare imperiu din Asia. Filosoful englez Francis Bacon menționa în 1620 că trei invenții – presa de imprimat, praful de pușcă și busola – schimbaseră fața lumii. Ceea ce nu și-a dat seama a fost că toate trei apăruseră în China, la fel ca hârtia necesară tipăririi.

Din secolul al XVII-lea, când misionari iezuiți au reușit să se strecoare printre zidurile care închiseseră țara, și au început să se stabilească în China, această lipsă de cunoștințe despre China a început treptat să se schimbe. Împăratul era interesat de ce știau călugării iezuiți în materie de științe și arte, iar ei, în schimb, sperau să-i câștige pe chinezi de partea creștinismului. Iezuiții s-au întors din China în Europa cu rapoarte care le ofereau europenilor prima imagine despre viața din Regatul de Mijloc. Și cum întotdeauna iarba vecinului pare mai verde, pentru gânditorii Iluminismului, Regatul din Mijloc părea a fi un stat perfect utopic.

Numeroși gânditori iluminiști admirau Imperiul Chinez al dinastiei Qing pentru filosofia armoniei: ideea unei vieți pașnice în armonie cu natura și cu universul. Dar, în timp, și-au dat seama că acest stat bogat, prosper, era numai în parte potrivit ca model pentru alte țări, din cauza tradițiilor antice păstrate de China. Cu greu putea fi mai diferit de Europa. În China, oamenii practicau arta menținerii unui statu-quo, păstrând lucrurile așa cum erau și cum fuseseră întotdeauna. Europa intrase în era modernă, ceea ce însemna progres și schimbare constantă.

Din China în Haiti și SUA

LUPTA PENTRU DREPTURI CIVILE

Revoluția franceză aprinde America

Înarmați cu ultimele cunoștințe și tehnologii, oamenii de știință au început să măsoare creierul uman. Au constatat că rezultatele erau clare: creierul femeilor era mai mic și mai ușor decât cel al bărbaților. De aici concluzia că femeile erau mai puțin capabile să aibă logică și să gândească. Apoi, activista germană pentru drepturile femeilor, Lily Braun, a anulat motivația subliniind faptul că, în raport cu greutatea corporală totală, creierul femeilor era mai greu decât al bărbaților, dar argumentul cât se poate de logic nu i-a convins pe cei care le tratau cu superioritate pe femei. Va trece mult timp până când biologi mai evoluați, cu metode mai nuanțate, și-au dat seama că performanțele creierului nu depindeau de masă, ci de numărul de conexiuni dintre celule nervoase (sinapse) – și în această privință nu exista nici o diferență între creierul femeilor și cel al bărbaților.

Se poate face tot atâta rău în numele științei, cât se poate face și în numele lui Dumnezeu. Fapt dovedit de partizanii teoriei rasiale. Teoreticienii rasismului afir- mau că indigenii din Africa, Asia, America și Australia se aflau într-un stadiu inferior al evoluției față de „rasa nobilă și albă a stăpânilor“. Bărbații albi nu se mulțumeau să le privească de sus numai pe femei, dar se considerau superiori tuturor oamenilor cu altă origine etnică și cu altă culoare a pielii. După ce navigaseră în jurul sudului Africii descoperind din întâmplare America, europenii erau în plină etapă de colonizare a celei mai mari părți din planetă, așa că teoria era foarte bună pentru a justifica în mod „științific“ dominația asupra localnicilor. Europenii au tras concluzia că aveau dreptul să ia în stăpânire întreaga lume.

În 1792, în timp ce Franța era în plină revoluție, un articol din Encyclopaedia Britannica descria persoanele de origine africană ca fiind marcate de cele mai îngrozitoare defecte: lene, perfidie, răzbunare, cruzime, nerușinare, furt, minciună, blasfemie și dezmăț. Encyclopaedia Britannica era o publicație foarte respectată, dar unii ob- servatori au considerat că, totuși, astfel de descrieri erau inumane și că sclavia era incompatibilă cu drepturile omului. Olympe de Gouges a ținut să-și semneze scrisorile ca „dușman de moarte al sclaviei"; în timpul Revoluției franceze, ea și marchizul de Condorcet au cerut abolirea sclaviei. Și, într-adevăr, revoluționarii abia își constituiseră Parlamentul și se grăbeau să interzică implicarea Franței în comerțul cu sclavi și sclavia din coloniile de peste mări.

Chemarea revoluționară la libertate, egalitate și fraternitate a răsunat și pe insula Hispaniola din Caraibe. Francezii și spaniolii împărțiseră insula între ei – spaniolii colonia Santo Domingo și francezii Haiti – și profitau din plin de producția de cafea și zahăr. Dar în 1804 sclavii care munceau au început o revoltă și pentru prima oară de la cucerirea Americii s-au eliberat de conducătorii coloniști, fondând statul independent Haiti. Scânteia răzvrătirii a ajuns și în regiunile învecinate. Simón Bolivar, un talentat și curajos luptător pentru independență, a adunat susținători de peste tot pe unde s-a dus și, curând, Venezuela, Columbia, Panama, Ecuador, Peru și Bolivia – numită așa în onoarea lui Bolivar – au reușit să se elibereze de spanioli.

Mai la nord, după întemeierea ca stat independent, Statele Unite ale Americii au început să-și extindă teritoriul spre vest, cumpărând sau confiscând pur și simplu pământ. Președintele SUA, James Monroe, a rostit un discurs care ulterior a fost denumit „Doctrina Monroe", în care declara că independența americană era ireversibilă. De acum înainte, America avea să fie o zonă în care europenii nu mai aveau nimic de spus – cu excepția, desigur, a europenilor care se numeau acum americani. Nici o țară europeană nu trebuia să încerce să recapete controlul unei foste colonii acum independente – nici în America de Nord, nici în America de Sud. Monroe cerea sfârșitul dominației coloniale europene pe întregul continent american.

Ruta Subterană

Europenii deveneau din ce în ce mai intoleranți față de cruzime și nedreptate. Visul lor de a trăi într-o societate liberă nu se împlinise încă și, de când suveranii absolutiști din Franța, Austria și Prusia înăbușiseră revoluțiile din 1848, au fost din nou obligați să aștepte. Plini de invidie și admirație, europenii priveau spre Statele Unite, „Țara Libertății“, și declarația de independență care începea cu următoarele cuvinte: „Noi considerăm aceste Adevăruri evidente, toți Oamenii sunt egali, sunt înzestrați de Creator cu anumite Drepturi inalienabile, printre care se află și Viața, Libertatea și Căutarea Fericirii“.

Cu toate astea, în anumite state din sudul SUA, afacerile erau înfloritoare și sclavia era în centrul lor. Era nevoie de forța de muncă ieftină a africanilor pentru producția de bumbac, iar în multe state existau legi care îi defineau pe sclavi ca pe niște obiecte. Cum drepturile omului nu se aplicau obiectelor, proprietarul lor putea face orice dorea cu ei.

Era greu să nu observi cât de incompatibile erau aceste libertăți cu drepturile pe care Constituția americană le promitea cetățenilor săi. În Franța și mai ales în Anglia, chemări stăruitoare și înflăcărate cereau abolirea sclaviei și mișcarea numită aboliționism a luat amploare.

Totul a început cu quakerii, o comunitate creștină religioasă care a apărut în Anglia în secolul al XVII-lea. Quakerii credeau că lumina lui Dumnezeu strălucea în fiecare ființă umană, deci orice nedreptate comisă împotriva altei persoane însemna un păcat față de Dumnezeu. Predicatori precum Margaret Fell în Anglia și Hannah Feake Bowne din SUA au dovedit seriozitatea cu care au tratat quakerii principiul egalității – inclusiv al femeilor – așa că era logic pentru ei să respingă și sclavia.

Conflictul dintre susținători și adversarii sclaviei amenința să divizeze SUA. În Congres a avut loc o dezbatere intensă despre care drept era fundamental: dreptul fiecărui stat de a-și stabili propriile legi sau libertatea și drepturile omului înscrise în Constituție? Statele din sud au insistat asupra dreptul lor la autodeterminare și au amenințat că părăsesc SUA – știau că statele din nord vor plăti indiferent de preț pentru a evita să se întâmple așa ceva.

Cetățenii statelor din nord erau obligați să-i denunțe pe sclavii care fugeau din sud, dar mulți americani au ales să nu o facă. Dacă un sclav fugit le bătea la ușă, îi dădeau mâncare și un loc sigur unde să se ascundă, iar o rețea de susținători, formată în timp, îi ajuta pe sclavi să fugă în Canada. Numai când scăpau din țară erau în siguranță – și cu adevărat liberi. Canada încă era colonie a Marii Britanii, iar Parlamentul britanic abolise sclavia.

Din ce în ce mai mulți sclavi scăpau. Se spune că un proprietar de sclavi din Kentucky se plângea că unul dintre sclavii săi abia trecuse râul în statul Ohio unde nu erau sclavi, când a dispărut dintr-odată, de parcă l-ar fi înghițit pământul. Sau ca și cum ar fi fost luat în viteză de un tren subteran. De fapt, rețeaua de ajutoare pentru refugiați era într-adevăr alcătuită din puncte fixe subterane, motiv pentru care a fost denumită „Ruta Subterană“.********

Sclava Harriet Tubman avea 5 ani când proprietarii ei au despărțit-o de familie și au trimis-o să lucreze la o fermă îndepărtată. Mai târziu, scria despre copilărie:

Obișnuiam să dorm pe podea în fața căminului și zăceam acolo plângând încontinuu. Mă gândeam mereu: Măcar dacă aș putea ajunge acasă să mă strecor în patul mamei mele!

Partea amuzantă este, trebuie s-o spunem, că în viața ei n-a avut niciodată un pat. Odată, supraveghetorul lui Tubman, i-a poruncit să-l ajute să prindă un sclav care încercase să scape. A refuzat și, cum nu se mișca să-l ajute, supraveghetorul a aruncat cu ceva foarte greu după fugar – a ratat, dar în schimb a lovit-o în cap pe Harriet Tubman. Miraculos, cu toată lovitura gravă de la cap, a supraviețuit.

În cele din urmă, Tubman a reușit să fugă în Canada. S-a alăturat Rutei Subterane și s-a întors în sud de mai multe ori – luând-o pe drumuri periculoase, traversând regiuni sălbatice, trecând râuri și ascunzându-se în locuri secrete de-a lungul drumului – în primul rând să-și salveze familia și apoi cât mai mulți sclavi.

Cartea care declanșează războiul civil

În urma pierderii sclavilor care munceau, sudul suferea din punct de vedere financiar, așa că a cerut Congresului să facă ceva pentru a desființa Ruta Subterană. Membrii Congresului care se opuneau sclaviei au fost supuși presiunii și, în cele din urmă, majorita- tea a aprobat legea sclavilor fugari, o lege care făcea un act penal din ajutorul dat sclavilor care fugeau. Asta făcea ca lungul drum pe Ruta Subetarnă să fie și mai periculos.

Mulți americani erau indignați. În loc să se supună legii, au procedat exact invers și au făcut și mai mult pentru a-i ajuta pe sclavi să scape. Scriitoarea Harriet Beecher Stowe a fost atât de supărată de noua lege, încât s-a așezat la birou și a scris un roman despre sclavie – a terminat romanul Coliba unchiului Tom în doar câteva luni și a fost publicat în foileton într-o revistă. Beecher Stowe a descris suferința sclavilor afro-americani și le-a arătat cititorilor cât de mare era nedreptatea. Cunoștea foarte bine condițiile din sud, căci călătorise mult cu soțul ei. Coliba unchiului Tom i-a șocat pe

cititori prin descrierea plantațiilor de bumbac, a „pieței de negri“, a licitațiilor și a hangarelor pline cu sclavi, a negustorilor care se târguiau pentru sclavi ca și cum ar fi fost bunuri neînsuflețite și prin descrierea tratamentelor abuzive și a biciuirii.

Coliba unchiului Tom a devenit una dintre cele mai vândute cărți din secolul al XIX-lea, iar mișcarea abolițională a căpătat tot mai mult avânt. În cele din urmă, Abraham Lincoln, un adversar declarat al sclaviei, a fost ales președinte. Sudul a luat faptul ca pe o provocare și a refuzat să-l accepte ca președinte; a declarat că va părăsi Uniunea și că își va crea propria confederație, Statele Confederale ale Americii. Părea că Statele Unite ale Americii aveau să se rupă în două.

A izbucnit un război civil, pe care nordul l-a câștigat după multe bătălii. Sudiștii separatiști s-au răzgândit și au devenit din nou parte a Statelor Unite, de data asta fără să mai poată face nimic care să împiedice Congresul să elimine sclavia, să acorde foștilor sclavi cetățenia și bărbaților dreptul la vot. Povestea spune că atunci când Abraham Lincoln a întâlnit-o pe Harriet Beecher Stowe în persoană, i-a spus: „Deci tu ești micuța femeie ce a scris cartea care a pornit acest mare război“.

Moștenirea sclaviei

În timpul și după Războiul Civil American, Statele Unite erau încă departe de a atinge dimensiunea finală. Între statele din est și California de pe coasta de vest existau mari zone de pământ încă neexplorate. Orașele Europei deveneau din ce în ce mai înghesuite și suprapopulate și mulți doreau să scape de foame și sărăcie. Familiile cheltuiau tot ce aveau pentru drumul cu vaporul în America de Nord, unde sperau să înceapă o nouă viață. Fluxul constant de imigranți a făcut ca orașele americane să crească atât ca suprafață, cât și în înălțime; curând americanii au construit primele blocuri-turn.

Unii nu au rămas în orașele de coastă, ci s-au îndreptat spre vest, în interiorul țării. Noile căi ferate se întindeau din ce în ce mai departe în păduri și prerii, mușcând din ce în ce mai adânc din teritoriul indigenilor. „Noua frontieră“ continua să înainteze spre vest, în timp ce se spuneau povești despre văcari (cowboy) și văcărițe (cowgirl) singuratici, despre coloniști curajoși, despre căutători de aur și de zăcăminte minerale, care încercau să facă avere. Era epoca legendarilor Buffalo Bill și Calamity Jane, care nu se temeau de nimic și puteau împușca mai repede decât propria umbră. Se țineau chiar spectacole care celebrau aceste personaje legendare, unele dintre ele jucând pe scenă în persoană. Femeile erau rare în acest panteon al eroilor din Vestul Sălbatic, dar exista trăgătoarea de elită Annie Oakley, care ar fi putut nimeri o carte de joc în timp ce zbura prin aer.

Multe foste colonii s-au alăturat Statelor Unite ca state noi. În zonele în care nu existaseră colonii, guvernul american a cumpărat teren sau, pur și simplu, l-a revendicat. Indigenii nu puteau face mare lucru pentru a se opune coloniștilor imigranți. Acum, pentru că nu mai exista nici un pericol ca Uniunea să se prăbușească, Statele Unite au crescut treptat, până când au ajuns la dimensiunea actuală de 50 de state.

Țara era un creuzet de imigranți veniți de peste tot din lume, dar unele grupuri rămâneau încă izolate. După Războiul Civil, nedreptatea sclaviei s-a transformat în nedreptatea segregării rasiale și au fost puse în aplicare legi care să-i separe pe negri de albi. Nu aveau voie să se căsătorească sau să meargă la aceeași școală. Soarta țării fusese stabilită de încă de pe vremea părinților fondatori albi ai Americii, care blocaseră accesul oamenilor de culoare în multe zone ale vieții publice și politice.

În timpul Războiului Civil, Harriet Tubman a luptat de partea nordului, unde cunoștințele ei temeinice despre sud s-au dovedit a fi de mare ajutor militarilor. După război și abolirea sclaviei, Tubman și-a continuat campania politică, luptând de data asta pentru renunțarea la segregarea rasială. A fost lăudată pentru realizările sale de una dintre cele mai puternice femei din lume: regina Victoria, care a invitat-o la jubileul ei de diamant, unde i-a oferit o decorație. Onoarea și respectul acordat de politicienii de rang înalt (care chiar au numit-o „Generalul Tubman“) n-a

schimbat cu nimic faptul că mulți albi refuzau să renunțe la privilegiile lor și nici nu-și doreau să stea lângă o persoană neagră în autobuz. Și pentru munca și tăria ei de caracter, americanilor le-a trebuit foarte mult timp ca s-o onoreze pe Harriet Tubman după moarte pentru realizările ei.

Societatea se schimba încet, dar în cele din urmă cu succes. La 100 de ani după abolirea sclaviei, mișcarea pentru drepturile civile a continuat munca lui Harriet Tubman și a urmat un val uriaș de susținere. Cel mai important lider, reverendul Martin Luther King, a ținut un discurs care începea cu cuvintele „Am un vis“. Visa la sfârșitul segregației rasiale. Câteva luni mai târziu, președintele SUA a semnat o lege care o abolea. Se întâmpla în 1964 – vor trebui să mai treacă încă 50 de ani înainte ca cetățenii SUA să aleagă pentru pri- ma dată un președinte afro-american.

Lupta pentru sufragiu – dreptul la vot

Există oameni și abia pe urmă există femei. După încheierea Războiul Civil American, istoria a dovedit încă o dată că nu erau unul și același lucru. Desființarea sclaviei a acordat foștilor sclavi drepturi cetățenești – dar numai bărbaților. De fapt, pentru femei situația a devenit și mai grea, pentru că mulți dintre cei care au susținut drepturi civile pentru toți, înainte și în timpul Războiului Civil, aveau acum sentimentul că bătălia fusese câștigată și își pierduseră orice interes față de cauza lor. Pentru cei care încă simțeau nevoia presantă de schimbare, venise vremea să reia dezbaterea dincolo de teorie.

Chiar înainte de Războiul Civil, femeile începuseră să se organizeze politic în Statele Unite. Elizabeth Cady Stanton și Lucretia Mott au găzduit prima întâlnire publică legată de drepturile femeilor în Statele Unite. Cu toate astea, declarației semnate la sfârșit – de un total de 68 de femei și 32 de bărbați – nu i s-a acordat prea mare atenție. Lucrurile s-au schimbat atunci când Stanton și Susan B. Anthony au fondat Asociația Americană pentru

Sufragiul Femeilor și au început să călătorească prin țară ținând conferințe oriunde se duceau. La acestea participau foste sclave, așa cum era și Sojourner Truth, care devenise celebră pentru întrebarea „Nu sunt tot o femeie?“ (Deși se poate să nu fi folosit chiar această expresie). Ca femeie, chiar și după abolirea sclaviei, ea tot nu avea drepturi.

La un astfel de congres s-a ridicat un bărbat și a făcut observația că în mod normal femeile erau de la natură mai mici și mai slabe decât bărbații. În acel moment, activista revoluționară Mathilde Franziska Anneke, care fugise din Germania, s-a ridicat în picioare alături de el. Era cu un cap mai înaltă decât bărbatul care era scund și durduliu și pe care îl domina. Sala a izbucnit în râs.

Dar nu era suficient să se organizeze doar întâlniri. Susan B. Anthony și-a croit drum cu forța în secția de votare și a amenințat cu darea în judecată dacă nu o lăsa să voteze la alegerile prezidențiale. În loc să i se permită să voteze, a fost dată în judecată pentru că i-a amenințat pe funcționari.

Anthony n-a permis ca acest lucru s-o oprească. Pe 4 iulie 1876, Statele Unite au sărbătorit a 100-a aniversare a Declarației de Independență. În acel moment, doar un grup mic de activiste au fost deranjate de faptul că aveau o Constituție care ignora drepturile jumătății feminine a cetățenilor țării. Așa că Anthony a provocat un scandal croindu-și drum spre scenă în timpul sărbătorilor de la Philadelphia și începând să citească o Declarație a Drepturilor Femeii. Astfel de stratageme au atras atenția și treptat sufragetele au reușit să câștige susținere publică pentru cauza lor.

Ceea ce pretindeau femeile era cât se poate de logic. Era evident că femeile puteau fi la fel de bune sau de rele ca bărbații, la fel de cinstite sau de viclene, la fel de inteligente sau la fel de proaste, la fel de binevoitoare sau la fel de egoiste. Din păcate, ori de câte ori o femeie găsea curajul să se ridice și să-și ceară drepturile, alte femei încercau s-o tragă înapoi. Asta a fost și experiența trăită de Mary Wollstonecraft, care a fost ridiculizată de delicatele doamne din înalta societate engleză și respinsă ca „hiena cu jupon“, cu toate că expresia era invenția unui bărbat. Asta a fost și experiența Victoriei Woodhull.

Victoria Woodhull nu voia doar dreptul să voteze pentru alegerile prezidențiale din Statele Unite, ea voia să fie președinte. În America, Woodhull era deja o personalitate publică foarte cunoscută, un fel de celebritate. Reușise să se îmbogățească prin speculații la bursă, așa că pătrunsese deja în ceea ce până atunci fusese o lume închisă a bărbaților. Dar, pentru multă lume, faptul de a se propune candidat la prezidențiale era prea mult. A fost văzut ca un fel de glumă: cum putea cineva să pretindă o astfel de poziție când nu avea nici măcar dreptul la vot? Woodhull a întâmpinat o opoziție vehementă din partea lui Harriet Beecher Stowe, autoarea romanului Coliba unchiului Tom, și a fratelui ei, Henry Ward Beecher; Harriet a parodiat-o pe Woodhull într-una dintre cărțile ei, în timp ce Henry a rostit din amvon invective împotriva faptului că Woodhull susținea „dragostea liberă“. Disputa a căpătat o turnură urâtă când Woodhull a dezvăluit în ziarul ei că Henry – în ciuda indignării împotriva „amorului liber“ – avusese o aventură extraconjugală. Woodhull nu a avut niciodată șansa de a vota pentru ea; cu câteva zile înainte de alegeri, a fost arestată pentru „trimitere de obscenități prin poștă“: era vorba despre ziarul ei, care putea fi comandat prin poștă. S-a renunțat la acuzații șapte luni mai târziu – după ce se terminaseră alegerile.

Nu venise încă vremea pentru sufragiul femeilor, cu atât mai puțin pentru o femeie președinte al Statelor Unite.

Din SUA în Asia

IMPERIALISM: EUROPENII RECURG LA VIOLENȚĂ

Anghinare, cireșe și pepeni

Când conducătorii țărilor puternice își propuneau să anexeze teritorii străine, gândul la pradă părea să le stârnească senzația de foame. La fel ca Frederic cel Mare care numise Polonia o „anghinare“ care să fie savurată „frunză cu frunză“, generalii britanici, vorbeau despre o „cireașă coaptă“ care era „gata de cules“. Vorbeau despre o provincie bogată din nordul Indiei – cea pe care puseseră ochii demult. Când puterile europene negociau între ele valoroasele artefacte chinezești, vorbeau despre „împărțirea pepenelui“. Atât de slabi îi considerau europenii pe indieni, încât nimeni n-a stat să se întrebe dacă prada se putea apăra de pofta prădătorului de a o mânca.

Miza era mare. Era nevoie de materii prime – pentru construirea motoarelor cu aburi și a locomotivelor, a caselor și a drumurilor, pentru instalarea canalizărilor sub orașe și a cablurilor sub mare, pentru toate, de la stâlpii de telegraf până la tălpile pantofilor. Economia avea o foame nestăvilită de materii prime și, îndemnate de această lăcomie nesățioasă, o mână de țări europene s-au aruncat asupra restului lumii. După ce America s-a eliberat de sub stăpânirea lor, au fost nevoite să găsească resurse în altă parte. Asia și Africa erau bogate în materii prime: lemn, piatră, metale, cărbune, petrol și gaze. Așa că francezii au luat Vietnamul; olandezii au pus mâna pe Java; britanicii pe Birmania; iar Imperiul Rus a cucerit o colonie după alta în Asia Centrală, până când a ajuns la hotarele Mongoliei și ale Chinei.

Acesta a fost începutul erei imperialiste: bucată cu bucată, europenii au cucerit restul lumii, împărțind-o între ei. S-au grăbit să pună mâna pe

teritorii, pe drumuri comerciale și pe materii prime. Britanicii erau în frunte, cu multe leghe înaintea rușilor, francezilor și olandezilor. Până la urmă, ei au fost printre primii care au trimis companii comerciale în Orientul Îndepărtat; acum făceau din regatul Marii Britanii un imperiu global – Imperiul Britanic. Au cucerit Birmania și întregul sub-continent indian și, în cele din urmă, au reușit să treacă și prin zidurile de nepătruns ale Chinei.

Pe cât de nemărginit era succesul Marii Britanii, pe atât de mare era și încrederea ei în propriile puteri. Pentru a se referi la îndelungatul război pe care l-au purtat împotriva Rusiei în Asia Centrală și în Africa mai mult de 150 de ani, britanicii au folosit termenul „Marele Joc“, ca și cum nu ar fi fost decât un simplu joc de copii să transforme bucăți întregi din Egipt sau Afghanistan într-un câmp de luptă.

Aproape în aceeași epocă, în timpul secolului al XIX-lea, Imperiul Otoman a început să se dezintegreze din interior. Cândva un imens „stat sublim“, care se întindea din Balcani până la Bagdad și de la Marea Neagră până în Africa, imperiul începea acum să se prăbușească. A devenit cunoscut ca „bolnavul de pe Bosfor“, iar puterile coloniale europene i-au exploatat slăbiciunea pentru a câștiga influență și putere. Același lucru s-a întâmplat și în Persia vecină, un alt imperiu musulman uriaș: britanicii, rușii și francezii vedeau pretutindeni un teren pentru Marele lor Joc, în lupta pentru supremație.

Regina Victoria a rămas pe tron ca monarh britanic vreme de 64 de ani, iar în timpul îndelungatei sale domnii, britanicii au crescut până au devenit stăpânii lumii. După 40 de ani, a fost primul monarh britanic care a purtat titlul de „împărătească a Indiei“. 50 de ani mai târziu, un sfert din planetă aparținea Imperiului Britanic.

Exploatare

Ceea ce pentru europeni nu părea a fi altceva decât un joc, era un șoc serios pentru miliarde de oameni din Asia și Africa. Imperii uriașe, mândre, cu tradiții străvechi și imensă bogăție culturală au fost obligate în câteva decenii să își dea seama că începuse un concurs – unul în care nu numai că erau cei învinși, dar și premiul râvnit.

Chinezii au cunoscut o cădere deosebit de dramatică. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, împăratul Qianlong îi privea de sus pe europeni. Prin mijloace dubioase, o delegație britanică reușise să capete acces în Orașul Interzis. În numele regelui lor, ambasadorii britanicii le-au cerut chinezilor să-și deschidă în sfârșit imperiul și să stabilească bune relații comerciale. Aveau daruri valoroase pentru împărat: telescoape, o lentilă uriașă din sticlă, instrumente scumpe care să „explice și să ilustreze principiile științei“, un planetariu și numeroase alte aparate minunat concepute. Dar Qianlong a refuzat. I-a trimis o scrisoare regelui englez, George al III-lea, în care declara că China avea tot ce-i trebuia în interiorul granițelor sale și nu avea nevoie de produsele Angliei. China a rămas închisă pentru negustorii europeni.

O jumătate de secol mai târziu, aceste „obiecte sofisticate“ – în special tehnologia lor militară – i-au făcut pe britanici atât de tari și de puternici, încât îi puteau obliga pe chinezi să intre pe piața mondială.

Ascensiunea britanicilor a început în India. Compania Indiilor de Est adusese sub controlul ei unele provincii de la începutul cursei de revendicare a coloniilor. Acum, Marea Britanie revendica întregul subcontinent indian, bucată cu bucată – sau „cireașă cu cireașă“, ca să fie pe înțelesul imperialiștilor.

Au întâmpinat o oarecare rezistență. N-a fost decât o singură revoltă serioasă care s-a întins pe o mare parte a subcontinentului: răscoala șipailor (șipaii erau soldați indieni care luptau pentru coloniștii britanici). Un simbol al acestei revolte și una dintre conducătoarele ei a fost suverana Lakshmibai; prin căsătoria cu maharajahul provinciei Jhansi, devenise rani, adică regină. Cu toate astea, cum soțul ei murise de tânăr, britanicii au preluat pur și simplu controlul provinciilor lui. Au ignorat-o pe Lakshmibai

și pe fiul ei adoptiv, moștenitorul tronului, și, în schimb, l-au declarat pe unul dintre reprezentanții Companiei Indiilor de Est ca administrator-șef.

La scurt timp, indienii s-au ridicat împotriva ocupanților britanici în diferite regiuni. Lakshmibai a revendicat tronul și a adunat trupe cu care să-i sprijine pe insurgenți. Când armata ei a fost învinsă, a reușit să scape împreună cu câțiva bărbați și să provoace pierderi grele britanicilor în alte regiuni – dar dușmanii erau pe urmele sale. S-a luptat ca soldat în haine bărbătești, a fost rănită și omorâtă în luptă.

După înăbușirea acestei revolte, britanicii controlau acum imense regiuni din India, unde puteau cultiva opiu și aveau puterea militară cu care să forțeze China să-și deschidă porțile ferecate. Britanicii au fost mult timp frustrați de comportamentul chinezilor care își comercializau mărfurile numai pe argint, căci argintul dispăruse din circulație și intrase în cuferele Chinei, iar britanicii rămâneau mereu fără bani. Acum însă, îi obligau pe chinezi să-și schimbe mărfurile pe opiu, drogul foarte periculos care crea dependență, situația fiind cu totul alta. Cum chinezii au devenit rapid mai degrabă importatori decât exportatori, cuferele Chinei s-au golit de bani – și în scurt timp imperiul a fost foarte aproape de faliment. Era o catastrofă pentru conducătorii țării: erau ruinați financiar, totul de dragul mărfurilor importate care nu făcuseră nimic ca să-i ajute pe oameni. În schimb, conducătorii țării priveau cum o parte a populației devenise dependentă de un drog ucigaș.

În disperare de cauză, guvernul chinez a încercat să interzică opiul și să împiedice furnizarea lui, dar britanicii i-au forțat să importe drogul. Un funcționar al împăratului îi scria reginei Victoria, implorând-o să-și împiedice oamenii să mai livreze opiu: „Nu au conștiință?“, scria el.

Negustorii britanici păreau să nu aibă nici o conștiință. Au purtat două războaie, așa-zisele „Războaie ale Opiului“, iar Franța și SUA i-au susținut, asigurându-și partea lor din „pepenele“ chinez. În cele din urmă, Regatul de Mijloc, atât de mândru cândva, a trebuit să recunoască înfrângerea. China a fost obligată să plătească sume mari de bani ca despăgubire, să deschidă majoritatea porturilor pentru comerț și să cedeze

orașul Hong Kong coroanei britanice. Documentele care au pecetluit soarta Chinei au fost nu- mite ulterior „tratate inegale“, deoarece părțile semnatare ale contractului erau cât se poate de clar inegale, atât ca putere, cât și în capacitatea de a negocia.

Nici în Africa de Nord, Imperiul Otoman, Persia și Afghanistan, localnicilor nu le-a mers mai bine. Francezii și britanicii s-au luptat pentru supremația în Egipt. Suveranii otomani au suferit înfrângeri devastatoare la Marea Neagră și în Crimeea. Francezii au invadat Tunisia. Persanii au pierdut Georgia, Armenia și Azerbaidjanul în favoarea Rusiei. Și, astfel, de când Egiptul a fost cucerit de Napoleon, la începutul secolului al XIX-lea, în permanență popoarele au constatat că erau complet lipsite de apărare în fața atacului europenilor. Au devenit colonii, proprietate a europenilor înstăriți și a puterii lor militare.

Intrarea în modernitatea musulmană

Populația colonizată a fost șocată de brutalitatea cu care le-au dat europenii viața peste cap. În Persia și India, simplii agricultori și meșteșugari au fost sărăciți pentru că au fost nevoiți să cedeze pământurile și micile lor afaceri în favoarea plantațiilor pe scară largă, a canalizărilor moderne, a drumurilor și căilor ferate. Dar, în loc să dezvolte industria Asiei într-un mod în care să beneficieze populația locală, puterile coloniale le-au jefuit materiile prime pentru alimentarea industriei din Europa.

Cu toate astea, populația colonizată a fost uimită când și-a dat seama că rămăsese în urmă în multe privințe. Europenii nu au adus numai război și exploatare, dar și cunoștințe și idei care înainte le erau cu totul necunoscute. Viața în Europa se schimbase atât de mult, încât intelectualii din India, China și din multe alte țări asiatice nu puteau să nu se întrebe cum de le trebuise atât de mult timp ca să observe. Acum, toate noile idei și inovațiile din Europa au început să pătrundă în lumea musulmană, având și

acolo un impact semnificativ. Musulmani educați din Africa de Nord, Siria și Liban, Turcia, Iran și Afghanistan au preluat cunoștințele și experiența Europei și s-au străduit să-și împingă societatea de la spate pentru a prinde din urmă era modernă. Toate subiectele dezbătute de pe vremea Renașterii și a Iluminismului în Europa – libertate, egalitate și democrație, știință și raționament empiric, educație, tipar și mai târziu presă gratuită – stârneau acum înflăcărate discuții la Cairo, Beirut, Alep, Istanbul și Teheran.

Era ca și cum europenii aveau o cutie plină cu unelte care să ajute la construirea unei societăți noi: legile care apărau indivizii de abuzurile arbitrare ale puterii și științele care promovau o înțelegere foarte diferită a Pământului și planetelor, a animalelor și oamenilor, așa cum îi învățau Biblia și Coranul. Mai erau medicina, drepturile omului, democrația parlamentară, drepturile femeilor, dar și nenumărate invenții tehnice – toate acele instrumente cu ajutorul cărora europenii creaseră noile societăți.

În timp ce unii erau entuziasmați la ideea de a explora și de a încerca noua cutie de instrumente europene, alții vedeau în ea lucrarea diavolului. Clericii din instituțiile de învățământ islamice, cum era Școala Al-Azhar din Cairo, susțineau că ideile europene și modul de viață modern contraziceau învățăturile Coranului; mulți se temeau că islamul și instituțiile sale își puteau pierde puterea și influența, așa cum se întâmplase cu Biserica creștină.

Alții, totuși, nu vedeau nici o contradicție în armonizarea religiei islamice cu progresul științific. Unii savanți nu au adoptat pur și simplu noile idei din Europa, ci le-au preluat, păstrând în același timp propria tradiție. Și-au amintit de epoca de aur a culturii arabe din Evul Mediu, dovadă evidentă că filosofii musulmani, medicii, matematicienii și poeții au fost în stare de cele mai mari realizări în știință. A existat un timp în care orașe arabe precum Damasc și Bagdad se aflau în avangarda progresului.

Printre savanți se număra egipteanul Rifa'a al-Tahtawi, care a lansat o mișcare numită Nahda, cuvânt arab care înseamnă „renaștere". Unii compară Nahda cu Renașterea și Iluminismul din Europa. La fel ca numeroși contemporani ai săi, al-Tahtawi a reluat discuția despre problema

drepturilor femeilor și, printre altele, a militat pentru educația fetelor. A justificat aceasta printr-o trimitere la un hadith care spunea că soțiile Profetului Mahomed știau să citească – sigur, argumenta el, educarea femeilor nu putea fi împotriva islamului.

Al-Tahtawi nu era în nici un caz singurul care gândea așa. Avocatul și scriitorul egiptean Qasim Amin era revoltat de lipsa totală de educație și de inactivitatea femeilor din țara sa. Amin a scris lucrările intitulate Eliberarea femeii și Femeia nouă, în care susținea că Egiptul nu putea ajunge la progresul din țările occidentale decât în cazul în care femeilor li se permitea în sfârșit să primească o educație și să contribuie la binele întregii societăți.

Între timp, după ce guvernul otoman a ridicat interdicția de secole în privința tiparului și au fost puse bazele unei tipografii publice pentru presă, la Istanbul a fost publicată prima revistă pentru femei. Revista s-a numit Progresul femeilor musulmane. O colaboratoare scria:

Bărbații sunt la fel de puțin făcuți să-și exercite puterea asupra femeilor, pe cât sunt făcute femeile să fie conduse de bărbați... Nu suntem în stare să dobândim cunoștințe și abilități? Care este diferența dintre picioarele, ochii și creierul nostru – și ale lor? Noi nu suntem oameni? Numai genul ne condamnă la situația asta? Nimeni cu bun-simț nu acceptă așa ceva!

Un alt autor scria că scopul revistei era să schimbe cu totul imaginea femeilor: „Suntem tribul de care bărbații își bat joc că avem părul lung și mintea scurtă. Vom încerca să dovedim contrariul.“ Articolele erau deseori tipărite fără să fie numit autorul, pentru că părea prea riscant să fie exprimate asemenea opinii.

Și totuși, la acea vreme, femeile începeau să fie cunoscute în întreaga lume musulmană ca poete, scriitoare și comentatoare ale evenimentelor politice de zi cu zi. Fatma Aliye, o scriitoare turcoaică, a învățat franceza ca adolescentă, în secret, pentru că mama ei se temea că educația putea să-i

facă rău fiicei sale. Aliye și-a publicat primele articole anonim, semnând doar „O femeie“, dar mai târziu a găsit curajul să-și spună numele – poate primul pas către o viață independentă. Din acel moment, Aliye a scris mult. A călătorit în lume singură și a înființat o societate de caritate, iar datorită articolelor și romanelor ei a devenit o voce importantă în încercarea de a-i trezi pe musulmani.

După exemplul Istanbulului, în Egipt și Iran au fost înființate reviste pentru femei. Datorită lor a apărut pentru autori și cititori un spațiu în care să discute tot felul de probleme. La fel ca în querelle des femmes din Europa, musulmanii se întrebau și ei acum: femeile sunt inferioare? Ar trebui să muncească și să aibă aceleași slujbe ca bărbații? Alte probleme priveau în special islamul. Existau păreri diferite mai ales în privința purtării vălului. Unele femei nu vedeau vălul ca pe un mijloc de asuprire, ci ca pe un articol de îmbrăcăminte, care le dădea mai multă libertate, pentru că le proteja de bărbații care se holbau la ele.

Hana Kawrani, o scriitoare libaneză, a publicat un articol în care critica imaginea modernă a femeilor. „Femeile“, scria ea, „nu pot munci în afara casei și în același timp să-și slujească soțul și copiii.“ Ca răspuns, poeta Zaynab Fawwaz, tot din Liban, sublinia faptul că legea islamică nu interzicea în nici un caz femeilor să lucreze sau să facă aceleași lucruri ca bărbații. În scrierile ei, Fawwaz își apăra propria libertate, întrucât era prima femeie dramaturg care scrisese o piesă în limba arabă. O vreme a trăit în Alexandria, apoi s-a mutat în Damasc, unde a deschis un salon literar, în timp ce poeta Maryana Marrash deschidea unul în Alep. Auziseră amândouă despre femeile din Europa care găzduiau astfel de adunări private, unde participau la discuții pline de viață scriitori, intelectuali și politicieni.

Emanciparea femeilor din lumea islamică a avut de depășit obstacole mult mai mari decât în Europa. Europenii au avut nevoie de secole întregi ca să se învețe cu lucruri precum democrația și o justiția laică; acum, când toate astea pătrundeau în lumea musulmană, oamenii locului erau nevoiți să adopte schimbările în doar câteva decenii. Pentru majoritatea, era prea mult. Când conducea salonul, Zaynab Fawwaz nu numai că purta un văl, dar femeile rămâneau în altă încăpere decât bărbații, în timp ce soțul ei umbla

între cele două camere. Una dintre primele activiste pentru drepturile femeilor din Iran, poeta Fatimah Baraghani, stătea ascunsă după o perdea când discuta cu bărbații despre probleme legate de religie.

În pofida acestor obstacole, bărbații și femeile educate au descoperit că multe dintre ideile care le parveneau din Europa nu erau în nici un caz exclusiv europene, pentru că existau numeroase puncte de referință în islam și isto- ria lui. Islamul în sine nu era împotriva drepturilor egale pentru femei, susțineau ei: orice opoziție era urmarea a secole de interpretări sexiste greșite ale Coranului.

Faptul era valabil și pentru vechiul Imperiu Persan (care mai târziu a devenit Iran), un imperiu care se deosebea în multe privințe de cel turc și de teritoriile arabe ale Imperiului Otoman. Cu o istorie de peste 2 000 de ani, Persia exista de mult timp ca o națiune, un stat vast, a cărui populație era în mare parte unită de limba persană, islamul șiit și o cultură străveche.

Aici, în Persia, s-a născut o mică mișcare pentru o reformă religioasă, în care era implicată și activista pentru drepturile femeilor, Fatimah Baraghani. Membrii mișcării se considerau adepți deosebit de devotați ai islamului și asta pentru că își luau religia atât de în serios, încât puteau declara clar și definitiv că legea islamică era depășită și nu mai era valabilă. Dorința lor era îmbunătățirea vieții sociale pentru oameni și susțineau coexistența pașnică a religiilor, condiții democratice și drepturi egale pentru femei. La acea vreme nu erau obișnuiți să se opună ideii de națiune. Erau și împotriva armelor și a războaielor costisitoare și distructive – în schimb, chemau oamenii să se înțeleagă ca o comunitate mondială. Ideile lor neobișnuite au stârnit foarte multe suspiciuni, așa că adepții lor au fost persecutați și mulți au fost executați, nu în ultimul rând pentru că reformatorii voiau să-l de-a jos pe șahul persan, considerând că numai așa puteau restructura societatea după ideile lor.

Fatimah Baraghani, care tânără fiind se ascundea după o perdea ca să discute cu bărbații, și-a găsit treptat curajul să se smulgă din vechile cătușe. La o conferință în care mișcarea presupunea despărțirea de vechea religie, a ieșit în cele din urmă de după perdea și și-a scos vălul. Bărbații care erau

de față au intrat în panică – la urma urmei, timp de secole, fuseseră învățați că o femeie fără văl reprezenta diavolul. Devoalarea unei femei atât de respectate era o provocare evidentă a obiceiurilor. Din ziua aceea, Fatimah Baraghani a fost persecutată până a fost arestată și executată.

Drepturile omului sunt universale

Printre reprezentanții trezirii islamice a existat și un gânditor care a călătorit peste tot în acest spațiu vast pe care îl descriem aici. Jamal al-Din al-Afghani a străbătut Persia, India, Afghanistan, Turcia, Egipt și Europa, în căutarea unor susținători care să împărtășească aceleași idei. Cum era o persoană foarte charismatică, a adunat în jurul lui mulți oameni – de la teologi și militanți pentru drepturile femeilor, până la patroni înstăriți și politicieni influenți, toți au ajutat la răspândirea ideilor sale din India până în Constantinopol. La fel ca mulți alți gânditori musulmani, al-Afghani a fost convins că valori precum drepturile omului și libertatea individului nu erau în mod special europene. Erau universale, credea el și, prin urmare, nu exista nici o contradicție între ele și islam.

Această idee i-a unit pe musulmanii progresiști cu gânditori, cum au fost poetul Rabindranath Tagore și luptătorul rezistenței Mahatma Gandhi. Toți au făcut presiuni pentru drepturile omului, susținând că religia nu era o justificare pentru obiceiuri inumane, violență sau cruzime.

Unul dintre obiceiurile religioase împotriva căruia Tagore și Gandhi au militat în India era practica arderii văduvelor. După moartea soțului, o femeie putea fi arsă împreună cu trupul lui, iar femeile care își urmau astfel soțul în moarte erau idolatrizate ca sfinte. Era o decizie pe care văduvele o luau de bunăvoie și se întâmpla foarte rar, dar, cu toate acestea, au cerut ca un obicei atât de crud, practicat în numele religiei, să fie interzis.

Povara omului alb

Al-Afghani, Tagore și Gandhi îi admirau pe europeni pentru crearea drepturilor civile, a democrației parlamentare și a statului de drept. În același timp se întrebau dacă cetățenii lor trebuiau să se adapteze civilizației europene din toate punctele de vedere pentru a trăi conform acestor valori. Trebuia să gândească precum europenii, să trăiască la fel ca ei și să se îmbrace ca ei? Modernitatea europeană crease o civilizație care era din toate punctele de vedere mai bună decât modul de viață practicat în alte părți ale lumii?

Pentru majoritatea europenilor, răspunsul era clar: societatea lor era cea care dăduse naștere ideilor Iluminismului. Acolo unde aceste idei nu erau cunoscute, asta însemna că oamenii erau necivilizați. Europenii condamnau și tratau cu superioritate aproape tot ce descopereau în Asia, Africa și Australia, considerând că era de datoria lor să impună legea și ordinea „popoarelor mai puțin civilizate“. Rudyard Kipling, autorul Cărții junglei, scria despre „povara omului alb“ – un pretext convenabil care să transforme crimele imperialiste în datorie morală.

Dar urzeala povestirii era rară și se vedea prea ușor prin ea. Nedreptatea era flagrantă. În loc să aducă lege și ordine, „bărbații albi“ au adus distrugere; în loc să dea coloniilor mijloacele de a se dezvolta ca societăți libere, autonome, i-au transformat pe locuitori în sclavi. Milioane de indieni și de chinezi munceau ca sclavi pe plantații, în fabrici și mine ale căror produse și profituri se revărsau spre Europa. Nu numai în Asia oamenii au fost îngroziți – și decepționați – dându-și seama cât de necivilizați se dovedeau a fi europenii.

Pentru mulți britanici care călătoreau în străinătate era limpede ce se întâmpla în colonii și descriau faptele în scrisorile trimise acasă. Un astfel de corespondent a fost lady Lucie Duff-Gordon, care a petrecut câțiva ani în

Egipt, a învățat limba arabă și a câștigat încrederea și admirația localnicilor. A fost îngrozită de comportamentul compatrioților săi. „Ce mă face să mă sufoc“, scria ea, „este să-i aud pe englezi vorbind despre bâtă ca fiind singurul mod de a-i controla pe arabi, ca și cum cineva s-ar putea îndoi că este cel mai simplu mod de a controla pe oricine acolo unde poate fi folosită fără să fii pedepsit.“

Atunci când studenți sau oameni de știință dintr-o colonie călătoreau la Londra sau Paris, își puteau da seama de binefacerile vieții europene: străzi pietruite pe care femeile și bărbații umblau laolaltă cu dezinvoltură, căi ferate care le permiteau oamenilor să călătorească rapid dintr-un loc în altul, școli și universități, îngrijiri medicale, drepturi de care se bucurau cetățenii și dezbateri politice democratice în Parlament. Totuși, în țările lor de baștină cunoscuseră o altă latură a europenilor. Morala lor și, în special, afirmația că fiecare ființă umană merita demnitate și respect, se dovedea afectată de un dublu standard. Tot ce era adevărat la Paris și la Londra era repede uitat când interacționau cu oameni din afara Europei. Scuza folosită era că locuitorii din colonii nu erau născuți ca egali ai europenilor, ci aveau un statut inferior din cauza rasei lor.

Pentru Rabindranath Tagore, cândva admirator al civilizației europene, a fost nevoie de mai puțin de 100 de ani de colonizare pentru a-și da seama că Europa și-a pierdut total autoritatea morală în Asia. Tagore scria că Europa nu mai putea fi considerată campionul unui comportament corect sau apărătorul celor mai înalte principii morale; în schimb, era un campion al superiorității rasiale a Occidentului și un exploatator al celor care trăiau dincolo de granițele ei.

Economia este o mașină care nu gândește singură

Orice violență este un act de nedreptate. Nimeni n-a înțeles asta mai bine decât Tagore și Gandhi și, bazându-se pe acest lucru, au respins cu

fermitate orice formă de violență. Cu toate că au văzut în India oameni abuzați și exploatați de coloniștii britanici, nu recunoșteau nici o diferență între „europeni“ și „asiatici“. Nici între „femei“ și „bărbați“ sau „oameni buni“ și „oameni răi“. Înțelegeau că peste tot în lume oamenii puteau face lucruri minunate, dar puteau și să cadă într-un comportament crud și nedrept.

Tagore și Gandhi îi admirau pe europeni, dar în același timp îi și criticau. Au înțeles că au dezvoltat posibilități tehnice care înainte erau de neimaginat, care îi ajutau să pună capăt foametei și ca alimentația să fie mai bună, să vindece și să elimine bolile, să înțeleagă mai bine lumea înconjurătoare. Tagore și Gandhi recunoșteau că economia și comerțul erau piatra de temelie a acestui progres. Dar nu putea fi ignorat faptul că dorința europenilor de a face noi cuceriri în domeniile științei și tehnologiei a dus și la dorința de a subjuga și controla alte țări.

Părea că structura comercială europeană funcționa după propriile reguli, ca un automat care nu gândește și nu are conștiință. Tagore și Gandhi se temeau că această mașină devenea periculoasă dacă i se permitea să funcționeze independent, fără control – până la urmă, nu se putea răspunde la întrebări pe care filosofii și le pusese- ră din vremuri imemoriale: Cum funcționează o societate bună? Ce este corect și ce este greșit?

Din Asia spre Vest

MAI REPEDE!

Ocolul Pământului în mai puțin de 80 de zile

Încă de la începutul erei moderne, lumea a fost în continuă accelerare. Cât de rapid și de confortabil este să iei trenul în comparație cu mersul cu trăsura trasă de cai peste hârtoapele pline de bolovani! În secolul al XVII-lea era nevoie de trei săptămâni pentru a parcurge cei 190 de kilometri de la Plymouth la Londra. Apariția căii ferate a scurtat călătoria la mai puțin de o zi și, până în 1883, până la numai șase ore.

Timpul și spațiul se contractau. Dintr-odată, puteai călători în jurul planetei în mai puțin de trei luni – cel puțin asta susținea Jules Verne în romanul său Ocolul Pământului în 80 de zile. Nellie Bly, jurnalistă la un ziar din New York, a vrut să încerce și și-a propus că termine călătoria într-un timp și mai scurt. Șeful ei, Joseph Pulitzer, a finanțat-o. Un an i-a trebuit ca să pregătească aventura, dând unui ziar rival suficient timp pentru a-și trimite propriul reporter să facă traseul. Planul era ca Elizabeth Bisland să plece în jurul lumii pe altă rută, sperând să o învingă pe Nellie Bly la linia de sosire.

Amândouă au făcut cea mai mare parte a drumului cu vaporul și pe calea ferată. Bly a pornit spre Anglia în noiembrie 1889 și de acolo a călătorit prin Franța, Italia, Canalul Suez, Ceylon (acum Sri Lanka), Hong Kong, China, Japonia și America. Între timp, Bisland se îndrepta în direcția opusă. În fiecare zi, cititorii entuziasmați aflau ultimele noutăți despre cursă. În Franța, Bly a făcut un ocol ca să se ducă să-l întâlnească pe Jules Verne. Când vremea rea pe mare a făcut-o pe Bly să întârzie în San Francisco, Pulitzer a trimis un tren particular care s-o ajute să recu- pereze timpul pierdut. După 72 de zile de la plecare, a ajuns la New York. Bisland a ajuns la destinație cu patru zile și jumătate mai târ- ziu; pierduse cursa.

Victoria a făcut-o pe Nellie Bly celebră și, multă vreme, nimeni n-a fost preocupat de faptul că apreciata ziaristă se dovedise a fi un turist destul de antipatic în prezentarea călătoriei. În loc să exploreze lumea cu o minte deschisă, de multe ori se arătase iritată de lucruri banale. Deși a călătorit mereu la clasa întâi, s-a plâns de trenurile inconfortabile și s-a arătat disprețuitoare față tovarășii de drum. Cu cât călătorea mai departe de Europa, cu atât mai arogantă era în descrierile ei: arăta doar dispreț pentru egipteni și chinezi – o intoleranță care era tipică pentru europeni.

Dar, în ciuda acestui lucru, rămâne faptul că Bly și Bisland au demonstrat în ce măsură Revoluția industrială accelerase viața. Puteau goni în jurul lumii într-un timp record, întrucât căile ferate și vapoarele creaseră o rețea densă de călătorie și rute comerciale care împânzeau globul. O altă invenție a permis și știrilor să circule în întreaga lume cu mare viteză: telegrama. Primul cablu submarin a fost montat sub Canalul Mânecii din Dover până la Calais. Al doilea a traversat Atlanticul, făcând legătura între SUA și Europa – doi aliați puternici care au format o unitate ce a început să fie cunoscută sub numele de „Occident“.

Telegrafia le-a permis cititorilor ziarelor să urmărească în timp real cursa dintre Nellie Bly și Elizabeth Bisland. Și chipurile celor două femei erau cunoscute: inventarea fotografiei însemna că pentru prima dată portretele puteau fi reproduse și tipărite peste tot în lume. În ziua de azi vedem mii de imagini, dar pentru sfârșitul secolului al XIX-lea era un lucru revoluționar.

Din Vest spre Asia

REZISTENȚĂ

Atmosfera din colonii devine potrivnică europenilor

Ritmul schimbării era uluitor, iar superioritatea Occidentului a lăsat restului lumii puține șanse să-l ajungă din urmă. În China, Japonia, India, Asia de Sud-Est și Orientul Mijlociu, mulți considerau că le fusese rănită mândria. Nu numai pentru că statele lor erau slabe din punct de vedere politic, dar și pentru că și-au văzut propria cultură subapreciată și desființată de europeni.

Liderii de la Istanbul și Cairo și, într-o oarecare măsură, de la Teheran, au încercat la început, prin reformă politică și reorganizare, să consolideze statutul și puterea țărilor lor în raport cu Europa. Sultanul otoman de la Istanbul a introdus o serie de reforme numite Tanzimat. Tanzimat însemna „reorganizare“; era o încercare de a schimba statul aproape în toate aspectele, de la finanțe, armată și sistem juridic, până la educație și administrație. Totul trebuia să fie structurat după modelul occidental.

Dar punerea în practică a tuturor acestor procese a fost ceva extrem de complicat, în permanență împiedicat de faptul că suveranii de la Istanbul și Cairo au risipit fără nici o grijă atât de mulți bani, încât amândouă statele au ajuns la ruină aproape în același timp. S-a dovedit repede că reformele nu au îmbunătățit situația în Imperiul Otoman, Egipt sau Persia. În schimb, guvernele lor deveniseră total dependente de ajutoarele bănești ale finanțatorilor europeni.

Un exemplu tipic a fost soarta Canalului Suez. Francezii au fost cei care a avut mai întâi ideea de a lega Mediterana de Marea Roșie, construind un

canal; acesta evita nevoia de a naviga în jurul Africii, scurtând considerabil călătoria din Europa către Peninsula Arabică și Africa de Est, și prelua o mare parte din comerț. Viceregele Egiptului, care era supus al sultanului otoman, a exploatat ideea. Voia să îmbunătățească situația economică a țării sale, construind canalul cât mai repede posibil. De când americanii erau preocupați de războiul civil și nu mai furnizau bumbac, bumbacul egiptean era la mare căutare, ceea ce însemna că viceregele avea bani de investit în drumuri și căi ferate, în construirea școlilor și în modernizarea țării după modelul european.

Viceregele avea planuri ambițioase: după aproximativ zece ani, când Canalul de Suez urma să fie deschis, avea un oraș cu totul nou construit alături de vechiul Cairo. Nu-i păsa că prețul bumbacului scăzuse, împrumuta pur și simplu bani de la europeni. Opera Aida, pe care o comandase compozitorului Giuseppe Verdi pentru marea deschidere a canalului, nu era gata, dar asta n-a afectat sărbătorile extravagante. Era doar o picătură într-un ocean față de datoriile astronomice pe care le acumulase viceregele. Băgase Egiptul în datorii atât de mari, încât era cu neputință să le plătească, astfel încât cu greu ar fi putut guvernul să refuze atunci când creditorii britanici s-au oferit să cumpere Canalul Suez la preț redus. 13 ani mai târziu, dependența financiară a transformat Egiptul într-o altă colonie britanică.

Britanicii și alte puteri coloniale europene au acționat în mod asemănător în multe alte țări. Sultanul din Istanbul dăduse faliment cu câțiva ani înainte și Imperiul Otoman se prăbușea, iar în Persia, speculanții britanici cumpărau cantități uriașe de pământ în speranța de a găsi petrol.

Tendința europenilor era să-și urmărească nemilos interesele, fără să țină cont de cele ale lumii musulmane, care se opusese schimbării încă de la început. Treptat, adversarii modernității au început să câștige. Pentru mulți, părea mai ușor să se revolte împotriva Occidentului în numele religiei, ca să respingă nu numai nedreptățile impuse de ocupanții europeni, dar și valorile și modul lor de viață – pe scurt, să respingă tot ceea ce era european.

Activistul politic itinerant al-Afghani, care inițial a fost deschis în legătură cu Occidentul și care a visat la un Iluminism musulman, s-a răzgândit și acum era cu totul împotriva puterilor coloniale. Cum imitarea modului de viață european se dovedise catastrofală și îi transformase pe musulmani în sclavi ai Europei, a ajuns la concluzia că singurul mijloc de a se apăra de copleșitoarea putere a europenilor era rezistența armată. I-a chemat pe musulmani să-și adune forțele și să constituie un stat islamic unificat: abia astfel vor fi în stare să-i alunge pe invadatori și să supraviețuiască.

Pentru prima dată, al-Afghani a folosit termenul de „război sfânt“ – jihad în limba arabă – pentru lupta politică. Răspundea brutalității și superiorității dovedite de imperialiștii din toată Asia. În orice caz, 100 de ani mai târziu, un mic grup de extremiști islamici au folosit termenii de „stat islamic“ și „jihad“ inventați de al-Afghani pentru a duce la bun sfârșit un program al violenței și terorii – spre groaza întregii lumi, inclusiv a multor musulmani; în cele din urmă, de departe cel mai mare număr de victime al Daeș (grupul care astăzi își spune Statul Islamic) sunt înșiși musulmanii.

Visul lui al-Afghani despre un stat vast și unificat al tuturor musulmanilor avea prea puțină legătură cu realitatea. Sultanul turc, conducătorii arabi, șahul persan și conducătorii triburilor din Afghanistan și India nu aveau nimic de câștigat din ideea ca toți musulmanii să se unească dintr-odată într-o națiune. Cine ar fi avut autoritate totală asupra acestui stat islamic? Între Constantinopol și Kabul exista un număr uriaș de oameni care, în afară de religia pe care o împărtășeau, aveau prea puțin în comun – în afară de faptul că erau musulmani, erau și turci, perși, pașтuni, indieni și arabi, fiecare cu limba și identitatea lor culturală. Nu era ușor să-i unească. În schimb, fiecare o luase pe calea lui.

Turcii nu visau la un stat religios al musulmanilor, ci la naționalismul turc. Voiau o națiune turcă laică având o Constituție, națiune în care religia și statul să fie separate, exact cum se făcuse în Occident. Mulți turci care s-au luptat pentru acest obiectiv și nu s-au opus modului de viață occidental au păstrat relații bune cu politicieni și gânditori germani și francezi, schimbând idei cu ei și căutând sfaturi. Apreciau educația și deschiderea culturală și asigurau școli pentru fiicele și fiii lor.

Fapt benefic pentru femei ca Halide Edib, care a urmat o școală americană din Istanbul și a devenit matematiciană și scriitoare. A fost una dintre primele femei musulmane care a ținut un discurs politic în public. Într-unul dintre romanele ei își exprima părerea despre ideea unei Turcii moderne, în care femeile să fie egale cu bărbații și toate grupurile etnice din Imperiul Otoman să coexiste pașnic. Temele abordate de Edib vor deveni probleme existențiale pentru turci. Ce se va întâmpla după prăbușirea Imperiului Otoman? Armenii, grecii și arabii își vor găsi și ei un cămin în noul stat turc? Pe ce valori și tradiții ar trebui să se bazeze noul stat? Exista o preocupare esențială în special pentru femei: dacă turcii renunțau la modernitate și se întorceau la politica antitehnologie și misogină din trecut, femeile aveau să lupte ca să-și poată decide propriul viitor.

Datorită talentului ei lingvistic, Edib a fost invitată să reprezinte guvernul la negocierile cu ambasadorii străini. Ca și alții înaintea ei, a observat și ea cum europenii și-au trădat propriile valori și au zdrobit ambițiile tuturor celor care sperau să participe la era modernă – în negocierile cu turcii, britanicii și francezii nu și-au urmărit decât propriul interes. Dezamăgită și preocupată de viitorul țării sale, Edib a făcut echipă cu un tânăr ofițer pe nume Mustafa Kemal și s-a alăturat luptei lui pentru eliberarea națiunii turce.

China și Japonia

În Japonia, politicienii și gânditorii care s-au impus au fost cei care voiau să calce pe urmele europenilor. Au ini- țiat reforme care vizau modul în care Europa aborda educația, tehnologia și știința, și au început să transforme vechea Japonie într-un nou imperiu care și-a creat propria Constituție și a devenit un stat modern după model occidental.

A fost limpede cât de bine au reușit japonezii să recupereze întârzierea când au dovedit aceeași poftă imperialistă față de teritoriile vecinilor din vest.

După ce au invadat Coreea în urma unui conflict cu China din cauza ei, până la urmă a declarat război chiar Chinei. Mica Japonie, intrată într-o alianță, a fost în stare să-și înfrângă sora mai mare, China, și să anexeze teritorii chineze, inclusiv insula Taiwan.

Pentru chinezi, victoria japonezilor – venită atât de repede după înfrângerea suferită în fața britanicilor – a fost o nouă umilință. În disperarea ei, împărăteasa văduvă Cixi, care a luat puterea după moartea soțului ei, a decis să facă un gest neobișnuit. Deși de obicei guvernele făceau tot ce puteau pentru a înăbuși revoltele, ea a susținut un grup de criminali care își spuneau „Pumnii Armoniei și Dreptății", cunoscuți în Occident ca „Boxerii". Rebelii nu se răzvrăteau împotriva familiei lui Cixi, din dinastia Qing, ci împotriva oricărui lucru care venea din străinătate. Strigau sloganul „Trăiască dinastia Qing! Moarte străinilor!" și persecutau creștinii din țară. Cu toate că încurajarea acestor tâlhari însemna violarea tuturor regulilor diplomatice ale ospitalității, împărăteasa Cixi a mers înainte și le-a aprobat atacurile asupra ambasadorilor străini. Situația a atins apogeul când Boxerii au împușcat un diplomat german și guvernul a declarat oficial că toți străinii vor fi obligați să părăsească Beijingul. Nu era o alegere pe care imperialiștii erau dispuși s-o ia în considerare; în schimb, o alianță de opt națiuni – Marea Britanie, SUA, Rusia, Germania, Franța, Italia, Austria și chiar Japonia – a ripostat trimițând trupe.

Susținându-i pe Boxeri, împărăteasa văduvă Cixi a adus daune chiar dinastiei Qing. Deși prea târziu, încerca acum să introducă reformele necesare și să desființeze examenele – bazate pe scrierile lui Confucius – pe care oficialii chinezi trebuiau să le treacă. Guvernul chiar se întreba dacă administrația imperială va avea o Constituție modernă.

Dar dinastia Qing n-a mai rezistat mult până când a izbucnit revoluția care a pus capăt istoriei de 2 000 de ani a imperiului. China a devenit o republică bazată pe învățăturile lui Karl Marx, cu un partid comunist la conducere. China a continuat să fie afectată de constrângerile imperialiștilor străini, deoarece reglementările comerciale continuau să se aplice prin „tratate inegale". Între timp au avut loc nenumărate lupte pentru putere și un război civil în țară – ceea ce până la urmă a adus la conducere un lider puternic.

Numele lui era Mao Zedong și, cu toate că era președintele Partidului Comunist din China, se potrivea foarte bine cu predecesorii săi imperiali. Era foarte crud.

Din Asia în Africa

MARȘUL IMPERIALISMULUI: EUROPENII CUCERESC AFRICA

Rasa inferioară

În jurul anului 1810, londonezii au avut șansa de a admira pe scenă o tânără africană. Sarah Baartman purta rochii foarte mulate care imitau nuanța întunecată a pielii sale, era împodobită cu perle și pene și fuma pipă. Dacă aveai bani, puteai s-o închiriezi pentru un spectacol particular în care aveai voie chiar să o atingi. Publicul, deosebit de impresionat de fundul ei mare și bombat, întrucât fesele cărnoase reprezentau culmea frumuseții la acea vreme, i-a dat porecla de „Venus Hotentota".

Nu era un compliment. „Hotentot" era un termen peiorativ folosit de europeni prin care făceau trimitere la populația sud-africană care fusese colonizată și înrobită de olandezi. S-a întâmplat ca un englez, om de afaceri aflat în serviciul unui nobil olandez, s-o descopere pe Sarah Baartman în Africa de Sud; a cumpărat-o de la proprietarul ei și a dus-o la Londra, unde a prezentat-o pe scenă ca pe o curiozitate. Aboliționiștii au fost indignați de spectacol și au acuzat administrația că o tratează ca pe o sclavă. Scandalul a dus la o acțiune în justiție, în timpul căreia Sarah și-a susținut stăpânul – cu toate că nimeni nu știa dacă îi era loială de bunăvoie sau de frică.

Nu după mult timp a fost vândută unui comediant din Paris care își câștiga existența expunând animale sălbatice exotice. Sarah a acceptat să-i lase pe artiști s-o picteze, iar pe oamenii de știință, s-o studieze. În știință, rasismul continua să fie prezent și cercetătorii continuau să creadă că „hotentoții" erau rasa inferioară a umanității, superiori urangutanului doar cu o treaptă. La începutul secolului al XIX-lea, prima cercetare științifică legată de teoria rasială a fost făcută pe corpul ei; descoperirile au fost

transformate în propagandă, pentru a justifica dominația colonială a europenilor pe alte continente. Dar, evident, Sarah a suferit psihic: a fumat, a băut mult și a murit doi ani mai târziu, la o vârstă fragedă, singură, pe meleaguri străine și ostile. După moarte, interesul pentru trupul ei a persistat, iar scheletul, creierul și organele genitale au fost cu grijă păstrate și expuse într-un muzeu din Franța. Șocant, dar au putut fi văzute până în 1974.

Când Nelson Mandela a devenit președinte al Africii de Sud, în 1994, una dintre primele lui griji a fost să ceară guvernului francez ca rămășițele lui Sarah să se întoarcă acasă. Negocierile dintre cele două țări au durat ani întregi. Momentul decisiv a venit în 1998, când Diana Ferrus – poetă sud-africană – a scris pentru Sarah poezia „Am venit să te iau acasă“. Un senator francez a descoperit poemul în 2001 și a pornit din nou campania. De data asta, a fost un succes.

Rasa superioară

Cu toate că nu cu mult timp în urmă, în secolul al XIX-lea, portughezii câștigaseră o poziție avantajoasă în Africa, continentul era încă în mare parte teritoriul „nimănui“, astfel încât puterile europene erau interesate de el. Asta însemna că indigenii africani nu aveau nici industrie, nici civilizație modernă și erau ușor de dominat, la fel ca asiaticii.

Deci, europenii s-au lansat în cursa pentru Africa, în scopul de a pune mâna pe pământ și resurse, așa cum făcuseră și în Asia. Încă o dată, Marea Britanie a avut un succes deosebit, ceea ce l-a determinat pe afaceristul Cecil Rhodes să afirme că britanicii erau „prima rasă din lume“. Oricum, în bătălia pentru Africa au apărut doi noi actori al căror orgoliu putea rivaliza cu cel al britanicilor. Își făcuse apariția Imperiul German care cuprindea statele și principatele germane mai mici, cu primul rege prusac la cârmă, împăratul Wilhelm I, urmat de împăratul Wilhelm al II-lea. Aproximativ în

aceeași perioadă, micile state italiene s-au unit sub regele Victor Emanuel al II-lea pentru a forma Regatul Italiei.

Germania și Italia erau în sfârșit state-națiuni, dornice să-i prindă din urmă pe olandezi, britanici, francezi și portughezi, cu toate că aceste țări aveau deja un avans de mai multe secole. Germania și Italia nu erau implicate deloc în colonizarea Asiei, dar erau decise să capete „un loc sub soare“ în Africa. Înainte ca marele continent african să de- vină un talmeș-balmeș de colonii europene, n-a fost nevoie decât de câteva decenii.

Pentru extracția de materii prime era nevoie de muncitori, de drumuri și de canale, de case și de mâncare. În consecință, conducătorii coloniali au venit nu numai cu arme, ci și cu misionari creștini; în timp ce antreprenorii și soldații jefuiau țara, Biserica se ocupa de sufletele sărmanilor păcătoși și convertea poporul Africii la creștinism. O zicere africană descria rezultatul: „Când misionarii au venit în Africa, ei aveau o Biblie, noi aveam o țară. Ei au spus: Să ne rugăm! Noi am închis ochii. Când i-am des- chis, noi aveam o Biblie, ei aveau o țară.“

Din Africa în Europa

MAREA BRITANIE ÎMPOTRIVA GERMANIEI

O cursă criminală

În India și în Afghanistan, în sudul Rusiei și în Africa, s-au purtat războaie pentru pământ. A fost doar o chestiune de timp înainte ca luptele să se întoarcă în inima Europei. Nu în ultimul rând pentru că și acolo se punea la cale un conflict. Cehi, polonezi, maghiari, slovaci, sloveni, croați și mulți alții trăiau în Imperiul Austro-Ungar, ultimul stat multietnic al Europei și o rămășiță a Sfântului Imperiu Roman. Unii luptau pentru a-și recăpăta independența ca națiune, în timp ce alții se simțeau amenințați de vecini, în special de atotputernicele Marea Britanie și Rusia.

Numeroși politicieni și comandanți militari germani erau convinși că superioritatea Imperiului Britanic se baza pe flota lui de nave mari, rapide. Pentru a concura, s-au apucat de modernizarea propriei flote navale, cu un zel aproape obsesiv. Împăratul Wilhelm al II-lea făcut apel la popor să susțină eforturile: dintr-odată, oriunde te uitai, vedeai fetițe și băieți îmbrăcați în costum de marinar. Marea Britanie și-a dat seama că avea un concurent și, în curând, Germania și Marea Britanie s-au aflat față în față într-o cursă nebunească a înarmărilor pentru cea mai pu- ternică flotă. Fiecare vas construit trebuia să fie mai mare și mai rapid decât cel dinainte. Umbla zvonul conform căruia pachebotul cel mai rapid care traversa Atlanticul va fi premiat cu Panglica Albastră, ca semn al victoriei. În realitate, medalia nu a fost niciodată decernată.

La acea vreme, o anume lady Duff-Gordon era designerul și croitoreasa celor mai bine îmbrăcate doamne din înalta societate londoneză. Era o altă lady Duff-Gordon, nu aceeași care călătorise în Egipt cu câteva decenii mai devreme. Ea a fost cea care a inventat prezentările de modă și a fost prima

care și-a expus ultimele creații pe un podium și care în curând a deschis case de modă în New York, Paris și Chicago.

Lady Duff-Gordon trebuia să călătorească în Statele Unite cu un pachebot transatlantic, care făcea multă vâlvă în presă. Mulți credeau că Titanic, ultimul vas de agrement al constructorilor navali Harland și Wolff, avea șanse să câștige râvnita Panglică Albastră. Titanic era cea mai impresionantă navă care se construise vreodată, dar unii o considerau nesigură. Pe 10 aprilie 1912, Titanic a plecat din Southampton – cinci zile mai târziu, pe 15 aprilie 1912, s-a ciocnit de un aisberg și s-a scufundat în Oceanul Atlantic.

Lady Duff-Gordon a avut norocul să supraviețuiască împreună cu alți 700 care au scăpat în bărcile cu salvare, dar aproape 1500 de pasageri au pierit. Șocul s-a răspândit în jurul lumii, inclusiv în presa germană. Oricum, în Germania unii s-au bucurat de dispariția pachebotului britanic de lux, pentru că Imperator, o navă chiar mai mare și mai rapidă, era în construcție într-un șantier naval german.

Scufundarea Titanicului era un subiect pe buzele tuturor. Constructorii lui au avut încredere în victoria în cursa pentru viteză și lumea întreagă urmărise știrile, încântată să vadă un alt triumf al tehnologiei. Campania publicitară media a făcut dezastrul cu atât mai șocant. Pentru prima dată oamenii și-au dat seama ce se putea întâmpla atunci când se pierdea controlul asupra tehnologiei. Unii și-au amintit de zeul roman Ianus care privea în două direcții diferite în același timp: tehnologia aducea progrese constante, dar putea face și un rău foarte mare.

În Anglia

SUFRAGETELE

Vot pentru femei

Îndoielile legate de tehnologie nu au fost un obstacol în calea progresului. Un an înainte ca Titanic să se scufunde în Oceanul Atlantic, o nouă stea strălucitoare avea să se ridice: femeia de știință Marie Curie a primit cel de-al doilea Premiu Nobel, pentru chimie, după ce, în 1903, câștigase unul pentru fizică.

Marie Curie s-a născut cu numele de Maria Skłodowska și provenea din Polonia, care se afla sub stăpânirea Rusiei. Cum acolo fetelor nu le era permis să studieze, a plecat la Paris. Împreună cu soțul ei, Pierre Curie, a făcut experiențe concentrându-se pe cele mai mici particule, cercetând materia la nivel atomic. Pentru a descrie radiațiile pe care le emană nucleul unui atom pe măsură ce se descompune, au inventat termenul „radioactivitate“. De asemenea, Marie Curie a descoperit elementul poloniu, pe care l-a numit astfel după numele patriei natale, Polonia.

Din ce în ce mai multe femei deveneau oameni de știință, scriitoare sau femei de afaceri, la fel ca Marie Curie, Nellie Bly, Halide Edib sau lady Duff-Gordon. Deși erau încă niște excepții, numărul lor era în creștere. Schimbările aduse de era modernă au distrus vechea ordine a lucrurilor, făcându-le mai ușoare pentru femei și oferindu-le posibilitatea de a-și făuri o nouă cale.

Într-un fel, lucrurile mergeau bine pentru femei. Și, totuși, pe termen lung, n-a fost destul pentru ca femeile care își doreau o viață profesională sau o educație să nu fie altceva decât rare excepții. Când a dorit să intre în Academia Franceză de Științe, Marie Curie nu numai că a fost respinsă, dar a fost și subiectul unor glume deplasate; a fost poreclită „Radium Circe“

după vrăjitoarea Circe din mitologia greacă. La acea vreme, la Universitatea din Paris abia dacă exista o studentă femeie la 100 de studenți, ceea ce era foarte puțin. Iar în ceea ce privește dreptul de vot, societatea a rămas surdă la cererile femeilor.

Ce ar fi trebuit să facă femeile dacă nimeni nu voia să audă? Trebuiau să strige mai tare.

Și dacă strigătul nu era destul, ce-ar fi fost să arunce cu pietre în câteva ferestre?

În mod ironic, prima femeie care a aruncat cu pietre în timp ce făcea campanie pentru dreptul la vot n-a țintit foarte bine – Emmeline Pankhurst era cunoscută pentru că rata ținta ori de câte ori arunca o piatră. Dar în Uniunea Socială și Politică a Femeilor (USPF), o organizație ale cărei baze le-a pus în sufrageria ei din Manchester, erau destule sufragete care să arunce cu pietre în locul ei.

Împreună, sufragetele și-au făcut auzite vocile. Au năvălit peste întrunirile politice, au urcat la tribună și au pus afișe cu sloganul lor „Vot pentru femei“. Au gravat cuvintele cu acid pe peluzele îngrijite ale terenurilor de golf, au aruncat în aer cutiile poștale, au distrus scaunele din trenuri, au pus bombe, au provocat incendii și au spart ferestrele. Au spart chiar geamurile din Downing Street numărul 10, reședința oficială a premierului.

Compozitoarea Ethel Smyth a încercat să o învețe pe domnișoara Pankhurst cum să arunce cu pietre, dar fără succes. Smyth a compus apoi „Marșul femeilor“, care a fost adoptat cu entuziasm de sufragete ca imn al campaniei. Tot mai multe femei s-au alăturat protestelor; tot mai multe britanice solicitau permis de armă, se legau de balustradele din fața casei din Downing Street numărul 10 și se amestecau în încăierările și luptele de stradă cu contestatarii.

Guvernul britanic a arestat multe protestatare și le-a băgat la închisoare – dar acum aveau în toată țara valuri de susținători. Figuri importante, ca parlamentarul James Murray, i-au luat apărarea lui Emmeline Pankhurst; Murray a comandat un prânz excentric la hotelul Savoy, constând în mai

multe feluri și vinuri, și i-au fost trimise lui Pankhurst la închisoare, unde a avut până și chelneri. Directorul de la Savoy n-a vrut să rateze publicitatea, așa că a insistat ca masa să fie oferită din partea casei. Dirijorul Thomas Beecham le-a și vizitat pe sufragete în închisoare. A povestit mai târziu cum „nobilul grup de martiri mărșăluia în sus și în jos... și cânta «Marșul femeilor», ca pe un marș de război, în timp ce compozitoarea [Ethel Smyth] privea încântată de pe coridorul de deasupra și bătea ritmul cu o periuță de dinți“.

Sufragetele și-au continuat protestul în închisoare, ajungând până la greva foamei. Guvernul a dat ordin să fie hrănite cu forța, printr-un tub introdus în nas; a fost extrem de dureros și de supărător. Nu este de mirare că unii au descris modul în care au fost tratate în închisoare ca pe o tortură.

Dar sufragetele n-au renunțat. Câteva adepte ale lui Pankhurst au învățat jiu-jitsu ca să-și poată apăra liderul de poliție când încerca să o aresteze din nou. Fiica Emmelinei, Christabel, s-a ridicat și s-a apărat pe ea și mama ei în momentul când amândouă au fost arestate. Ca avocată și militantă de frunte în cadrul USPF, Christabel era o cele- britate atât de mare, încât la muzeul Madame Tussauds a fost expusă o figură de ceară care o reprezenta.

Mult zgomot și o statuie de ceară – pentru moment, astea au fost singurele rezultate palpabile ale luptei femeilor pentru dreptul la vot. A izbucnit Primul Război Mondial și pe timp de război regulile erau altele. Unele sufragete au organizat demonstrații pașnice și le-au îndemnat pe mamele englezoaice să nu-și lase fiii să plece pe front, dar cei mai mulți britanici – și majoritatea sufragetelor – s-au unit pentru a lupta împotriva dușmanului străin.

Din Anglia în Germania

FEMEILE NU SUNT UNITE

„Proletari din toate țările, uniți-vă!“

Femeile luptau și pentru libertate pe continent. În orice caz, votul – dreptul la vot – n-a fost singurul lor obiectiv, ceea ce a complicat lucrurile. Femeile erau unite pentru că nu aveau dreptul să voteze sau să participe la viața publică, dar erau și multe lucruri care le despărțeau. Soțiile celor înstăriți nu suportau să stea acasă să coasă sau să facă muzică, înconjurate de servitori, în timp ce soții lor erau plecați să facă politică sau afaceri. În același timp, femeile din clasa muncitoare, care lucrau ore lungi în fabrici sau ca bucătărese ori servitoare în gospodăriile bogaților aveau preocupări diferite. Acesta este motivul pentru care mișcarea femeilor a luat-o în direcții diferite.

Unele femei s-au făcut profesoare, ca Helene Lange, și s-au luptat pentru dreptul la educație și dreptul la muncă al femeilor. Dar altele, precum Clara Zetkin și Rosa Luxemburg, au considerat că, dacă era luată în serios situația tuturor femeilor, lupta nu trebuia dusă numai pentru drepturile femeilor, ci și pentru socialism. Socialiștii au continuat să dezvolte ideile lui Karl Marx. Doreau o structură cu totul nouă a societății: un stat în care puterea să nu se afle în mâinile câtorva bogați, ci să aparțină tuturor.

Socialiștii au făcut ceva ce nu se mai făcuse niciodată – au plănuit o revoluție care, în sfârșit, le includea și pe femei. August Bebel, un social-democrat german, declara astfel: „Există o mulțime de femei și de muncitori asupriți“.

Comuniștii și socialiștii îi îndemnau pe muncitori să dea jos vechea putere și să preia conducerea în propriile mâini. Pentru ca revoluția să reușească, muncitorii din toate țările trebuiau să se unească, urmând sloganul pe care

Marx și Engels îl lansaseră în Manifestul comunist: „Proletari din toate țările, uniți-vă! Nu aveți de pierdut decât lanțurile!“

Și, într-adevăr, socialiști din numeroase țări s-au unit ca să constituie Asociația Internațională a Muncitorilor, cunoscută mai târziu sub numele de Prima Internațională. La întâlnirile lor cântau: „Hai la lupta cea mare,/ Rob cu rob să ne unim,/ Internaționala/ Prin noi s-o făurim!“

Clara Zetkin și Rosa Luxemburg erau membre de frunte ale Partidului Social-Democrat, primul partid din Germania care milita pentru votul femeilor. Au ajutat la înființarea organizațiilor internaționale, au publicat ziare pentru femei, au ținut discursuri politice și au fost printre primele femei alese în Parlament, devenind politiciene de renume internațional. Cu toate astea, numeroase participante la mișcarea femeilor le-au dezaprobat pe cele două socialiste, iar Federația Asociațiilor Germane de Femei le-a exclus din rândurile sale, considerând că Zetkin și Luxemburg au mers prea departe, susținând că ambele sexe ar trebui să fie absolut egale. Nici nu se identificau cu cauza muncitorilor. Mulți oameni – nu numai femei – respingeau socialismul, pentru că se temeau ca ordinea clasei muncitoare să nu ducă la o nedreptate de alt fel.

Din Germania în Crimeea

CONFLICTELE DEVIN TOT MAI DURE

Doamna cu lampa

Datorită științei și cercetării, europenii au reușit să-și îmbunătățească în mod constant tehnologia militară. În primul rând, asta însemna că puteau fi uciși mai mulți oameni cu mai puțini bani și mai eficient – ceea ce nu era chiar o ameliorare. Dacă tehnologia militară a adversarului era la fel de sofisticată, dezastrul era uriaș.

Britanicii au fost primii care au simțit impactul acestei realități în Războiul Crimeei (o peninsulă pe coasta de sud a Rusiei), între Imperiul Otoman și Rusia. Anglia și Franța s-au grăbit să se alăture otomanilor, într-o încercare de a-i ține în loc pe ruși care, din punct de vedere militar, erau mai puternici. La puțin timp după declanșarea Războiului Crimeei, nave întregi încărcate cu victime rănite au început să se întoarcă de pe câmpul de luptă.

Armata nu mai trecuse niciodată prin ceva asemănător. Spitalele de campanie erau îngrozitor de nepregătite pentru a trata atâția soldați răniți, iar condițiile erau atât de lipsite de igienă, încât un ziar englezesc raporta că muriseră mult mai mulți soldați în spitalele de campanie decât pe câmpul de luptă. Publicul britanic era îngrozit. Ca răspuns, secretarul de stat pentru război a trimis-o pe asistenta Florence Nightingale să conducă o echipă de 38 de asistente medicale, care să-i îngrijească pe soldații răniți.

Florence Nightingale dobândise abilități de infirmieră încă de tânără. Părinții o trimiseseră în călătorie prin coloniile britanice, dar în loc să viziteze ruinele antice, așa cum făceau alți turiști, Nightingale a vizitat spitale. Lucru periculos, deoarece în acele zile se știa puțin despre igienă sau despre măsurile ce trebuie luate pentru a preveni infecțiile – și exact asta era ceea ce voia ea să se schimbe.

Războiul Crimeei i-a oferit cea mai bună ocazie pentru a schimba modul de abordare a serviciului sanitar. A reorganizat totul în spitalul militar unde, pe lângă îngrijirea soldaților răniți, a adunat bani cu care să plătească materialele ce trebuiau urgent expediate din Marea Britanie: bandaje, pături, medicamente și mese de operație. În mass-media era descrisă ca asistenta medicală care umblă noaptea prin secțiile spitalului, îngrijind fără încetare bolnavii și răniții. După un timp, oamenii au început să-i spună „Doamna cu lampa“.

Într-o zi, Nightingale a întâlnit un medic militar care a mustrat-o pentru felul în care era îmbrăcată. În ciuda soarelui fierbinte din Crimeea, femeile din epoca victoriană trebuiau să fie modest îmbrăcate. La fel ca Nightingale, dr. James Barry călătorise de-a lungul Imperiului Britanic muncind din greu ca să crească nivelul îngrijirilor medicale. Dar Barry, care era unul dintre cei mai buni medici militari din Marea Britanie, era foarte ciudat pentru vremea lui, fiind un vegetarian care nu bea alcool. Ce nu știa nimeni era că Barry și Nightingale aveau ceva în comun: foarte respectatul doctor Barry se născuse femeie. Era cu totul imposibil pentru o femeie să studieze medicina, așa că Barry își petrecuse întreaga viață de adult trăind ca bărbat, după ce se născuse cu numele Margaret Ann Bulkley. Originea lui Barry a fost dezvăluită universității, armatei britanice și publicului numai după moarte. James Barry a fost primul doctor din Marea Britanie care s-a născut femeie.

Nightingale n-a fost singura asistentă care a devenit faimoasă pentru faptele ei în acele vremuri. În Jamaica, o asistentă pe nume Mary Seacole ajunsese și ea celebră. A plecat la Londra și s-a oferit să ajute echipa lui Florence Nightingale din Crimeea. Totuși, oferta ei a fost refuzată, probabil pentru că pe atunci nimeni nu și-ar fi imaginat că era posibil să angajeze o persoană de culoare. Așa că s-a decis să facă pe banii ei călătoria până în Crimeea, însoțită de o rudă, unde a deschis un hotel și a început să trateze soldații pe front. După război, s-a întors la Londra, unde a găsit sprijin la familia regală și la armata britanică. În semn de recunoștință, acestea i-au achitat datoriile. Biografia ei, Minunatele aventuri ale doamnei Seacole în multe țări (Wonderful Adventures of Mrs Seacole in Many Lands), a devenit un bestseller.

20 de ani mai târziu, o asistentă pe nume Clara Barton a fondat Crucea Roșie Americană, o organizație caritabilă înființată cu scopul de a ajuta răniții în război și catastrofe, indiferent dacă erau prieteni sau dușmani. Organizația își avea rădăcinile în activitatea pe care Clara o desfășurase în timpul Războiului Civil American când, îngrozită de violența din jur, s-a apucat de treabă, îngrijind soldați și oferind provizii. După război, un timp a vizitat Europa unde a aflat despre Crucea Roșie Internațională a lui Henry Dunant și a participat la misiunile ei. S-a întors acasă decisă să înființeze Crucea Roșie Americană – și nu numai că a făcut-o, dar a și condus-o timp de 23 de ani.

Florence Nightingale, Mary Seacole, Clara Barton și Henry Dunant au pus la punct o abordare modernă a asistenței medicale exact la timp pentru a trata un număr de victime de război fără precedent. Pe măsură ce războiul devenea din ce în ce mai dur, numărul răniților avea să explodeze.

Peste tot în lume

SOLDAȚII MĂRȘĂLUIESC,FEMEILE CONSTRUIESC BOMBE

Pace!

Publicul a fost zguduit încă o dată de o lucrare de ficțiune. Era vorba despre romanul Jos armele! al scriitoarei austriece Bertha von Suttner. Plecase să cunoască fața tristă a războiului din Rusia, unde conflictul dintre otomani și ruși continua să mocnească și după încheierea Războiului Crimeei.

Bertha von Suttner declara că războaiele erau „o nebunie a oamenilor“. Din cauza tacticii și a tehnologiei de război din ce în ce mai sofis- ticate, considera că oamenii trebuiau să se gândească mai mult și să învețe cum să evite războiul. Cum acest lucru nu putea fi realizat decât de toate țările împreună, a fondat mai multe organizații de pace și a creat rețele de susținători ai păcii în țară și în străinătate.

Pacifiștii au preluat ideea formulată de filosoful Immanuel Kant, care susținea necesitatea unei legi internaționale care putea declara orice atac asupra unei alte țări ca fiind nedrept. Desigur, un astfel de cadru legal internațional putea funcționa numai dacă era recunoscut de cât mai multe țări. Ca atare, pacifiștii au făcut presiuni asupra guvernelor pentru a constitui un tribunal internațional de arbitraj; cei care nu respectau normele internaționale erau judecați și sancționați de comunitatea mondială. Bertha von Suttner a contribuit la redactarea proiectului de lege internațional și i-a prezentat personal propunerea împăratului austriac Franz Iosif I.

Bertha von Suttner a profitat din plin de faima ei tot mai mare, pentru a promova ideea păcii la nivel mondial. A călătorit în SUA, unde l-a cunoscut pe președintele Theodore Roosevelt. A sprijinit cu entuziasm mișcarea

americană pentru pace, ale cărei rădăcini se aflau în lupta împotriva sclaviei, în mișcarea quakerilor și a altor comunități creștine. Von Suttner a fost cea care a propus inventatorului suedez Alfred Nobel crearea Premiului Nobel pentru Pace. În 1905 a primit personal premiul – prima femeie care a avut această șansă.

... sau război?

În Europa, oamenii nu erau pregătiți să accepte ideea colaborării între țări de dragul păcii mondiale. Abia începuseră să se vadă ca făcând parte dintr-o națiune care putea concura cu alte națiuni. Dintr-odată, știința, tehnologia și filosofia nu mai erau văzute ca realizări ale umanității, în general, ci ale unor anumite națiuni. Chiar și artele erau văzute prin această prismă naționalistă: francezii susțineau că muzica lor era mai rafinată decât a germanilor, în timp ce germanii își considerau muzica lor serioasă și măreață în comparație cu oferta frivolă și superficială a Italiei.

Pretutindeni, oamenii erau preocupați de „purificarea“ limbii de cuvintele străine care migraseră dintr-o limbă în alta de-a lungul secolelor cât trăiseră alături unii de alții. Polonezii și cehii respingeau cuvintele din germană, în timp ce germanii voiau să le elimine pe cele franceze și italiene. Ocazional, cehii aveau să respingă un cuvânt pentru că era „prea nemțesc“, în vreme ce germanii refuzau să folosească fix același cuvânt pentru că era „prea franțuzesc“. Cum se întâmpla cu oamenii, la fel se întâmpla și cu cuvintele – nu era întotdeauna ușor de spus de unde proveneau. Dar patrioților nu le păsa, din loialitate față de națiunea lor era mai mult o problemă de suflet decât de rațiune: sentimentele naționaliste erau atât de puternice, încât mulți erau gata să-și dea viața pentru patrie.

A fi loial față de patria mamă însemna să fii mândru nu numai de limba și de cultura țării tale, dar și de armata ei. Forța sau slăbiciunea unei națiuni

nu era nicicând mai evidentă decât în timp de război din care ieșea fie câștigătoare, fie învinsă.

Ideea unei păci durabile era un concept străin pentru majoritatea guvernelor din Europa, care erau obișnuite să considere războiul ca pe o armă politică. Nu erau pregătite să aibă încredere în acordurile de pace internaționale și în dreptul internațional, preferând în schimb să se bazeze pe alianțele militare. Când două țări semnau un pact împotriva celei de-a treia, primii doi aliați își consolidau poziția, în timp ce-și slăbeau adversarul. Și cum nimeni nu voia să rămână fără un aliat, n-a durat mult până când lumea a devenit o rețea densă de alianțe militare, care uneori erau cunoscute de toată lumea, dar alteori erau secrete. Pactele ofereau beneficii și siguranță, dar, în același timp, toată lumea era neîncrezătoare, pentru că promisiunile și contractele puteau fi încălcate în orice clipă.

Bertha von Suttner atrăgea atenția că vânzătorii și producătorii de arme, dar și comandanții militari incitau popoarele să tânjească după conflicte, întrucât războiul era pentru ei o afacere și aveau de câștigat financiar. A prevăzut în politica alianțelor existența unui mare pericol și a avertizat în legătură cu un război global distrugător. Atmosfera era extrem de tensionată. Intențiile naționaliștilor erau con- centrate pe război – mulți chiar îl doreau.

Primul Război Mondial

Așa cum se temuse Bertha von Suttner și mulți alții, poli- tica alianțelor a pregătit terenul, făcând în așa fel încât un război unic să degenereze într-unul mondial.

Conflictul care a aprins totul a fost declanșat de Gavrilo Princip, un naționalist sârb din orașul Sarajevo, furios că țara lui continua să facă parte din statul multietnic al Austro-Ungariei. Era membru al mișcării Tânăra

Bosnie, un grup de rezistență care lupta pentru un stat național sârb. În 28 iunie 1914, el a tras pe stradă în arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului austro-ungar, și în soția acestuia, Sofia, și i-a ucis. A izbucnit haosul. La patru săptămâni după asasinat, Austro-Ungaria și Germania au declarat război sârbilor, rușilor și francezilor. Ca niște piese de domino care cad, o țară după alta a urmat cu declarații război – unii s-au aliat cu Austria, alții împotriva ei.

Patrioții entuziaști au pornit în pas de defilare spre front, gata să-și apere patria și să devină eroi pe câmpul de luptă. Pasionații de război habar n-aveau ce grozăvii îi așteptau. N-aveau nici o idee despre amploarea pagubelor pe care puteau să le producă armele moderne, fabricate industrial – mulți nu văzuseră niciodată cum se foloseau mitralierele moderne. 20 000 de soldați au fost uciși într-o singură zi de luptă încrâncenată.

Soldații care mărșăluiau pe front nu aveau experiența proiectilelor de artilerie care puteau atinge ținte până la 30 de kilometri distanță. Nu știau nimic despre tancuri sau avioane (cele din urmă nu puteau zbura foarte departe, dar erau deja folosite pentru lansarea bombelor). Dintr-odată au apărut submarinele care scufundau navele, indiferent dacă erau nave de război sau nave de pasageri. Când pachebotul britanic Lusitania a fost lovit de un submarin german în drumul de la New York până în Anglia, 1 200 de pasageri s-au înecat – aproape la fel de mulți ca pe Titanic.

În loc să câștige gloria ca eroi, soldații cădeau în număr amețitor și erau înmormântați în gropi comune, anonime. În timp ce de un an războiul făcea ravagii, s-a apelat la o soluție care ar fi trebuit să scoată inamicul din luptă o dată pentru totdeauna, ceea ce a generat o problemă de conștiință pentru mulți oameni de știință. Știau foarte bine că cercetările lor aveau să fie folosite ca să se inventeze arme tot mai puternice. Și, totuși, una era să calculezi cu precizie traiectoria unul glonț, și alta să produci un gaz toxic, care să sfâșie plămânii soldaților inamici și să le aducă o moarte chinuitoare.

Când chimista Clara Immerwahr a ținut un discurs public despre efectele devastatoare ale armelor chimice pe care le construiau, pro- priul soț a

acuzat-o că trăda națiunea germană. Immerwahr se căsătorise cu Fritz Haber din convingerea că pasiunea lor pentru chimie era ceva care îi unea, dar, când a rămas însărcinată, soțul ei n-a mai lăsat-o în laborator. Nu avea voie nici măcar în campusul universitar. Ceva asemănător s-a întâmplat și cu Lise Meitner, specialistă în fizică nucleară, care avea voie să intre în institut doar dacă folosea o intrare laterală, secretă.

Spre groaza Clarei, Fritz Haber și-a pus priceperea și cunoștințele în serviciul industriei de apărare. A ajutat armata să producă un gaz otrăvitor, care avea să fie curând folosit în primul mare atac german cu gaz, care a ucis 5 000 de soldați britanici și francezi. Pentru munca lui, Haber a primit onoruri imperiale. În timpul festivităților ținute pentru sărbătorirea succesului operațiunii, Immerwahr a luat pistolul soțului, a ieșit în grădină și s-a împușcat. A lăsat în urmă mai multe scrisori de adio, care au dispărut în mod misterios la scurt timp după moartea ei.

Este posibil ca nici măcar Immerwahr să nu își fi dat seama de dimensiunea răului pe care îl produsese gazul toxic. Efectul lui îngrozitor nu se limita la câmpul de bătălie. În timp ce bărbații erau chemați pe front să lupte, femeile munceau în locul lor în fabricile de armament, făcând bombe și agenți chimici. Multe s-au îmbolnăvit și li s-au îngălbenit fețele de la gazul toxic.

La început, războiul a fost perceput ca o continuare a Marelui Joc, mai ales de către germani: era o cursă pentru colonii, pentru materii prime, pentru rute maritime și nave rapide. Dar în curând au fost nevoiți să recunoască faptul că armele epocii moderne transformaseră războiul într-o catastrofă totală. Atacurile cu arme chimice au fost unele dintre ororile cele mai crude ale Primului Război Mondial – un conflict global care a pornit din Europa pentru a-i implica pe cei din Orientul Mijlociu, Asia de Est, Africa și Statele Unite. Până la sfârșit, aproape 70 de milioane de oameni, din mai mult de 40 de țări, au intrat în luptă: 17 milioane au fost uciși, în timp ce multe milioane s-au întors acasă răniți și traumatizați.

Încercări de a pune capăt războiului

Armamentul modern a transformat Primul Război Mondial într-un iad al distrugerii lipsite de sens. Dar, odată început, cum putea fi oprit?

La scurt timp după izbucnirea războiului, Jane Addams din SUA și Aletta Jacobs din Olanda au organizat la Haga un Congres Internațional al Femeilor. După numai două zile, participantele – peste 1 000 de femei – au adoptat o propunere concretă pentru o soluție care să pună capăt luptelor. Apoi au trimis liderilor lumii reprezentante care să medieze pacea, dar fără succes. Trei ani mai târziu, președintele american Woodrow Wilson a ținut un discurs în care a făcut apel la toți combatanții să facă pace printr-un armistițiu. A folosit multe din argumentele aduse de femei la Haga. După ce a luat cunoștință de propunerea lui Jane Addams, a spus plin de admirație: „O consider de departe cea mai bună care a fost formulată până în ziua de azi“.

Dar a fost mai ușor de spus decât de făcut. Printre altele, planul de pace în 14 puncte al lui Wilson includea dizolvarea statului multietnic al Austriei, punct respins pe loc de Germania și Austria. SUA intraseră în război cu un an înainte, ca adversar al Germaniei și Austriei. Când președintele american a decis să-și implice țara în război, compatrioții i-au fost alături – așa că Jane Addams, care se pronunțase împotriva intrării SUA în război, a fost condamnată public ca trădătoare. Unii chiar au numit-o „cea mai periculoasă femeie din America“.

Atitudinea ostilă nu le-a descurajat pe Addams și pe femeile din rețeaua de luptătoare pentru pace, care încercau să pună capăt războiului. Au continuat să facă campanie pentru a reuni comunitatea internațională care să găsească o soluție comună, dar a fost în zadar.

Revoluția din Octombrie

Socialiștii militau în multe țări ale lumii pentru o nouă structură a societății, iar în Rusia erau persecutați și aspru pedepsiți de țar și de poliția secretă. În timp ce țara era devastată de război și oamenii mureau de foame, soțiile soldaților și ale muncitorilor se adunau pentru manifestații de masă. Se întâmpla la fel ca în timpul Revoluției franceze: foametea și lipsa alimentelor scoteau oamenii în stradă, protestele se răspândeau și, în cele din urmă, Rusia a avut parte de o revoluție.

Socialiștii au profitat de ocazie și au preluat conducerea revoluției. Au format consilii locale – numite „soviete“ – și peste tot unde protestele erau deosebit de intense, aceste soviete preluau controlul administrației locale. În cele din urmă, l-au detronat pe țar și au pus capăt secolelor de domnie imperială. Împăratul, țarul Nicolae al II-lea, a fost obligat să abdice și a fost ucis împreună cu toată familia.

Noii conducători și-au spus bolșevici și, sub conducerea lui Vladimir Ilici Lenin, au fondat Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste (URSS, cunoscută și sub numele de Uniunea Sovietică). Era pentru prima dată în istorie când o țară experimenta socialismul ca bază pentru restructurarea societății.

Câtă vreme dorința de pace a oamenilor a fost o puternică forță motrice care a susținut revoluția, noul guvern bolșevic s-a arătat dornic să negocieze cu Germania, Austria și aliații lor. La jumătate de an după Revoluția Rusă, au încheiat Tratatul de Pace de la Brest-Litovsk. Tratatul a pus capăt războiului, cel puțin pe un front.

Republica de la Weimar

Socialiștii din Germania aveau legături strânse cu Rusia. Ca membri ai Internaționalei Socialiste, liderii erau în legătură unii cu alții – Lenin, conducătorul Revoluției Ruse, coresponda de ani buni cu Clara Zetkin. Membrii Partidului Social-Democrat din Germania (SPD) au fost divizați în timpul războiului: cei mai mulți au susținut guvernul, în timp ce un grup mic, condus de Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht și Clara Zetkin își expuneau peste tot criticile. Ei au fondat Alianța Spartacus și Partidul Comunist din Germania. Zetkin împărțea pliante în care se cerea sfârșitul războiului. Din acest motiv a fost arestată ca trădătoare și trimisă la închisoare. Dar Zetkin era foarte populară și arestarea ei a dus la proteste; presiunea publică a făcut să fie eliberată foarte repede.

Cu timpul, publicul german s-a săturat de război și aștepta cu disperare să se termine. Mulți s-au întors împotriva împăratului și a armatei și cereau un armistițiu care să pună capăt luptelor. Socialiștii au văzut în asta șansa lor de a pune mâna pe putere: a urmat o revoluție și insurgenții socialiști au constituit consilii după modelul sovietic. Au încercat să instituie o republică socialistă ca URSS, dar au eșuat după doar câteva săptămâni. În locul unui stat socialist, Republica de la Weimar a dus la formarea Germaniei: o democrație parlamentară cu mai multe partide diferite.

SUA, Marea Britanie și Franța s-au dovedit de neînvins; Germania și Austria au fost nevoite să-și recunoască înfrângerea și au fost de acord cu încetarea focului și cu pacea finală. Împăratul Wilhelm al II-lea a abdicat punând capăt imperiului și monarhiei din Germania.

De la drept internațional la nedreptate globală

Primul Război Mondial a fost început de Germania și Austria. Aceasta le-a oferit adversarilor – britanicii, francezii și italienii – superioritatea morală de a se prezenta ca apărători ai libertății și democrației. La încheierea războiului, s-au întâlnit la Palatul din Versailles, lângă Paris, pentru ca în

sfârșit să negocieze termenii păcii mondiale. Însă la Versailles a devenit evident că nu avea să fie atât de ușor să se împartă pur și simplu lumea în tabere de „buni“ și „răi“.

Președintele Statelor Unite, Wilson, pleacă la Paris cu cele mai bune intenții. Cu planul său în 14 puncte, spera să facă lumea „sigură pentru democrație“ și primele etape au constat în crearea unei Societăți a Națiunilor bazate pe un drept internațional comun. Aceasta i-a adus lui Wilson o extraordinară popularitate în toată Asia, cel puțin la început. Studenții chinezi nu se mai opreau din elogii la adresa președintelui american; coreenii și vietnamezii priveau nerăbdători spre Paris în așteptarea veștilor despre această nouă ordine mondială; militantul indian anticolonialist Tagore intenționa să-i dedice o carte. Toți au sperat că „dreptul la autodeterminare“ avea să îi elibereze de conducerea coloniștilor europeni.

Dar lucrurile nu s-au desfășurat așa cum au sperat. Discuțiile de la Versailles au dus într-adevăr la întemeierea unei Societăți a Națiunilor și la punerea bazelor dreptului internațional – dar curând a devenit limpede că partea „bună“ era reprezentată doar de țările cele mai puternice, care nu simțeau nevoia să fie îngrădite de dreptul internațional. Intenționau să-și urmărească propriile interese, la fel ca înainte. Faptul a devenit clar când propunerea Japoniei a fost supusă la vot. Japonia voia ca statutul scris al Societății Națiunilor să includă o clauză de egalitate rasială. Totul se rezuma la o declarație din care să reiasă limpede că toate rasele erau egale, ceea ce unii încă refuzau să accepte. În timpul votului, cei mai mulți au acceptat propunerea japoneză, dar președintele Wilson a susținut că decizia nu era valabilă. A invocat argumentul discutabil că existaseră „opoziții puternice“ din partea unor participanți: SUA, Australia și Marea Britanie. Cele trei nu au respectat principiul egalității rasiale, temându-se să nu-și piardă coloniile și concesiunile dacă erau de acord cu formularea.

Așadar, americanii au anulat pur și simplu rezultatul votului, subminând dreptul internațional chiar în momentul nașterii sale. Dreptul internațional a fost redus la un instrument împotriva nedreptății globale. Încă o dată, o minoritate de state deosebit de puternice s-au mulțumit să nu le ia în

considerare pe celelalte și să-și urmărească propriile interese. Japonezii au avut noroc să fie reprezentați la negocieri – multor țări nici măcar nu li s-a permis să participe. Când Wilson s-a întors în America, Congresul îi respinsese deja propunerea și a refuzat să se alăture noii Societății a Națiunilor. Pentru moment, ideea părea să fi eșuat.

Combustibil pentru viitoare războaie

În timpul conferinței de la Versailles, aliații au negociat un acord de pace cu Germania și Austria. Condițiile impuse au fost dificile. Germania a trebuit să renunțe la colonii în favoarea Marii Britanii și a Franței; a fost obligată să se dezarmeze, să renunțe la teritoriile de la granițe și să plătească drept despăgubire sume imense în anii următori. În concluzie, germanii au fost excluși din Societatea Națiunilor.

Statul multietnic al Imperiului Austro-Ungar a fost desființat și în regiunile care îl alcătuiau au luat naștere noi națiuni: Cehoslovacia, Polonia, Ungaria, Iugoslavia și Austria. Cu toate astea, noua țară Austria nu era chiar o națiune distinctă, pentru că mulți dintre locuitorii ei se considerau germani; mulți dintre cei care au rămas pe teritoriul Austriei după Primul Război Mondial au preferat să aparțină republicii germane.

Austria nu a fost singurul loc unde era evident că ideea statelor-națiuni nu funcționa în practică. Ungurii s-au simțit umiliți pentru că fuseseră nevoiți să renunțe la teritorii vaste după război. Vorbitori de cehă, slovacă și germană trăiau unii alături de alții în Cehoslovacia, în timp ce Iugoslavia avea o populație formată din croați, sârbi și bosniaci.

Astfel, Conferința de Pace de la Versailles s-a încheiat cu tratate care, într-un fel sau altul, au dezamăgit, umilit sau destabilizat aproape întreaga lume. Femeile din mișcarea internațională pentru pace și-au dat seama de acest lucru. Când s-au întâlnit pentru a doua oară la Zürich, au protestat vehement

împotriva Tratatului de la Versailles. Și ele, la fel ca mulți alții din întreaga lume, se temeau că acordul nu aducea pacea, ci avea să fie doar „combustibil pentru viitoarele războaie“.

De la Versailles în Imperiul Otoman

BRITANICII ÎMPART ORIENTUL MIJLOCIU

Frontiere nou trasate

Chiar înainte de sfârșitul războiului, când Imperiul Otoman era în pragul prăbușirii, politicienii britanici priveau harta Orientului Mijlociu și se gândeau cum să-l împartă. Au trasat o linie prin mijlocul fostului Imperiu Otoman și au căzut de acord cu francezii ca zona de la nordul liniei să fie franceză, iar zona de la sud să fie britanică. Acordul Sykes-Picot, așa cum a fost cunoscută înțelegerea, era ultrasecret, căci negocierea unor părți din Orientul Mijlociu nu se potrivea chiar exact cu ideea unei lumi drepte, în care fiecare națiune avea dreptul să-și determine propriul viitor.

Acordul Sykes-Picot și linia care împărțea Orientul Mijlociu erau legate de soarta unei femei: Gertrude Bell, o britanică specialistă arheologie. Fusese o excepțională studentă la istorie la Oxford, dar asta nu îi oferise nici o recunoaștere profesi- onală și, deși la acea vreme femeile aveau voie să studieze, încă nu li se dădea în mod oficial o diplomă. Primeau educație pur și simplu ca amuzament sau ca un semn de distincție. Cu toate astea, la balurile din societate, o dovadă de inteligență feminină nu era genul de podoabă după care umblau bărbații, iar o femeie inteligentă nu era considerată ca un material bun pentru căsătorie. Cel puțin așa i se părea lui Gertrude Bell. Se spune că, după ce a încercat în zadar să-și găsească un soț, frustrată fiind, a părăsit Anglia. A plecat la Teheran și apoi a călătorit prin Persia și ținuturile arabe, împrietenindu-se cu localnicii și învățând persana și araba. Arabii o admirau pe Bell și o numeau „Fiica Deșertului“ și „Regina Deșertului“.

În 1917, Gertrude Bell a fost chemată să-i ajute pe britanicii din Bagdad, întrucât era o renumită expertă în lumea arabă. Inițial, armata a refuzat să lucreze cu ea, dar când abilitățile lingvistice și buna cunoaștere a

localnicilor s-au dovedit de neprețuit, comandantul militar britanic a numit-o ofițer de informații, adică spion. Unii spuneau că era respectată ca un bărbat, ceea ce este posibil să-i fi plăcut lui Bell; după umilința pe care o trăise la balurile din societatea engleză, le privea de sus pe femeile din patria ei.

În Mesopotamia (Irakul de astăzi), Bell a avut șansa să contribuie la istoria lumii. „Am petrecut o dimineață interesantă la birou, stabilind frontiera sudică a deșertului Irakului“, îi scria ea tatălui său, în decembrie 1921. Cu creionul și hârtia avea puterea să decidă felul în care avea să arate statul inființat de britanici în Mesopotamia antică.

După ce au împărțit pe hartă regiunea cu linia lor secretă, britanicii au făcut un joc dublu. Zona cunoscută în Antichitate ca Mesopotamia era încă parte a Imperiului Otoman. Marea Britanie intenționa să împartă teritoriul cu francezii, dar, în același timp, îl promisese și arabilor, ca o modalitate de a-i încuraja să-i alunge pe otomani. Între timp, Bell îi îndemna pe comandanții militari britanici să dea Irakului și Iordaniei o mai mare independență și cerea ca arabii să fie făcuți stăpâni în Irak și Iordania. Încerca să-și ajute prietenii, arabii? Colegul ei, T.E. Lawrence, cunoscut și sub numele de „Lawrence al Arabiei“, juca în Egipt un rol asemănător celui jucat de Bell. A fost profund stânjenit când Acordul secret Sykes-Picot și înșelătoria britanicilor au devenit publice.

Lawrence și Bell erau admirați pentru felul în care cunoșteau lumea arabă, dar nici măcar ei nu înțelegeau conflictele dintre musulmanii locului. Au subestimat divizarea existentă între suniți și șiiți și nu și-au dat seama că nu se puteau pur și simplu stabili niște frontiere în mod arbitrar și nici să fie declarată o regiune drept „stat-națiune“. Majoritatea oamenilor erau kurzi sau arabi, suniți sau șiiți și, cu toate astea, dintr-odată, erau obligați să se considere „sirieni“, „irakieni“, „iordanieni“ sau „palestinieni“, pentru că așa se decisese la Londra și la Paris. Pe termen lung, asta aducea după sine, inevitabil, noi conflicte.

Acordul Sykes-Picot a agitat spiritele și din alte motive. Evreii, care trăiau răspândiți în lume de aproape 2 000 de ani, erau în mod constant supuși

pogromurilor. Persecuția a dat naștere unei noi mișcări, sionismul – visul de a fonda un stat evreu separat, un loc sfânt pentru toți evreii. În cadrul Acordului Sykes-Picot britanicii au promis sioniștilor pământuri în vederea acestui scop. Singura problemă era că promiseseră părți din regiunea care aparținea arabilor, pentru că sperau ca evreii și arabii să-și dea mâna împotriva otomanilor. Totuși, după Primul Război Mondial, a devenit limpede că același pământ nu putea fi împărțit între mai multe grupuri. Cu toate astea, Societatea Națiunilor a stabilit că evreilor trebuia să li se ofere o parte a Palestinei pentru noul lor stat evreu. În consecință, palestinienii din regiune au fost mutați și lăsați fără pământul lor – o ne- dreptate care a aruncat ambele părți într-un conflict din ce în ce mai complicat.

În toată lumea

O LUME, DOUĂ IDEOLOGII

Democrație liberă și socialism

În 1917, Statele Unite au intrat în Primul Război Mondial cu intenția de a apăra democrația. În același an, Lenin și bolșevicii au răsturnat regimul țarist din Rusia și au înființat Uniunea Sovietică.

Când toată lumea – cu excepția Germaniei și a Austriei, învinse în război – s-a întâlnit doi ani mai târziu la Versailles, SUA și Uniunea Sovietică reprezentau idealuri opuse. Ambele încercau să câștige de partea lor cât mai multe țări: SUA sublinia importanța democrației și a cât mai multă libertate cu putință pentru cetățeni, în timp ce Uniunea Sovietică era axată pe socialism și egalitate între cetățeni. Această fractură ideologică a creat două zone politice, care vor fi cunoscute ca Blocul Răsăritean și Blocul Occidental.

În Asia, mulți își puneau încă speranța în președintele Wilson și în dreptul internațional, așa că Lenin a încercat să-i convingă că Statele Unite erau la fel de avide de resurse naturale și teritorii ca și imperialiștii europeni. Americanii erau și ei niște exploatatori lacomi ca britanicii și francezii, susțineau socialiștii. Imperialismul era produsul sistemului economic al Occidentului, capitalismul.

În Rusia, revoluția tocmai adusese la putere un nou guvern. Bolșevicii susțineau că numai socialismul putea crea o lume dreaptă și pașnică și erau decișsi să pună în practică ce predicau. În primul rând, rușii au făcut public Acordul secret Sykes-Picot, făcând cunoscute planurile Regatului Unit și ale Franței de a controla și influența Orientul Mijlociu. Apoi Uniunea Sovietică a pus capăt tratatelor inegale pe care Imperiul Rus le semnase cu China (sau, mai degrabă, obligase China să le semneze). Uniunea Sovietică

susținea mișcările de eliberare din China, India, Indonezia și Vietnam și ajuta la organizarea revoluțiilor și la crearea comitetelor comuniste. Occidentul s-a trezit sub presiune. Erau nevoiți acum să dovedească faptul că democrația liberală nu era mai puțin dreaptă decât socialismul. Devenise din ce în ce mai greu pentru Statele Unite, Regatul Unit și Franța să-și justifice dominația asupra coloniilor.

Naționaliștii turci nu aveau încredere în nici una dintre părți, nefiind siguri dacă era bine să sprijine puterile occidentale sau Uniunea Sovietică. Prin urmare, Mustafa Kemal, care militase alături de Halide Edib, i-a condus pe turci într-un război de eliberare împotriva Marii Britanii, Franței și Italiei și a vecinilor din Grecia și Armenia. Lupta de eliberare a poporului său a fost cu succes și Mustafa Kemal a fondat statul turc, un stat modern, independent, destinat să-i consoleze pe turci pentru sfârșitul măreției lor trecut otoman. Mustafa Kemal a fost numit „Atatürk“ – părintele Turciei.

Europa

LUMEA SE PRĂBUȘEȘTE ÎN ABIS

Ascensiunea fasciștilor

„Libertatea este întotdeauna libertatea disidenților“, scria Rosa Luxemburg. Era o gânditoare independentă, la fel cum era și Clara Zetkin. Deși amândouă l-au admirat pe Lenin și au visat la o revoluție în Germania, au criticat abuzurile pe care le observau în noua Uniune Sovietică. Conducerea rusă de curând instaurată nu voia să le lase oamenilor libertatea de a gândi altfel: se temea că orice critică putea pune în pericol proaspăta experiență a socialismului și putea submina puterea noului stat.

Și în Germania discuțiile despre viitorul țării au devenit mai violente. Cei doi lideri socialiști, Rosa Luxemburg și Karl Liebknecht, au fost uciși de milițiile înarmate în mijlocul Berlinului; cadavrele lor au fost găsite în Canalul Landwehr, a doua zi dimineață. Încă nu se știe exact cine s-a aflat în spatele asasinatului.

Dintr-odată, trupe paramilitare de activiști înarmați controlau numeroase orașe din Europa. Purtând cizme grele și uniforme militare, bântuiau pe străzi intimidând populația, până când, în curând, foarte puțini oameni au îndrăznit să li se opună. Totul a început cu trupele paramilitare din Italia care își spuneau „fasciști“. Și-au format propriul partid – Partidul Național Fascist – și l-au ajutat pe Benito Mussolini, liderul lor, să devină prim-ministru al Italiei. Peste tot se vorbea despre noua mișcare, „fascismul“.

Supărător la fascism era faptul că nu se baza pe o idee. Fasciștii nu visau la dreptate și egalitate, la umanitate și pace. Pentru ei nu exista decât ideea de „noi“, oamenii – o comunitate care se simțea legată doar prin sânge și pământ. În loc să discute lucrurile în mod democratic, fasciștii urmau un lider puternic.

Fasciștii aveau și convingerea că în Italia totul trebuia să fie italian, așa cum în Germania totul trebuia să fie german, în Polonia, polonez și unguresc în Ungaria. Pe scurt, toată lumea trebuia să fie pură din punct de vedere etnic sau „națională“. Spre deosebire de secolul al XIX-lea, când ideea de naționalism se limita la aspecte cum sunt cultura și limba, fasciștii adăugau acum ideii de puritate teoria rasială. „Națiunea“ nu trebuie să fie numai pur culturală, ci și etnică – oamenii ar trebui să aibă „sângele pur“, fără alte rase în patrimoniul genetic.

Ideea exista deja de 500 de ani, de pe vremea domniei reginei Isabela de Castilia, când evreii fuseseră nevoiți să părăsească Spania în număr mare. De atunci, antisemitismul nu a dispărut niciodată cu adevărat. Acum, odată cu ascensiunea fascismului, antisemitismul se manifesta fără opreliști. La fel s-a întâmplat în Marea Britanie, Franța, Olanda, Polonia și Uniunea Sovietică: peste tot a existat un val violent de ură împotriva evreilor.

Dar nicăieri n-a căpătat forme extreme ca în Germania și nimeni n-a dus cultul liderului puternic, naționalismul și ura față de evrei atât de departe ca Adolf Hitler, șeful Partidului Național-Socialist din Germania, NSDAP.

Hitler ia puterea

La zece ani de la Primul Război Mondial, Marea Criză economică a zguduit întreaga lume occidentală. A fost o criză financiară severă: numeroși oameni din întreaga lume și-au pierdut locurile de muncă și s-au confruntat cu foamea și frica.

Consecințele au lovit Germania deosebit de dur. Ca perdantă în război, țara suferea sub povara plății marilor despăgubiri așa cum cerea Tratatul de la Versailles – ceva ce populația germană a perceput ca pe o umilință gravă. Mulți considerau acest lucru ca fiind motivul care i-a făcut pe germani să fie atât de entuziasmați de național-socialiști, partidul cunoscut de toată

lumea sub numele de Partidul Nazist. Mesajul lor oferea oamenilor o explicație simplă pentru tot ce îndurau. Oamenii aveau nevoie de cineva pe care să dea vina – și Hitler s-a concentrat pe evrei.

Naziștii foloseau sloganuri ieftine. În lipsă de idei solide sau de argumente, formațiunile paramilitare fasciste – SS (Schutzstaffel) și SA (Sturmabteilung) – au câștigat respectul publicului prin forța brută. Atacau evreii pe stradă și îi băteau pe „disidenții politici“, un fel de nume generic pentru oricine gândea diferit. Jefuiau magazinele și firmele evreilor, îi acuzau pe ziariști că sunt „mincinoși“, iar media era considerată „presă mincinoasă“. Îi calificau pe artiști și pe scriitori ca „degenerați“, le confiscau lucrările de artă și le ardeau cărțile. Partidul Nazist a pus la îndemâna adepților săi vocabularul cu care să-i umilească pe ceilalți în cel mai rău fel cu putință: orice persoană care nu aparținea „rasei de stăpâni“, adică ei, era declarat „spurcat“, „murdar“, „dăunător“ sau „subuman“. Desenau simbolul nazist, svastica, pe pereții magazinelor evreiești, le mânjeau ferestrele și dădeau foc sinagogilor.

O mare parte a Germaniei simpatiza cu naziștii și a ales NSDAP în parlamentul național, Reichstag. Acum, Hitler putea face pasul decisiv și să ia puterea: a dizolvat Parlamentul, punând capăt democrației Republicii de la Weimar și s-a declarat Führer – conducător – al tuturor germanilor.

Imediat ce naziștii au ajuns la putere, atacurile împotriva evreilor s-au intensificat. Au dat legi care impuneau din ce în ce mai multe restricții evreilor. Oameni care nu fuseseră niciodată altceva decât germani erau marginalizați de societate și percepuți brusc ca dușmani în propria țară. Evreii au fost alungați din școli și universități, instituții publice, orchestre și muzee; proprietățile le-au fost confiscate și firmele jefuite. Evreii erau forțați să trăiască în ghetouri sau erau duși în lagărele de concentrare, unde cu miile erau obligați la muncă forțată sau uciși. Nu numai evreilor le refuzau naziștii dreptul la viață. Erau arestate și persecutate grupuri de oameni a căror viață era considerată „nedemnă“: adversari politici, nomazi de etnie sinti și romi, homosexuali și persoane cu dezabilități fizice sau mintale.

Între timp, naziștii erau preocupați și să încurajeze ideea de „rasă superioară“ germană. Sarcina le revenea femeilor, trimise înapoi la rolul pe care îl aveau de secole – cel de mame și gospodine. Era treaba lor să dea naștere unei populații de „rasă pură“ sau „ariană“, puternică, blondă și cu ochi albaștri.

Până în zilele noastre, istoricii au încercat să înțeleagă de ce atât de mulți oameni i-au urmat pe Hitler și național-socialiștii lui. De ce erau atât de dornici să mărșăluiască în pas de paradă și să fluture steagul cu svastica? De ce atât de mulți bărbați își urmau orbește conducătorul și atât de multe femei își ofereau de bunăvoie serviciile statului, în cadrul unui program de reproducere selectivă, pentru a da naștere copiilor de „rasă pură ariană“? Și de ce aceia care nu au fost de acord cu el au tăcut când Hitler a luat puterea și a transformat o țară democratică într-o dictatură?

Printre primele care și-au pus această întrebare a fost filosoafa evreică Hannah Arendt. A fost profund dezamăgită când a văzut cum chiar indivizi foarte educați din cercul ei de prieteni – inclusiv filosoful Martin Heidegger – au căzut în capcana demagogiei național-socialiștilor. Se întâmpla cu adevărat din cauza înfrângerii din Primul Război Mondial, a umilinței provocate de Tratatul de la Versailles, a foametei și a mizeriei care erau urmarea crizei financiare? Sau motivul era puterea propagandei perfide a naziștilor?

Când Hitler a cunoscut-o pe tânăra regizoare Leni Riefenstahl și i-a cerut să facă o serie de lungmetraje despre conferința NSDAP, în cinematografe se proiectau „primele filme vorbite“ – filme cu coloană sonoră. Riefenstahl a cules imagini reprezentative cu mulțimi uriașe care își aplaudau conducătorul, în mijlocul unui ocean de steaguri cu svastica și torțe aprinse. Lăsând deoparte politica, filmele ei au fost un model pentru cinematografie și chiar și în străinătate munca ei a avut mare succes. A primit un premiu pentru filmul Triumful voinței, iar 40 de ani mai târziu filmul a inspirat scena cu o mulțime imensă din Războiul stelelor: O nouă speranță.

Leni Riefenstahl a primit un sprijin important din partea național-socialiștilor, la fel ca mulți alți artiști, oameni de știință și afaceriști care au făcut pactul cu diavolul. Dar pentru oricine nu se conforma cu linia

Partidului Nazist, viața devenea din ce în ce mai periculoasă. Mulți artiști, re- alizatori de film, oameni de știință și scriitori erau arestați de poliția secretă a lui Hitler, Gestapo, li se confiscau bunurile sau li se interzicea să-și practice profesia. Cu cât acest lucru se întâmpla mai des, cu atât mai mulți oameni decideau să fugă din Germania și Austria. Mulți refugiați din Germania nazistă și ulterior din Austria au devenit cetățeni britanici sau americani, așa cum s-a întâmplat cu filosoafa Hannah Arendt sau cu actrița Marlene Dietrich care, după ce a fugit din Germania, a făcut carieră la Hollywood, iar mai târziu i-a distrat pe soldații americani din prima linie din dorința de a le ridica moralul.

Al Doilea Război Mondial

Hitler visa să creeze un imperiu care să dureze un mileniu – „Reich-ul de o mie de ani“, așa cum îl numea el. Se pregătea de mult pentru atingerea acestui obiectiv. A forțat economia să pregătească războiul și a investit bani în construirea tancurilor și a drumurilor pe care să se deplaseze.

Când național-socialiștii s-au simțit pregătiți de luptă, au invadat Cehoslovacia și Austria. Și-au justificat actul prin o politică numită Heim ins Reich („înapoi acasă în Reich“), susținând că apărau drepturile multor vorbitori de germană din acele teritorii după prăbușirea Austro-Ungariei. Guvernele britanic și francez au privit neputincioase și au încercat de la distanță să calmeze situația. Ultimul lucru pe care îl doreau era să se afunde din nou într-un alt război devastator – dar Hitler voia un „război total“.

Hitler se credea invincibil. Trupele lui au invadat Polonia și Franța și luni întregi Luftwaffe a pricinuit grave daune aeriene orașelor britanice, prin atacuri scurte, rapide și puternice. Germanii numeau acest lucru blitzkrieg, ceea ce înseamnă „război fulger“. Asta a dat limbii engleze cuvântul „Blitz“ – o epocă rămasă încă în memoria britanicilor.

În același timp, conducerea nazistă a început să se pregătească sistematic pentru cea mai mare crimă împotriva umanității: planul de asasinare a tuturor evreilor. Acțiunea a purtat numele de „Soluția finală“. Intenția a fost să șteargă de pe suprafața pământului întreaga populație evreiască din Europa. Naziștii au construit lagăre de exterminare cu camere de gazare, unde mii de oameni puteau fi uciși în doar câteva secunde. Apoi i-au adunat pe evreii din Germania și din teritoriile ocupate, i-au îngrămădit în vagoane de tren și i-au transportat pe rețeaua de cale ferată construită special în acest scop, care îi duceau direct în camerele de gazare din lagăre de concentrare cum erau la Auschwitz, Treblinka și Sobibór.

Fritz Haber, soțul Clarei Immerwahr, el însuși evreu, a fost cel care i-a ajutat să modifice pesticidul folosit la fabricarea Zyklon B, produs chimic letal care a fost pompat prin capetele de duș în camerele de gazare, omorând milioane de evrei. Depășea cu mult ce-și puteau imagina majoritatea oamenilor. Vedeau cum naziștii condamnau alți oameni ca pe niște „paraziți“ sau „dăunători“, dar puțini își puteau închipui că aveau să-i distrugă ca pe niște insecte.

Poetul Paul Celan, ai cărui părinți au fost omorâți de naziști, scria că moartea era „un maistru din țara germană“.******** După război, lumea descoperă din jurnalul Annei Frank cât de greu era să scapi de arestare și moarte din mâinile naziștilor. Anna avea 13 ani când și-a început jurnalul, și a descris în amănunt cum familia ei s-a ascuns în podul unei case din Amsterdam timp de doi ani, primind hrană și vești de la foștii angajați ai firmei. Dar în cele din urmă ascunzătoarea le-a fost descoperită, iar Anna și familia ei au fost despărțiți și deportați în diferite lagăre de concentrare, unde cei mai mulți au murit; se presupune că Anna a murit de foame și de tifos în lagărul de concentrare de la Bergen-Belsen. Tatăl ei a fost singurul supraviețuitor din familie. După război, a avut grijă ca jurnalul ei să fie publicat.

Rezistență

Era periculos să te opui naziștilor. Cei mai mulți care au încercat au eșuat și au plătit pentru curajul lor cu viața. Când ghetoul evreiesc din Varșovia, capitala Poloniei, s-a revoltat împotriva ocupației naziste, naziștii l-au ars până la temelie, au ucis oameni cu miile pe străzi și pe cei care au rămas i-au trimis în lagărele de concentrare.

Au existat tentative individuale de opoziție care au eșuat, cum ar fi cea a lui Georg Elser sau a lui Claus Schenk Graf von Stauffenberg, care au încercat să-l asasineze pe Hitler într-un atac cu bombă. Comploturile lor au fost zădărnicite și presupușii asasini au fost executați.

Printre curajoșii care au încercat să-i doboare pe naziști s-au aflat Hans și Sophie Scholl, studenți la München, membri ai Alianței Trandafirului Alb, un grup de rezistență în ilegalitate. Au tipărit mii de pliante chemându-i pe germani la revoltă împotriva lui Hitler. Unele au fost introduse clandestin în Anglia și date mai departe Forțelor Aeriene Regale, care survolau orașele germane și lăsau să cadă pliantele din cer. Dar la fel ca mulți alți membri ai rezistenței, Sophie și Hans Scholl au fost descoperiți și executați câteva zile mai târziu.

Alții au reușit să scape, ca poloneza Irena Sendler, care a salvat viața a 2 500 de copii evrei din ghetoul Varșovia după ce s-a alăturat unui grup de rezistență polonez care îi ajuta pe evrei. Când naziștii au arestat-o, cu toate că a fost supusă unei groaznice torturi, a refuzat să dezvăluie numele celor care îi ascundeau pe copiii evrei.

Un alt „mare dictator“

Germanii n-au fost singurii criminali ai acelor vremuri. În timp ce naziștii aruncau Europa de pe culmile Iluminismului în cel mai profund barbarism,

visul socialiștilor ruși devenea și el repede un coșmar. Iosif Stalin, noul conducător al Partidul Comunist, a transformat Uniunea Sovietică (URSS) într-o dictatură socialistă. Conducerea lui se baza pe răspândirea fricii și a terorii. Stalin nu se temea de nimic altceva decât să nu-și piardă puterea, așa că a săvârșit o serie „epurări“ care îi vizau pe toți cei care părea suspecți. Mulți scriitori, artiști și intelectuali au fost arestați și supuși unor procese înscenate – procese penale, în care verdictul era limpede de la început.

Mai presus de orice, aceste măsuri aveau rolul de a înspăimânta populația făcând-o astfel să se supună. Milioane de oameni au fost executați după ce au fost arestați sau au fost trimiși într-un lagăr de muncă din Siberia, unde se confruntau cu munca forțată, condițiile îngrozitoare de igienă și lipsa de alimente. Mulți nu au supraviețuit lagărelor de prizonieri.

Stalin voia să transforme Uniunea Sovietică dintr-o țară agrară într-o țară industrială. Această schimbare impusă prin violență a declanșat o foamete sălbatică în unele părți ale țării, unde un număr impresionant de oameni au murit de foame. Când rezistența s-a intensificat în Caucaz, ca pedeapsă, Stalin a deportat grupuri etnice întregi în lagărele de muncă din Siberia. Mulți calmuci, inguși, ceceni, tătari din Crimeea și alte comunități au murit în aceste lagăre.

Catastrofa

Cum aveau ideologii asemănătoare, Mussolini și Hitler s-au întâlnit înainte de război și au creat o alianță. De asemenea, Hitler și Stalin semnaseră înainte de război un pact de non-agresiune, acceptând să împartă între ei Polonia și Țările Baltice. Cu toate astea, în timpul războiului, Hitler s-a răzgândit; igno- rând acordul cu Stalin, a trimis trupe să inva- deze Uniunea Sovietică. Foștii aliați, Hitler și Stalin, au devenit dușmani de război.

Nemții au târât din nou Europa într-un război total, dar a devenit război mondial numai când aliații lui Hitler din Asia s-au implicat în conflict. Împăratul japonez și generalii lui visau să devină conducători colonialiști în toată Asia. Ca să atingă acest scop ambițios, au intrat în conflict cu SUA: americanii condamnau tratamentul brutal pe care Japonia îl aplica Chinei, dar erau mânați de propriul interes de a avea influență în Asia. Cei mai mulți americani au fost împotri- va războiului, dar lucrurile s-au schimbat peste noapte, când japonezii au atacat baza navală americană de la Pearl Harbor, în Hawaii. Chiar a doua zi Statele Unite au intrat în război împotriva Germaniei și a Japoniei.

Intrarea Statelor Unite în război a întors lucrurile împotriva Germaniei și a aliaților ei. Cu sprijinul americanilor, forțele Aliate ale Franței, Marii Britanii și Uniunii Sovietice au reușit să învingă Germania, punând capăt masacrului. Cu o săptămână înainte ca Wehrmacht-ul german (armata) să-și anunțe înfrângerea, Hitler s-a sinucis. Jumătate din Europa era în ruină.

Într-un fel, nemții au avut noroc, pentru că abia după ce țara a fost învinsă, americanii au testat bomba atomică. Japonia a refuzat să urmeze Germania și să capituleze; din punctul lor de vedere războiul nu se terminase. Asta a fost suficient pentru americani ca să dea o justificare folosirii noii superarme. Prima bombă atomică, numită „Băiețelul“, a fost aruncată asupra Hiroshimei, a doua – „Grăsanul“ – a căzut la Nagasaki; peste 200 000 de japonezi au fost uciși.

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, tehnologia militară ajunsese din nou la o forță ucigașă fără precedent.

Întreaga lume

RĂZBOIUL RECE

După două războaie mondiale

În timpul Primului Război Mondial, ultimul împărat german construise la Potsdam, pentru fiul său, Palatul Cecilienhof. Doar 30 de ani mai târziu, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, soldații ruși au ocupat orașul. Rușilor le-a plăcut micul castel, așa că Stalin, personal, i-a invitat pe președintele american și pe premierul britanic la Cecilienhof, să negocieze rezultatele războiului. Au decis să împartă Germania în patru zone de ocupație, pe care fiecare dintre cele patru puteri victorioase – primilor trei li s-a alăturat Franța – urma să le controleze.

Conferința de la Potsdam a fost a doua lor întâlnire; înainte se întâlniseră la Ialta, în Crimeea, unde devenise evident că exis- tau multe puncte asupra cărora învingătorii nu căzuseră de acord. Nu se înțelegeau în privința modului în care să împartă ținuturile între Germania, Polonia și Ucraina. Până la urmă, au mutat pur și simplu granițele cu mai multe sute de kilometri, ceea ce a avut drept consecință deplasarea a milioane de polonezi și germani cu mai mulți kilometri spre vest. În plus, Marea Britanie și SUA nu erau de acord cu încercările sovieticilor de a instaura regimuri comuniste în țările aflate la est de Germania. Au apărut două tabere politice, care s-au aliat ori cu Uniunea Sovietică, ori cu Statele Unite, constituind-se în blocurile de Est și de Vest. Când statele din Vest s-au unit ca să formeze alianța militară NATO, Estul a răspuns cu crearea Pactului de la Varșovia. Acesta a fost începutul Războiului Rece.

Europa a fost o scenă importantă în Războiul Rece, pe care cele două superputeri s-au confruntat reciproc cu ostilitate acerbă. Uniunea Sovietică le-a cerut americanilor să declare Germania teritoriu neutru, dar SUA a intenționat să reconstruiască Germania și să o facă membră NATO. Disputa

a escaladat și, în cele din urmă, a dus la divizarea Germaniei. În zona ocupată de ruși, s-au pus bazele unui stat socialist sub conducerea Moscovei; Republica Democrată Germană (RDG), numită adesea Germania de Est. Celelalte trei zone au fost unite pentru a forma Republica Federală Germania sau Germania de Vest.

Atât Rusia, cât și SUA s-au ocupat de dezvoltarea armelor nucleare. Nu le construiau cu intenția de a distruge partea adversă, ci mai ales ca formă de descurajare. Trebuiau să demonstreze celeilalte părți că oricărui atac i se va răspunde imediat cu un devastator contraatac – o strategie riscantă, care a adus după sine teama permanentă de un impas care să degenereze într-un al treilea război mondial.

Teama de război iminent era tot mai mare. Când NATO și-a mutat rachetele cu rază medie de acțiune în Turcia, rușii s-au simțit amenințați. Pentru a contracara decizia, au plănuit să instaleze același tip de arme în Cuba, al cărei lider, Fidel Castro, era socialist și un prieten al conducerii sovietice. Situația s-a deteriorat în timpul Crizei rachetelor cubaneze – un moment, izbucnirea celui de-al treilea război mondial a fost iminentă. Părea însă că principiul intimidării cu arma nucleară funcționa, atât timp cât criza cubaneză a fost rezolvată în ultimul moment.

Egalitate...

Războiul Rece a fost mai mult decât un conflict militar. De ambele părți, oamenii credeau că creaseră cel mai bun sistem politic – ordinea socială dreaptă, la care visaseră atâta vreme.

Țările socialiste și-au dat nume ca Statul „Muncitorilor și Țăranilor“ sau Republica Populară, subliniind ideea că la putere ajunseseră oamenii simpli. În astfel de state, același partid rămânea la guvernare: Partidul

Muncitorilor. Ei reprezentau centrul aparatului de stat care reglementa totul și asigura condiții de viață egale pentru toată lumea.

Socialiștii terminaseră cu vechea societate; își doreau un nou început. Astfel, pentru ca nimeni să nu creadă că era mai bun decât altcineva, titlurile au fost abolite și oamenii se adresau unii altora pur și simplu cu „tovarăș“. Societățile erau întreprinderi de stat care aparțineau tuturor și erau numite cooperative.

Guvernele socialiste elaborau planuri pe cinci sau zece ani pentru producția viitoare și cantitățile care trebuiau produse. Această planificare, acest mod de conducere a unei țări a fost numită „economie planificată“. Statul producea numai ce era necesar pentru a satisface nevoile oamenilor și nu făcea comerț decât cu statele socialiste surori.

Dar aceste relații „frățești“ dintre statele socialiste nu erau în totalitate benevole. După al Doilea Război Mondial, guvernul sovietic i-a instalat la putere pe comuniști în Cehoslovacia, în Țările Baltice, în Polonia, Ungaria și Iugoslavia, care erau toate niște guverne-marionetă conduse de la Moscova. Când populațiile Ungariei și RDG-ului s-au revoltat în semn de protest, Uniunea Sovietică a trimis tancurile să zdrobească revoltele.

Guvernele socialiste îngrădeau libertatea individului. Acesta era prețul plătit pentru o ordine socială în care existau cât mai puține diferențe posibile între tovarăși. Cum tot mai mulți oameni fugeau în Occident, Blocul Răsăritean și-a asigurat granițele cu garduri și sârmă ghimpată. În Berlin s-a construit un zid care îl tăia pe din două, deoarece o parte din capitală aparținea puterilor occidentale victorioase. Zidul Berlinului a devenit simbolul așa-numitei Cortine de Fier – o linie care străbătea Europa și care despărțea blocurile de Est de Vest.

... sau libertate?

În Occident, accentul se punea chiar pe acel lucru de care erau lipsiți cei mai mulți oameni în socialism: libertate. Occidentul sărbătorea liberalismul: toată lumea să trăiască după bunul plac, cu cât mai puține restricții. Nu e o coincidență faptul că navele cu pasageri trec pe lângă Statuia Libertății când sosesc în portul New York; este poate cea mai cunoscută femeie din Statele Unite.

În democrațiile occidentale, oamenii erau liberi să că lătorească și să-și exprime opiniile. Întrebările despre stilul de viață, opiniile politice, alimentația, orientarea sexuală sau religia erau problema fiecărui individ. O societate dreaptă nu se baza doar pe egalitate, ci și pe diversitate. Aceasta a devenit chintesența libertății.

Economia de piață era modalitatea de a garanta această diversitate – regula era că întreprinderile puteau produce ce voiau, pentru că găseau clienți pentru produsele lor. Asta însemna că întreprinderile erau concurente și făceau publicitate produselor pentru consumatori. Rivalitatea dintre întreprinderi le stimula să fie cât mai creative, în speranța de a realiza produse mai bune și mai căutate decât ale concurenței. Apărătorii economiei libere de piață susțineau că în acest fel legea pieței reglementa totul spre beneficiul oamenilor.

Dat fiind că o economie de piață funcțională era considerată cel mai important obiectiv politic, guvernele SUA și ale Europei de Vest erau mai presus de orice preocupate de asigurarea liberului schimb. Se străduiau să înlăture orice obstacol care ar fi încetinit sau împiedicat fluxul mărfurilor. Pentru realizarea acestui deziderat, se semnau acorduri comerciale internaționale.

În Europa, Franța, Italia, Germania, Belgia, Olanda și Luxemburg au pus bazele Comunității Economice Europene. Cu timpul, li s-au alăturat din ce în ce mai multe țări europene, iar Comunitatea Economică Europeană devine, în cele din urmă, Uniunea Europeană (UE), comunitatea statelor europene. În orice caz, UE era destinată să fie mai mult decât o simplă zonă comercială. Era destinată să garanteze pacea și să prevină războaiele viitoare.

Dar chiar și liberalismul a avut dezavantajele lui. Acordurile comerciale internaționale și tratatele promovate de Occident aveau tendința de a oferi beneficii comerciale doar țărilor industriale bogate, în timp ce țările sărace din Asia și Africa erau penalizate. După al Doilea Război Mondial, unii au criticat comerțul liber global ca fiind pur și simplu un nou mijloc de a continua exploatarea țărilor care odinioară erau colonii.

Între Est și Vest

În Asia, unele țări și-au câștigat independența și au început să se dezvolte ca țări industriale puternice. China și India nu s-au alăturat niciodată blocului Estic sau Vestic, ci și-au căutat propriul mod de a egala superioritatea economică a Occidentului. Brazilia și Africa de Sud au încercat să facă la fel. Oricum, cele mai multe țări nu s-au bucurat de acest succes. Până în zilele noastre, oamenii din multe țări trăiesc în sărăcie – din Indonezia în Haiti și aproape pe întregul continent african.

În India, Gandhi a condus rezistența împotriva britanicilor. A rămas fidel poziției sale pacifiste și a respins orice formă de violență. În schimb, a încurajat rezistența prin greva foamei, blocade și proteste spectaculoase. Până la urmă, coloniștii britanici au fost forțați să părăsească țara și India a devenit o democrație. După moartea prim-ministrului Jawaharlal Nehru, fiica sa, Indira Gandhi, a devenit una dintre primele femei prim-ministru din lume.

În China, Partidul Comunist a pus bazele Republicii Populare Comuniste. După încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, liderul partidului comunist, Mao Zedong, a devenit cel de-al treilea „mare dictator“ al secolului XX (după Hitler și Stalin). Mao a lansat un program de reformă numit „Marele Salt Înainte“, care intenționa să consolideze economia Chinei. Cu toate astea, cei care răspundeau de administrație au făcut greșeli atât de îngrijorătoare, încât ceea ce era destinat să fie un progres important a

dezlănțuit în schimb o foamete îngrozitoare, care a ucis nu mai puțin de 40 de milioane de chinezi. A fost una dintre cele mai mari catastrofe din istoria omenirii.

Programul a trebuit încheiat, dar președintele Mao a rămas la putere. Cinci ani mai târziu, a anunțat un nou program, Revoluția Culturală, care urma să distrugă orice avea legătură cu cultura burgheză. Literatură, muzică, teatru, arte plastice – totul urma să lase locul unei culturi noi, comuniste. Mulți consideră că, mai presus de toate, Revoluția Culturală a fost pentru Mao un mijloc de elimiare a adversarilor săi. Sute de mii, dacă nu chiar milioane de chinezi au murit; mulți au fost torturați, persecutați sau exilați.

Jiang Qing, soția președintelui Mao, cunoscută sub numele de „Doamna Mao“, nu era mai puțin crudă și ambițioasă decât soțul ei. A jucat un rol activ în Revoluția Culturală și a fost prima femeie care a făcut parte din guvernul chinez, în speranța că avea să ocupe primul loc după moartea soțul ei. Nu a reușit. În schimb, succesorul lui Mao a trimis-o în judecată pe Jiang Qing pentru crimele ei din timpul Revoluției Culturale și a fost condamnată la moarte. Ulterior, condamnarea a fost comutată în închisoare pe viață, din care a făcut opt ani, înainte de a fi trimisă într-un spital, din motive de boală, la 77 de ani. La scurt timp, s-a sinucis.

Femeile în socialism

De la începutul secolului XX, sufragetele obținuseră sprijin în lupta lor pentru dreptul de vot. Era doar o chestiune de timp înainte ca numeroase țări să-și schimbe legile: Noua Zeelandă și Australia deschiseseră calea, urmate de cea mai mare parte a Europei, a Uniunii Sovietice și SUA. În cele din urmă, toate barierele au început să cadă și femeile aveau în sfârșit acces nelimitat în școli și universități; puteau ocupa funcții în tribunale, în medicină, în lumea afacerilor, în muzee și orchestre, în politică.

În țările socialiste, egalitatea dintre femei și bărbați s-a realizat foarte repede. Femeile puteau exercita toate profesiile; de fapt trebuiau să urmeze studii superioare sau profesionale și să muncească pentru a contribui la construirea socialismului. Era evident, acum, că Marx nu se gândise să considere treburile casnice ca fiind „muncă“. Aceasta însemna că multe femei, în special mamele, duceau o dublă povară, cea a gospodăriei și cea a unui serviciu.

Când Mao Zedong și Partidul Comunist au pus bazele Republicii Populare Chineze, ei au susținut și că femeile și bărbații aveau să fie egali. 70 de ani mai târziu, Partidul Comunist este tot la putere, dar femeile erau trimise înapoi la vechile lor roluri. Guvernul chinez le descria pe femeile necăsătorite care aveau peste 27 de ani drept „femei nedorite“. Prin respingerea lor cu acest termen jignitor, conducerea Chinei încerca să descurajeze femeile să aleagă o viață independentă în afara căsătoriei și a familiei.

Mișcarea pentru pace

În democrațiile occidentale, situația femeilor se schimba – numai că încet. Existau multe care încă aveau grijă de gospodărie și de copii, lăsând politica în seama bărbaților. Și totuși, când Uniunea Sovietică și Statele Unite au testat în mod repetat bomba atomică, gospodinele și mamele din SUA au decis să facă ceva în privința asta. Ilustratoarea de cărți pentru copii, Dagmar Wilson, a adu-nat un grup de prietene care îi împărtășeau convingerea că numai un protest puternic al femeilor îi putea determina pe conducătorii țării să pună capăt cursei înarmării nucleare.

Dagmar Wilson și tovarășele sale cheamă la revoltă femeile din Statele Unite. Săptămâni întregi au trimis scrisori în care le cereau prietenelor și colegelor să li se alăture, ceea ce a făcut să se adune 50 000 de femei la

Washington și în alte orașe, ca să demonstreze împotriva testelor cu arme nucleare. Așa a luat naștere organizația Women Strike for Peace.

Participantele i-au scris Jacquelinei Kennedy și Ninei Hrușciova, soțiile șefilor guvernelor din SUA și URSS, cerându-le să-și convingă soții să adopte o nouă strategie. Mișcarea a revendicat și alte drepturi civile și, la scurt timp, li s-au alăturat femei precum Coretta Scott King. Coretta era soția lui Martin Luther King, care a ținut în 1963, la Washington, celebrul său discurs „Am un vis“.

Campania organizației Women Strike for Peace a avut un succes surprinzător, iar liderii americani și ruși au început cu adevărat să negocieze tratate de dezarmare după o lungă serie de conferințe. În cele din urmă, ambele țări s-au angajat să-și distrugă armele nucleare scumpe.

Unii considerau că, având în vedere că își atinseseră scopul, femeile trebuiau acum să iasă din politică și să se întoarcă acasă la copii și la treburile casnice. Dar femeile care au militat alături de Dagmar Wilson știau că pacea mult dorită era departe de a fi asigurată. Dimpotrivă, guvernul SUA era acum implicat în Războiul din Vietnam, iar organizația Women Strike for Peace s-a lansat în următoarea campanie.

Americanii se considerau gardienii păcii și ai drepturilor omului; după Primul Război Mondial, dorința președintelui Wilson de a face omenirea „să fie sigură de democrație“ încă le răsuna în urechi. Dar acum erau implicați într-un conflict în Vietnam doar din dorința a-și impune propriile interese. Când avioanele americane au aruncat napalm peste inamicii lor din Vietnamul de Nord, o fotografie cu Phan Thi Kim Phúc, în vârstă de 9 ani, a devenit virală în întreaga lume. Își smulgea hainele care ardeau și fugea din sat, goală și grav rănită. Fotografia, intitulată „Teroarea războiului“, a zguduit publicul american.

Organizația Women Strike for Peace a cerut guvernului să se retragă din Vietnam. Au fost astfel în avangarda unei mișcări mult mai largi a societății civile – un val de proteste conduse de studenți, care s-a întins din SUA până în Europa și s-a transformat într-o revoltă care a avut ecou în întreaga lume.

Peste tot, chiar și dincolo de granițele SUA, oamenii s-au unit pentru a protesta împotriva Războiului din Vietnam și a altor conflicte. Condamnau ordinea mondială economică în care țările bogate exploatau țările sărace. Protestau împotriva bărbaților albi care încă erau la conducerea lumii și nu renunțau la segregarea rasială; protestau împotriva legării femeilor de chiuveta de la bucătărie; și împotriva tratării nedrepte a persoanelor gay, care erau încă ostracizate și pedepsite. Protestul era îndreptat împotriva oricărei forme de violență, opresiune și excludere, indiferent dacă se întâmpla în Asia, America, Europa sau Africa.

Manifestanții simpatizau cu Cehoslovacia, unde oamenii voiau să scape de regimul comunist dur. Se vorbea despre un dezgheț, despre „Primăvara de la Praga“, unde regimul devenea mai blând pentru a se transforma într-un „socialism cu față umană“. Dar con- ducerea Rusiei nu era de acord cu astfel de schimbări. A trimis tancurile și a pus capăt Primăverii de la Praga.

Mișcările pentru drepturile civile și pentru pace dezvăluiau faptul că liberalismul era superior socialismului. În lumea liberă, oamenii nu erau împiedicați să se implice în politică. De exemplu, puteau crea noi forme de participare la viața socială prin fondarea organizațiilor non-guvernamentale (ONG) ca Amnesty International, care militează pentru libertate și drepturile omului.

Prim-miniștrii și președinții lumii au încercat și ei să construiască o comunitate internațională bazată mai degrabă pe cooperare, și nu pe războaie și amenințări militare. Statele Unite și Marea Britanie au preluat ideea pacifistă mai veche a Societății Națiunilor și au refăcut-o, de data asta sub denumirea de Organizația Națiunilor Unite (ONU). Primele care li s-au alăturat au fost Uniunea Sovietică și China și, în momentul când tratatele fondatoare au fost semnate, ONU avea deja 50 de state membre. Cea mai importantă sarcină era – și rămâne – instaurarea și menținerea păcii în întreaga lume și respectarea dreptului internațional și a drepturilor omului.

ONU este departe de a-și fi îndeplinit misiunea de instaurare și de salvgardare a păcii. Cu toate astea, ONU ține întruniri regulate cu statele membre pentru dialog. Mișcările cetățenești au contribuit mult la această

discuție globală, de când organizația Women Strike for Peace a protestat pentru prima dată în marile orașe din SUA.

Peste tot în lume

SĂ AJUNGEM ÎN PREZENT

Conflicte vechi și noi

În 1989, granițele Berlinului s-au deschis. Acesta a fost începutul reunificării Germaniei divizate. Statele din Blocul Estic au eșuat și Zidul Berlinului a căzut: economia planificată n-a funcționat, iar țările din Pactul de la Varșovia n-au putut ține pasul cu Occidentul. Efectiv au rămas fără bani, ceea ce a dus la prăbușirea Blocului Estic și a Cortinei de Fier.

Omenirea trăia efervescența libertății; dintr-odată, mult așteptata pace dintre Est și Vest părea posibilă. Mulți credeau că era vorba de o extindere economică a modelului occidental în întreaga lume, exact cum statele UE se uniseră ca să formeze o zonă economică comună și pașnică. Din punct de vedere politic, profeții preconizau sfârșitul tuturor războaielor; se vorbea chiar de „sfârșitul istoriei“.

Încă din acele zile amețitoare, dezamăgirea a cuprins lumea. Noi conflicte au explodat, inițial la marginea Europei, cu Iugoslavia care s-a cufundat într-un război civil, apoi în Orientul Mijlociu. În timpul Războiului Rece, atât rușii, cât și americanii interveniseră în războiul civil din Afghanistan – conflict care se mai aprinde și astăzi. În Rwanda, disputele dintre grupurile etnice au degenerat într-un genocid barbar, purtat de populația hutu împotriva grupului etnic tutsi. În Africa de Sud, o minoritate de coloniști europeni a dominat de zeci de ani populația majoritară neagră. Acest sistem, cunoscut sub denumirea de apartheid, a fost în cele din urmă desființat de Nelson Mandela și de mișcarea antiapartheid. Zeci de ani, statul evreu din Israel a fost angajat într-o luptă încrâncenată pentru pământ cu palestinienii. La scurt timp după căderea Zidului Berlinului, Statele Unite au început să intervină în Irak, lăsând în urmă un stat distrus și destrămat. În zorii noului mileniu, la 11 septembrie 2001, teroriștii

pilotează avioane spre turnurile gemene de la World Trade Center din New York și ucid 3 000 de oameni. La zece ani după atacul din 11 septembrie 2001, au început războaiele civile din Ucraina și Siria. Acum, chiar Uniunea Europeană – cel mai mare proiect de pace din istorie – se află în plin conflict intern după ce britanicii au votat printr-un referendum foarte contestat ieșirea din Uniune.

În locul visului păcii mondiale pe care mulți l-au simțit ca fiind aproape după căderea Cortinei de Fier și sfârșitul Războiului Rece, a apărut o nouă teamă: frica pentru

libertate, democrație și drepturile omului, valori de mult timp câștigate. Brusc, lumea a devenit tot mai conștientă de fragilitatea acestor bunuri.

Între timp, China, Coreea, Brazilia și India au recuperat din punct de vedere economic. Centrele de putere ale lumii încep să se schimbe: în loc de doi poli, cel al Estului și Vestului, acum există mai multe. Unii prezic faptul că America și Europa își vor pierde din putere și în viitor China va prelua conducerea. Numai timpul va spune.

Algoritmul doamnei Lovelace

Începând din secolul XX, nici o invenție tehnică nu ne-a schimbat viața mai mult decât revoluția digitală. Înainte de industrializare, era nevoie de luni întregi ca veștile să ajungă în întreaga lume; astăzi, un mesaj scris în Elveția poate fi citit aproape simultan în Australia. Internetul a transformat lumea într-un loc al comunicării, unde timpul și spațiul par să fie suspendate.

A apărut o a doua realitate, cea virtuală. Aproape tot ce se întâmplă în lumea fizică se întâmplă și în paralel online, de la povești de dragoste, până la războaie în cyberspațiu. Lumea fizică devine din ce în ce mai dependentă

de virtual, căci tot mai multe aparate și sisteme sunt controlate digital, fie că este vorba de mașini, frigidere sau de sursa noastră de alimentație.

Mult timp, oamenii au subestimat ce puteau face calculatoarele dacă primeau comenzile corecte. Matematiciana Ada Lovelace s-a gândit la această problemă încă de la începutul secolului al XIX-lea. A încercat să-și convingă prietenul, matematicianul englez Charles Babbage, că în viitor un calculator va fi în măsură să facă orice, în afară de a gândi pentru el. Lovelace a făcut remarca într-un moment când calculatoarele nici măcar nu existau.

Ada Lovelace avea 17 ani când l-a întâlnit pe Babbage într-unul dintre saloanele pe care le găzduia. El proiectase o mașină analitică imensă, alimentată cu aburi, dar nu avea susținere financiară, așa că aparatul nu a fost construit niciodată. Lovelace și-a dat seama că apa- ratul putea primi comenzi folosind un limbaj matematic. Babbage a venit cu ideea să furnizeze comenzile, iar Ada Lovelace a fost prima care a creat algoritmul pentru un program computerizat detaliat. A creat primul software cu aproape 100 de ani înainte ca cineva să fi creat hardware-ul – computerul – pentru a-l face să funcționeze.

Tehnologia în viața de zi cu zi

Mașina analitică pentru care Lovelace a scris software-ul, ar fi avut aproape 20 de metri lungime, 3 metri înălțime și ar fi fost alcătuită din 55 000 de elemente. Probabil acesta a fost motivul pentru care nu a fost niciodată construită. Atât timp cât funcționau cu ajutorul forței aburilor, mașinile erau un fel de fiare colosale, iar fabricarea lor era extraordinar de costisitoare.

Odată cu electrificarea, totul s-a schimbat radical. Dintr-odată, fiind generată mecanic, puterea putea fi transmisă ca un curent prin firele subțiri

de cupru și transportată peste tot. Dintr-odată, fiecare gospodărie putea obține energie de la o priză electrică.

Din acel moment, viețile noastre s-au schimbat datorită mașinilor de spălat, a cuptoarelor electrice și a aspiratoarelor. Folosim electricitatea pentru aparatele de radio, care aduc conversația și muzica în casele noastre, și pentru televiziunea care ne oferă imagini din lumea exterioară. Când primul om, americanul Neil Armstrong, a pus piciorul pe Lună, spectatori din întreaga lume s-au adunat în jurul televizorului să-l urmărească în direct. Un vis străvechi – unul pe care oamenii îl îndrăgeau încă de pe vremea când babilonienii încercau să atingă stelele din Turnul Babel, în urmă cu peste 5 000 de ani – se împlinise și oamenii puteau privi cu ochii lor în timp ce se întâmpla.

Americanii n-au fost primii care au ajuns în spațiu. În timpul Războiului Rece, ei au concurat cu rușii în cursa pentru spațiu, iar sovieticii au reușit de două ori să-și depășească adversarii. Au lansat în spațiu primul satelit, numit Sputnik. Faptul a șocat Occidentul. Era posibil ca rușii, cu economia lor planificată, să aibă o tehnologie spațială mai bună? Numai după câțiva ani, Iuri Gagarin și Valentina Tereșkova au fost primii oameni care au zburat în spațiu – și, din nou, erau tot din Uniunea Sovietică. Poate tocmai de aceea americanii au insistat să difuzeze aselenizarea în direct, la televizor. Voiau ca toată lumea să vadă că Neil Armstrong, care făcea „un salt uriaș pentru omenire“, era un american.

Matematiciana Margaret Hamilton a conceput software-ul care a făcut să fie sigură aselenizarea modulului lunar. Codul – un cod de evacuare de urgență pentru situația în care ceva mergea prost – a fost numit „Uită-l“, căci exista speranța că nu avea să fie nevoie de el. În orice caz, după cum s-a dovedit, codul n-a fost uitat, ci creatorul lui. Aveau să treacă peste 30 de ani înainte ca Hamilton să fie onorată pentru contribuția ei la misiunea de aselenizare.

De când a început explorarea spațiului, nenumărați sateliți au fost lansați în spațiu. În zilele noastre, cu toții avem un smartphone sau alt gen de dispozitiv care primește semnale trimise prin sateliți în spațiu. De pe PC-uri, laptop-uri, tablete și smartphone-uri din ce în ce mai mici, trimitem

date în jurul globului către servere uriașe care ocupă spațiu în adevărate depozite.

Cea mai mare parte a tehnologiei pe care o folosim astăzi a fost dezvoltată prin intermediul programelor militare de cercetare și al agenției spațiale americane NACA, care ulterior a devenit NASA. NACA începuse deja să folosească matematiciene cu aproape 20 de ani înainte de Margaret Hamilton, matematiciene care au adus o contribuție semnificativă la succesul Americii în cursa spațială. Lucrau într-un departament format aproape exclusiv din femei de culoare, ca Dorothy Vaughan, Katherine Johnson, Mary Jackson și Christine Darden. Erau numite „calculatoare umane“; cineva chiar a remarcat, destul de sarcastic, că erau „calculatoare în fustă“. La acea vreme, segregația rasială în America era atât de dură, încât mulți din cei care făceau parte din personalul alb nu știau nimic despre ele sau munca lor. Acum, după mai mult de 50 de ani, matematicienele și-au primit în sfârșit aprecierea meritată: în 2016, filmul cu titlul Figuri ascunse spune povestea acestor femei.

Este greu de zis care dintre numeroasele invenții tehnice care au apărut după Revoluția industrială ne-au schimbat mai mult viața. Încercați, de exemplu, să înlocuiți toate lu- crurile din jurul nostru care sunt făcute din plastic. Cum arătau lucrurile înainte de existența acestui material, un fel de „cauciuc artificial“?

Știința și tehnologia au schimbat viața ireversibil, și la fel se întâmplă și cu întrebările pe care și le pun filosofii. Se gândesc la internet care a redus lumea până la a deveni „un sat planetar“. Se gândesc la accelerația continuă care pare să ducă la o „oprire violentă“. Se gândesc cum torentul de imagini pe care le vedem ne pot schimba percepția și pot lua locul comunicării verbale. Se gândesc la posibilitățile ingineriei genetice, la modul în care putem fertiliza artificial ovulele și cum putem crea viață în eprubetă. Ce înseamnă toate astea? Am devenit noi creatori ai vieții, un fel de Dumnezeu?

Silent Spring

Cele două războaie mondiale au arătat omenirii cât de distrugătoare poate fi tehnologia când pierdem controlul, dar încă era greu de zdruncinat credința fermă în posibilitățile tehnologiei. Încrederea oamenilor în progres a rămas neștirbită. Așa au stau lucrurile, până când biologul american Rachel Carson și-a publicat cartea Silent Spring.

La vremea aceea, în anii 1960, agricultorii pulverizau pe câmpuri produse extrem de agresive, erbicide și pesticide, ca să-și apere culturile de insecte. Carson a atras atenția că în situația în care continuă această nestăpânită contaminare a terenurilor agricole și a apelor freatice, va veni o zi când nu vor mai exista păsări să anunțe venirea primăverii.

Pentru prima dată, un om de știință avertiza publicul larg că războaiele nu fuseseră singurul efect secundar negativ al tehnologiei. „Dăunătorii“ care erau omorâți de pesticidele agricole erau și ei o parte esențială a unui lanț trofic, susținea ea. Pământ, flori, arbuști și copaci, insecte, vertebrate, păsări și pești – întreaga natură de pe planetă coexistă într-un ecosistem complex, în care totul este conectat. Rachel Carson le-a spus cititorilor săi că orice intervenție în acest ecosistem avea consecințe – consecințe atât de grave, încât în cele din urmă ar putea avea un impact negativ asupra vieții umane. Până la urmă, și noi putem supraviețui doar într-un ecosistem sănătos.

Silent Spring a avut un impact uriaș. Peste tot în lume, oamenii au început să militeze pentru protecția mediului, fondând grupuri de conservare și organizații ca Greenpeace. Mediul a devenit subiect în programa școlară și universitară, iar partidele verzi au apărut ca să se asigure că mediul era pe agendă în politică. Cu toate acestea, abia acum începem să ne dăm seama în ce măsură distrugem ecosistemul Terrei printr-un consum inutil al resurselor naturii – extracția de petrol, gaze, cupru și alte metale și minereuri rare; consumul de apă; defrișarea și distrugerea pădurilor

tropicale; și pescuitul excesiv din mări și oceane. Am început chiar să rămânem fără nisip.

Problemele mediului au fost agravate și de Revoluția industrială. Industria s-a dezvoltat și, odată cu ea, a crescut dependența de combustibilii fosili, precum cărbunele, care au poluat atmosfera. Aceasta a încurajat creșterea consumului și folosirea bunurilor neesențiale, iar creșterea nivelului de trai și a speranței de viață au dus la o creștere dramatică a populației. După cel de-al Doilea Război Mondial, s-a pus o întrebare: cum va fi hrănită o populație care se înmulțește atât de repede? Riscul apariției foametei era mare în numeroase regiuni. Din fericire, majoritatea catastrofelor vor putea fi evitate, și asta tot cu ajutorul științei care evoluează. În primul rând, Fritz Haber – același Fritz Haber care fusese implicat în dezvoltarea gazelor otrăvitoare în timpul Primului Război Mondial – a reușit să producă îngrășământ artificial, ceea ce le-a permis fermierilor să crească mult randamentul recoltelor. Apoi, după al Doilea Război Mondial, oameni de știință americani din Mexic au cultivat o specie de grâu care putea rezista în condiții climatice mai dure, dezvoltând în cele din urmă tulpini care dădeau de trei ori mai multe boabe decât planta de origine. Acest grâu modificat genetic a fost cultivat pe scară largă în Mexic, Pakistan și India și mulți sunt convinși că această „revoluție verde“ a salvat miliarde de oameni de la înfometare.

De atunci, ne aflăm într-un cerc vicios: progresele în medicină și în agricultură au îmbunătățit constant viața oamenilor de la inventarea primelor mașini, dar acest lucru a atras după sine creșterea populației la nivel global și existența unei populații îmbătrânite. Asta face să fie mai greu să fie hrănită toată lumea, așa că din nou contăm pe știință și tehnologie să găsească soluții.

Deocamdată, există nenumărate soluții pentru rezolvarea situației, care se orientează spre una dintre cele două direcții. Unii cred că, dacă noi, oamenii, nu reducem radical consumul și nu încetinim creșterea demografică, mediul natural va sfârși prin a intra în colaps. Omenirea nu poate supraviețui unei catastrofe de o asemenea amploare. Rachel Carson nu a fost prima care a recunoscut acest lucru, dar cartea ei a ajutat la

răspândirea acestui fel de a gândi și a fost un catalizator pentru mișcările de mediu.

Alții sunt convinși că oamenii vor reuși întotdeauna să inventeze o tehnologie nouă, mai bună, pentru a proteja viața pe această planetă. Pe scurt, unii văd știința și tehnologia ca fiind cauza problemei, în timp ce alții le văd ca pe o soluție.

Astăzi, schimbările climatice au ajuns pe primul loc în conștiința publică, la nivel mondial. Din când în când, șefii statelor lumii se întâlnesc la summituri legate de climă, pentru a discuta și a propune soluții, cu toate că rareori sunt transpuse în politici și legislație. Ca răspuns, s-a născut mișcarea Fridays for Future, condusă de studenta suedeză Greta Thunberg. Acum, studenți din toată lumea i s-au alăturat și ies în stradă pentru a protesta împotriva lipsei de acțiune a politicienilor. Mișcarea este promițătoare, dar nu trebuie să uităm că dispariția speciilor, acidificarea oceanelor și epuizarea resurselor finite (de exemplu, nisipul) sunt o amenințare la fel de mare pentru planeta noastră ca schimbările climatice.

Femeile pot face orice

La începutul erei moderne, Christine de Pizan deschisese dezbaterea despre femei cu cuvintele „Eu, Christine“. Susținea că femeile pot face orice.

A fost nevoie de vreo 500 de ani ca femeile să aibă, în sfârșit, ocazia s-o dovedească. Nici nu decolaseră bine primele avioane în timpul Primului Război Mondial, că femeile obțineau licență de pilot. De asemenea, erau decise să parcurgă distanțe tot mai mari în vehicule mici cu rezervoare tot mai mari. Charles Lindbergh a făcut primul zbor peste Atlantic, dar a fost urmat cinci ani mai târziu de pilotul Amelia Earhart. Dacă n-ar fi fost în aer, ar fi pledat cu pasiune împotriva ideii „profesiilor bărbătești“ pentru care femeile nu erau potrivite.

Multe altele au făcut același lucru. În timpul zilelor de pionierat al zborului, în Statele Unite a avut loc o cursă aeriană pentru piloți femei care, ironic, a fost numită „Powder Puff Derby“. Când una dintre femeile pilot s-a prăbușit și a murit în timpul cursei, media s-a folosit de întâmplare ca de o dovadă că femeile nu puteau pilota. Era o prostie, desigur, pentru că în acele zile accidentele de avion erau frecvente: multe avioane și piloții lor se pierdeau în marile oceane, în Oceanul Arctic înghețat sau în jungla din America Centrală. Avionul Ameliei Earhart, Electra, a dispărut într-o zi traversând Pacificul, împreună cu pilotul și copilotul. Nu au fost găsiți niciodată.

Aproximativ în aceeași perioadă, Clärenore Stinnes ia parte la prima ei cursă de mașini. Puțin mai târziu, mergea cu mașina în jurul lumii, deși nu existau drumuri practicabile în multe dintre regiunile îndepărtate. Se întâmpla doar la 40 de ani după ce Bertha Benz a pornit în prima plimbare prin țară cu mașina, străbătând o distanță de peste 100 de kilometri. A trebuit să repare motorul cu acul de la pălărie și o jartieră ca să reușească să termine traseul.

În secolul XX, femei ca Marie Curie au făcut descoperiri care au revoluționat fizica și chimia. Femeile au organizat mișcări importante pentru pace; gândiți-vă la schimbarea adusă de pacifistele Berthavon Suttner și Jane Addams sau Dagmar Wilson și organizația ei, Women Strike for Peace. Femeile au dat startul dezbaterilor sociale și politice – așa cum a făcut Rachel Carson, a cărei carte a schimbat modul în care oamenii concepeau mediul. Ori au purtat discuții filosofice aprinse, așa cum a făcut Hannah Arendt, a cărei gândire a modelat dezbaterea publică despre crimele comise de naziști.

Femeile au ajuns prim-miniștri și președinți, ca Indira Gandhi în India, Benazir Bhutto în Pakistan sau Corazón Aquino în Filipine – sau Margaret Thatcher, „doamna de fier“, în politica britanică, și Angela Merkel, în Germania. Nimic nu le împiedică să devină astronauți sau fotbaliști. În multe țări ale lumii, fetele și femeile pot face orice și obține orice. Așa că, de ce încă ne mai certăm pe teme de sexism și egalitate de gen?

Al doilea sex

Când au câștigat dreptul la vot, dezbaterea în privința femeilor nu era în nici un caz încheiată. Dimpotrivă, după al Doilea Război Mondial, femeile au fost trimise înapoi la rolul lor de gospodine și de mame și încă o dată venise vremea să ne gândim la adevărata personalitate a femeilor. Dezbaterea începuse în timpul Revoluției franceze, odată cu Olympe de Gouges și Mary Wollstonecraft, care puseseră la îndoială ipotezele legate de rolul femeilor. Dar numai la mijlocul secolului XX, filosoful francez Simone de Beauvoir a adăugat o dimensiune teoretică dezbaterii seculare. Ceea ce fusese odinioară numit querelle des femmes devenise feminism.

„Nimeni nu se naște femeie, devine femeie“, scria de Beauvoir. Explica faptul că tot ce noi interpretăm a fi feminin este un ideal pe care oamenii l-au creat inconștient de-a lungul secolelor. Femeile nu sunt de la natură slabe, blânde și timide; dacă sunt, acesta este rezultatul modului în care au fost crescute.

Fetele cresc învățând că trebuie să fie fermecătoare, modeste și lipsite de ambiție, susținea de Beauvoir. Își văd mamele și învață de la ele. Când ies în lume, se confruntă permanent cu bărbații. Oriunde se duc, văd nume ale bărbaților celebri pe panourile de pe stradă și statui ale bărbaților importanți. La școală, toate fetele aud vorbindu-se despre bărbați care au scris și scriu istoria, bărbați pictori și compozitori, poeți și gânditori bărbați, matematicieni și inventatori bărbați. Și așa s-au petrecut lucrurile foarte mult timp.

Simone de Beauvoir a scris în limba franceză, unde cuvântul l’homme înseamnă atât „om“, cât și „bărbat“. Termenul obișnuit pentru ființă umană sau persoană a fost mereu „om“, în vreme ce cuvântul care definește femeia a marcat întotdeauna diferența: la femme. Femeile, scria Simone de Beauvoir, erau „al doilea sex“.

Femeile erau „altceva“, ceva anormal. Aristotel le descrisese deja ca fiind imperfecte, mai puțin capabile, cu mai puține merite decât omologii lor masculini. Timp de 2 000 de ani, oamenii au repetat cuvintele atribuite sfântului Pavel: „Femeile ar trebui să tacă în biserici“. Chiar mai des s-a apelat pentru a justifica tratamentul aplicat femeilor la povestea căderii oamenilor din grația divină, la povestea Evei care, păcălită de viclenia șarpelui, a păcătuit și a mușcat din mărul interzis din pomul cunoașterii. De aici oamenii au ajuns la concluzia că bărbații erau puternici și femeile erau slabe și astfel, după ce le-au repetat mii de ani, ideile li s-au sedimentat în minte. Le-au pătruns în trupuri, le-au curs prin sânge, modelând comportamentul femeilor, felul lor de a vorbi, de a gândi și de a se mișca.

Pentru a exprima toate astea, teoria feministă a găsit termenul „gen“. Sexul înseamnă ceea ce noi considerăm a fi femeie sau bărbat, pentru că așa suntem obișnuiți să vedem lucrurile. Când vorbim despre gen, nu ne referim la natura biologică, ci la modul de comportament pe care îl interpretăm ca fiind masculin sau feminin.

Femeile nu sunt de la natură gospodine și mame – ceea ce reiese limpede din faptul că unele femei nu-și asumă deloc aceste roluri. Dar secole de presiune socială le-au făcut pe cele mai multe dintre ele să se conformeze acestei idei preconcepute. În același timp, bărbații sunt și ei constrânși de idei preconcepute, ca în cazul în care un bărbat simte că nu poate fi un tată de familie fără să riște să-și afecteze reputația sau statutul profesional.

Filosoafa americană Judith Butler a deschis următorul capitol important în dezbaterea despre gen. În cartea ei, Gender Trouble (Probleme de gen), a analizat felul în care ideile noastre preconcepute despre femei și bărbați devin realitate prin felul în care vorbim și gândim. Limbajul ne modelează conștiința, fapt observat deja de Karl Marx. Iată de ce socialiștii au renunțat la limbajul vechii structuri sociale, și se adresau unii altora nu cu apelativele „domn“ și „doamnă“, ci cu „tovarăș“.

Pe de o parte, scria Butler, limbajul pe care îl folosim poate evidenția ceea ce au în comun oamenii, în timp ce pe de altă parte poate ignora diferențele individuale și culturale. S-ar putea ca într-un grup de două femei și un

bărbat, una dintre femei să aibă mult mai multe în comun cu bărbatul decât cu prietena ei femeie. De la apariția cărții lui Butler în 1990, au existat multe dezbateri legate de felul în care ar trebui să vorbim despre bărbați și femei, precum și despre cei care nu aparțin exclusiv unei singure categorii. Problema genului e complicată.

Profesii pentru femei și pentru bărbați

În secolul al XIX-lea, postul de secretar era o profesie respectată. Tinerii educați își începeau cariera ca mâna dreaptă a directorului unei companii. Un secretar avea perspective bune de promovare în rang: scrierea scrisorilor și evidența contabilă însemna să cunoști compania pornind de jos, astfel încât mai târziu să urci în vârf ca să ajungi director.

Apoi, în secolul XX, femeile au început să devină secretare. Asta n-a îmbunătățit statutul femeilor, ci mai degrabă a minimalizat reputația profesiei. Acesta a fost sfârșitul carierelor solide. Secretarul a devenit ceva mai mult decât un conțopist sau un dactilograf.

În programare lucrurile au stat invers – o profesie care astăzi are un prestigiu considerabil și este bine plătită, de obicei este o ocupație a bărbaților. Nu a fost mereu așa. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, militarii americani au angajat aproximativ 100 de femei care să calculeze traiectoria diferitelor proiectile. Ca lucrurile să meargă mai repede, a fost construit primul computer – ENIAC – parte a unui proiect ultrasecret, și șase femei au fost angajate să-l programeze. La vremea aceea, munca aceasta nu era considerată pentru bărbați, fiind ceva mai mult decât munca inferioară a unui dactilograf – chiar dacă femeile aveau nevoie de o diplomă în matematică pentru a o putea exercita.

Când, după cel de-al Doilea Război Mondial, ENIAC a fost prezentat publicului ca o inovație tehnologică, bărbații care au construit

calculatoarele au fost omagiați și au intrat în panteonul științei. Femeile care l-au programat au fost definitiv uitate astfel încât, mai târziu, nimeni nu știa ce căutau în fotografiile echipei de la acea vreme. Unii au sugerat că fuseseră invitate să pozeze pentru marketing. Astfel de povești ne trimit la o altă întrebare: de ce femeile sunt considerate ca fiind mai puțin capabile decât bărbații? Pe vremea lui Copernic, oamenii au acceptat destul de repede ideea că Pământul se învârtește în jurul Soarelui. Dar cum se face că și după 500 de ani, multora le este încă greu să accepte ideea simplă, propusă de Christine de Pizan, că femeile și bărbații au aceleași abilități?

E posibil ca acest dispreț pentru femei să însemne că și noi, ca societate, arătăm mai puțin respect problemelor și aspectelor vieții care au fost considerate mult timp ca „femeiești“ sau „feminine“? Nu e ușor de răspuns la întrebare; dimpotrivă, sunt multe de spus când vine vorba despre rolul și locul femeii în societate.

Femeile în istoria lumii

Când dormim noaptea, ne apar în vis lucruri pe care le alungăm din conștiință în timpul zilei – lucruri care par periculoase, înspăimântătoare sau îngrijoră- toare. Este vorba despre teoria exprimată de psihanalistul austriac Sigmund Freud în car- tea lui Interpretarea viselor, publicată la înce- putul secolului XX. Astfel, Freud a întemeiat psihologia modernă.

Dacă istoria lumii face parte din conștiința întregii umanități, atunci visele omenirii ar trebui să fie populate de un număr infinit de femei alungate din memoria noastră istorică. Sunt multe, mult mai multe decât putem noi include în această carte. Noi doar am deschis drumul, aducând înapoi, de pe tărâmul viselor în memoria conștientă a istoriei lumii, doar câteva femei.

Mulți au urmat deja această cale și s-au făcut multe progrese. Ada Lovelace, prima care a scris un program informatic complet, a fost recent

recunoscută pentru munca ei. În ultimii ani, străzile au primit nume de femei. Biserica a redescoperit nume de sfinte uitate, ca Tecla și Nino, care au ajutat la răspândirea creștinismului în primele trei secole. Numai în ultimii ani, după decenii de dezbateri, s-a dovedit că bărbatul pe care sfântul Pavel îl numea cu admirație „apostol“ era de fapt femeie. Ideea ca o femeie să fie apostol era atât de ciudată pentru învățații medievali, încât i-au schimbat numele „Iunia“ în „Iunias“ și au considerat-o bărbat – chiar dacă Iunias nu era numele adevărat.

Încă nu cunoaștem importanța istorică a vieții multor femei. Dar nu este singurul motiv pentru care mai avem drum lung de străbătut în această dezbatere: chiar și astăzi există încă prea multă violență pe care bărbații o comit asupra femeilor. Femeile sunt încă asuprite și maltratate în prea multe zone ale lumii și vedem cu ochii noștri mult prea des că femeile sunt plătite mai puțin decât bărbații pentru aceeași muncă.

Margaret Hamilton, cea care a scris codul programului pentru aselenizare, a fost omagiată în 2003 – la 34 de ani după istoricul eveniment.

Pentru multe dintre femeile menționate în această car- te, omagiile au venit prea târziu; nu mai sunt în viață, iar în unele cazuri sunt moarte de secole sau chiar de milenii.

Cine știe? Poate că există un loc, undeva – dincolo de spațiu și timp –, unde poeta sumeriană Enheduanna, marea preoteasă a zeului Lunii, Nanna, și Margaret Hamilton, care a jucat un rol decisiv în aselenizare, sărbătoresc împreună celebritatea postumă.

În sens matematic, singularitate reprezintă pentru o funcție un punct de ruptură, de discontinuitate față de restul funcției. În astrofizică, termenul este consacrat descrierii momentului de început al Universului sub numele de Big Bang. Prin demonstrații matematice complexe, precum cele ale lui Roger Penrose și Stephen Hawking, este pusă în evidență numita „singulari- tate“ inițială. (n.tr.)

YHWH este numele lui Dumnezeu în Biblia ebraică, înseamnând „El face să devină“. (n.tr.)

Decimus Juvenalis, poet latin care s-a născut la mijlocul secolului I și care a scris poemele Satirele, în care critică decăderea poporului roman, este cel care a folosit pentru prima dată expresia „panem et circenses“ („pâine și circ“). (n.tr.)

Focul grecesc era un produs incendiar care avea calitățile napalmului din epoca noastră, folosit de bizantinii din Evul Mediu. (n.tr.)

Un hadith reprezintă consemnarea unei fapte sau a unei afirmații a profetului Mahomed. (n.tr.)

Drevlieni, trib de slavi estici, care a existat din secolul al VI-lea până în secolul al X-lea (n.tr.)

Ongud, trib mongol din epoca lui Ginghis Han. Membrii lui trăiau într-o regiune aflată de-a lungul Marelui Zid. (n.tr.)

Beghine – femei care trăiesc într-o confrerie religioasă, instituită în secolul al XII-lea, ale cărei membre pronunță doar un jurământ de castitate și de obediență, fără a se călugări. (n.tr.)

Begarzi – membri ai unei mișcări catolice reformatoare, apărută în Flandra în secolul al XIII-lea, ulterior declarată eretică. (n.tr.)

Margareta de Valois, cunoscută și ca Regina Margot, fiica lui Henric al II-lea și a Caterinei de Medici, regină a Navarrei și a Franței (n.tr.)

Societatea ciorapilor albaștri (n.tr.)

Teroarea iacobină este perioada Revoluției franceze care a culminat cu dictatura lui Robespierre. (n.tr.)

Ruta Subterană era o rețea de drumuri secrete și de case sigure existentă în Statele Unite de la începutul până la mijlocul secolului al XIX-lea, folosită de sclavii afro-americani ca să ajungă în Canada. (n.tr.)

Vers citat din poemul „Fuga morții“ de Paul Celan (n.tr.)

BIBLIOGRAFIE

Abulafia, David. The Great Sea: A Human History of the Mediterranean. Oxford University Press, 2011.

Adıvar, Halide Edib. House with Wisteria: Memoirs of Halide Edib. Leopolis Press, 2003.

Anderson, Bonnie S., și Judith P. Zinsser. A History of Their Own: Women in Europe from Prehistory to the Present. Vol. 1. Oxford University Press on Demand, 2000.

Angela, Alberto. A Day in the Life of Ancient Rome. Europa Editions Incorporated, 2009.

Austen, Jane. Northanger Abbey. Wordsworth Editions, 1992. Beard, Mary. Women & Power: A Manifesto. Profile Books, 2017.

Beecher Stowe, Harriet. Uncle Tom's Cabin. Wordsworth Editions, 1999. de Beauvoir, Simone, și Howard Madison Parshley. The Second Sex. Vintage, 1953.

de Bellaigue, Christopher. The Islamic Enlightenment: The Modern

de Bellaigue, Christopher. The Islamic Enlightenment: The Modern Struggle Between Faith and Reason, 1798 to Modern Times. Liveright Publishing, 2017.

Black, Brian. The Character of the Self in Ancient India: Priests, Kings, and Women in the Early Upanisads. State University of New York Press, 2007.

Bock, Gisela, și Allison Brown. Women in European History. Blackwell Publishers, 2002.

de las Casas, Bartolome, și Nigel Griffin. A Short Account of the Destruction of the Indies. Penguin Marea Britanie, 1992.

Charpin, Dominique. Writing, Law, and Kingship in Old Babylonian Mesopotamia. University of Chicago Press, 2010.

Chibnall, Marjorie. The Empress Matilda: Queen Consort, Queen Mother and Lady of the English. Blackwell, 1992.

Dawson, Jane E.A. John Knox. Yale University Press, 2015.

Denes, Mirjam, și Fajcsak, Gyorgyi (ed). In Search of Prince Genji: Japan in Words and Images. Museum of Fine Arts (Budapest), 2015.

Dimitrova-Macak, Svoboda. Women Travel Abroad 1925–1932: Maria

Dimitrova-Moeck, Svoboda. Women Travel Abroad 1925–1932: Maria Leitner, Erika Mann, Marieluise Fleisser, and Elly Beinhorn: Women's Travel Writing from the Weimar Republic. Vol. 168. Weidler, 2009.

Duby, Georges, Pauline Schmitt Pantel și Michelle Perrot. A History of Women in the West: From Ancient Goddesses to Christian Saints. Vol. 1. Harvard University Press, 1994.

Faroqhi, Suraiya. The Ottoman Empire and the World Around It. Bloomsbury Publishing, 2004.

Ferguson, Niall. Civilization: The West and the Rest. Penguin, 2012. Foster, Benjamin R. The Age of Agade: Inventing Empire in Ancient Mesopotamia. Routledge, 2015.

Frize, Monique. The Bold and the Brave: A History of Women in Science and Engineering. University of Ottawa Press, 2010.

le Goff, Jacques. The Birth of Europe. John Wiley & Sons, 2009.
Gombrich, Ernst Hans. A Little History of the World. Yale University Press, 2005.

Gordon, Linda. The Moral Property of Women: A History of Birth Control Politics in America. University of Illinois Press, 2002.

Herrin, Judith. Women in Purple: Rulers of Medieval Byzantium. Princeton

Herrin, Judith. Women in Purple: Rulers of Medieval Byzantium. Princeton University Press, 2001.

Herrin, Judith. Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire. Princeton University Press, 2009.

Herrin, Judith. Unrivalled Influence: Women and Empire in Byzantium. Princeton University Press, 2013.

Hobhouse, Henry. Seeds of Change: Six Plants that Transformed Mankind. Counterpoint Press, 2005.

Isaacson, Walter. The Innovators: How a Group of Inventors, Hackers,Geniuses and Geeks Created the Digital Revolution. Simon and Schuster, 2014.

Jaffe, Deborah. Ingenious Women: From Tincture of Saffron to Flying Machines. Sutton Publishing, 2004.

Jars de Gournay, Marie de, „The Ladies' Complaint", în Clarke, Desmond M. (ed. și trad.). The Equality of the Sexes: Three Feminist Texts of the Seventeenth Century. Oxford University Press, 2013.

Lerner, Gerda. The Majority Finds its Past: Placing Women in History. UNC Press Books, 2005.

MacLachlan, Bonnie. Women in Ancient Rome: A Sourcebook. Vol. 19. A&C Black, 2013.

Malitz, Jurgen. Nero. John Wiley & Sons, 2008.

Man, John. The Mongol Empire: Genghis Khan, his Heirs and the Founding of Modern China. Random House, 2014.

Mernissi, Fatema. The Veil and the Male Elite: A Feminist Interpretation of Women's Rights in Islam. Basic Books, 1991.

Mishra, Pankaj. From the Ruins of Empire: The Revolt Against the West and the Remaking of Asia. Londra, 2012.

Mortimer, Ian. Centuries of Change: Which Century Saw the Most Change? Random House, 2014.

Neils, Jenifer. Women in the Ancient World. British Museum Press, 2011.

Obeyesekere, Ranjini (ed.). Yasodharā, the Wife of the Bōdhisattva: The Sinhala Yasodharāvata (The Story of Yasodharā) and the Sinhala Yasodharāpadānaya (The Sacred Biography of Yasodharā). SUNY Press, 2009.

Osterhammel, Jurgen, și Shelley L. Frisch (trad.). Colonialism: A Theoretical Overview. Markus Weiner Publishers, 2010 (ediția a 3-a).

Osterhammel, Jurgen, și Niels P. Petersson. Globalization: A Short History. Princeton University Press, 2009.

Ouřednik, Patrik. Europeana: A Brief History of the Twentieth Century. Dalkey Archive Press, 2005.

Pelt, Lori van. Amelia Earhart: The Sky's No Limit. Macmillan, 2006.

Rayor, Diane J. (ed. și trad.), și Andre Lardinois (Introducere). Sappho: A New Translation of the Complete Works. Cambridge University Press, 2014.

Roberts, John Morris, și Odd Arne Westad. The Penguin History of the World. Penguin, 2013.

Schafer, Peter. Mirror of his Beauty: Feminine Images of God from the Bible to the Early Kabbalah. Princeton University Press, 2004.

Schivelbusch, Wolfgang. Tastes of Paradise: A Social History of Spices

Schivelbusch, Wolfgang. Tastes of Paradise: A Social History of Spices, Stimulants, and Intoxicants. Vintage Books, 1992.

Scholz, Piotr O. Ancient Egypt: An Illustrated Historical Overview. Barron's Educational Series, 1997.

Standage, Tom. A History of the World in 6 Glasses. Bloomsbury Publishing, 2006.

Swerdlow, Amy. Women Strike for Peace: Traditional Motherhood and Radical Politics in the 1960s. University of Chicago Press, 1993.

Turner, Denice. Writing the Heavenly Frontier: Metaphor, Geography, and Flight Autobiography in America 1927–1954. Rodopi, 2011

Turner, Ralph V. Eleanor of Aquitaine: Queen of France, Queen of England. Yale University Press, 2009.

Watkins, Sarah-Beth. Catherine of Braganza: Charles II's Restoration Queen. John Hunt Publishing, 2017.

Weatherford, Jack. The Secret History of the Mongol Queens: How the Daughters of Genghis Khan Rescued his Empire. Crown, 2010.

Wells, Bruce, and E. Rachel Magdalene (eds.). Law from the Tigris to the

Wells, Bruce, ṣI F. Rachel Magdalene (ed.). Law from the Tigris to the Tiber: The Writings of Raymond Westbrook. Cuneiform and Biblical Sources. Eisenbrauns, 2009.

Wells, H.G. A Short History of the World. Penguin, 2006.

Windsor, Laura Lynn. Women in Medicine: An Encyclopedia.ABC-CLIO, 2002.